

ДЛЯ ЧИТАТЕЛЕЙ

81.61 я 73
И 14

КРАСЬ ТУДУ
ГРАММАТИКА

FF000002717

81.619/3

И 14

Неъматулло ИБРОҶИМОВ
Муҳаммад ЮСУПОВ

АРАБ ТИЛИ ГРАММАТИКАСИ I жилд

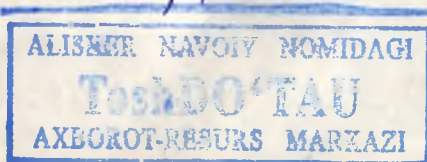
Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта
махсус таълим вазирлиги олий ўқув юртлари
талабалари учун дарслик сифатида
тавсия этган

«Ўзбекистон миллий энциклопедияси»
Давлат илмий нашриёти

Тошкент

5908

Қўланма араб тили грамматикаси назарий масалаларини ўзбек тилида изчил равишда изоҳловчи илк китобдир. Муаллифлар унда араб тилидаги грамматик ҳодисаларни ўзбек тилига қиёслаган ҳолда изоҳлаб, уни ўзлаштириш жараёнини осонлаштирганлар.

Қўланма араб тилини мукамал ўрганишни истаган мухлислар - университет ва институтлар талабалари, мактаб, мадраса ўқувчилари, шунингдек, курс тингловчиларига мўлжалланган.

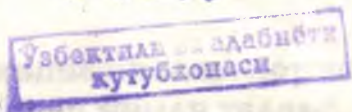
Муаллифлар ушбу дарсликни падари бузрукворлари Иброҳимжон ДОВУДОВ ва Мирзомаҳмудхон ЮСУПОВларнинг руҳи покларига бағишлайдилар.

Масъул муҳаррирлар:
Абдулазиз МАНСУР

Такризчилар: *Филология фанлари доктори Т.А.Мухторов*
Филология фанлари номзоди М.Саидумаров
Филология фанлари номзоди Ш.Ф.Шомусаров

4306020200
А _____ 97
358
ISBN 5-89890-138-8

© «Ўзбекистон миллий энциклопедияси»
Давлат илмий нашриёти

МУҚАДДИМА

Араб тили сомий тиллар оиласига мансуб бўлиб, унинг адабий тил нормаси жоҳилият даврида шаклланган. Бироқ унинг грамматик нормалари милоднинг VIII-IX асрида ишлаб чиқилди. Қуръони каримнинг нозил бўлиши, пайгамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалом ҳадисларининг юзага келиши араб адабий тилининг янада ривожланиши, таъсир доирасининг кенгайиши, араб бўлмаган бошқа халқлар томонидан ҳам араб тилини кенг ўрганилишига йўл очиб берди. Айниқса, Бағдод халифалигида ташкил этилган илмий марказ ва унда араб олимлари билан бир сафда кўплаб мусулмон ўлкалардан келган ажам олимларининг тадқиқот ишлари олиб боришгани араб тилининг илм-фан соҳасидаги мавқеини янада юқори кўтарди. Натижада бу тил бутун мусулмон шарқи ҳудудида Европадаги лотин тили каби фан тилига айланди. Бундан ташқари, у кўплаб мусулмон шарқ мамлакатларида узоқ вақт давлатлараро муомала тили бўлиб ҳам хизмат қилди.

Араб тили бўйича малакали мутахассислар тайёрлаш яқин кунларгача Тошкент давлат шарқшунослик институти (Тошкент давлат университетининг собиқ шарқ факультети) зиммасида эди. Бу даргоҳдаги араб филологияси кафедрасида узоқ йиллар ишлаб, малакали арабшуносларни етиштиришга катта ҳисса қўшган ҳамда дарсликлар нашр этиб, мухлислар эҳтиёжини қондирган Б.З.Холидов, Э.Талабовлардан арабшунослар миннатдордирлар.

Республикамиз мустақилликка эришгач, унинг шарқ мамлакатлари билан иқтисодий, сиёсий, маданий алоқалари ривожлана бошлади. Қолаверса, Республикамининг мустақилликка эришиши фаннинг айрим соҳалари олдига қўйилган сунъий тўсиқларни олиб ташлади. Шарқ тилларини, хусусан, араб тилини ўрганиш соҳасидаги чеклашлар бартараф этилди. Буларнинг ҳаммаси араб тилини ўрганувчилар учун ўзбек тилида битилган ҳар хил ўқув қўлланма ва дарсликларга эҳтиёж юзага келганлигини кўрсатиб турибди. Шунинг учун ушбу қўлланма ҳам мустақиллик шарофати туфайли рўёбга чиқди, деб дадил айтиш мумкин.

Қўлланма икки жилдга мўлжаллаб тузилган. Қўлингиздаги биринчи жилд араб тили грамматикасининг назарий масалаларига бағишланган. У фонетика билан бошланиб, морфология ва қисман синтаксисни ўз ичига олади.

Иккинчи жилд эса биринчи жилдда ёритилган ҳар бир мавзунини мустақамлаш, уни амалда қўллаш биллишини ўргатишга мўлжалланган машқлардан иборат.

Китобнинг биринчи қисмини тузишда бошқа қўлланмалар қатори «соддадан — мураккабга» усулига асосланган ва унда турли даврларда чоп этилган, ўқув жараёнида қўлланилаётган дарслик ва қўлланмалардан фойдаланилди.

Маълумки, чет тилини ўрганишнинг энг самарали усули уни она тили билан муқояса қилган ҳолда ўрганишдир. Бинобарин, қўлланманинг назарий қисмида ўзбек тилининг грамматик қонун-қоидалари назарда тутилиб, мавзулар ўзбек тилига қиёсланган ҳолда тушунтирилди.

Қўлланмани тайёрлашдаги асосий муаммолардан бири лингвистик истилоҳларни қўллаш масаласи бўлди. Ҳозиргача араб тили соҳасида ўзбек тилида чоп этилган

қўлланмаларнинг камлиги, инқилобдан илгари араб тилини ўрганиш мактаб, мадрасаларда кенг олиб борилгани билан, ундаги таълим ўзбек тилига қиёслаб олиб борилмагани, шунинг учун ўша даврда нашр этилган қўлланмаларда истилоҳлар араб тилидан айнан иқтибос қилингани бу масалани алоҳида ўрганиб, истилоҳлар тизимини қайта кўриб чиқиш вазифасини кўндаланг қўйди. Бу масала қўлланмада турли усулларда ҳал этилди: ҳам араб, ҳам ўзбек тилларида мавжуд бўлган лингвистик ҳодисалар учун ҳозирги ўзбек тилидаги истилоҳлар ишлатилди (масалан, от кесимли гап, феъл кесимли гап, ҳол, тўлдирувчи ва ҳ.к.).

Ўзбек тили грамматикасида ишлатилмайдиган айрим истилоҳлар учун араб тилидаги муқобиллар қабул қилинди (масалан, ажваф феъллар, ноқис феъллар, масдари мутлақ, изофа ва ҳ.к.). Айрим тушунилиши қийин, ўзбек китобхони учун ғализроқ терминлар эса ўзбек тилига таржима қилиниб, муомалага киритилди (масалан, чеклов, мослашган аниқловчи, биргаликни ифодаловчи тушум келишиги ва ҳ.к.). Юқоридаги усуллар имкон бермаган ҳолларда русча қўлланмаларда ишлатилган истилоҳлар калька сифатида қабул қилинди (масалан, солимсифат феъл, бирикма олмош, ҳамзали феъллар, иккиланган ўзақлар ва ҳ.к.). Араб тилидаги

حرف الجر категорияси учун русча «предлог» термини қабул қилинди. Шунинг учун ҳам қўлланмадаги истилоҳларнинг айримлари шартли деб қаралиши лозим. Масаланинг бу нозик томонини эътиборга олиб, хусусан, ҳозирги кунимизда мадрасаларда таълим олаётган толиби илмлар меҳнатини енгиллатиш, бу қўлланмани уларга янада тушунарлироқ қилиш мақсадида ишлатилган истилоҳларнинг арабча-ўзбекча ва ўзбекча-арабча лугати илова қилиниб, унда сўзлар ўзак эътибори билан алифбо тартибида берилди.

Муаллифлар қўлланмада масалага у ёки бу ихтисос бўйича ўқув режаси кўзда тутган соат миқдорини эмас, ёритилиши керак бўлган назарий материаллар ҳажмини эътиборга олиб ёндошганлар. Шу жиҳатдан у амалдаги ўқув режалари соатларига мос келмаслиги мумкин.

Шуни эътиборга олиш керакки, қўлланмада талабаларнинг оғзаки нутқ малакасини ўстириш масаласига алоҳида ўрин ажратилган.

Мазкур қўлланма ўзбек арабшунослигида кейинги даврда араб тили грамматикасини яратишдаги илк қадамлардандир. Бинобарин, бунда айрим нуқсон ва камчиликларнинг бўлиши табиий. Бу камчиликларга муаллифлар диққатини тортган биродарларга олдиндан ўз миннатдорчилигимизни изҳор этамиз.

Муаллифлар

Араб тилидаги товушлар учун қабул қилинган транскрипцион белгилар

ب — б	غ — ғ
ت — т	ف — ф
ث — с	ق — қ
ج — ж	ك — к
ح — ҳ	ل — л
خ — х	م — м
د — д	ن — н
ذ — з	ه — ҳ
ر — р	و (ундош) — в
ز — з	ى (ундош) — й
س — с	қисқа «а» — а
ش — ш	қисқа «и» — и
ص — с	қисқа «у» — у
ض — д	чўзиқ «а» — ā
ط — т	чўзиқ «и» — ī
ظ — з	чўзиқ «у» — ū
ع — ‘	қатъий ҳамза — ’

§ 1. УНДОШ ТОВУШЛААР

Араб тилидаги ундош товушларни шартли равишда иккига бўлиш мумкин: 1. Араб ва ўзбек тиллари учун умумий ундош товушлар. 2. Араб тилига хос ундош товушлар.

Араб ва ўзбек тиллари учун умумий ундош товушлар 19 та бўлиб, улар қуйидагилардир:

б - ب	д - د	з - ز	в - و	ж - ج	й - ي
к - ك	р - ر	х - خ	л - ل	с - س	ш - ش
м - م	т - ت	қ - ق	н - ن	ф - ف	ғ - غ
				ҳ - ه	

Эслатма. **й** ҳарфи **ت** ҳарфи билан бир хил талаффуз қилинади ва у «-атун» қўшимчаси билан тугаган сўзларда шу қўшимча таркибидаги «т» товушини ифодалаш учун ишлатилади. Унинг номи «таун марбутатун» — «та марбута» дир.

Бу товушлар ичидан қуйидагиларнинг талаффузи ўзбек тилидагидан қисман фарқ қилади:

1. «В» товуши ўзбек тилидаги «в» товушидан ҳосил бўлиш ўрнига кўра фарқ қилади. Ўзбек тилидаги «в» лаб — тиш товушидир, араб тилидаги «в» эса икки лабнинг ўзаро яқинлашишидан ҳосил бўлувчи лаб — лаб товуши ҳисобланади.

2. «Л» товуши араб тилида юмшоқ талаффуз қилинади («'Аллаҳу» сўзи бундан мустасно).

3. «Ҳ» товуши ўзбек тилидаги «ҳ» товушидан енгилроқ талаффуз қилинади.

§ 2. УНЛИ ТОВУШЛААР ВА УЛАРНИНГ ЁЗИЛИШИ

Араб тилида учта унли товуш мавжуд: «а», «и», «у». Буларнинг ҳар бири ўз навбатида қисқа ва чўзиқ унлиларга бўлинади:

I. Қисқа унлилар:

1. Қисқа «а» унлиси. Бу унли ёзувда َ (фатҳа) ҳаракати билан ифодаланади. Масалан:

йадун — يَدٌ — қўл, фамун — فَمٌ — оғиз,

шафатун — شَفْءٌ — лаб, қалбун — قَلْبٌ — юрак.

Эслатма. Араб тилида кўпчилик сўзлар «-ун» қўшимчаси билан тугайди ва у ُ (танвин дамма) ҳаракати билан ифодаланади.

2. Қисқа «и» унлиси. Бу унли ёзувда ِ (касра) ҳаракати билан ифодаланади. Масалан:

рижлун — رِجْلٌ — оёқ, бинтун — بِنْتٌ — қиз,

катифун — كَتِفٌ — елка, бисиллатун — بِسِلَّةٌ — нўҳат.

3. Қисқа «у» унлиси. Бу унли ёзувда ُ (дамма) ҳаракати билан ифодаланади. Масалан:

бусрун — بُسْرٌ — хом хурмо, бухтун — بُهْتُ — туҳмат,

гурфатун — غُرْفَةٌ — хона, шурфатун — شُرْفَةٌ — айвон.

II. Чўзиқ унлилар:

1. Чўзиқ «а» унлиси (а). Бу унли ёзувда ا (алиф) ҳарфи ёрдамида ифодаланади. Масалан:

китабун — كِتَابٌ — китоб, бабун — بَابٌ — эшик,

жидарун — جِدَارٌ — девор, дарун — دَارٌ — уй, ҳовли

2. Чўзиқ «и» унлиси (ي). Бу унли ёзувда **ی** ҳарфи ёрдамида ифодаланади. Масалан:

кари́мун — كَرِيْمٌ — Карим, жамилун — جَمِيْلٌ — чиройли, тинун — تِيْنٌ — анжир, кабирун — كَبِيْرٌ — катта.

3. Чўзиқ «у» унлиси (و). Бу унли ёзувда **و** ҳарфи ёрдамида ифодаланади. Масалан:

нурун — نُورٌ — нур, гафўрун — غَفُوْرٌ — кечирувчан, мактубун — مَكْتُوْبٌ — мактуб, қудумун — قُدُوْمٌ — келиш.

Бундай унлиларнинг чўзиқлиги тахминан икки қисқа унлига тенг.

Эслатма. **ا،ى،و** ҳарфлари чўзиқ унлиларни ифодалаганда ҳаракат қабул қилмайди.

Юқоридаги қоида умумий бўлиб, кўпчилик сўзларнинг ёзилиши учун асосдир. Бироқ айрим сўзлар бу қоидага хилоф равишда ёзилади:

1. Айрим сўзлардаги «ā» унлиси **_** ҳаракати ёрдамида ифодаланади. Масалан:

'аллаҳу — اَللّٰهُ — Оллоҳ, ҳа'ула'и — هَوْلًا — булар, 'ула'ика — اَلنَّكَ — улар, ўшалар.

2. Баъзан сўз охиридаги «a» товуши **ى** ҳарфи ёрдамида ифодаланади:

мўса — مُوسَى — Мусо

фатва — فَتْوَى — фатво

мата — مَتَى — қачон.

Бу вазифада келган **ى** ҳарфи «'алифун мақсўратун» — «алиф мақсура» дейилади.

3. Айрим тарихий ёдгорликларда сўз ўртасидаги «a» товуши **و** ҳарфи воситасида ифодаланган. Масалан:

закатун — زَكَوَةٌ — закот, нажātун — نَجْوَةٌ — нажот,

Араб тилидаги «ā» товуши ёнидаги ундошларнинг ўрнига қараб, ҳар хил талаффуз қилинади. Агар бу товуш б, ф, м, т, д, с, з, н, к, ш, й, ж, с, з, ' , х, ҳ ундош товушлари ёнида турган бўлса, ўзбек тилидаги «a» билан «э» товуши ўртасида талаффуз қилинади.

Масалан: مَاهِيْرٌ — ма(э)ҳирун — моҳир.

Қолган ундош товушлар яқинида турганида, «ā» товуши ўзбек тилидаги «o» товушига яқин талаффуз қилинади. Масалан:

تُرَابٌ — тура(o)бун — тупроқ.

غُرَابٌ — гура(o)бун — қарға.

§ 3. АРАБ ТИЛИГА ХОС УНДОШ ТОВУШЛАР

Араб тилига хос бўлган ундош товушлар 8 та:

1. «**З**» ундоши. Бу товуш ҳосил бўлиш ўрнига кўра тил олди, ҳосил бўлиш усулига кўра сирғалувчи, овоз ва шовқиннинг иштирокига кўра жаранглидир. Бу товушни тўғри талаффуз қилиш учун тилнинг учини юқори ва пастки тишлар орасидан ташқарига бир оз чиқариш керак. Бу товуш ёзувда **ز** ҳарфи билан ифодаланади:

зубабун — ذُبَابٌ — пашша,

нафизатун — نَافِذَةٌ — дераза,

лазйзун — لَذِيْذٌ — мазали.

2. «**С**» ундоши. Бу товуш ҳосил бўлиш ўрнига ва усулига кўра **ز** товуши билан бир хилдир. Овоз ва

шовқиннинг иштирокига кўра эса, жарангсиз товуш ҳисобланади. Бошқача айтганда, у «з» товушининг жарангсиз вариантыдир. Бу товуш ёзувда ث ҳарфи ёрдамида ифодаланади. Масалан:

савбун — ثوبٌ — кийим, мирасун — ميراثٌ — мерос,

тамсйлийатун — تمثيليةٌ — спектакль, томоша

3. «Х» ундоши. Бу товуш ҳосил бўлиш ўрнига кўра чуқур бўғиз товуши, ҳосил бўлиш усулига кўра сирғалувчи, овоз ва шовқиннинг иштирокига кўра жарангсиз товушдир. Бу товуш талаффузи давомида ўпкадан чиқаётган ҳаво бўғиздан тикилиб, куч билан чиқади ва бўғиз деворларига қаттиқ ишқалади. Ёзувда у ح ҳарфи ёрдамида ифодаланади. Масалан:

ҳибрун — حبرٌ — сиёҳ,

руҳун — روحٌ — руҳ,

миҳбаратун — محبرةٌ — сиёҳдон,

милхун — ملحٌ — туз.

4. «‘» ундоши. Бу товуш ҳосил бўлиш ўрнига кўра чуқур бўғиз товуши, ҳосил бўлиш усулига кўра портловчи, овоз ва шовқиннинг иштирокига кўра жаранглидир. Бу товуш талаффузи давомида чуқур бўғиз деворлари бир-бирига тегади ва ўпкадан келаётган ҳаво шу ерда портлаб ўтади. «х» ва «‘» товушларининг талаффузи анча қийин бўлиб, ўрганувчидан кўп машқ талаб қилади. Бу товуш ёзувда ع ҳарфи ёрдамида ифодаланади. Масалан:

‘арусун — عروسٌ — келинчак,

бай‘ун — بيعٌ — сотиш,

ша‘рун — شعرٌ — соч,

шари‘ун — شارعٌ — кўча.

5. «Т» ундоши. Бу товуш ҳосил бўлиш ўрнига кўра тил олди товуши, ҳосил бўлиш усулига кўра портловчи, овоз ва шовқиннинг иштирокига кўра жарангсиз товушдир. Бу товушни тўғри талаффуз қилиш учун тилнинг учини эмас («т» товуши каби), балки тилнинг олдинги ярми қисмини тўлалигича танглайга тегизиш керак. Шу шароитдаги ҳавонинг портлашидан мазкур товуш ҳосил бўлади. Бу товуш зарб билан айтилувчи (эмфатик) товуш ҳисобланади ва у ўзидан кейинги, қисман ўзидан олдинги «а», «ā» товушини ўзбек тилидаги «о», «ō» товушига, «и», «ī» товушларини рус тилидаги «ы», «ī» товушларига ўзгартиради. «У» ҳамда «ū» товушига эса таъсир қилмайди. «Т» товуши ёзувда ط ҳарфи ёрдамида ифодаланади. Масалан:

талибун — طالبٌ — студент,

матарун — مطرٌ — ёмгир,

шаритун — شريطٌ — кассета,

тйнун — طينٌ — лой.

6. «Д» товуши. Бу товуш ҳосил бўлиш ўрнига кўра тил олди, ҳосил бўлиш усулига кўра портловчи, овоз ва шовқиннинг иштирокига кўра эса жаранглидир. Бошқача айтганда, бу ҳарф «т» товушининг жарангли варианты бўлиб, уни талаффуз қилиш учун тилнинг олдинги қисмини юқори танглайга қаттиқ тираш лозим. Бу товуш ҳам зарб билан айтилувчи ундош ҳисобланади ва «т» товуши атрофидаги унли товушларда бўладиган сифат

ўзгаришлари бу товуш яқинида ҳам содир бўлади. «Д» товушини ёзувда ض ҳарфи ифодалайди. Масалан:

дабитун — ضابط — офицер,

маридун — مريض — касал,

миндадатун — منضدة — стол,

байдун — بينض — тухум.

7. «С» ундоши. Бу товуш ҳосил бўлиш ўрнига кўра тил олди, ҳосил бўлиш усулига кўра сирғалувчи, овоз ва шовқиннинг иштирокига кўра жарангсиздир. Бу товушнинг «с» товушидан фарқи шуки, «с» товуши талаффузда ҳаво сирғалиб чиқувчи тирқиш тил учи билан олдинги тишлар орасида ҳосил бўлса, «с» ундоши талаффузда бу тирқиш тилнинг олдинги қисми билан юқори танглай орасида ҳосил бўлади. Шунинг учун «с» товуши анча бўғиқ, хира талаффуз бўлади.

«С» ундоши юқоридаги ундошлар каби зарб билан айтилувчи ундошдир ва унинг ёнидаги унлиларда юқоридаги каби ўзгаришлар содир бўлади. «с» ундошини ёзувда ص ҳарфи ифодалайди. Масалан:

сайдун — صيد — ов,

масйрун — مصير — тақдир,

мишбаҳун — مصباح — лампа,

басун — باص — автобус.

8. «З» ундоши. Бу товуш ҳосил бўлиш ўрнига кўра тил олди, ҳосил бўлиш усулига кўра сирғалувчи, овоз ва шовқиннинг иштирокига кўра жаранглидир. Бошқача айтганда, «з» товуши «с» товушининг жарангли вари-

антидир. Бу ундош талаффузида тилнинг олдинги қисми юқори танглайга яқинлашади ва уларнинг орасидаги тирқишдан ҳаво сирғалиб чиқади. «з» товуши ҳам зарб билан айтилувчи товушдир. «з» товушини ёзувда ظ ҳарфи ифодалайди. Масалан:

заҳрун — ظهر — бел,

фаззун — فظ — қўпол,

манзарун — منظر — манзара,

файзун — فيظ — ўлим.

§ 4. АРАБ АЛИФБОСИ

Араб алфавитида 28 та ҳарф мавжуд бўлиб, улар қуйидаги тартибга эга:

ا، ب، ت، ث، ج، ح، خ، د، ذ، ر، ز، س، ش، ص، ض،
ط، ظ، ع، غ، ف، ق، ك، ل، م، ن، ه، و، ي.

Ёзувда мавжуд бўлган ة («та марбута») алоҳида ҳарф сифатида алфавитга кирмаган, чунки у алфавит таркибидаги ت ҳарфи билан бир хил товушни ифодалайди.

§ 5. ТАНВИНЛАР

Араб тилида аксарият сўзлар «-ун», «-ин» ёки «-ан» қўшимчаси билан тугайди. Бу қўшимчалар қуйидаги ҳаракатлар ёрдамида ифодаланади:

1. «-ун» қўшимчаси ُ (танвин дамма) ҳаракати билан: байтун — بَيْتٌ — уй,
гурфатун — غُرْفَةٌ — хона,
масжидун — مَسْجِدٌ — масжид.

2. «-ин» қўшимчаси — (танвин касра) ҳаракати билан:

байтин — بَيْتٍ , гурфатин — غُرْفَةٍ .

3. «-ан» қўшимчаси — (танвин фатҳа) ҳаракати билан. Бу қўшимча ʾ ҳарфи билан тугаган сўзларга қўшилганида, мазкур ҳаракатнинг ўзи кифоя қилади. Масалан:

гурфатан — غُرْفَةٌ , мактабатан — مَكْتَبَةٌ .

Агар сўз ʾ дан бошқа ҳарф билан тугаган бўлса, сўз охирига ўқилмайдиган ʾ (алиф) ҳарфи, масалан: китабан — كِتَابًا , байтан — بَيْتًا ; айрим сўзларда эса ўқилмайдиган ى ҳарфи қўшиб қўйилади. Масалан: мусташфан — مُسْتَشْفَى , маʼнан — مَعْنَى .

§ 6. ҲАМЗА ТОВУШИ

Араб тилида икки хил ҳамза мавжуд:

1. Қатъий ҳамза, яъни талаффуз қилинадиган ҳамза товуши. (هَمْزَةُ الْقَطْعِ — ҳамзату-лқатʼи).

2. Васлалӣ ҳамза, яъни талаффуз қилинмайдиган ҳамза товуши (هَمْزَةُ الْوَصْلِ — ҳамзату-лвасли).

Қатъий ҳамза (ʾ) ҳосил бўлиш ўрнига кўра бўғиз товуши, ҳосил бўлиш усулига кўра портловчи, овоз ва шовқиннинг иштирокига кўра жарангсиз ундош товушдир. Бу товушнинг талаффузи енгилгина ўтадиган йўталга ўхшаб кетади. У ўзбек тилида мустақил фонема ҳисобланмайди, лекин у талаффузда қисман мавжуд. Ўзбек тилидаги «ака», «ана», «ука» сўзларида сўз олдидаги

«а», «у» товушларидан олдин, «масъулият», «муаллиф» сўзларида «с», «у» товушларидан кейин бу товушнинг мавжудлиги сезилади, лекин у ўзбек тилида маълум бир ҳарф билан ифодаланмайди. Араб тилида эса бу ўзига хос мустақил ундош фонемадир. Масалан: 'уммун, зи'бун, шай'ун.

Қатъий ҳамзани ёзувда ʾ (ҳамза) белгиси ифодалайди ва у баъзан ўзи, баъзан ى, ا, و, ۋ ҳарфларидан бирининг устига ёзилади.

Ҳамза белгисининг имлоси:

I. Сўз бошида келган ҳамза товуши имлоси:

1. Ҳамза товушидан кейин «а», «у» унлиси бўлса, ҳамза (алиф) ҳарфи устига қўйилади ҳамда фатҳа ёки дамма ҳаракати ҳамза устига қўйилади. Масалан:

'уммун — أم — она, 'аламун — ألم — оғриқ.

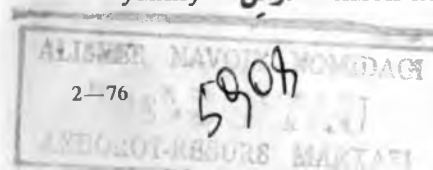
2. Ҳамза товушидан кейин «и» унлиси бўлса, ҳамза (алиф) ҳарфининг остига қўйилади ва унинг остига касра ҳаракати қўйилади: 'ибтун — إِبْتٌ — қўлтиқ, 'инсанун — إِنْسَانٌ — инсон.

3. Ҳамза товушидан кейин «а» унлиси мавжуд бўлса, ҳамза ва «а» унлисини маддали алиф билдиради. Масалан: 'акала — أَكَلٌ — биргалашиб овқатланмоқ.

4. Ҳамза товушидан кейин «ў», «й» унлилари мавжуд бўлса, ҳамза белгиси ʾ (алиф)нинг устига ёки остига қўйилади ва кейинги унлиларни ифодалаш умумий қоида асосида амалга оширилади:

'иманун — إِيْمَانٌ — имон,

'умину — أُوْمِنُ — имон келтираман.

II. Сўз ўртасида келган ҳамза имлоси:

1. Ҳамза товуши сўз ўртасида келганида, уни тўғри ёзиш учун икки ёнидаги унлиларга эътибор бериш керак. Бунда унлиларнинг кучлилиги қоидасига амал қилинади. Бу қоидага мувофиқ, энг кучли унли «и», «й», ундан кучсизи «у», «ў», энг кучсизи «а», «а» унлиларидир. Ҳамзанинг икки ёнидаги унлилардан қайси бири кучли бўлса, ўшанга мос ҳарф ҳамза остига ёзилиши керак, яъни «и», «й» унлиси бўлса, **ى** ҳарфи, «у», «ў» унлиси бўлса, **و** ҳарфи, «а», «а» унлиси бўлса, **ا** ҳарфи ҳамза остига ёзилиши керак. Агар ҳамзанинг бир томонида унли товуш бўлиб, иккинчи томонида йўқ бўлса, табиийки, бор унли кучли ҳисобланади. Масалан:

су'ила — سئِلَ — сўралмоқ,

су'алун — سَوَّالٌ — савол,

йа'иса — يَسْئَسْ — афсусланмоқ,

зи'бун — ذَنْبٌ — бўри,

са'рун — نَارٌ — қасос,

бу'сун — بؤْسٌ — бахтсизлик.

2. Ҳамзадан олдин «ā» товуши, кейин «а» товуши мавжуд бўлса, ҳамза мустақил ёзилади. Масалан:

са'ала — سَاءَلٌ — биргалашиб сўрамоқ,

қира'атун — قِرَاءَةٌ — ўқиш.

3. Агар ҳамзадан кейин «а» товуши бўлиб, олдин «а» товуши бўлса, ёки унли товуш бўлмаса, ҳамза ва ундан кейинги «ā» товушини ифодалаш учун маддали алиф ёзилади. Масалан:

ма'ахизу — مَاخِذٌ — манбалар,

қур'анун — قُرْآنٌ — Қуръон.

III. Сўз охирида келган ҳамза товуши имлоси:

1. Агар ҳамза ундош товушдан ёки чўзиқ унлидан кейин келган бўлса, у мустақил ҳолда ёзилади. Масалан:

ма'ун — مَاءٌ — сув,

сў'ун — سَوْءٌ — ёмонлик,

дав'ун — ضَوْءٌ — нур,

шай'ун — شَيْءٌ — нарса.

2. Ҳамза қисқа унли товушдан кейин келган бўлса, ўша унлига мос ҳарф устига ёзилади. Масалан:

қара'а — قَرَأَ — ўқимоқ,

қури'а — قُرِيَءٌ — ўқилмоқ,

жару'а — جَرَّؤٌ — журъатли бўлмоқ.

Ҳамзанинг бу имло қоидалари умумий бўлиб, кўп ҳолатларда бунга амал қилинади. Лекин шундай сўзлар ҳам мавжудки, улар истисно сифатида юқоридаги қоидаларга хилоф ҳолда ёзилади. Масалан:

ҳай'атун — هَيْئَةٌ — ҳайъат, ёзилиши керак هَيْئَةٌ ,

мас'алатун — مَسْأَلَةٌ — масала, ёзилиши керак مَسْأَلَةٌ ,

мас'улун — مَسْئُولٌ — масъул, ёзилиши керак مَسْئُولٌ .

§ 7. ВАСЛАЛИ ҲАМЗА

Араб тилида айрим сўзлар талаффуз қилинмайдиган (васлали) ҳамза билан бошланади. Васлали ҳамза ёзувда васла ҳаракати билан **ا** (алиф) ҳарфи ёрдамида (**ا**) ифодаланади:

اسْمٌ — исм, امْرَأَةٌ — аёл, ابْنٌ — ўғил.

Васлали ҳамза билан бошланган сўз гапнинг бошида турган бўлса ёки бундай сўз алоҳида олинганида, васлали ҳамза ўзидан кейинги бирор қисқа унли билан қатъий ҳамзага айланади. Масалан:

إِسْمٌ — 'исмун,

أَمْرًا — 'имра'тун,

ابْنٌ — 'ибнун,

أَخْرَجَ — 'ухруж — чиқ.

Агар васлали ҳамза билан бошланган сўз гапнинг ўртасида ёки охирида турган бўлса, қуйидаги ҳолатлар бўлиши мумкин:

1. Васлали ҳамза билан бошланган сўздан олдинги сўз қисқа унли билан тугаган бўлса, васлали ҳамза ўқилмайди ва иккала сўз қўшиб ўқилади. Масалан:

قَالَ أَخْرَجَ — қала-хруж — «чиқ» деди,

قَالَ ابْنٌ — қала-бнун — ўғил деди:...

2. Васлали ҳамза билан бошланган сўздан олдинги сўз чўзиқ унли билан тугаган бўлса, талаффузда чўзиқ унли қисқа унлига ўзгаради ва васлали ҳамза талаффуз қилинмасдан, ўша унлининг ўзи ўқилади. Масалан:

إِلَى ابْنٍ — 'ила-бнин — ўғилга,

فِي اسْمٍ — фи-смин — номда,

لَدَى امْرَأَةٍ — лада-мра'атин — аёлда.

3. Васлали ҳамза билан бошланган сўздан олдинги сўз ундош товуш билан тугаган бўлса, ўша сўз алоҳида турганида, қатъий ҳамзадан кейин қайси унли келган бўлса, ўша унли товуш талаффуз қилинади. Масалан:

قَالَتْ أَخْرَجَ — қалатухруж — аёл «чиқ» деди.

Васлали ҳамзани ифодаловчи **ل** (алиф) ҳарфи сўзлардан ҳеч қачон тушириб қолдирилмайди. Фақат 3 та сўз бундан мустасно:

1. **اللَّهِ** сўзи олдидан **ل** предлоги келганида, **لِلَّهِ** эмас, **اللَّهِ** ёзилади.

2. **إِسْمٍ** сўзи **بِ** предлоги билан келиб, ҳаммага маълум бўлган қуйидаги иборада иштирок этганида:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّمَنِ الرَّحِيمِ эмас, балки **اللَّهِ**

3. **ابْنٍ** сўзи икки атоқли отнинг ўртасида келганида:

مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ эмас, балки **اللَّهِ**

زَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ эмас, балки **ثَابِتٍ**

§ 8. «Ал-» АРТИКЛИДАГИ ҲАМЗАНИНГ ТАЛАФФУЗИ

Араб тилида феъл ва ёрдамчи сўз туркумларидан бошқа кўпчилик сўзларнинг олдидан «ал-» артикли қўшилиб келади. Бу артикл ёзувда **ال** шаклида бўлиб, биринчи ҳарфи васлали ҳамзадир (ал- артиклининг маъноларига кейинроқ тўхталинади). **ال** артиклини олган сўзнинг охиридаги танвин йўқолади. Масалан:

الأرضُ — ер. أرضٌ — ой, القمرُ — қамр.

ال — артикли сўз гапнинг бошида турса ёки алоҳида олинганида, васлали ҳамза «а» га ўзгаради. Масалан:

القمرُ — 'алқамару, الأرضُ — 'ал'арду.

ال — артикли сўз гапнинг ўртасида келса ва ундан олдинги сўз қисқа ёки чўзиқ унли билан тугаган бўлса,

бу сўзнинг талаффузи васлали ҳамза билан бошланган бошқа сўзлардан фарқ қилмайди:

مَعَ الْحَبِيرِ — ма'а-лҳибри — сиёҳ билан бирга,

فَوْقَ الْأَرْضِ — фавқа-л'арди — ер устида,

إِلَى الْكِتَابِ — ила-лкитаби — китобга,

فِي الْمَدْرَسَةِ — фи-лмадрасати — мактабда.

آل — артиккли сўздан олдинги сўз ундош товуш билан

тугаган бўлса, آل — даги васлали ҳамзанинг талаффузи олдинги сўз охиридаги ундошдан олдинги унли товушга боғлиқ. Агар у «а» бўлса, васлали ҳамза «и», агар «и» бўлса ва у сўз феъл бўлмаса, васлали ҳамза «а», «у» бўлса, васлали ҳамза ҳам «у» ўқилади. Масалан:

مِنَ الْمَرْأَةِ — мина-лмар'ату — аёл ким?

مِنَ الْمَدْرَسَةِ — мина-лмадрасати — мактабдан

هُمُ الْمُفْلِحُونَ — ҳуму-лмуфлиҳуна — нажот топувчилар ўшалардир.

Агар олдинги сўз ундош билан тугаган ва ундошдан олдинги унли «и» бўлса ҳамда бу сўз феълдан иборат бўлса, آل нинг васлали ҳамзаси ҳам «и» ўқилади. Масалан:

أَضْرَبَ الْكَلْبَ — идриби-л'калба — итни ур.

ال артиклидаги л ҳеч қачон ёзувда тушиб қолмайди.

Фақат сўз олдидан ل предлоги ёки ل юкламаси келганидагина васлали ҳамза ёзилмайди. Масалан:

لِ الْقَلْبِ + ل = لَلْقَلْبِ — қалб учун, لَا الْقَلْبِ эмас,

لِ الْحَقِّ + ل = لَلْحَقِّ — чин ҳақиқат, لَا الْحَقِّ эмас.

§ 9. ҚАМАРИЙ ВА ШАМСИЙ ҲАРФЛАР

Араб алифбосидаги 28 ҳарф икки гуруҳга бўлинади:

1. Қамарий ҳарфлар, улар 14 та:

ا، ب، ج، ح، خ، د، ذ، ر، ط، س، ش، ص، ض، ز، ظ، ل، ن،

Булар араб тилида « الْحُرُوفُ الْقَمَرِيَّةُ — 'алҳуруфу-лқамариййату » дейилади.

2. Шамсий ҳарфлар, улар ҳам 14 та:

ت، ث، د، ذ، ر، ط، س، ش، ص، ض، ز، ظ، ل، ن،

Булар араб тилида « الْحُرُوفُ الشَّمْسِيَّةُ — 'алҳуруфу-лшамсиййату » дейилади.

§ 10. «Ал-» АРТИКЛИДАГИ «Л» ТОВУШНИНГ ТАЛАФФУЗИ

«Ал-» артиклидаги «л» товуши баъзан талаффуз қилинади, баъзан қилинмайди ва бу нарса сўзнинг биринчи ҳарфига боғлиқ:

1. Агар сўз қамарий ҳарф билан бошланган бўлса, «л» товуши тўлиқ талаффуз қилинади. Масалан:

الْمَدْرَسَةُ — алмадрасату — мактаб,

الْهَرَّةُ — алҳиррату — мушук.

2. Агар сўз шамсий ҳарф билан бошланган бўлса, «л» товуши талаффуз қилинмайди. Унинг ҳисобига биринчи ҳарф бўлган шамсий ҳарф иккилантириб талаффуз қилинади. Ёзувда бу ҳарф устига (ташдид) ҳаракати қўйилади. Масалан:

الشَّمْسُ — ашшамсу — қуёш,

الدَّلْوُ — аддалву — челақ.

«Ал-» артиклидаги **ل** ҳарфи ҳеч қачон тушириб қолдирилмайди. Сўзнинг биринчи ҳарфи **ل** бўлганида ҳам, иккита **ل** ҳарфи ёнма-ён ёзилади. Масалан:

لَوْحٌ - اللُّوحُ - 'аллавҳу - доска,

لَعِبَةٌ - اللَّعِبَةُ - 'аллу'бату - ўйинчоқ.

Лекин бундай сўзлар олдидан **ل** предлоги қўшилганида, артиклидаги **ل** ҳарфи тушиб қолади. Масалан:

لِللُّوحِ + لٍ = لِلْوَحِ - доска учун,

لِللَّعِبَةِ + لٍ = لِلْعَبَةِ - ўйинчоқ учун.

§ 11. БЎҒИН

Араб тилида сўзларнинг уч хил бўғини мавжуд:

1. Қисқа бўғин. Бир ундош ва бир қисқа унлидан иборат бўлган бўғин қисқа бўғин дейилади. Масалан:

هُوَ - ҳува -> ҳу-ва, هِيَ - ҳийа -> ҳи-йа

2. Чўзиқ бўғин. Бир ундош ва бир чўзиқ унлидан ёки ундош+қисқа унли+ундош шаклидаги бўғин чўзиқ бўғин дейилади. Масалан:

قَلْبٌ - қал-бун -> қалбун, حَازَا - ҳаза -> ҳа-за

مَاءٌ - ма'ун -> ма-ун, تِنُنٌ - тинун -> ти-нун

3. Ўта чўзиқ бўғин. Ундош+чўзиқ унли+ундош шаклидаги бўғин ўта чўзиқ бўғин дейилади. Масалан:

حَادٌ - ҳаддун -> ҳад-дун - ўткир,

مَادَةٌ - маддатун -> мад-да-тун - модда

Бўғинлар охиридаги товушнинг характериға кўра яна иккига бўлинади:

1. Очиқ бўғин. Унли товуш билан тугаган бўғин очиқ бўғин дейилади. Масалан:

كَتَبَ - катаба -> ка-та-ба - ёзмоқ,

شَفَتُهُ - шафатун -> ша-фа-тун - лаб.

2. Ёпиқ бўғин. Ундош товуш билан тугаган бўғин ёпиқ бўғин дейилади. Масалан:

شَرِقٌ - шарқун -> шар-қун - шарқ

أَسَلْتُمْ - 'асламтум -> 'ас-лам-тум - сизлар исломга

кирдингизлар.

Араб тилида бўғин унли товуш билан бошланмайди. Шунингдек, бўғин бошида ёки охирида икки ундош ёнма-ён келмайди. (ўзбек тилидаги «стол», «бахт» каби).

Араб тилида бўғинларни билиш алоҳида аҳамият касб этади, чунки кўпчилик сўзлардаги, хусусан нотўғри феъллардаги товуш ўзгаришлари асосан бўғинларнинг туриға қараб аниқланади.

§ 12. СЎЗ ТУРКУМЛАРИ

Араб тилида сўзлар асосан уч туркумға бўлинади:

1. الاسمُ - 'ал'исму - исм. Бу туркумға ўзбек тилидаги от, сифат, олмош, сон, равиш, феълнинг ҳаракат номи (масдарлар), сифатдош каби функционал формалари, айрим кўмакчилар, модал сўзлар киради.

2. الفعلُ - 'алфи'лу - феъл. Бу туркумға феълнинг барча замонлари, майллари, нисбатлари, бўлишли ва бўлишсиз шакллари киради.

3. الحرفُ - 'алҳарфу - ҳарф. Бу туркумға аниқлик артикли, предлоглар, турли хил юкламалар, умуман ёрдамчи сўзлар киради.

Исм ва феъл туркумига кирувчи сўзлар мужской (араб тилида **مذكر** – музаккарун – музаккар – уни биз қисқача «мз» билан ифодалаймиз) ва женский (арабча **مؤنث** – му’аннасун – муаннас – уни «мн» қисқартмаси билан ифодалаймиз) жинсларга, бирлик, иккилик, кўплик сонларига эга. Бу категорияларга кейинроқ тўхталинади.

§ 13. КИШИЛИК ОЛМОШЛАРИ

Араб тилида кишилик олмошлари ёзувдаги ҳолатига кўра ажратиб ёзилувчи (**الضمانر المنفصلة** – ‘аддам’иру-лмунфасилату) ва у ёки бу сўзга қўшиб ёзилувчи (**الضمانر المتصلة** – ‘аддам’иру-лмуттасилату) олмошларига бўлинади.

Ажратиб ёзилувчи кишилик олмошлари бош келишикда келган кишилик олмошларини билдиради ва шахс-сонда қуйидагича турланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик			
III	мз	هُوَ	ҳува	هُمَا	ҳума	هُمْ	ҳум
	мн	هِيَ	ҳийа	هُمَا	ҳума	هُنَّ	ҳунна
II	мз	أنت	‘анта	أنتما	‘антума	أنتم	‘антум
	мн	أنت	‘анти	أنتما	‘антума	أنتن	‘антунна
I		أنا	‘ани			نحن	наҳну

§ 14. КўРСАТИШ ОЛМОШЛАРИ

Араб тилидаги кўрсатиш олмошларининг ўзига хослиги шундаки, у қайси предметни кўрсатиб келса, ўша предметнинг жинсига, сонига, одамни ёки бошқа предметни билдирувчи сўз эканлигига қараб ўзгаради.

Кўрсатиш олмошлари икки хилдир:

1. Яқиндаги предметга нисбатан қўлланадиган кўрсатиш олмошлари. Булар ўзбек тилидаги «бу», «шу», «мана бу», «манави», «мана шу» сўзларига тўғри келади. Бу олмошлар кўрсатилувчи предметнинг жинси ва сонига қараб, қуйидаги вариантларда қўлланилади:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик					
			одам	учун	одамдан бошқа пр.			
мз	هَذَا	ҳаза	هَذَانِ	ҳазани	هؤُلَاءِ	ҳа’ула’и	هَٰؤُلَاءِ	ҳазиди
мн	هَٰذِهِ	ҳазиди	هَٰئَانِ	ҳатави	هَٰؤُلَاءِ	ҳа’ула’и	هَٰؤُلَاءِ	ҳазиди

Масалан:

هَذَا الْكِتَابُ – бу китоб..., هَذِهِ الْمَجَلَّةُ – бу журнал....

2. Ўзоқдаги предметга нисбатан қўлланадиган кўрсатиш олмошлари. Булар ўзбек тилидаги «у», «ўша», «ана ўша», «анави» каби сўзларга тўғри келади ва улар қуйидаги вариантларга эга:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик					
			одам	учун	одамдан бошқа пр.			
мз	ذَلِكَ	залика	ذَانِكَ	заника	أُولَٰئِكَ	’ула’ика	تِلْكَ	тилка
мн	تِلْكَ	тилка	تَانِكَ	тавика	أُولَٰئِكَ	’ула’ика	تِلْكَ	тилка

Масалан:

ذَلِكَ الْكِتَابُ – ўша китоб..., تِلْكَ الْمَجَلَّةُ – ўша журнал....

Тарихий китобларда تَاكَ، ذَاكَ – олмошлари – шаклида ҳам учрайди.

Кўрсатиш олмошлари келишикда турланмайди.

§ 15. АНИҚЛИК – НОАНИҚЛИК КАТЕГОРИЯСИ

Нутқ давомида гап баъзан сўзловчи ва тингловчига олдиндан маълум бўлган предмет ёки шахс ҳақида бориши мумкин. Баъзан мавзу умуман номаълум шахс ёки предмет ҳақида бўлиши ҳам мумкин. Агар гап олдиндан маълум бўлган предмет ёки шахс ҳақида бўлса, ўша предмет ёки шахсни билдирган сўз аниқ ҳолатда ҳисобланади ва у араб тилида *ال* артикли билан бошланади ҳамда, табиийки, охири танвин қўшимчасисиз тугайди. Масалан:

الرَّجُلُ – маълум одам, الْمَدْرَسَةُ – маълум мактаб.

Агар сўз гапирувчи ва тингловчига номаълум бўлган предмет ёки шахсни билдирса, у ноаниқ ҳолатда ҳисобланади ва *ال* артиклисиз, танвин қўшимчаси билан ёзилади. Масалан:

رَجُلٌ – номаълум одам, مَدْرَسَةٌ – номаълум мактаб.

Демак, *ال* қўшимчаси аниқлик артикли ҳисобланади ва у олдиндан маълум бўлган сўз олдига қўйилади.

Дунёда ягона бўлган предметни ифодаловчи сўзлар ҳар доим аниқлик артикли билан ишлатилади. Масалан:

الشَّمْسُ – Қуёш, الْقَمَرُ – Ой, الْأَرْضُ – Ер.

Араб тилидаги деярли барча отларни юқоридаги усул билан аниқ ёки ноаниқ ҳолатда ифодалаш мумкин. Лекин яна шундай сўзлар ҳам мавжудки, улар аниқлик артиклини қабул қилмайди, бироқ доим аниқ ҳолатда ҳисобланади. Булар қуйидаги сўзлардир:

1. Танвин билан тугайдиган киши номлари:

مُحَمَّدٌ – Муҳаммад, سَلِيمٌ – Салим, نُوحٌ – Нух, هِنْدٌ –

Ҳинд, سَعَادٌ – Суод.

2. Танвин билан тугамайдиган киши номлари:

أَحْمَدُ – Аҳмад, يَزِيدُ – Язид, يُوسُفُ – Юсуф, زَيْنَبُ –

Зайнаб, إِبْرَاهِيمُ – Иброҳим, فَاطِمَةُ – Фотима, حَدِيجَةٌ –
Хадижа.

3. Танвин олмайдиган географик номлар:

مِصْرٌ – Миср, دِمَشْقٌ – Дамашқ, بَغْدَادٌ – Бағдод, مَكَّةُ –

Макка, تُونِسُ – Тунис, دَجَلَةٌ – Тигр (дарё).

4. Кишилик ва кўрсатиш олмошлари:

نَحْنُ – биз, هُمْ – улар (мз), هَذَا – бу (мз), تِلْكَ – ўша.

§ 16. ОТЛАРДА ЖИНС КАТЕГОРИЯСИ

Араб тилида отлар икки жинсга – музаккар ва муаннасга ажралади. Муаннас жинсининг грамматик белгиси сўз охиридаги -атун, -ату қўшимчасидир. У ёзувда *ة* (та марбута) ҳарфи билан ифодаланади:

غُرُقَةٌ – хона, الْمَدِينَةُ – шаҳар,

مَكْتَبَةٌ – кутубхона, الْقَرْيَةُ – қишлоқ.

Шунингдек, *ا* – *ā*'у қўшимчаси билан тугаган ҳамда

ي – *ā* қўшимчаси билан тугаган сўзлар, агар *ي* – ҳарфи ўзак таркибига кирмаса, муаннас сўз ҳисобланади.

Масалан:

صَحْرَاءٌ – саҳро, ذِكْرِيٌّ – хотира, حُبْلِيٌّ – оғироёқ.

Бошқа товуш (ҳарф) билан тугаган сўзлар музаккар жинс ҳисобланади. Масалан:

كِتَابٌ – китоб, بَابٌ – эшик, سَفْفٌ – шифт, بَيْتٌ – уй.

Араб тилида яна шундай сўзлар мавжудки, уларнинг жинси грамматик белгига эмас, шу сўзнинг мазмунига қараб белгиланади:

1. **ё** – та марбута ҳарфи билан тугаган сўз эркак зотини билдирса ёки эркак кишига қўйилган исм бўлса, бу сўз музаккар сўз ҳисобланади. Масалан:

خَلِيفَةٌ – халифа, قَتَادَةٌ – Қатода,

حَمَزَةٌ – Ҳамза, طَلْحَةُ – Талҳа.

2. Муаннаслик грамматик белгиси бўлмаган қуйидаги сўзлар муаннас ҳисобланади:

а) аёл кишини ёки аёлларнинг исмини билдирувчи сўзлар:

أُمٌّ – она, عَرُوسٌ – келинчак, زَيْنَبٌ – Зайнаб, بِنْتُ – қиз,

سُعَادٌ – Суод, وَدَادٌ – Вудод.

б) танадаги жуфт аъзоларни билдирувчи сўзлар:

عَيْنٌ – кўз, يَدٌ – қўл, أُذُنٌ – қулоқ, رِجْلٌ – оёқ.

в) аниқлик артиклини олмайдиган ва танвин қўшимчаси билан тугамайдиган географик номлар:

مِصْرٌ – Миср, بَصْرَةٌ – Басра,

بَغْدَادٌ – Бағдод, طَرَابَلُسٌ – Триполи.

г) шамол, олов, уруш, қуёш каби сўзлар:

سَمُومٌ – шамол тури, نَارٌ – олов, حَرْبٌ – уруш, شَمْسٌ – қуёш, أَرْضٌ – ер, بَيْتٌ – қудуқ.

3. Бундан ташқари **ё** – та марбута билан тугамаган айрим отлар ҳар иккала жинсда ишлатилиши мумкин. Масалан:

فَرَسٌ – от, كَيْدٌ – жигар,

قَوْسٌ – ёй (қурол), مِلْحٌ – туз.

Араб тилида одамларнинг касб-ҳунари, мансаби, мавқеини, қариндошлик муносабатларини билдирувчи бир қатор музаккар отлар борки, уларнинг охирига **ё** – та

марбута ҳарфини қуйиш билан шу сўзларнинг муаннас варианты ҳосил қилинади. Масалан:

طِفْلٌ – гўдак бола, طِفْلَةٌ – гўдак қиз,

تَلْمِيذٌ – ўқувчи бола, تَلْمِيذَةٌ – ўқувчи қиз,

طَالِبٌ – студент йигит, طَالِبَةٌ – студент қиз,

شَاعِرٌ – шоир, شَاعِرَةٌ – шоира,

خَالَ – тоға, خَالَةٌ – хола,

مُهَنْدِسٌ – эркак инженер, مُهَنْدِسَةٌ – аёл инженер,

طَبِيبٌ – эркак врач, طَبِيبَةٌ – аёл врач.

§ 17. СЎЗ ЎЗАГИ ВА ЎЗАК ТУРЛАРИ

Араб тилида сўзнинг ўзаги ундош товушлардангина иборат бўлади. Ўзакни ташкил этувчи ундош товушлар ўзак ундошлар дейилади. Ўзак ундошлар сўздаги умумий маънони ифодалайди. Ўзак ундошларнинг олдига, орасига, орқасига унли ва ноўзак ундошларнинг қўшилишидан сўз ҳосил бўлади. Масалан:

كَتَبٌ – катаба – ёзди (мз),

يَكْتُبُ – йактубу – ёзади (мз),

كَاتِبٌ – катибун – ёзувчи,

مَكْتُوبٌ – мактубун – ёзилган нарса,

كِتَابَةٌ – китабатун – ёзиш,

كِتَابٌ – китабун – китоб,

مَكْتَبٌ – мактабун – ёзув столи,

مَكْتَبَةٌ – мактабатун – кутубхона,

كُتُبٌ – кутубун – китоблар.

Бу сўзларнинг барчасида иштирок этган ва умуман

«ёзув» маъносини ўзига сингдирган товушлар к, т, б ундош товушларидир. Демак бу сўзларнинг ҳаммаси учун ўзак умумий бўлиб, у «ктб» дир. К, т, б ундошлари ўзак ундошлардир. Шунга ўхшаш «хрж» ўзаги «чиқув», «дхл» ўзаги «кирув», «дрс» ўзаги «ўрганув» маъноларини ифодаловчи ўзаклардир.

Ўзаклар кўпинча араб тилида икки ундошли (масалан: **يَدٌ** – «йд», **فَمٌ** – «фм»), уч ундошли (масалан: **صَبْرٌ** – «сбр», **طَالِبٌ** – «тлб»), тўрт ундошли (масалан: **تَرْجَمَةٌ** – «тржм», **دَحْرَجٌ** – «дхрж»), беш ундошли (масалан: **سَفْرَجَلٌ** – «сфржл», **عَنْدَلِيبٌ** – «ндлб») бўлиши мумкин. Феъллар эса фақат уч ва тўрт ундош ўзакдан иборат бўлади.

Бу ўзак турлари ичида энг кўп тарқалгани уч ундошли ўзаклардир.

Ўзакни ташкил этувчи ундошларнинг характерига боғлиқ ҳолда ўзаклар қуйидаги турларга бўлинади:

1. Иккиланган ўзак. Иккинчи ва учинчи ундошлари бир хил товушдан иборат бўлган ўзак иккиланган ўзак дейилади. Масалан:

سِرٌّ – сиррун – сир → «срр»,

مَادَّةٌ – маддатун – модда → «мдд».

2. Ҳамзали ўзак. Таркибида ҳамза товуши мавжуд бўлган ўзак ҳамзали ўзак дейилади. Масалан:

قِرَاءَةٌ – қира'атун → «қр'»,

إِيمَانٌ – 'йманун → «'мн»,

مَسْأَلَةٌ – мас'алатун → «с'л».

3. Заиф ўзак. Таркибида **و**, **ي**, **ى** ёки улар ўрнида келувчи **ا** (алиф) ҳарфи мавжуд бўлган ўзак заиф ўзак дейилади. Масалан:

قَوْلٌ – қавлун → «қвл»,

يَسَارٌ – йасарун → «йср»,

مَدَارٌ – мадарун → «двр».

4. Солим ўзаклар. Юқоридаги ҳар уч банд хусусиятлари йўқ бўлган, ҳаммаси ҳар хил товушлардан иборат бўлган ўзак солим ўзак дейилади. Масалан:

غَرِيقٌ – ғарйқун → «ғрқ»,

مُسْلِمٌ – муслимун → «слм».

Баъзан бир ўзак ҳам иккиланган, ҳам ҳамзали (**أُمَّ** – 'уммун → «'мм»), ҳам ҳамзали, ҳам заиф (**إِيْتَاءٌ** – 'йта'ун → «'тй»); ҳам иккиланган, ҳам заиф (**وَدَادٌ** – видадун → «вдд») бўлиши ҳам мумкин.

Сўзларнинг ўзагини аниқлаш араб тилида алоҳида аҳамият касб этади. Чунки кўпчилик луғатларда сўзлар ўзак эътибори билан алфавит тартибида бўлади.

§ 18. НОЎЗАК ҲАРФЛАР

Юқорида айтганимиздек, сўз ўзак ундошлар ҳамда ўзак таркибига кирмайдиган унли ва ундош товушлар мажмуидан иборат бўлади. Араб тилида ўзак таркибига кирмайдиган унли ва ундошларни ифодаловчи ҳарфлар

10 та. Улар ноўзак ҳарфлар дейилади: **ت، ن، س، ا، ه، و، ل، و، ي،**

Бу ҳарфларни ёдда сақлашни енгиллатиш мақсадида улар иштирокида гап тузилган – **أَلْيَوْمَ تَنْسَأُ** – 'алявма тансаҳу – «сен бугун уни унутасан». Бу жумладаги **ي، و** ҳарфлари ундош товушларни ифодалаганда ҳам, чўзиқ унлиларни ифодалаганда ҳам ноўзак бўлиши мумкин.

Шунингдек **ت** ҳарфи **ت** ҳарфини ҳам билдиради. Демак, сўз таркибида учраган шу 10 ҳарф ўзак ҳарф ҳам, ноўзак ҳарф ҳам бўлиб келиши мумкин. Масалан: **مَحْكُومٌ** — маҳкумун сўзидаги биринчи **م** ноўзак, иккинчи **م** ўзак ҳарфдир. Шунингдек, **مَوْلُودٌ** — мавлудун сўзидаги биринчи **و** ўзак ҳарф, иккинчи **و** ноўзак ҳарфдир.

Сўз таркибида юқоридаги 10 та ҳарфдан бошқа ҳарфлар мавжуд бўлса, у албатта ўзак ҳарф ҳисобланади. Масалан: **ضَابِطٌ** дабитун сўзида **ط, ب, ض** ўзак ҳарфлар, **ا** (алиф) ноўзак ҳарф, **مُسْتَشْرِقٌ** — мусташирикун сўзида **ق, ش, ر, ت, م, س** ноўзак ҳарфлар ҳисобланади.

Сўз таркибидаги ҳарфларни ўзак ва ноўзакларга ажратиш анча мураккаб масаладир. У маълум даражада тажриба, араб тили морфологиясидан билим талаб қилади. Иккинчи томондан, сўздаги ҳарфларни бундай таҳлил қила билишнинг катта аҳамияти бор. Сўзнинг морфологик таркибини ўрганиш, унинг вазнини аниқлаш кўп жиҳатдан шунга боғлиқ. Сўз ясалишидаги кўпчилик грамматик категориялар эса, ўзининг маълум вазнига эга.

§ 19. СЎЗ ВАЗНЛАРИ

Ҳар бир грамматик категория араб тилида ўзининг вазн деб аталмиш муайян шакли — моделига эга. Араб тилшунослари вазнга асос қилиб **ل, ع, ف** ҳарфларини олишган. Бунда **ف** ҳарфи биринчи ўзак ундошни, **ع** ҳарфи иккинчи ўзак ундошни, **ل** ҳарфи эса учинчи ўзак ундошни ифодалайди. Агар сўз тўрт ёки беш ундошли

ўзакдан иборат бўлса, тўртинчи ва бешинчи ундошларни ифодалаш учун ҳам **ل** ҳарфи олинади.

У ёки бу сўзнинг вазнини аниқлаш учун ўша сўзнинг ўзагини аниқлаш ва улар ўрнига тартибни бузмаган ҳолда **ل, ع, ف** ҳарфларини қўйиш керак. Бунда ҳаракатлар ва ноўзак ҳарфлар ўзгартирилмасдан ўз ўрнида қолаверади. Масалан, **طَالِبٌ** сўзида биринчи ундош **ط** бўлиб, уни **ف** билан алмаштирилади. Иккинчи ўзак ундош **ل** бўлиб, у **ع** билан ва учинчи ўзак ундош **ب** бўлиб, у **ل** билан алмаштирилади. «Фатҳа», «касра», «танвин дамма» ҳаракатлари, шунингдек ноўзак ҳарф **ا** (алиф) ўзгартирилмасдан қолади:

قَاعِلٌ > طَالِبٌ

Демак, **طَالِبٌ** сўзининг вазни **قَاعِلٌ** экан. Шунингдек, **مَفْعُولٌ** сўзининг вазни **مَجْلِسٌ**, **مَفْعُولٌ** сўзининг вазни **مَكْتُوبٌ**, **مَفْعُولٌ** сўзининг вазни **مُسْتَشْرِقٌ**, **مَفْعُولٌ** сўзининг вазни **مُسْتَشْرِقٌ** дир.

Араб тилидаги сўзларнинг кўпчилиги уч ундошли ўзакка эга бўлган феъллардан турли вазнлар асосида шаклланган. Бу сўзларнинг морфологик таркибини ўрганиш учун сўзларнинг вазнини билиш катта аҳамиятга эга.

§ 20. ОТ КЕСИМЛИ ГАП

Кесими феълдан бошқа сўз туркумидан ифодаланган гап от кесимли гап дейилади («Маҳмуд студентдир», «Бу журналдир», «Сен тўқувчи қизсан» каби).

Араб тилида от кесимли гапларга қуйидаги талаблар қўйилади:

1. Гапнинг эгаси олдин, кесими кейин келади.
2. Гапнинг эгаси аниқ ҳолатда, кесими ноаниқ ҳолатда келади:

أَنَا طَالِبٌ – Мен студентман,

هَذَا كِتَابٌ – Бу китобдир.

3. Гапнинг кесими жинси ўзгариши мумкин бўлган сўздан иборат бўлса, эганинг жинсига мослашади. Масалан:

أَحْمَدُ مُهَنْدِسٌ – Аҳмад инженердир,

فَاتِمَةُ مُهَنْدِسَةٌ – Фотима инженердир.

أَنَا مُدْرَسٌ – Мен ўқитувчи (эркак)ман,

أَنَا مُدْرَسَةٌ – Мен ўқитувчи (аёл)ман.

4. Гапнинг эгаси кўрсатиш олмошидан иборат бўлса, у кесимнинг жинсига мос вариантда келади. Масалан:

هَذَا بَيْتٌ – Бу уйдир,

هَذِهِ غُرْفَةٌ – Бу хонадир,

ذَلِكَ كِتَابٌ – Уша (нарса) китобдир,

تِلْكَ مَجَلَّةٌ – Уша (нарса) журналдир.

5. Ўзбек тилидаги кесимга қўшилиб келувчи боғлама (-дир) араб тилида ишлатилмайди.

6. Гапнинг эгаси юқори, кесими паст интонация билан талаффуз қилинади. Бошқача айтганда, интонация гап охирига бориб пасаяди:

مُحَمَّدٌ قَلْبٌ – Муҳаммад деҳқондир.

§ 21. ОТЛАРДА СОН КАТЕГОРИЯСИ

Араб тилида отлар уч грамматик сонга эга: бирлик, иккилик ва кўплик сонлар.

Ҳозирча биз кўрган сўзлар бирлик сондаги сўзлар бўлиб, у иккилик ва кўплик соннинг ҳосил бўлиши учун асос ҳисобланади.

§ 22. ОТЛАРДА ИККИЛИК СОН

Грамматик иккилик сон гап икки предмет ёки воқеа-ҳодиса ҳақида кетганида ишлатилади ва у қуйидагича шаклланади:

1. Сўз охиридаги танвин дамма ўрнига **ان** – ани қўшимчасини қўшиш билан. Масалан:

بَيْتَانِ → بَيْتٌ – иккита уй,

شَارِعَانِ → شَارِعٌ – иккита кўча.

2. Аниқлик артикли қўшилиб келган сўзларда ҳам бу қўшимча ўзгармайди:

الشَّارِعَانِ → الشَّارِعُ, الْبَيْتَانِ → الْبَيْتُ.

3. «Та марбута» билан тугаган сўзлар иккилик сонда келганда, та мамдудага ўзгаради. Масалан:

جَرِيدَتَانِ → جَرِيدَةٌ – иккита газета,

الْمَجَلَّتَانِ → الْمَجَلَّةُ – иккита журнал.

4. **ا** – ҳарфлари билан тугаган сўзлардан **ا** белгиси ўрнига **وان** – вани қўшимчасини қўшиш билан. Масалан:

صَحْرَاوَانِ → صَحْرَاءٌ – иккита саҳро.

5. Айрим икки ундошли ўзақдан иборат сўзлардан ҳам **وان** қўшимчасини қўшиш воситасида. Масалан:

أَخَوَانٍ -> أَخَوَانٍ - икки ака-ука,

أَبٌ -> أَبَوَانٍ - ота-она.

Бундай сўзларнинг айримларидан эса умумий қоида асосида:

يَدٌ -> يَدَانٍ - иккита қўл,

قَمٌ -> قَمَانٍ - иккита оғиз.

6. يَانٍ - қўшимчаси билан тугаган сўзлардан يَانٍ - йани қўшимчасини қўшиш билан. Масалан:

مُسْتَشْفِيَانٍ -> مُسْتَشْفِيَانٍ - иккита шифохона,

مَعْنِيَانٍ -> مَعْنِيَانٍ - икки маъно.

§ 23. ОТЛАРДА КЎПЛИК СОН

Араб тилида кўплик сон гап иккидан ортиқ предмет ёки воқеа-ҳодиса тўғрисида кетганида ишлатилади. Кўплик сон ўзининг морфологик хусусиятига кўра икки хил бўлади:

1. Тўғри кўплик (جَمْعٌ سَالِمٌ - жам'ун салимун).

2. Синиқ кўплик (جَمْعٌ مُكْسَرٌ - жам'ун мукассарун).

§ 24. ТЎҒРИ КЎПЛИК

Сўзнинг охирига маълум қўшимчаларни қўшиш билан ҳосил бўладиган кўплик тўғри кўплик дейилади. Тўғри кўплик қуйидагича ҳосил бўлади:

1. Касб-ҳунар, мансаб, қариндош-уруғчилик муносабатини билдирувчи музаккар сўзлардан охиридаги танвинни олиб ташлаб, وَنٌ - уна қўшимчасини қўшиш билан. Масалан:

مُهَنْدِسُونَ -> مُهَنْدِسُونَ - эркак инженерлар,

فَلَاحُونَ -> فَلَاحُونَ - эркак деҳқонлар.

Al артикли билан келган сўзлардан ҳам юқоридаги қўшимча ёрдамида шаклланади. Масалан:

المُهَنْدِسُونَ -> المُهَنْدِسُونَ - муҳандислар,

2. Бу қўшимча ёрдамида баъзан эркак кишини билдирмайдиган сўзлардан ҳам кўплик ҳосил бўлади. Масалан:

سِنُونَ -> سِنُونَ - йиллар.

3. Касб-ҳунар, мансаб, қариндош-уруғчилик муносабатини билдирувчи муаннас сўзлардан -атун қўшимчасини олиб ташлаб, -атун қўшимчасини қўйиш билан. Масалан:

طَالِبَاتٌ -> طَالِبَاتٌ - студент қизлар,

تَلْمِيذَاتٌ -> تَلْمِيذَاتٌ - ўқувчи қизлар.

4. Бундай кўпликдаги сўзлар аниқ ҳолатда бўлса, танвин қўшимчасисиз ёзилади. Масалан:

التَلْمِيذَاتُ -> التَلْمِيذَاتُ, الطَالِبَاتُ - талаботлар,

5. Айрим жонсиз предмет ёки абстракт тушунчани ифодаловчи сўзлардан ҳам шу йўсинда кўплик ҳосил бўлади. Масалан:

انتِقَاضَاتٌ -> انتِقَاضَاتٌ - қўзғолонлар,

مُظَاهَرَاتٌ -> مُظَاهَرَاتٌ - намоишлар.

6. Одамни билдирмайдиган айрим музаккар сўзлардан ҳам шу йўсинда кўплик ҳосил қилинади. Масалан:

إِعْلَانَاتٌ -> إِعْلَانَاتٌ - эълонлар,

امْتِحَانَاتٌ -> امْتِحَانَاتٌ - имтиҳонлар.

§ 25. СИНИҚ КЎПЛИК

Сўзнинг ўзагини ташкил этувчи ундошлар орасидаги унлиларнинг ўзгариши, ноўзак ундошларнинг кириши, умуман, сўз ички таркибининг ўзгариши натижасида ҳосил бўлувчи кўплик синиқ кўплик дейилади. Масалан:

— одамлар. — **أُنَاسٌ** → **إِنْسَانٌ** — китоблар, — **كُتُبٌ** → **كِتَابٌ**

Синиқ кўплик ҳар бир сўздан ўзига хос вазнда ҳосил бўлади. Бу вазнлар анчагина бўлиб, уларни маълум қоида асосида тартибга солиб бўлмайди. Бирлик сонда бир хил вазнда бўлган сўзнинг кўплиги ҳар хил вазнда бўлиши ёки бирликда қар хил вазнда бўлган сўзларнинг кўплиги бир хил вазнда бўлиши мумкин. Араб тилида синиқ кўпликнинг энг кўп учрайдиган вазнлари қуйидагилардир:

1. أَفْعَالٌ	— قَلَمٌ	→ أَقْلَامٌ ✓	— қаламлар, ✓
	— نَهْرٌ	→ أَنْهَارٌ ✓	— дарёлар.
2. فُعُولٌ	— طَيْرٌ	→ طُيُورٌ	— қушлар,
	— قَلْبٌ	→ قُلُوبٌ ✓	— юраклар.
3. فِعَالٌ	— رَجُلٌ	→ رِجَالٌ	— одамлар,
	— جَمَلٌ	→ جِمَالٌ	— туялар.
4. فُعُلٌ	— رَسُولٌ	→ رُسُلٌ ✓	— элчилар,
	— مَدِينَةٌ	→ مُدُنٌ ✓	— шаҳарлар.
5. فُعَالٌ	— طَالِبٌ	→ طُلَّابٌ ✓	— талабалар, ✓
	— كَاتِبٌ	→ كُتَّابٌ ✓	— ёзувчилар.
6. أَفْعَلَةٌ	— مَتَاعٌ	→ أَمْتَعَةٌ	— матоқлар,
	— رَغِيفٌ	→ أَرْغِفَةٌ ✓	— обинонлар.

7. فُعَلٌ	— غُرْقَةٌ	→ غُرُقٌ	— хоналар,
	— خُلْسَةٌ	→ خُلْسٌ	— ганимат пайтлар.
8. فُعَائِلٌ	— جَرِيدَةٌ	→ جَرَائِدٌ	— газеталар, ✓
	— رِسَالَةٌ	→ رِسَائِلٌ	— мактублар.
9. فَوَاعِلٌ	— قَاعِدَةٌ	→ قَوَاعِدٌ	— қоидалар,
	— عَامِلَةٌ	→ عَوَامِلٌ	— омиллар.
10. أَفْعُلٌ	— لِسَانٌ	→ أَلْسُنٌ ✓	— тиллар,
	— بَحْرٌ	→ أَبْحُرٌ ✓	— денгизлар.
11. فُعَلَاءٌ	— خَلِيفَةٌ	→ خُلَفَاءٌ	— халифалар,
	— أَمِيرٌ	→ أَمْرَاءٌ	— амрлар.
12. أَفْعِلَاءٌ	— قَرِيبٌ	→ أَقْرِبَاءٌ ✓	— қариндошлар,
	— وَكِيْلٌ	→ أَوْلِيَاءٌ ✓	— авлиёлар.
13. فُعَلَانٌ	— بَلَدٌ	→ بُلْدَانٌ	— ўлкалар,
	— قَضِيبٌ	→ قُضْبَانٌ	— таёқлар.
14. فُعَالِلٌ	— تَرْجَمَةٌ	→ تَرَاجِمٌ	— таржималар,
	— دَسْكَرَةٌ	→ دَسَاكِرٌ	— қишлоқлар.
15. مَفَاعِلٌ	— مَنْظَرٌ	→ مَنْظَرٌ	— манзаралар,
	— مَجْلِسٌ	→ مَجَالِسٌ	— йигинлар.
16. فُعَالِيلٌ	— سُلْطَانٌ	→ سُلَاطِينٌ	— подшоҳлар.
	— عَصَاوِيرٌ	→ عَصَافِيرٌ	— чумчуқлар.
17. مَفَاعِيلٌ	— مِفْتَاحٌ	→ مِفْتَاحٌ	— калитлар,
	— مِسْكِينٌ	→ مَسَاكِينٌ	— бечоралар.

18. **فَعَلِي** - **مَرِيضٌ** → **مَرَضِي** - беморлар,

نَيْتٌ → **مَوْتِي** - ўликлар.

19. **فَعَالًا فَعَالِي** - **مَزِيَّةٌ** → **مَزَايَا** - хусусиятлар,

هَدِيَّةٌ → **هَدَايَا** - совғалар.

Араб тилида камроқ учрайдиган бошқа вазндаги кўплик ҳам учраб туради.

Бу кўпликларни охиридаги қўшимчасига қараб, уч гуруҳга ажратиб мумкин:

1. Танвин қўшимчаси билан тугайдиган кўплик вазнлари:

... **فَعَالٌ**, **أَفْعَلَةٌ**, **فُعَلٌ**, **فُعُلٌ**, **فُعُولٌ**, **أَفْعُلٌ**

2. Танвин қўшимчаси билан тугамайдиган кўплик вазнлари:

مَقَاعِيلٌ, **فَعَالِيْلٌ**, **مَقَاعِلٌ**, **فَعَالِلٌ**, **أَفْعَلَاءٌ**, **قَوَاعِلٌ**, **فَعَائِلٌ**

3. Алиф ёки алиф мақсура билан тугайдиган кўплик вазнлари:

فَعَالَا, **فَعَالِي**, **فَعَلِي**

Булар келишикларда турланганида ҳар хил қўшимчалар қабул қилади. Шунинг учун буларга кўпроқ эътибор бериш керак.

Юқорида айтганимиздек, синиқ кўпликнинг шаклланишида маълум қонуният йўқ. Шу сабабли ҳар бир сўз ўзининг кўплик вазни билан бирга ўрганилгани мақсадга мувофиқдир. >

§ 26. СИФАТ

Предметнинг белгисини билдирувчи бу сўз туркуми араб тилида асосан уч ундош ўзакли сўзлардан иборатдир. Сифатлар ҳам отлар каби музаккар ва муаннас жинсларга, бирлик, иккилик, кўплик сонларга эга. Си-

фатдаги бирлик, иккилик сонларнинг ҳосил бўлиш усули отлардан фарқ қилмайди. Сифатнинг кўплик шакли одатда у одамларнинг белгисини билдириб келганида ишлатилади.

Араб тилида сифатларнинг 20 дан ошиқ вазни мавжуд. Шулардан қуйидаги ўнтаси энг кўп учрайдиган вазнлардир:

	Вазнлар		Мисоллар		
	МЗ	МН			
✓ 1	فَاعِلٌ	فَاعِلَةٌ	بَارِدٌ - خَامِضٌ	بَارِدَةٌ - خَامِضَةٌ	- совуқ, нордон.
✓ 2	فَاعِلٌ	فَاعِلَةٌ	كَبِيرٌ - طَوِيلٌ	كَبِيرَةٌ - طَوِيلَةٌ	катта, узун.
✓ 3	فَعْلٌ	فَعْلَةٌ	صَلْبٌ - مَرٌّ	صَلْبَةٌ - مَرَّةٌ	қаттиқ, аччиқ.
✓ 4	فَعْلٌ	فَعْلَةٌ	تَعَبٌ - خَسَنٌ	تَعَبَةٌ - خَسَنَةٌ	чарчоқ, дағал.
✓ 5	فَعْلٌ	فَعْلَةٌ	صَغْبٌ - بَخْسٌ	صَغْبَةٌ - بَخْسَةٌ	қийин, арзон.
✓ 6	فَعْلٌ	فَعْلَةٌ	خَسَنٌ	خَسَنَةٌ	яхши,
✓ 7	فَاعِلٌ	فَاعِلَةٌ	جَيِّدٌ - لَيِّنٌ	جَيِّدَةٌ - لَيِّنَةٌ	яхши. юмшоқ.
8	فَعُولٌ	فَعُولٌ	جَسُورٌ - رَدُوفٌ	جَسُورَةٌ - رَدُوفَةٌ	жасур, раҳмдил.
✓ 9	أَفْعُلٌ	أَفْعَلَاءٌ	أَبْيَضٌ - أَعْرَجٌ	أَبْيَضَاءٌ - أَعْرَجَاءٌ	оқ, оёқсиз.
10	فَعْلَانٌ	فَعَلِي	ظَمَانٌ - عَطْشَانٌ	ظَمْتِي - عَطْشِي	чанқоқ, ташна.

Жадвалдан кўриниб турибдики, **فَعُولٌ** вазнидаги сифат музаккар ва муаннас жинсда ўзгармайди.

Бу вазнлар ичида энг кўп учрайдигани **فَعِيلٌ** ва **فَعِلٌ** вазнларидир. Қолганлари нисбатан камроқ учрайди.

Буларнинг ичида **أَفْعَلٌ** (мн. **فَعَلَاءٌ**) вазни танвин қўшимчасини қабул қилмайди. Бу вазнидаги сифатлар асосан рангни ва жисмоний хусусиятни ифодаловчи сифатлардир. Масалан:

أَخْضَرٌ – **خَضْرَاءٌ** – зангор,

أَحْمَرٌ – **حَمْرَاءٌ** – қизил,

أَهْدَبٌ – **هَدْبَاءٌ** – узун киприкли,

أَشْهَلٌ – **شَهْلَاءٌ** – кўккўз.

Бу сифатларнинг кўплиги синиқ кўплик вазнидадир.

§ 27. АНИҚЛОВЧИ

Араб тилида аниқловчилар ўзининг морфологик хусусиятларига кўра икки турга бўлинади:

1. Мослашган аниқловчи.

2. Мослашмаган аниқловчи.

Аниқловчилар аниқлаб келаётган от аниқланмиш дейилади.

§ 28. МОСЛАШГАН АНИҚЛОВЧИ

Мослашган аниқловчи одатда предметнинг белгисини билдирувчи сифатловчи аниқловчидир. Мослашган аниқловчи кўпинча аслий ёки нисбий сифатлардан, тартиб сонлардан, аниқ ва мажҳул нисбат сифатдошлардан, кўрсатиш олмошларидан ва бошқалардан ифодаланади.

Агар мослашган аниқловчи сифат, тартиб сон, сифатдош билан ифодаланган бўлса, аниқланмишдан кейин келади ва у билан тўрт жиҳатда мослашади:

1. Жинсда, яъни аниқланмиш қайси жинсда бўлса, аниқловчи ҳам ўша жинсда бўлади. Масалан:

بَيْتٌ جَدِيدٌ – янги уй,

مَدِينَةٌ جَمِيلَةٌ – чиройли шаҳар,

بَابٌ قَدِيمٌ – эски эшик,

يَدٌ طَوِيلَةٌ – узун қўл.

2. Сонда, яъни аниқланмиш қайси сонда бўлса, аниқловчи ҳам ўша сонда бўлади. Масалан:

بَيْتَانِ جَدِيدَانِ – иккита янги уй – **بَابَانِ قَدِيمَانِ** иккита эски эшик,

الطُّلَّابُ الْمُجْتَهِدُونَ – тиришқоқ ўқувчи талабалар.

3. Келишиқда, яъни аниқланмиш қайси келишиқда бўлса, аниқловчи ҳам ўша келишиқда бўлади. Масалан, **دَرَسٌ سَهْلٌ** – осон дарс, **مَدِينَةٌ كَبِيرَةٌ** – катта шаҳар.

Эслатма. Араб тилидаги келишиқлар масаласига кейинроқ муфассал тўхталанади. Ҳозиргача учраган мисолларнинг барчаси бош келишиқдадир.

4. Ҳолатда, яъни аниқланмиш аниқ ҳолатда бўлса, аниқловчи ҳам аниқ ҳолатда бўлади ёки аксинча. Масалан:

تَلْمِيذٌ عَاقِلٌ – (номаълум) ақлли ўқувчи,

طِفْلَةٌ صَغِيرَةٌ – (номаълум) кичкина қизча,

التَّلْمِيذُ الْعَاقِلُ – (маълум) ақлли ўқувчи,

الطِّفْلَةُ الصَّغِيرَةُ – (маълум) кичкина қизча.

Табиатан **ال** артиклини қабул қилмаса ҳам аниқ ҳисобланадиган сўзлар аниқланмиш бўлиб келганида, аниқловчи албатта **ال** артикли ёрдамида аниқ ҳолатда туриши шарт. Масалан:

مِصْرَ الْقَدِيمَةَ – Қадимги Миср, مَكَّةَ الْمَكْرَمَةَ – табаррук
Макка, سَمَرْقَنْدَ الْجَمِيلَةَ – гўзал Самарқанд.

Кўрсатиш олмошларидан ифодаланган аниқловчилар аниқланмишдан олдинда туради ва у ҳам тўрт жиҳатдан аниқланмиш билан мослашади. Бундай аниқланмиш ҳар доим аниқ ҳолатда келади, чунки кўрсатиш олмошлари табиатан аниқ ҳолатдадир. Масалан:

هَذَا الْكِتَابَانِ – бу икки китоб..., هَذَا الشَّارِعُ – бу кўча...,
تِلْكَ السَّيَّارَةُ – ўша машина..., أَوْلَادُكَ الْمُعَلِّمُونَ – ўша
ўқитувчилар...

Аниқланмиш билан аниқловчининг ҳолатда мослаши-
шига алоҳида эътибор бериш керак. Агар аниқланмиш
аниқ ҳолатда бўлиб, аниқловчи ноаниқ ҳолатда бўлса,
булар аниқловчи – аниқланмиш муносабатидан чиқиб,
от кесимли гапга айланиб қолади. Масалан:

الْوَرْدَةُ الْحَمْرَاءُ – қизил атиргул,

الْوَرْدَةُ حَمْرَاءُ – атиргул қизилдир,

مِصْرَ الْجَدِيدَةَ – янги Миср, مِصْرَ جَدِيدَةَ – Миср янгидир.

Шунингдек, аниқловчи кўрсатиш олмошидан иборат
бўлганида, аниқланмиш аниқ ҳолатда келиши шарт. акс
қолда кўрсатиш олмоши гапнинг эгаси, от гапнинг
кесимига айланади. Масалан:

هَذَا التَّلْمِيذُ نَشِيطٌ – Бу ўқувчи бола гайратлидир.

هَذَا تَلْمِيذٌ – Бу ўқувчидир.

أَوْلَادُكَ الْأَطْفَالُ أَدْمِيَاءٌ – Ўша болалар зийракдирлар.

أَوْلَادُكَ أَطْفَالٌ – Ўшалар болалардир.

أَوْلَادُكَ أَطْفَالٌ أَدْمِيَاءٌ – Ўшалар зийрак болалардир.

Аниқловчи билан аниқланмиш ўртасидаги мослашув-
нинг яна бир хусусияти шуки, булар ўртасидаги сонда
мослашув қуйидаги омилларга боғлиқ:

1. Агар аниқланмиш от кўпликда бўлса ва у одамни
(шахсни) билдирса, аниқловчи ҳам албатта кўпликда
келади. Масалан:

فَلَا حُرَّ عَقْلٍ – ақлли деҳқон → فَلَا حُرَّ عَقْلًا – ақлли
деҳқонлар,

مُدْرَسَاتٌ مُجْتَهِدَاتٌ – тиришқоқ муаллима →
مُدْرَسَاتٌ مُجْتَهِدَاتٌ – тиришқоқ муаллималар.

2. Агар аниқланмиш от кўпликда келса ва у одамни
(шахсни) билдирмайдиган сўз бўлса, аниқланмишнинг
музаккар ёки муаннаслигидан қатъи назар аниқловчи
бирлик сонда муаннаса келади. Масалан:

بُيُوتٌ جَدِيدَةٌ – янги уй → بَيْتٌ جَدِيدٌ – янги уйлар,

غُرَفٌ كَبِيرَةٌ – катта хона → غُرْفَةٌ كَبِيرَةٌ – катта хоналар.

3. Аниқловчи кўрсатиш олмоши билан ифодалангани-
да ҳам бу қоида ўз кучини сақлайди. Масалан:

أَوْلَادُكَ الْفَلَاحُونَ – ўша деҳқонлар, → هَذَا الْفَلَاحُ

– бу врач аёл... → هَذِهِ الطَّبِيبَةُ – бу врач
аёллар,

هَذِهِ الْأَبْوَابُ – бу эшиклар, → هَذَا الْبَابُ – бу эшик...

هَذِهِ الشَّهْرُ... → هَذِهِ الْمَدِينَةُ – бу шаҳарлар...

4. Мазкур мослашув қойдаси от кесимли гапдаги эга
билан кесим ўртасида бўладиган мослашувга ҳам
тааллуқлидир. Масалан:

الْبَيْتُ كَبِيرٌ – Уй каттадир → الْبَيْتُ كَبِيرٌ –
уйлар каттадир.

تِلْكَ أَقْلَامٌ – У қаламдир → ذَلِكَ قَلَمٌ – у қаламлардир.

§ 29. НИСБИЙ СИФАТ

Нисбий сифат предметнинг белгисини бошқа предметга ёки тушунчага нисбатан билдиради. У кўпинча белгиси аниқланиб келаётган аниқланмишнинг ишланган материаллини, келиб чиққан жойини, бирор предметга мансублигини ва шунга ўхшаш бошқа белгиларини билдиради.

Нисбий сифат ҳам аслий сифат каби музаккар ва муаннас шаклларга эга.

Нисбий сифатнинг музаккари асосан отдан охиридаги -ун қўшимчасини олиб ташлаб, ўрнига **ي** -иййун қўшимчасини қўшиш билан ҳосил қилинади. Муаннас нисбий сифат эса, кўпчилик сифат қатори музаккар охирига -атун қўшимчасини қўшиш билан ҳосил қилинади. Масалан:

عَشْبٌ - ёғоч → мз. **عَشْبِيٌّ**, мн. **عَشْبِيَّةٌ** - ёғочдан ишланган **الْبَيْتُ الْعَشْبِيُّ** - ёғочдан ишланган уй, **مِلْعَقَةٌ عَشْبِيَّةٌ** - ёғоч қошиқ.

ذَهَبٌ - олтин → мз. **ذَهَبِيٌّ**, мн. **ذَهَبِيَّةٌ** - олтиндан ясалган, **إِبْرِيْقٌ ذَهَبِيٌّ** - олтин кўза, **سَاعَةٌ ذَهَبِيَّةٌ** - олтин соат.

l ёки **ي** ҳарфи билан тугаган отлардан нисбий сифат ҳосил бўлганида **ي** - қўшимчасидан олдин l ёки **ي** ҳарфлари **و** га айланади. Масалан:

دُنْيَا - дунё → **دُنْيَوِيٌّ**, **دُنْيَوِيَّةٌ** - дунёвий,
أَسِيَا - Осиё → **أَسِيَوِيَّةٌ** - осиели, осиеча,
فَرَنْسَا - Франция → **فَرَنْسِيَّةٌ**, **فَرَنْسِيٌّ** - француз, французча.

Бу сўзлардан баъзан нисбий сифат бошқачароқ шаклда ҳам ҳосил бўлади:

دُنْيَاوِيٌّ, **دُنْيَاوِيَّةٌ** → **دُنْيَا**

أَسِيَاوِيَّةٌ, **أَسِيَاوِيٌّ** → **أَسِيَا**

Айрим сўзлардан эса, олдинги l (алиф) тушиб қолиб,

ي қўшимчасини қўшиш билан ҳосил бўлади. Масалан:

فَرَنْسِيَّةٌ, **فَرَنْسِيٌّ** → **فَرَنْسَا**

أُورُوبِيَّةٌ, **أُورُوبِيٌّ** → **أُورُوبَا** - Европа

Та марбута билан тугаган сўзлардан нисбий сифат ҳосил бўлганида, мазкур ҳарф тушиб қолади. Масалан:

خُرَافَةٌ - хурофот → **خُرَافِيٌّ**, **خُرَافِيَّةٌ** - хурофий,

جُمْهُورِيَّةٌ, **جُمْهُورِيٌّ** → **جُمْهُورِيَّةٌ** - жумҳуриятта тегишли.

Айрим отлардан нисбий сифат ҳосил бўлганида, сўзнинг вазни ҳам бироз ўзгаради. Масалан:

مَدِيْنَةٌ - шаҳар → **مَدَنِيٌّ**, **مَدَنِيَّةٌ** - шаҳарли, мадинали,

فَرِيضَةٌ - фарз → **فَرَضِيٌّ**, **فَرَضِيَّةٌ** - фарзга тегишли.

Икки ўзак ундошдан иборат айрим отлардан нисбий сифат ҳосил қилинганида, **و** ҳарфи орттирилади. Масалан:

شَقَوِيَّةٌ, **شَقَوِيٌّ** → **شَقَاوَةٌ** - оғзаки,

سَنَوِيَّةٌ, **سَنَوِيٌّ** → **سَنَّاوَةٌ** - йиллик,

يَدَوِيَّةٌ, **يَدَوِيٌّ** → **يَدَاوَةٌ** - қўлда ишланган.

Баъзи сўзлардан икки хил нисбий сифат ҳосил бўлади. Масалан:

رُوحِيَّةٌ, **رُوحِيٌّ** → **رُوحٌ** - руҳий, спиртли,

رُوحَانِيَّةٌ, **رُوحَانِيٌّ** → **رُوحٌ** - руҳоний.

Айрим синиқ кўпликдаги отлардан ҳам нисбий сифат ҳосил бўлиши мумкин. Масалан:

دَوْلَة – кўпл. دَوْلٌ → دَوْلِيّ , دَوْلِيَّة – давлатлараро

صَحْفِيَّة , صَحْفِيّ – кўпл. صَحْفٌ – журналист.

Нисбий сифатлар гапда кўпинча мослашган аниқловчи бўлиб келади. Масалан:

لُغَة عَرَبِيَّة – араб тили, بَلَدٌ إِسْلَامِيّ – мусулмон ўлка,

لِسَانٌ فَارِسِيّ – форс тили, اَمْرٌ دُنْيَوِيّ – дунёвий иш.

Географик номлардан ҳосил бўлган нисбий сифат ўша ерли ёки ўша ерда туғилган, яшаган кишини ифодалайдиган от вазифасида келиши мумкин. Масалан:

مِصْرِيّ – мисрлик киши, مِصْرِيَّة – мисрлик аёл,

اَفْرِيْقِيّ – африкалик, اَفْرِيْقِيَّة – африкалик аёл.

§ 30. КЕЛИШИКЛАР

Араб тилида исм гуруҳига кирувчи сўзларда уч келишик мавжуд: бош келишик, қаратқич келишиги ва тушум келишиги. Келишиклар ўзига хос қўшимчаларга эга ва бу қўшимчалар отнинг гапдаги бажараётган вазифаси билан узвий боғлиқ:

№	Келишиклар	Ноаниқ ҳолатда	Аниқ ҳолатда
1	Бош келишик	ـ -ун	ـ -у
2	Қаратқич келишиги	ـ -ин	ـ -и
3	Тушум келишиги мз.	ـ -ан	ـ -а
	Тушум келишиги мн.	ـ -ан	ـ -а

Бу турланиш уч келишикли турланиш дейилади ва шу йўсинда турланувчи сўзлар уч келишикли сўзлар дейилади. Масалан:

№	Келишиклар	Ноаниқ ҳолатда		Аниқ ҳолатда	
		мз	мн	мз	мн
1	Бош келишик	كِتَابٌ	مَجَلَّةٌ	الْكِتَابُ	الْمَجَلَّةُ
2	Қаратқич келишиги	كِتَابٍ	مَجَلَّةٍ	الْكِتَابِ	الْمَجَلَّةِ
3	Тушум келишиги	كِتَابًا	مَجَلَّةً	الْكِتَابَ	الْمَجَلَّةَ

Араб тилида от ва сифатларнинг асосий қисми уч келишикли сўзлар ҳисобланади ва улар юқоридаги жадвал асосида турланади. Булар ноаниқ ҳолатда келганида танвин қўшимчаси билан тугайдиган бирлик ва синиқ кўпликдаги сўзлардир. مَدِيْنَةٌ , مَعَهْدٌ , كَلِيْمَةٌ , دَفْتَرٌ , (бирлиги قَلْبٌ) (бирлиги قَلَمٌ) (бирлиги أَجْنَحَةٌ) (бирлиги جَنَاحٌ) каби сўзлар шулар жумласидандир.

§ 31. ИККИЛИК ВА ТЎҒРИ КЎПЛИК ШАКЛИДАГИ СЎЗЛАРНИНГ КЕЛИШИҚДА ТУРЛАНИШИ

Иккилик сондаги сўзлар келишикда қуйидагича турланади:

№	Келишиклар	Ноаниқ ҳолатда		Аниқ ҳолатда	
		мз	мн	мз	мн
1	Бош келишик	كِتَابَانِ	مَجَلَّتَانِ	الْكِتَابَانِ	الْمَجَلَّتَانِ
2	Қаратқич келишиги	كِتَابَيْنِ	مَجَلَّتَيْنِ	الْكِتَابَيْنِ	الْمَجَلَّتَيْنِ
3	Тушум келишиги	كِتَابَيْنِ	مَجَلَّتَيْنِ	الْكِتَابَيْنِ	الْمَجَلَّتَيْنِ

Жадвалдан кўришиб турганидек, иккилик сондаги сўзнинг қаратқич ва тушум келишиклари бир хил қўшимчага эга.

Шунингдек, аниқ ҳолда ҳам, ноаниқ ҳолда ҳам бир хил келишик қўшимчаларини оладилар.

Шу билан бирга музаккар ва муаннас сўзлар ҳам келишикларда бир хил қўшимчага эга бўлади.

Музаккар тўғри кўпликдаги сўзлар келишикларда қуйидагича турланади:

№	Келишиклар	Ноаниқ ҳолатда	Аниқ ҳолатда
1	Бош келишик	فَلَاخُونَ	الْفَلَاخُونَ
2	Қаратқич келишиги	فَلَاخِيْنَ	الْفَلَاخِيْنَ
3	Тушум келишиги	فَلَاخِيْنَ	الْفَلَاخِيْنَ

Муаннас тўғри кўпликдаги сўзларнинг келишикда турланиши қуйидагичадир:

№	Келишиклар	Ноаниқ ҳолатда	Аниқ ҳолатда
1	Бош келишик	فَلَاخَاتُ	الْفَلَاخَاتُ
2	Қаратқич келишиги	فَلَاخَاتِ	الْفَلَاخَاتِ
3	Тушум келишиги	فَلَاخَاتِ	الْفَلَاخَاتِ

Жадваллардан кўриниб турганидек, музаккар ва муаннас тўғри кўпликдаги сўзларда қаратқич ва тушум келишиклари бир хил қўшимча оладилар ҳамда аниқ ва ноаниқ ҳолатларда келишик қўшимчалари ўзгармайди.

Илгари айтиб ўтганимиздек, кўрсатиш олмошлари келишикда турланмайди. Лекин уларнинг иккилик сондаги вариантлари қаратқич ва тушум келишигида бошқача шаклда бўлади:

№	Келишиклар	Яқиндаги предмет		Узоқдаги предмет	
		мз	мн	мз	мн
1	Бош келишик	هَذَاكَ	هَاتَانِ	ذَانِكَ	تَانِكَ
2	Қаратқич келишиги	هَذَايْنِ	هَاتَيْنِ	ذَيْنِكَ	تَيْنِكَ
3	Тушум келишиги	هَذَايْنِ	هَاتَيْنِ	ذَيْنِكَ	تَيْنِكَ

Гапнинг эгаси, от кесимли гапнинг эгаси ва кесими ҳамда уларнинг мослашган аниқловчилари кўпинча бош келишикда келади.

Бирор предлог билан келган ёки мослашмаган аниқловчи бўлиб келган от ўзининг мослашган аниқловчилари билан бирга қаратқич келишигида, воситасиз тўлдирувчи бўлиб келган отлар эса тушум келишигида келади (Бу масалага кейинроқ муфассал тўхталинади).

§ 32. ИККИ КЕЛИШИКЛИ ОТЛАР

Араб тилида қаратқич ва тушум келишиги бир хил қўшимчага эга бўлган қатор сўзлар мавжуд. Булар икки келишикли сўзлар дейилади. Икки келишикли сўзларга асосан қуйидагилар мансубдир:

1. Ал артиклини олмайдиган, лекин аниқ ҳолатда деб ҳисобланувчи танвин қўшимчасини олмайдиган сўзлар. Масалан:

مِصْرٌ – Миср, إِسْمَاعِيلُ – Исмоил,

فَاتِمَةٌ – Фотима, يُوسُفُ – Юсуф.

2. Ал артиклини олиши мумкин бўлган, танвин билан тугамайдиган бирлик сондаги отлар ёки сифатлар ноаниқ ҳолатда келганида:

صَحْرَاءُ – саҳро, جَوْعَانٌ – очиққан,

أَبْيَضٌ – оқ(мз), أَكْبَرُ – энг катта.

3. Ноаниқ ҳолатда ҳам танвин қўшимчаси билан тугамайдиган ва ноаниқ ҳолатда келган синиқ кўпликдаги от ва сифатлар. Масалан:

جَرَائِدٌ (бирл. جَرِيدَةٌ) – газеталар,

قَوَاعِدٌ (бирл. قَاعِدَةٌ) – қоидалар,

أَمْرَاءٌ (бирл. أَمِيرٌ) – амирлар.

Бу сўзлар қуйидаги тарзда турланади:

№	Келишиклар	Мисоллар	Мисоллар
1	Бош келишик	فَاطِمَةٌ	أَبْيَضٌ
2	Қаратқич келишиги	فَاطِمَةٌ	أَبْيَضَ
3	Тушум келишиги	فَاطِمَةً	أَبْيَضًا

Шуни унутмаслик керакки, ноаниқ ҳолатда танвин қўшимчаси олмайдиган, лекин ال артиклини олиши мумкин бўлган сўзлар (2- ва 3-пунктлар) ال артикли билан келганида уч келишликли сўзларга айланиб кетади. Масалан:

№	Келишиклар	Ноаниқ ҳолатда	Аниқ ҳолатда
1	Бош келишик	جَرَانِدٌ، أَكْبَرُ	الْجَرَانِدُ، الْأَكْبَرُ
2	Қаратқич келишиги	جَرَانِدٌ، أَكْبَرٌ	الْجَرَانِدِ، الْأَكْبَرِ
3	Тушум келишиги	جَرَانِدًا، أَكْبَرًا	الْجَرَانِدِ، الْأَكْبَرِ

Икки келишликли сўзлар мослашмаган аниқловчининг аниқланмиши бўлиб келганида ҳам (изофанинг музоф қисми бўлганида ҳам) уч келишликли сўзга айланиб кетади. Бу ҳақда кейинроқ тўхталинади.

§ 33. КЕЛИШИҚДА ТУРЛАНМАЙДИГАН ОТЛАР

Охири «-ан» ёки «-а» билан тугайдиган сўзлар шу қўшимча алиф билан ёзилса ҳам, алиф мақсура билан ёзилса ҳам, ҳар уч келишиқда бир хил қўшимча қабул қилади. Булар келишиқда турланмайдиған сўзлар дейилади. Масалан:

№	Келишиклар	Ноаниқ ҳолатда	Аниқ ҳолатда
1	Бош келишик	فَتَى، عَصَا	الْفَتَى، الْعَصَا
2	Қаратқич келишиги	فَتَى، عَصَا	الْفَتَى، الْعَصَا
3	Тушум келишиги	فَتَى، عَصَا	الْفَتَى، الْعَصَا

Алиф мақсура билан тугайдиган сифатлар, масалан: مَرَضَى (мз. جَوْعَانٌ), синиқ кўплиқдаги отлар: масалан مَرَضَى (бирл. مَرِيضٌ), (бирл. مَيْتٌ) ҳам келишиқда турланмайдиған сўзлар тоифасига киради.

§ 34. ПРЕДЛОГЛАР

Ёрдамчи сўз туркумининг каттагина қисмини предлоглар деб аталувчи сўзлар ташкил этади. Араб тилида келишиқлар сони жуда оз бўлганлиги сабабли, предмет, воқеа-ҳодисанинг вақтга, ўринга муносабати, чегараланиш ва бошқа турли муносабатлар асосан предлоглар ёрдамида ифодаланади.

Предлоглар учун умумий хусусият шуки, қайси сўзга боғланиб келган бўлса, ўша сўздан олдин келади ва ўша сўзни қаратқич келишиғида келишга мажбур қилади. Масалан:

мактабда, - فِي الْمَدْرَسَةِ - فِي مَدْرَسَةٍ → да ... - فِي

факультетга, - إِلَى الْكَلْبَةِ - إِلَى كَلْبَةٍ → га ... - إِلَى

иккита эрқакдан. - مِنَ الرَّجُلَيْنِ - مِنْ رَجُلَيْنِ → дан ... - مِنَ

Предлоглар тузилишига кўра уч гуруҳга бўлинади:

I. Асл предлоглар. Мустақил сўз шаклини йўқотган ва фақат предлог сифатидагина ишлатиладиган сўзлар асл предлоглардир. Асл предлогларга қуйидагилар киради:

1. فِي - ...да, ичида (бу ва бундан кейинги предлогларнинг асосий маъносигина берилди). فِي الْمَعْهَدِ - институтда.

2. إِلَى - ...га, ...гача. إِلَى الْمَسَاءِ - оқшомгача.

3. مِنْ - ...дан. مِنَ الصَّبْحِ - тонгдан.

4. عَلَى - ...да, устида, устига. عَلَى الطَّارِئَةِ - стол устида.

5. عَنِ - ҳақида. عَنِ الدَّرْسِ - дарс ҳақида.

6. بِ - билан, воситасида. بِالْقَلَمِ - қалам воситасида.

7. لَدَى - ...да, қошида, ҳузурда. لَدَى الْأَسْتَاذِ - домла ҳузурда.

8. مَعَ - билан бирга. مَعَ الصَّدِيقِ - дўст билан бирга.

9. ل - ...нинг, ...да бор. لِلطَّالِبِ - студентда бор.

10. كَ - ...дек, каби. كَالشَّمْسِ - қуёш каби.

11. حَتَّى - ...гача. حَتَّى الصَّبَاحِ - тонггача.

12. مِّنْذُ - ...дан буён. مِّنْذُ سَنَتَيْنِ - икки йилдан буён.

II. От-предлоглар. Бу гуруҳга ўзининг отлик хусусиятини йўқотмаган, от сифатида ишлатилиши мумкин бўлган, лекин шу билан бирга предлог вазифасида ҳам келиши мумкин бўлган сўзлар киради. Булар предлог вазифасида ишлатилганида кўпинча тушум келишигида келади:

1. دَاخِلٌ - ичида, ичига. دَاخِلَ الْمَدْرَسَةِ - мактаб ичида.

2. خَارِجٌ - ташқарида, ташқарига. خَارِجَ الْبَيْتِ - уй ташқарисида.

3. عَبْرَ - орқали. عَبْرَ الْهَوَاءِ - ҳаво орқали.

4. خِلَالَ - давомида. خِلَالَ الْعُطْلَةِ - каникул давомида.

5. بَيْنَ - орасида. بَيْنَ التَّلْمِيزَيْنِ - икки ўқувчи орасида.

6. قُرْبَ - яқинида. قُرْبَ النَّافِذَةِ - дераза яқинида.

7. أَمَامَ - олдида. أَمَامَ الْوَالِدَيْنِ - ота-она олдида.

8. إِزَاءَ - қаршисида. إِزَاءَ النَّافُورَةِ - фонтан қаршисида.

9. وِرَاءَ - орқасида, орқасига. وِرَاءَ الْجِدَارِ - девор орқасида.

10. فَوْقَ - устида, устига. فَوْقَ الْمَاءِ - сув устида.

11. تَحْتَ - остида, остига. تَحْتَ الشَّجَرَةِ - дарахт остида.

12. خَلْفَ - орқасида, орқасига. خَلْفَ قَاطِمَةَ - Фотиманинг орқасида.

13. عِنْدَ - ...да, ҳузурда. عِنْدَ الْمُدِيرِ - бошлиқ ҳузурда.

14. حَوْلَ - атрофида, ҳақида. حَوْلَ الْمَسْئَلَةِ - масала ҳақида.

15. حِوَالَى - қарийб, тахминан. حِوَالَى مِٔتْرٍ - тахминан бир метр.

Бу сўзлар баъзан мустақил сўз сифатида бошқа предлогларни қабул қилиши мумкин:

إِلَى الْأَمَامِ - олдинга, олға.

III. Мураккаб предлоглар. Булар икки-уч сўздан иборат бўлиб, юқоридаги предлогларга нисбатан мураккаброқ муносабатларни ифодалайди:

1. لِأَجْلِ – ...ни деб, йўлида.
2. فِي سَبِيلِ – ...ни деб, йўлида.
3. خَلَقًا ل – ...га қарамай.
4. خَوْفًا مِنْ – ...дан қўрқиб.
5. فَضْلًا عَنْ – ...дан ташқари.
6. عَلَى مَقَرَّةٍ مِنْ – ёнида, яқинида.
7. بِالْقُرْبِ مِنْ – ёнида, яқинида.
8. بِجَانِبِ – ёнида, яқинида.
10. بِالرَّغْمِ مِنْ – ...га қарамасдан.
11. بِصَرْفِ النَّظَرِ عَنْ – ...дан ташқари.
12. بِالنَّظَرِ إِلَى – сабабли.
13. نَظْرًا إِلَى – сабабли.
14. عَوَضًا عَنْ – ...нинг бадалига.
15. عَوَضًا ل – ...нинг бадалига.
16. نَتِيجَةً ل – натижасида.
17. بِوَأَسِطَةِ – воситасида.

Юқоридагилардан ل, ل, ب предлоглари ва шу предлоглар билан тугаган мураккаб предлоглар ўзидан кейинги сўзга қўшиб ёзилади. Масалан:

بِالرِّيشَةِ – перо билан, كَالسَّيْفِ – қиличдек.

ل предлоги ال артикли билан келган сўзларга қўшилганида, артиклдаги васлани ҳамза (آ) ёзувда тушиб қолади. Масалан:

لِلْحُكْمِ = لِ + الْحُكْمِ – ҳукм учун.

Қолган предлогларнинг барчаси ўзидан кейинги сўздан ажратиб ёзилади.

Предлоглар асосан исм гуруҳидаги сўзларнинг олдида келади ва улар билан муносабатга киришади, лекин улар айрим феълларга ҳам ўз таъсирини ўтказиши мумкин. У ёки бу феъл ўзидан кейин турган предлог билан боғлиқ ҳолда турли маъноларни билдириши мумкин.

§ 35. МОСЛАШМАГАН АНИҚЛОВЧИ (ИЗОФА)

Араб тилида мослашган аниқловчи кўпинча ўзбек тилидаги сифатловчи аниқловчиларга ўхшаб кетса, ўзбек тилидаги қаратқичли аниқловчиларга («шаҳарнинг дарвозаси», «факультет студенти» каби) кўпроқ мос келадиган ибора мослашмаган аниқловчидир. Мослашмаган аниқловчи билан аниқланмишдан ташкил топган бирикма араб тилида إِضَافَةٌ – 'идафатун - изофа дейилиб, уни ташкил этувчи аниқланмиш مُضَافٌ – мудафун- музоф, мослашмаган аниқловчи эса مُضَافٌ إِلَيْهِ – мудафун 'илайҳи – музоф илайҳи деб юритилади. Бундан кейин ушбу қўлланмада ҳам шу терминлар қўлланилади.

Изофада музоф илайҳи мослашган аниқловчи каби аниқланмишдан кейин келади, лекин улар ўртасида тўрт жиҳат бўйича мослашиш мавжуд эмас. Аксинча, изофада музоф билан музоф илайҳининг ўзаро муносабатга киришувининг бошқача характери мавжуд яъни музоф ال артиклисиз ва танвин қўшимчасисиз келади, музоф илайҳи эса ҳар доим қаратқич келишигида келади. Масалан:

كِتَابُ طَالِبٍ – (номаълум) студентнинг китоби,

بَابُ بَيْتٍ – (номаълум) уйнинг эшиги.

Музоф **ال** артиклини қабул қилмайди. Унинг аниқ-ноаниқлиги музоф илайҳининг ҳолатига боғлиқ. Агар музоф илайҳи аниқ ҳолатда бўлса, музоф ҳам аниқ ҳолатда ҳисобланади. Масалан:

كِتَابُ الطَّالِبِ – (маълум) студентнинг (маълум) китоби,

بَابُ الْبَيْتِ – (маълум) уйнинг (маълум) эшиги.

Гапдаги вазифасига қараб, изофа ҳар уч келишикда келиши мумкин. Бунда фақат изофанинг музоф қисми келишикда турланади, музоф илайҳининг келишиги ўзгармайди. Масалан:

№	Келишиклар	Ноаниқ ҳолатда	Аниқ ҳолатда
1	Бош келишик	كِتَابُ طَالِبٍ	كِتَابُ الطَّالِبِ
2	Қаратқич келишиги	كِتَابُ طَالِبٍ	كِتَابِ الطَّالِبِ
3	Тушум келишиги	كِتَابُ طَالِبٍ	كِتَابِ الطَّالِبِ

Араб тилида қуйидаги бешта сўз бирлик сонда келиб, изофанинг музофи вазифасини бажарганида, унинг келишиги ҳаракатлар билан эмас, ҳарфлар ёрдамида шаклланади:

أَبٌ – ота, حَمٌّ – қайната, أُنْحٌ – ини,

هَنٌْ – нарса, ذُرٌّ – соҳиб(и), эга(си).

№	Келишиклар	Аниқ ҳолатда	Ноаниқ ҳолатда
1	Бош келишик	أَبُو الطَّالِبِ	أَبُو طَالِبٍ
2	Қаратқич келишиги	أَبِي الطَّالِبِ	أَبِي طَالِبٍ
3	Тушум келишиги	أَبَا الطَّالِبِ	أَبَا طَالِبٍ

Эслатма. Бу сўзлар иккилик ёки кўплик сонда бўлганида, улар умумий ҳолида асосида турланади.

Агар музоф иккиликдаги ёки музаккар тўғри кўпликдаги оддан иборат бўлса, сўз охиридаги **ن** ёки **ن** қўшимчалари тушиб қолади.

№	Келишиклар	Иккилик мз	Иккилик мн	Тўғри кўплик мз
1	Бош келишик	كِتَابَا الطَّالِبِ	مَجَلَّتَا الطَّالِبِ	فَلَاحُوا الْقَرْيَةَ
2	Қаратқич келишиги	كِتَابِي الطَّالِبِ	مَجَلَّتِي الطَّالِبِ	فَلَاحِي الْقَرْيَةَ
3	Тушум келишиги	كِتَابِي الطَّالِبِ	مَجَلَّتِي الطَّالِبِ	فَلَاحِي الْقَرْيَةَ

Агар музоф муаннас тўғри кўплик ёки синиқ кўпликдаги оддан иборат бўлса, келишикларда умумий ҳолида бўйича турланади:

طَلَبَاتُ الْكَلْبَةِ – факультет студент қизлари,

أَقْلَامُ التَّالِمِيذِ – ўқувчининг ручкалари.

Баъзан изофа уч ва ундан ортиқ сўздан иборат бўлиши мумкин. Бунда ўртадаги сўзлар ўзидан олдинги сўзга нисбатан музоф илайҳи, ўзидан кейинги сўз учун эса музоф вазифасини бажаради ва шунинг учун ўзида ҳам музофлик, ҳам музоф илайҳилик хусусиятларини мужассамлаштирган бўлади яъни **ال** артиклини қабул қилмаган ва қаратқич келишигида бўлади. Масалан:

كِتَابُ مُدْرَسِي الْمَدْرَسَةِ

– мактаб ўқитувчиси китоби,

بَيْتُ أَسْتَاذِ مَعْهَدِ الطَّبِّ

– тиббиёт институти профессорининг уйи.

Бундай иборалар изофа занжири деб юритилади.

Гоҳо изофада музофнинг ёки музоф илайҳининг ўзига яраша мослашган аниқловчиси ҳам бор бўлиши мумкин. Агар музофнинг мослашган аниқловчиси мавжуд бўлса, у музоф илайҳидан кейин келади:

لِبَاسُ الْقَلَّاحِ الْجَدِيدِ — деҳқонинг янги кийими,

غُرْقَةُ الطَّالِبِ الْوَاسِعَةُ — студентнинг кенг хонаси.

Музофнинг мослашган аниқловчиси ўзидан олдин келадиган аниқловчи бўлганида ҳам у музоф илайҳидан кейин келади. Масалан:

لِبَاسُ الْقَلَّاحِ هَذَا — деҳқоннинг бу кийими,

غُرْقَةُ الطَّالِبِ تِلْكَ — студентнинг ўша хонаси.

Агар мослашган аниқловчи музоф илайҳига тегишли бўлса, у умумий қоида бўйича ифодаланади.

Масалан:

لِبَاسُ هَذَا الْقَلَّاحِ — Бу деҳқоннинг кийими...

غُرْقَةُ ذَلِكَ الطَّالِبِ — Ўша студентнинг хонаси...

Агар изофада ҳам музоф, ҳам музоф илайҳи мослашган аниқловчига эга бўлса, аввал изофа, сўнг музоф илайҳининг, ундан сўнг музофнинг мослашган аниқловчилари келади. Масалан:

ذَفْتَرُ الطَّالِبِ الْمُجْتَهِدِ الْجَدِيدِ

— Тиришқоқ студентнинг янги дафтари,

مَحْفَظَةُ التَّلْمِيذَاتِ الْعَاقِلَاتِ هَذِهِ

— Ақлли ўқувчи қизларнинг бу портфели.

Изофа билан келган мослашган аниқловчилар, хусусан музоф билан музоф илайҳининг роди бир хил бўлса ёки изофа занжири бўлганида кўп чалкашликларга сабаб бўлади. Шунинг учун бундай изофа бирикмаси **بِ، فِي، ل** каби предлоглар ёрдамида изофа бўлмаган бирикмаларга айлантириб юборилади. Масалан:

رِيَاسَةُ مَجْلِسِ الْجُمْهُورِيَّةِ الْجَدِيدَةِ الْأَعْلَى

янги республиканинг Олий мажлиси раёсати

Изофа эмас — رِيَاسَةُ الْمَجْلِسِ الْأَعْلَى لِلْجُمْهُورِيَّةِ الْجَدِيدَةِ янги республиканинг Олий мажлиси раёсати

Изофа — كِتَابُ الدِّينِ الْإِسْلَامِيِّ الْمَقْدُسُ — Ислам динининг муқаддас китоби

Изофа эмас — الْكِتَابُ الْمَقْدُسُ لِلدِّينِ الْإِسْلَامِيِّ — Ислам динининг муқаддас китоби.

§ 36. ИЗОФАНИНГ ВАЗИФАСИ

Юқорида кўрганимиздек, изофа бир предметнинг иккинчи предметга (шахсга) тегишли ёки мансуб эканлигини билдиради ва у ўзбек тилида қаратқич келишиги билдирган маънога мосдир. Масалан:

غُرْقَةُ الطَّالِبِ — талабанинг хонаси,

بَابُ الْمَعْهَدِ — институт эшиги,

حَدِيقَةُ الْمَدِينَةِ — шаҳар парки.

Бундан ташқари изофа яна қуйидаги грамматик маъноларни ифодалаши мумкин:

1. Предметнинг ишланган материални билдиради. Бунда предмет музоф, предмет ишланган материал музоф илайҳи ўрнида келади:

بَيْتُ خَشَبٍ — ёғоч уй,

سَاعَةٌ ذَهَبٍ — олтин соат,

رِيشَةُ فُؤَادٍ — пўлат перо.

2. «Нил дарёси», «Ўзбекистон жумҳурияти» каби изоҳловчи — изоҳланмиш муносабатини ифодалайди. Бунда изоҳловчи музоф, изоҳланмиш музоф илайҳи ўрнида келади. Масалан:

نَهْرٌ دَجَلَةٌ — Дажла дарёси,

مَدِينَةُ طَرَابُلُسَ — Триполи шаҳри,

صَحِيفَةُ الْأَهْرَامِ — «Ал-аҳром» газетаси,

مَجَلَّةُ الْمُسَوَّرِ — «Ал-мусаввар» журнали.

3. Бутуннинг қисмини ифодалайди. Бунда **جَمِيعٌ** — барча, **عِدَّةٌ** — бир неча, **شَتَّى** — барча, **بَعْضٌ** — айрим, **كُلٌّ** — ҳамма, ҳар бир каби сўзлар музоф, бутунни ифодаловчи сўз эса кўпликда музоф илайҳи бўлиб келади. Масалан:

بَعْضُ الْكُتُبِ — баъзи китоблар,

شَتَّى الْمِيَادِينِ — барча соҳалар,

عِدَّةُ أَقْسَامٍ — — бир неча қисмлар,

كُلُّ الطُّلَّابِ — барча студентлар.

Эслатма. Агар музоф илайҳи кўпликда ва аниқ ҳолатда бўлса, **كُلٌّ** сўзи «барча», «ҳамма», музоф илайҳи бирликда ва ноаниқ ҳолатда бўлса, «ҳар бир» сўзи маъносини билдиради. Масалан:

كُلُّ النَّاسِ — барча одамлар,

كُلُّ إِنْسَانٍ — ҳар бир инсон

4. Агар музоф ўтимли феълдан шакланган сифатдош ёки ҳаракат номидан иборат бўлса, музоф илайҳи шу сифатдош ёки ҳаракат номининг воситасиз тўлдирувчисини билдиради. Масалан:

شَرَبُ الْمَاءِ — сув(ни) ичиш,

تَطْوِيرُ الْعَلَاكَةِ — алоқани ривожлантириш,

مُفَسِّرُ الْقُرْآنِ — Қуръонни тафсир қилувчи.

5. Баъзан музоф илайҳи иш-ҳаракатнинг ёки отнинг пайтини билдириши мумкин, Масалан:

عُطْلَةُ الشِّتَاءِ — қишки каникул,

رِحْلَةُ الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ — қишки ва ёзги саёҳат,

إِذَاعَةُ الْمَسَاءِ — оқшомги эшиттириш.

6. Гоҳо музоф ўрнида сифат ёки сифат вазифасидаги бошқа сўз келиши мумкин. Бундай изофадаги музоф илайҳи ўша сифат билдирган белгининг доирасини чегаралаб келади. Масалан:

طَوِيلُ الْقَامَةِ — қомати узун (узун қоматли),

حَسَنُ الرَّجُلِ — юзи чиройли (гўзал юзли),

حَسَنُ الْخُلُقِ — хулқи чиройли (чиройли хулқли).

Бу мисоллардан кўриниб туриптики, юқоридаги изофаларнинг ўзи бутунлигича қандай, қанақа, саволларига жавоб бўлади ва бошқа бирор отнинг аниқловчиси бўлиб келади. Шунинг учун бу изофанинг музофи ўзидан олдин аниқланмиш бўлиб келган от билан жинсда, сонда, келишикда мослашади.

Изофадан олдинги от музаккар бўлса, қуйидагича турланади:

№	Келишиклар	Бирлик	Иккилик	Кўплик
1	Бош келишик	رَجُلٌ طَوِيلُ الْقَامَةِ	رَجُلَانِ طَوِيلَا الْقَامَةِ	رِجَالٌ طَوِيلَاتُ الْقَامَةِ
2	Қаратқич келишиги	رَجُلٌ طَوِيلُ الْقَامَةِ	رَجُلَيْنِ طَوِيلِي الْقَامَةِ	رِجَالٌ طَوِيلَاتُ الْقَامَةِ
3	Тушум келишиги	رَجُلًا طَوِيلَ الْقَامَةِ	رَجُلَيْنِ طَوِيلِي الْقَامَةِ	رِجَالًا طَوِيلَاتُ الْقَامَةِ

Изофадан олдинги от муаннас бўлса, қуйидагича турланади:

№	Келишиклар	Бирлик	Иккилик	Кўплик
1	Бош келишик	شَابَةٌ طَوِيلَةٌ الْقَامَةِ	شَابَتَانِ طَوِيلَتَا الْقَامَةِ	شَابَاتٌ طَوِيلَاتُ الْقَامَةِ
2	Қаратқич келишиги	شَابَةٌ طَوِيلَةٌ الْقَامَةِ	شَابَتَيْنِ طَوِيلَتَيِ الْقَامَةِ	شَابَاتٌ طَوِيلَاتُ الْقَامَةِ
3	Тушум келишиги	شَابَةٌ طَوِيلَةٌ الْقَامَةِ	شَابَتَيْنِ طَوِيلَتَيِ الْقَامَةِ	شَابَاتٌ طَوِيلَاتُ الْقَامَةِ

Бу маънодаги изофанинг бошқаларидан фарқи шуки, ўзидан олдинги от аниқ ҳолатда бўлса, изофанинг музофи ال артиклини ҳам қабул қилиши керак. Масалан:

الرَّجُلُ الطَّوِيلُ الْقَامَةِ ---> رَجُلٌ طَوِيلٌ الْقَامَةِ
 الشَّابَةُ الطَّوِيلَةُ الْقَامَةِ ---> شَابَةٌ طَوِيلَةٌ الْقَامَةِ

§ 37. ҚЎШИЛИБ ЁЗИЛУВЧИ – БИРИКМА ОЛМОШЛАР

Кишилик олмошларининг иккинчи тури бирикма олмошлар дейилади ва улар у ёки бу сўздан кейин шу сўзга қўшиб ёзилади. Бирикма олмошлар қайси сўзга қўшилиб келганига боғлиқ ҳолда ўзбек тилидаги бош келишикдан бошқа бешта келишикдаги кишилик олмошларидан бирини билдиради (масалан, менда, сендан, унинг, уларга, бизни ва ҳ.о.).

Бирикма олмошлар отга, предлогларга, феълга ва юк-ламаларга қўшилиб келиши мумкин.

Бирикма олмошлар қуйидаги шаклга эга:

Шахс	Жинс	Бирлик		Иккилик		Кўплик	
		аж.о.м.	қўш.о.м.	аж.о.м.	қўш.о.м.	аж.о.м.	қўш.о.м.
III	мз	هُوَ	هُ	هُمَا	هُمَا	هُم	هُم
	мн	هِيَ	هَا	هُمَا	هُمَا	هُنَّ	هُنَّ
II	мз	أَنْتَ	كَ	كُمَا	كُمَا	أَنْتُمْ	كُمْ
	мн	أَنْتِ	كَ	أَنْتُمَا	كُمَا	أَنْتُنَّ	كُنَّ
I	мз, мн	أَنَا	أَنَا			نَحْنُ	نَا

§ 38. ОТГА ҚЎШИЛУВЧИ ОЛМОШЛАР

Отга қўшилувчи олмошлар одатда эгаликни билдиради ва ўзбек тилида эгалик аффикслари бажарган вазифани бажаради (-им, -инг, -и, -си). Бошқача айтганда, қаратқич келишигида келган кишилик олмошлари билан вазифадошдир (менинг ...им, сенинг ...инг, унинг ...си (и) ва ҳ.). Масалан:

بَيْتُهُ ---> بَيْتٌ -- унинг (мз) уйи ёки уйи.

شَعْبُكَ ---> شَعْبٌ -- сенинг (мз) халқинг ёки халқинг.

«Та марбута» ҳарфи билан тугаган отларга бу олмошлар қўшилганида, у «та мамдуда» га ўзгариб кетади. Масалан:

غُرَّتُهَا ---> غُرَّتُهَا -- унинг (мн) хонаси,

كَلْبَتُنَا ---> كَلْبَتُنَا -- бизнинг факультетимиз.

«Алиф мақсура» ҳарфи билан тугаган отларга олмошлар қўшилганида, у «алиф»га ўзгаради. Масалан:

مُسْتَشْفَاكُمْ ---> مُسْتَشْفَاكُمْ -- сизларнинг (мз) шифохонангиз,

ذِكْرَاهَا ---> ذِكْرَاهَا -- унинг (мн) хотираси.

Олмош қўшилиб келган отларни изофа сифатида тасаввур қилиш керак. Бунда от музоф, қўшилиб ёзилган олмош музоф илайҳи вазифасини бажаради. Масалан:

كِتَابُهُ ---> كِتَابٌ مُحَمَّدٍ

دَفْتَرُهَا ---> دَفْتَرُهَا

Демак от музоф-сифатида ҳар уч келишикда келиши мумкин. Келишик бирикма олмошдан олдинги қўшимча билан ифодаланади.

Бош к. **بَيْتِكَ** — сенинг (мз) уйинг,

Қар. к. **فِي بَيْتِكَ** — сенинг (мз) уйингда,

Туш. к. **بَيْتِكَ** — сенинг (мз) уйингни.

От қаратқич келишигида келганида ёки « - ай» қўшимчаси билан тугаганида, III шахс бирикма олмошларидаги «у» товуши «и» товушига ўзгаради. Масалан:

هَ —> هِ

هَآ —> هِآ

هَم —> هِمْ

هُن —> هِئ

Масалан:

فِي بَيْتِهِ —> فِي بَيْتِئِهِ

فِي بَيْتِهِمَا —> فِي بَيْتِئِهِمَا

فِي بَيْتِهِمْ —> فِي بَيْتِئِهِمْ

فِي بَيْتِهِنَّ —> فِي بَيْتِئِهِنَّ

I шахс бирлик олмоши қўшилганида, от ҳар уч келишикда бир хил кўринишда бўлади. Масалан:

Бош к. **غُرْقَتِي** — менинг хонам,

Қар. к. **فِي غُرْقَتِي** — менинг хонамда,

Туш. к. **غُرْقَتِي** — менинг хонамни.

Юқорида айтилганидек, олмош қўшилган от изофанинг музофи билан бир хил мавқеда тургани сабабли, отнинг мослашган аниқловчиси мавжуд бўлса, у олмошдан кейин умумий қоидага мувофиқ аниқ ҳолатда келади, чунки музоф илайҳи ўрнида келувчи олмошлар табиатан аниқ ҳолатдадир. Масалан:

униинг (мз) уйи — **بَيْتَهُ**,

униинг (мз) янги уйи — **بَيْتَهُ الْجَدِيدُ**,

униинг (мз) бу уйи — **بَيْتُهُ هَذَا**.

От иккилик ёки музаккар тўғри кўпликда бўлса, олмош изофа қоидаси асосида қўшилади. Масалан:

Бош к. **غُرْقَتَانِ** —> **غُرْقَتَاهُ** — униинг (мз) икки хонаси,

Қар. к. **فِي غُرْقَتَيْهِ** —> **فِي غُرْقَتَيْهِ** — униинг (мз) икки хонасида,

Туш. к. **رَأَيْتُ غُرْقَتَيْهِ** —> **رَأَيْتُ غُرْقَتَيْهِ** — униинг (мз) икки хонасини кўрдим.

Бош к. **مُعَلِّمَانِ** —> **مُعَلِّمَاهَا** — униинг (мн) икки домласи

Қар. к. **مِنْ مُعَلِّمَيْنِ** —> **مِنْ مُعَلِّمَيْهَا** — униинг (мн) икки домласидан

Туш. к. — **رَأَيْتُ مُعَلِّمَيْنِ** —> **رَأَيْتُ مُعَلِّمَيْهَا** — униинг (мн) икки домласини кўрдим.

I шахс бирлик олмоши иккилик ва музаккар тўғри кўпликдаги отга қўшилганида, -йа деб ўқилади. Масалан:

Бош к. **كِتَابَانِ** —> **كِتَابَايَ** — иккита китобим,

Қар. к. **فِي كِتَابَيْنِ** —> **فِي كِتَابَايَ** — иккита китобимда,

Туш. к. **رَأَيْتُ كِتَابَيْنِ** —> **رَأَيْتُ كِتَابَايَ** — иккита китобимни кўрдим.

§ 39. **غَيْرُ** СЎЗИНИНГ ИШЛАТИЛИШИ

غَيْرُ сўзи ўзидан кейинги сўз билан доим изофа муносабатида бўлади. Бунда музоф илайҳи от бўлса, **غَيْرُ** сўзи «...дан бошқа» маъносини ифодалайди. Масалан:

غَيْرُ الطَّالِبِ — студентдан бошқа,

غَيْرُ هَذِهِ الْمَجَلَّةِ — бу журналдан бошқа.

غَيْرُ сўзи уюшиқ бўлақларда ҳам ишлатилиши мумкин ва бунда бирикма олмошлар ҳам иштирок этадилар. Масалан:

Бош к. مُحَمَّدٌ وَمُحَمَّدٌ وَغَيْرُهُمَا — Маҳмуд, Муҳаммад ва бошқалар,

Қар. к. مِنْ مُحَمَّدٍ وَمُحَمَّدٍ وَغَيْرِهِمَا — Маҳмуд, Муҳаммад ва бошқалардан,

Туш. к. رَأَيْتُ مُحَمَّدًا وَ مُحَمَّدًا وَ غَيْرَهُمَا — Маҳмуд, Муҳаммад бошқаларни кўрдим.

غَيْرُ сўзи сифатдан олдин келиб мураккаб сифат ҳосил қилади. Бунда ўша сифатдаги белгининг мавжуд эмаслиги ифодаланади:

جَمِيلٌ — чиройли,

غَيْرُ جَمِيلٍ — хунук,

مَالِعٌ — шўр,

غَيْرُ مَالِعٍ — шўр эмас.

Бу мураккаб сифат белгиси билдирилиб келаётган отдан кейин келади ва от билан келишиқда غَيْرُ сўзи, жинсда, сонда, ҳолатда эса сифат мослашади. Масалан:

Бош. к. بَيْتٌ غَيْرُ بَعِيدٍ — узоқ бўлмаган уй,

Қар. к. فِي بَيْتٍ غَيْرِ بَعِيدٍ — узоқ бўлмаган уйда,

Туш. к. رَأَيْتُ بَيْتًا غَيْرَ بَعِيدٍ — узоқ бўлмаган уйни кўрдим.

Бош. к. الْقَرْيَةُ غَيْرُ الْبَعِيدَةِ — узоқ бўлмаган қишлоқ,

Қар. к. فِي الْقَرْيَةِ غَيْرِ الْبَعِيدَةِ — узоқ бўлмаган қишлоқда.

Туш. к. رَأَيْتُ الْقَرْيَةَ غَيْرَ الْبَعِيدَةِ — узоқ бўлмаган қишлоқни кўрдим.

Бош. к. الْفَرْتَانِ غَيْرُ الْبَعِيدَتَيْنِ — узоқ бўлмаган икки қишлоқ,

Қар. к. فِي الْقَرْيَتَيْنِ غَيْرِ الْبَعِيدَتَيْنِ — узоқ бўлмаган икки қишлоқда.

Туш.к. رَأَيْتُ الْقَرْيَتَيْنِ غَيْرِ الْبَعِيدَتَيْنِ — узоқ бўлмаган икки қишлоқни кўрдим.

Бундан ташқари غَيْرُ сўзи эргашган қўшма гапларда ҳам ишлатилади ва уларга кейинчалик тўхталинади.

§40. ПРЕДЛОГЛАРГА ҚЎШИЛУВЧИ ОЛМОШЛАР

Юқорида таъкидланганидек, бирикма олмошлар предлогларга ҳам қўшилиши мумкин. Бунда олмошлар барча предлогларга қўшиб ёзилади.

Предлогларга қўшилиб келган олмошлар ўзбек тилидаги жўналиш, ўрин-пайт, чиқиш келишиқлари ва айрим кўмакчилар билан келган кишилиқ олмошларини билдиради («менда», «сендан», «бизга», «сенинг ҳақингда», «улар учун» ва ҳ.о.).

عِنْدَهُمْ = عِنْدَ + هُمْ — уларда (мз),

مِنْكُمْ = مِنْ + كُمْ — сизлардан (мз)

عِنَهُنَّ = عَنْ + هُنَّ — улар (мн) ҳақида.

Бирикма олмошлар барча сўзлар учун бир хил бўлсада, предлогларга қўшилувчи олмошлар қуйидаги ўринларда бошқаларидан фонетик жиҳатдан ажралиб туради:

1. إِلَى билан тугаган предлогларга (عَالِي , إِلَى ва ҳ.о.) олмошлар қўшилганида, мазкур қисм «-ай» га ўзгаради. Масалан:

إِلَيْكُمْ = إِلَى + كُمْ - сизларга (мз)

عَلَيْهِمْ = عَلَى + هُمْ - уларга (мн)

لَدَيْنَا = لَدَى + نَا - бизда

2. Қисқа «а» билан тугаган предлогларга I шахс бирлик олмоши қўшилганда, «а» товуши қисқа «и» га ўзгаради. Масалан:

عِنْدِي = عِنْدَ + يَ - менда,

مَعِيَ = مَعَ + يَ - мен билан бирга,

قُرْبِي = قُرْبَ + يَ - ёнимда.

3. Ундош билан тугаган предлогларга I шахс бирлик олмоши نِي _ шаклида қўшилади. Масалан:

مِنِّي = مِنْ + يَ - мендан,

عَنِّي = عَنِ + يَ - мен ҳақимда.

4. Предлогига I шахс бирлик олмоши қўшилганида, ى ҳарфи ташдидланади. Масалан:

فِي = فِي + يَ

5. Предлогига олмошлар қўшилганида, у ل га ўзгаради:

لَكُمْ = لَ + كُمْ - сизларга (мз),

لَنَا = لَ + نَا - бизга,

لَهُ = لَ + هُ - унга (мз).

Эслатма. ل предлогига I шахс бирлик олмоши қўшилганида, юқоридаги ўзгариш содир бўлмайди. Масалан:

لِي = لَ + يَ ёки لِي - менда.

6. ى _ (алиф мақсура) билан тугаган предлогларга I шахс бирлик олмоши қўшилганида, мазкур ى ҳарфи иккиланади. Масалан:

إِلَيَّ = إِلَى + يَ - менга,

عَلَيَّ = عَلَى + يَ - менга, менда,

لَدَيَّ = لَدَى + يَ - менда.

7. مِنْدُ, حَتَّى, كَ предлогларига олмошлар умуман қўшилмайди.

§ 41. СЎРОҚ ГАП ВА УНИНГ ТУРЛАРИ

Таркибидаги сўроқнинг маъносига қараб, сўроқ гаплар учга бўлинади:

1. Умумий сўроқ гап. «Ҳа» ёки «йўқ» сўзлари жавоб бўла оладиган сўроқ гап умумий сўроқ гапдир. Умумий сўроқ гаплар гапнинг бошига қўйиладиган هَلْ ёки أَ юкламалари ёрдамида шаклланади:

هَلْ أَنْتَ طَالِبٌ؟ - Сен (мз) студентмисан?

أَمْ هِيَ فَلَاحَةٌ؟ - у (мн) деҳқон аёлми?

Умумий сўроқ гаплар паст интонация билан бошланиб, юқори интонация билан тугайди.

هَلْ هُوَ مُدَّرِّسٌ؟ - У (мз) ўқитувчимми?

Баъзан умумий сўроқ гап сўроқ юкламалари иштирокисиз ҳам ҳосил бўлади. Бунда гапнинг сўроқ эканлиги оҳанг воситасида ифодаланади. Масалан:

هُوَ مُدَّرِّسٌ - У (мз) ўқитувчидир,

هُوَ مُدَّرِّسٌ؟ - У (мз) ўқитувчимми?

2. Махсус сўроқ гап. Муайян сўроқ олмошлари ёрдамида ясададиган ва тўла жавобни талаб қиладиган сўроқ гаплар махсус сўроқ гаплар дейилади.

Махсус сўроқ гаплар одатда сўроқ олмошлари билан бошланади. Араб тилида қуйидаги сўроқ олмошлари мавжуд: مَا ёки مَاذَا - нима, مَنْ - ким, كَيْفَ - қандай, қандай қилиб, Аَيْنَ - қаерда, مَتَى - қачон, أَيُّ (أَيُّ) - қайси, كَمْ - қанча, нечта, неча.

Бу олмошлар олдига турли предлоглар қўйилиб, янги сўроқ олмошлари ҳосил қилинган: لِمَ ёки لِمَاذَا - нимага, нима учун, нима сабабли, مِنْ + مَن = مِمَّن - кимдан, مَا + مَن = مِمَّا - нимадан, إِلَى أَيْنَ - қаерга, مِنْ أَيْنَ - қаердан, إِلَى مَتَى - қачонгача, بِكَمْ - қанчадан ва ҳ.о. Масалан:

أَيْنَ أَبُوكَ؟ - Отангиз қаерда?

مِنْ أَيْنَ هَذِهِ التَّفَاحَةُ؟ - Бу олма қаердан?

إِلَى مَتَى أَنْتُمْ هُنَا؟ - Сизлар (мз) бу ерда қачонгача (бўласизлар)?

Бу сўроқ олмошлари ичида أَيُّ ва كَمْ олмошлари ўзига хос характерга эга:

1. أَيُّ олмоши қайси сўз билан бириккан бўлса, ўша сўз билан жинсда мослашади: мз - أَيُّ, мн - أَيُّ. Шунингдек, ўзи бириккан сўз билан изофа ҳосил қилади ва бунда أَيُّ сўзи музоф, бириккан сўз эса ноаниқ ҳолда, бирликда музоф илайҳи бўлиб келади:

أَيُّ كِتَابٍ؟ - қайси китоб?

أَيُّ جَرِيدَةٍ؟ - қайси газета?

مِنْ أَيُّ مَدِينَةٍ أَنْتُمْ؟ - Сиз қайси шаҳардансиз?

Айрим тарихий ёдгорликларда булар ўртасида жинсда мослашмаганликни ҳам кўришимиз мумкин. Масалан:

أَيُّ لُغَةٍ؟ - қайси тил?

2. كَمْ олмоши ўзидан кейинги отни ноаниқ ҳолда тушум келишигида келишга мажбур қилади. Масалан:

كَمْ طَالِبًا هُنَا؟ - Бу ерда қанча студент бор?

كَمْ مَجَلَّةً فِي الْمَكْتَبَةِ؟ - Кутубхонада қанча журнал бор?

Баъзан كَمْ олмоши ўзидан кейинги сўзни қаратқич келишигида келтириши мумкин (гоҳи مَن предлоги билан).

Бунда كَمْ олмоши эҳтиросни билдирувчи «қанчалар» маъносини ифодалайди. Масалан:

كَمْ طِفْلٍ فِي الدَّارِ - Ҳовлида қанчалар бола бор!

كَمْ مِنْ فِتْنَةٍ قَلِيلَةٍ... - Қанчалар оз гуруҳ...

III. Альтернатив сўроқ гаплар. Икки ва ундан ортиқ предмет ёки фикрдан бирини таклиф этиш маъносидаги сўроқ гаплар альтернатив сўроқ гаплардир. Бундай сўроқ гап هَلْ ёки هَلْ юкламаси билан бошланади ва таклиф

қилинаётган предмет (фикр) ўртасига أَوْ ёки أَمْ юкламаси қўйилади. Масалан:

هَلْ أَنْتَ طَبِيبٌ أَمْ مُهَنْدِسٌ؟ - Сиз (мз) врачмисиз ёки инженермисиз?

أَمْ هِيَ فِي الْمَدْرَسَةِ أَوْ فِي الْمَكْتَبَةِ؟ - У (мн) мактабдами ёки кутубхонадами?

§ 42. АЖРАТИШ ОЛМОШЛАРИ

От кесимли гапларнинг кесими баъзан аниқ ҳолатдаги сўздан иборат бўлади. Қиёсланг: Бу ҳаётдир —> Бу (сиз билан менга маълум бўлган) ҳаётдир. Буни ўзбек тилида қуйидаги ибора ёрдамида ифодалаш мумкин: «Ҳаёт дегани мана шу».

Биринчи вариант «Бу ҳаётдир» илгари ўрганганимиз умумий қоида асосида шаклланади: **هَذِهِ حَيَاةٌ**.

Иккинчи вариантдаги иборани ифодалаш учун гапнинг эгаси билан кесими ўртасига уларга жинсда ва сонда мос бўлган кишилик олмоши қўйилади ҳамда шу кишилик олмоши ажратиш олмоши деб юритилади:

هَذِهِ هِيَ الْحَيَاةُ. Масалан:

هَذَا هُوَ الدِّينُ الْإِسْلَامِيُّ — Ислом дини дегани мана шу.

§ 43. ПРЕДЛОГЛАР ИШТИРОК ЭТГАН ОТ КЕСИМЛИ ГАП

Баъзан гапнинг кесими предлог билан келган оддан иборат бўлади. Бунда, табиийки, эга билан кесим жинсда ва сонда ўзаро мослашмайди. Кесим ноаниқ ҳолатда келади деган қоидага ҳам амал қилинмайди. Бундай кесим эганинг мавжудлик ўрнини ёки пайтини билдириш учун хизмат қилади. Масалан

الطَّالِبُ فِي الْكَلْبَةِ — Студент факультетдадир.

الْفَلَّاحُ فِي الْحَقْلِ — Деҳқон (мн) далададир.

الْأَمْتِحَانَاتُ فِي الْأَسْبُوعِ الْقَادِمِ — Имтиҳонлар келаси ҳафтада.

Баъзан гапнинг эгаси кесимдан кейин келади ва у ноаниқ ҳолатда бўлади. Бундай гапдаги кесим ўзбекчага ҳол шаклида таржима қилиниб, ўзбекча гапдаги кесим «бор» ёки «йўқ» сўзлари билан ифодаланади. Масалан:

عَلَى الطَّاولَةِ كِتَابٌ — Стол устида китоб бор.

فِي الْمَدِينَةِ حَدِيقَةٌ — Шаҳарда парк бор.

От кесим **ل** предлоги билан келган бўлса, кўпинча бундай гапда эгалик маъноси ифодаланган бўлади. Эга билан кесимнинг ўрни алмашса, албатта, юқорида айтилган маъно хусусиятлари уларда ўз аксини топади. Масалан:

أَلْقَمْتُ لِلطَّالِبِ — Қалам студентникидир.

لِلطَّالِبِ قَلَمٌ — Студентда қалам бор.

§ 44. كَانَ ФЕЪЛИ ҲАҚИДА

كان феълининг маъноси «бўлмоқ» дир. Бу феъл ўтган замонда шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	كَانَ	كَانَا	كَانُوا
	мн	كَانَتْ	كَانَتَا	كَانُوا
II	мз	كُنْتُ	كُنْتُمَا	كُنْتُمْ
	мн	كُنْتُ	كُنْتُمْ	كُنْتُمْ
I		كُنْتُ		كُنَّا

Ўзбек тилидаги «бўлмоқ» феъли каби араб тилида ҳам бу феъл икки вазифани бажаради:

1. Мустақил феъл вазифасини. Масалан:

أَمْسَ كُنْتُ فِي الْقَرْيَةِ — Кеча мен қишлоқда бўлган эдим.

2. От ёки сифат билан бирга келиб, ўтган ёки келаси замонда турган қўшма феълнинг ёрдамчи феъли вазифасини. Бунда бу феъл билан келган от ёки сифат ноаниқ ҳолатда эга билан жинсда ва сонда мослашгани ҳолда тушум келишигида келади. Масалан:

كَانَ الطَّالِبُ مَرِيضًا – Студент касал эди.

كَانَتْ فَاطِمَةُ طَالِبَةً – Фотима студент эди.

كُنَّا تَلَامِيذَ – Биз ўқувчи бўлган эдик.

§ 45. **لَيْسَ** ФЕЪЛИ ҲАҚИДА

لَيْسَ феъли гарчи маъно жиҳатидан ҳозирги замонни билдирса-да, фақат ўтган замон шаклида ишлатилади ва у куйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	لَيْسَ	لَيْسَا	لَيْسُوا
	мн	لَيْسَتْ	لَيْسَتَا	لَيْسُوا
II	мз	لَسْتُ	لَسْتَا	لَسْتُمْ
	мн	لَسْتِ	لَسْتَا	لَسْتُمْ
I		لَسْتُ		لَسْنَا

لَيْسَ феъли икки маънода ишлатилади:

1. Мустақил феъл маъносида. Бунда у «йўқ» деб таржима қилинади:

لَيْسَ لِي كِتَابٌ – Менда китоб йўқ.

لَيْسَتْ عَلَيَّ الطَّوَالَةُ مَجَلَّةٌ – Стол устида журнал йўқ.

2. Кўмакчи феъл маъносида. Бунда у «эмас» деб таржима қилинади:

لَيْسَ الْكِتَابُ لِي – Китоб меники эмас.

لَيْسَتْ الْمَجَلَّةُ عَلَيَّ الطَّوَالَةُ – Журнал стол устида эмас.

Агар қўшма феълдаги асосий маънони ифодаловчи қисм предлогсиз от ёки сифатдан иборат бўлса, у икки хил ифодаланиши мумкин:

а) эга билан жинсда ва сонда мослашгани ҳолда ноаниқ ҳолда тушум келишигида келади. Масалан:

لَيْسَ الطَّالِبُ مَرِيضًا – Студент касал эмас.

لَسْنَا تَلَامِيذَ – Биз ўқувчилар эмасмиз.

б) юқоридаги каби эга билан мослашгани ҳолда **ب** предлоги билан қаратқич келишигида келади. Масалан:

لَيْسَتْ فَاطِمَةُ بِمَرِيضَةٍ – Фотима касал эмас.

لَسْتُ بِغَافِلٍ – Гофил эмасман.

§ 46. **ФЕЪЛ ҲАҚИДА УМУМИЙ МАЪЛУМОТ**

Иш-ҳаракат ёки ҳолатни билдирувчи бу сўз туркуми араб тили грамматикасида жуда катта ўрин тутади, чунки жуда кўп бошқа туркум сўзлари ҳам асосан феъл ўзаклари заминида ясалади.

Феъллар, илгари айтганимиздек, уч ўзак ундошли ва тўрт ўзак ундошлиларга бўлинади ва уларнинг кўпчилигини уч ўзак ундошли феъллар ташкил этади.

Бу ўзак ундошлар атрофидаги унлиларни ўзгартириш, у ёки бу ўзак ундошни иккилантириш, бирор ноўзак ундошни киритиш йўли билан феълларнинг ҳосила шакллари ясалади. Ҳосила шаклдаги феълларнинг, табиийки, мазмунида ҳам ўзгариш содир бўлади. Ҳосила шаклларни боблар деб аташ қабул қилинган. Уч ўзак ундошли феълларнинг 15 та, тўрт ўзак ундошли феълларнинг 4 та боби мавжуд. Бу бобларга уларни ўзаро фарқлаш учун ном қўйилган. Араб тадқиқотчилари уч ўзак ундошли феълнинг бошланғич шаклини **فِعْلٌ ثَلَاثِيٌّ مُجَرَّدٌ** – фи'лун суласиййун мужаррадун, тўрт ўзак ундошли феълнинг бошланғич шаклини эса **فِعْلٌ رُبَاعِيٌّ مُجَرَّدٌ** – фи'лун руба'иййун мужаррадун деб, қолган бобларни эса

шу бобнинг ҳаракат номи (масдари) атамаси билан атаганлар. Масалан, **بَابُ التَّفْعِيلِ** — бабу-ттафъили — тафъил боби, **بَابُ الْإِفْتِئَالِ** — бабу-л'ифти'али — ифтиол боби ва ҳ.к.з. Замонавий адабиётларда бу бобларга тартиб рақами берилган ва улар рим рақами билан ифодаланади. Масалан, II боб, VII боб, XII боб ва ҳ.к.

Феълнинг барча боблари ўтган ва ҳозирги-келаси замонга эга. Улар шахсда, сонда, жинсда тусланади. Феъллар араб тилида аниқ ва мажҳул нисбатга эга. Бундан ташқари феълларнинг 5 та майли мавжуд.

Ўзбек тилидан фарқли ўлароқ, араб тилидаги феъллар инфинитив — феълнинг ноаниқ шаклига эга эмас. Шунинг учун замонавий луғатларда феълнинг ўтган замон III шахс бирлик музаккар шакли шартли равишда инфинитив сифатида қабул қилинган. Масалан:

كَتَبَ — асл маъноси: у (мз) ёзди, шартли маъноси: ёзмоқ.

§ 47. УЧ ЎЗАК УНДОШЛИ ФЕЪЛЛАР

Уч ўзак ундошли феъллар араб тилида феълларнинг асосий қисмини ташкил этади. Унинг ҳаммаси бўлиб ўн беш боби мавжуд. Шундан ўн боби ҳозирги араб адабий тилида актив иштирок этади. Қолган беш боби эса қадимги араб тилида кенг ишлатилган, лекин кейинчалик истеъмолдан чиқиб кетган.

§ 48. I БОБ ФЕЪЛИНИНГ ЎТГАН ЗАМОНИ

I бобдаги кўпчилик феълларнинг ўтган замони **فَعَلَّ** шаклида ҳосил бўлади. Масалан: **ذَهَبَ** — кетмоқ, **دَخَلَ** — кирмоқ, **خَرَجَ** — чиқмоқ. Бундан ташқари қисман **فَعِلَ** ва **فَعُلَ** шаклидаги феъллар ҳам учраб туради. Масалан:

شَرِبَ — ичмоқ, **عَلِمَ** — билмоқ, **نَظَفَ** — покиза бўлмоқ, **حَسَنَ** — яхши бўлмоқ ва ҳ.к.

Умуман, I боб феълининг ўтган замони **فَعَلَّ** қолипига эга бўлиб, **فَعَلَّ** ва **فَعِلَ** шакллари ҳам ўтимли, ҳам ўтимсиз феъллар бўлиши мумкин. **فَعُلَ** шаклидаги феъллар эса фақат ўтимсиз феъллардир.

I боб феъли ўтган замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	فَعَلَ	فَعَلَا	فَعَلُوا
	мн	فَعَلَتْ	فَعَلْتَا	فَعَلْنَ
II	мз	فَعَلْتَّ	فَعَلْتُمَا	فَعَلْتُمْ
	мн	فَعَلْتِ	فَعَلْتُمَا	فَعَلْتُنَّ
I		فَعَلْتُ		فَعَلْنَا

Масалан: **كَتَبَ** — У (мз) ёзди, **خَرَجُوا** — Улар (мз) чиқдилар, **شَرِبْتُمْ** — Сизлар (мз) ичдингизлар, **نَظَفْنَا** — покиза бўлдик.

Ўтган замон феълининг инкор шакли феъл олдига **مَا** юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади. Масалан:

مَا كَتَبْتَ — у (мн) ёзмади, **مَا خَرَجْنَا** — улар (мн) чиқишмади, **مَا شَرِبْتُمَا** — сиз (икки киши) ичмадингиз.

I боб феъли мажҳул нисбатининг ўтган замони ҳар уч шаклдаги феъллардан **فَعِلَ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан:

ضَرَبَ — урмоқ —> **ضَرِبَ** — урилмоқ,

شَرِبَ — ичмоқ —> **شَرِبَ** — ичилмоқ.

Мажҳул нисбатнинг шахс-сонда тусланиши аниқ нисбатдаги феълнинг тусланишидан фарқ қилмайди.

Мажҳул нисбат феълнинг ишлатилиши араб тилида бир оз мураккаброқ. У ўзбек тилидаги мажҳул нисбат феъли ифодаламайдиган тушунчаларни ҳам ифодалаши мумкин. Масалан: **سَأَلَ** – сўрамоқ, феълидан **سَأَلْتُ** – мен

сўрадим, шунинг мажҳул нисбати **سَأَلْتُ** – «мен сўралдим» маъносидан ташқари «мендан сўрадилар» маъносини ҳам билдиради. Шунингдек, **غَضِبَ** – ғазабланмоқ

феълидан **غَضِبْتُ** – мен ғазабландим, **غَضِبْتُ** – эса «мен ғазаб остида қолдим», «мендан ғазабландилар» маъносини ифодалайди.

Ўтган замон феъли олдидан (аниқ ва мажҳул нисбатларида) **قَدْ** ёки **لَقَدْ** юкламаси келиши мумкин ва у ишҳаракатнинг ўтган замонда бажариб бўлинганлигини билдиради. Масалан:

قَدْ سَأَلْتُ – сўраганман, сўраган эдим,

لَقَدْ خَرَجَ – у (мз) чиққан, чиққан эди.

§ 49. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ ЎТГАН ЗАМОНДА ТУСЛАНИШИ

Нотўғри феълларнинг қуйидаги шакллари мавжуд:

1. Иккиланган феъллар. Иккинчи ва учинчи ўзак ундошлари бир хил товушдан иборат бўлган феъллар иккиланган феъллар дейилади. Бундай феълларнинг айрим шахс-сонларида бир хил ундошлар ёнма-ён келади. Масалан:

حَبَبَ → **حَبَّ** – севмоқ, **تَلَّلَ** → **تَلَّ** – озаймоқ,

مَسَسَ → **مَسَّ** – тегиб кетмоқ, **دَبَّ** → **دَبَّ** – судралмоқ.

Бу феъллар ўтган замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَلَّ	تَلَّا	تَلَّوْا
	мн	تَلَّتْ	تَلَّتَا	تَلَّتْنَ
II	мз	تَلَّتَ	تَلَّتَا	تَلَّتُمْ
	мн	تَلَّتِ	تَلَّتَا	تَلَّتْنَ
I		تَلَّتْ		تَلَّتَا

Яна бир мисол:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	مَسَّ	مَسَّا	مَسَّوْا
	мн	مَسَّتْ	مَسَّتَا	مَسَّتْنَ
II	мз	مَسَّتَ	مَسَّتَا	مَسَّتُمْ
	мн	مَسَّتِ	مَسَّتَا	مَسَّتْنَ
I		مَسَّتْ		مَسَّتَا

Бу феълларнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَلَّ	تَلَّا	تَلَّوْا	مَسَّ	مَسَّا	مَسَّوْا
	мн	تَلَّتْ	تَلَّتَا	تَلَّتْنَ	مَسَّتْ	مَسَّتَا	مَسَّتْنَ
II	мз	تَلَّتَ	تَلَّتَا	تَلَّتُمْ	مَسَّتَ	مَسَّتَا	مَسَّتُمْ
	мн	تَلَّتِ	تَلَّتَا	تَلَّتْنَ	مَسَّتِ	مَسَّتَا	مَسَّتْنَ
I		تَلَّتْ	تَلَّتَا	تَلَّتَا	مَسَّتْ		مَسَّتَا

Юқоридаги мисоллардан кўриниб турибдики, айрим шахс-сонда бир хил ўзак ундошлар уюшган. Бундай уюшиш агар улар орасидаги унли қисқа бўлса ва у унли очиқ бўгинни ташкил этса содир бўлади. Масалан:

تَلَّتْ ва ҳ.к. → **تَلَّتْ**, **تَلَّتْ** → **تَلَّا**

Агар бир хил икки ундошнинг иккинчиси сукунли бўлса ва у бўгинни ёпаётган бўлса, уюшиш содир бўлмайди. Масалан: **قَلَنْ** —> **قَلَنَّ** .

II. Ҳамзали феъллар. Ўзақ таркибида ҳамза товуши иштирок этган феъл ҳамзали феъл дейилади. Ҳамзанинг қайси ўзақ ундош ўрнида келишига қараб, бу феъллар уч турга бўлинади:

1. Биринчи ўзақ ундоши ҳамзадан иборат феъл. Масалан:

أَسَفَ — афсусланмоқ, **أَمَرَ** — буюрмоқ,

أَمَلَ — умид қилмоқ, **أَكَلَ** — емоқ,

أَسَرَ — асир қилмоқ, **أَذِنَ** — рухсат бермоқ.

Буларнинг ўтган замонда тусланиши солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَمَرَ	أَمَرَا	أَمَرُوا
	мн	أَمَرْتِ	أَمَرْتَا	أَمَرْنَا
II	мз	أَمَرْتِ	أَمَرْتُمَا	أَمَرْتُمْ
	мн	أَمَرْتِ	أَمَرْتُمَا	أَمَرْتُنْ
I		أَمَرْتِ		أَمَرْتَا

Мажхул нисбатда ҳам фонетик ўзгариш содир бўлмайди.

2. Иккинчи ўзақ ундоши ҳамзадан иборат феъллар. Масалан:

قَادَ — қамраб олмоқ, **سَأَلَ** — сўрамоқ, **قَارَ** — қасос олмоқ.

Буларнинг тусланиши ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	سَأَلَ	سَأَلَا	سَأَلُوا
	мн	سَأَلْتِ	سَأَلْتَا	سَأَلْنَا
II	мз	سَأَلْتِ	سَأَلْتُمَا	سَأَلْتُمْ
	мн	سَأَلْتِ	سَأَلْتُمَا	سَأَلْتُنْ
I		سَأَلْتِ		سَأَلْتَا

Бундай феълларнинг мажхул нисбатида ҳам товуш ўзгариши содир бўлмайди, лекин имлода ҳамзанинг ёзилиши билан боғлиқ ўзгаришлар бўлади. Масалан:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	سَأَلَ	سَأَلَا	سَأَلُوا
	мн	سَأَلْتِ	سَأَلْتَا	سَأَلْنَا
II	мз	سَأَلْتِ	سَأَلْتُمَا	سَأَلْتُمْ
	мн	سَأَلْتِ	سَأَلْتُمَا	سَأَلْتُنْ
I		سَأَلْتِ		سَأَلْتَا

3. Учинчи ўзақ ундоши ҳамзадан иборат феъллар.

Масалан: **قَرَأَ** — ўқимоқ, **خَبَأَ** — яширинмоқ,

بَطَنَ — секинламоқ, **جَرَوُ** — журъатли бўлмоқ.

Бу феъллар шахс-сонда тусланганида, ҳамза товуши имлоси қондалари асосида айрим ўзгаришлар содир бўлади. Масалан:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	قَرَأَ	قَرَأَا	قَرَأُوا	جَرَوُ	جَرَوَا	جَرَوُوا
	мн	قَرَأْتِ	قَرَأْتَا	قَرَأْنَا	جَرَوْتِ	جَرَوْتَا	جَرَوْنَا
II	мз	قَرَأْتِ	قَرَأْتُمَا	قَرَأْتُمْ	جَرَوْتِ	جَرَوْتُمَا	جَرَوْتُمْ
	мн	قَرَأْتِ	قَرَأْتُمَا	قَرَأْتُنْ	جَرَوْتِ	جَرَوْتُمَا	جَرَوْتُنْ
I		قَرَأْتِ		قَرَأْتَا	جَرَوْتِ		جَرَوْتَا

Мажхул нисбатда ҳам ҳамзанинг имлосига алоқадор ўзгаришлар содир бўлади. Масалан:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	قُرِيٌّ	قُرَيَّا	قُرُوًّا	جُرِيًّا	جُرَيَّا	جُرُوًّا
	мн	قُرَيْتٌ	قُرَيْتَا	قُرَيْنٌ	جُرَيْتٌ	جُرَيْتَا	جُرَيْنٌ
II	мз	قُرَيْتٌ	قُرَيْتَا	قُرَيْتُمُ	جُرَيْتٌ	جُرَيْتَا	جُرَيْتُمُ
	мн	قُرَيْتٌ	قُرَيْتَا	قُرَيْتُنَّ	جُرَيْتٌ	جُرَيْتَا	جُرَيْتُنَّ
I		قُرَيْتٌ		قُرَيْتَا	جُرَيْتٌ		جُرَيْتَا

III. Заиф феъллар. Ўзак таркибида **و** – «в» ёки **ى** – «й» ундоши мавжуд бўлган феъллар заиф феъллар дейлади. Ўзак таркибида учровчи **و** – «в», **ى** – «й» ундошлари, шунингдек улар ўрнида келиши мумкин бўлган **ا** – алиф ҳарфи ҳарфи иллатлар (ар. **حُرُوفُ عَلِيَّةٍ** – ҳуруфу 'иллатин) дейлади. Бу феъллар **و** ёки **ى** ундошининг тушиб қолиши ёки бошқа товушга ўзгариши билан боғлиқ бўлган айрим хусусиятларга эга.

و – «в» ёки **ى** – «й» ундошининг қайси ўзак ундош ўрнида келишига қараб, заиф феъллар учга бўлинади:

1. Солимсифат феъллар (ар. **مَفَالٌ** – мисалун). Булар ўзагининг биринчи ундоши **و** – «в» ёки **ى** – «й» товушидан иборат бўлган феъллардир. Масалан:

وَصَلَ – етиб келмоқ, **يَقِظُ** – ҳушёр турмоқ,

يَتَمُّ – етим бўлмоқ, **يَسِرُّ** – қулай бўлмоқ.

Бундай феъллар ва уларнинг мажхул нисбати ўтган замонда тусланганида солим феъллардан мутлақо фарқ қилмайди.

2. Ажваф феъллар. Булар иккинчи ўзак ундоши **و** – «в» ёки **ى** – «й» товушидан иборат бўлган феъллардир. Ажваф феъллар шахс-сонда тусланганида катта товуш ўзгаришлари содир бўлади.

Агар иккинчи ўзак ундош бўлган **و** ёки **ى** ҳарфи «-ава-», «-ави-», «-аву-», «-айа-», «-айи-», «-айу-», товуш бирикмалари таркибида келса ва учинчи ўзак ундош билан бугин ёпилмаса, юқоридаги товуш бирикмалари «а» га айланади ва **ا** (алиф) билан ёзилади. Масалан:

قَوْلٌ → **قَالَ** – айтмоқ,

سَيْرٌ → **سَارَ** – бормоқ, кезмоқ,

حَوْفٌ → **خَافَ** – қўрқмоқ.

Агар учинчи ўзак ундош билан бугин ёпилса, яъни у сукун билан тугаса, иккинчи ўзак ундош ва ундан олдинги қисқа «а» тушиб қолади:

قَوْلٌ → **قَلْتُ**

حَوْفٌ → **خَفْتُ**

سَيْرٌ → **سَرْتُ**

Хуллас, ажваф феъллар қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	قَالَ	قَالَا	قَالُوا	سَارَ	سَارَا	سَارُوا
	мн	قَالَتْ	قَالَتَا	قَالَنْ	سَارَتْ	سَارَتَا	سَارَنْ
II	мз	قَلْتُ	قَلْتَا	قَلْتُمُ	سَرْتُ	سَرْتَا	سَرْتُمُ
	мн	قَلْتُ	قَلْتَا	قَلْتُنَّ	سَرْتُ	سَرْتَا	سَرْتُنَّ
I		قَلْتُ		قَلْتَا	سَرْتُ		سَرْتَا

Ажваф феълларнинг мажҳул нисбатидаги «-уви», «-уйи-» товуш бирикмалари «й» га ўзгаради. Масалан:

قَوْلٌ —> قِيلَ — айтилмоқ, дейилмоқ,

سَيْرٌ —> سِيرَ — юрилмоқ, сайр қилинмоқ.

Булар ўтган замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	قِيلَ	قِيلَا	قِيلُوا	خَيْفَ	خَيْفَا	خَيْفُوا
	мн	قِيلَتْ	قِيلَتَا	قِيلُنَّ	خَيْفَتَ	خَيْفَتَا	خَيْفُنَّ
II	мз	قَلْتُ	قَلْنَا	قَلْنَا	خَفْتُ	خَفْنَا	خَفْنَا
	мн	قَلْتِ	قَلْتَا	قَلْنِ	خَفْتِ	خَفْنَا	خَفْنَا
I		قَلْتُ		قَلْنَا	خَفْتُ		خَفْنَا

Бу тусланишдан кўриниб туриптики, айрим феълларнинг I, II шахси ва III шахс кўплик муаннас шакллари аниқ ва мажҳул нисбатларда бир хил кўринишга эга. Қиёсланг:

حَانَ —> خَفْتُ, خَفْتِ, خَفْنَا ва ҳ.к.

خَيْفَ —> خَفْتُ, خَفْتِ, خَفْنَا ва ҳ.к.

سَارَ —> سِرْتُ, سِرْتِ, سِرْنَا ва ҳ.к.

سَيْرَ —> سِرْتُ, سِرْتِ, سِرْنَا ва ҳ.к.

3. Ноқис феъллар. Учинчи ўзак ундоши و — «в» ёки

ى — «й» ундошидан иборат бўлган заиф феъллар ноқис феъллар дейилади. Масалан:

(ب ك ي) ўзаги — йиғламоқ,

(د ن و) ўзаги — яқинлашмоқ,

(ل ق ي) ўзаги — учратмоқ,

Ноқис феълларнинг ўтган замонда қуйидаги кўри-нишлари мавжуд:

а) **فَعَلَ** вазнидаги ноқис феълнинг тусланиши қуйида-гича:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	فَعَلَ	فَعِلَا	فَعَلُوا	فَعَلَا	فَعَلُوا	فَعَلُوا
	мн	فَعَلَتْ	فَعَلَتَا	فَعَلُنَّ	فَعَلَتْ	فَعَلَتَا	فَعَلُنَّ
II	мз	فَعَلْتُ	فَعَلْنَا	فَعَلْنَا	فَعَلْتُ	فَعَلْنَا	فَعَلْنَا
	мн	فَعَلْتِ	فَعَلْنَا	فَعَلْنَا	فَعَلْتِ	فَعَلْنَا	فَعَلْنَا
I		فَعَلْتُ		فَعَلْنَا	فَعَلْتُ		فَعَلْنَا

Эслатма: 1. III шахс бирлик музаккар шаклида учин-чи ўзак ундош ى — «й» бўлса, алиф мақсура билан, و — «в» бўлса, ا (алиф) билан ёзилади.

2. Бирикма олмош қўшилганида, феъл охиридаги алиф мақсура ا (алиф) ҳарфига ўзгаради. Масалан, رَمَى — отди, رَمَاهُ — уни отди.

б) **فَعِلَ** вазнидаги ноқис феъллар қуйидагича туслана-ди:

(ل ق ي) ўзаги — учратмоқ.

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	فَعِلَ	فَعِلَا	فَعَلُوا
	мн	فَعِلَتْ	فَعِلَتَا	فَعِلُنَّ
II	мз	فَعِلْتُ	فَعِلْنَا	فَعِلْنَا
	мн	فَعِلْتِ	فَعِلْنَا	فَعِلْنَا
I		فَعِلْتُ		فَعِلْنَا

Эслатма: Ноқис феъллар ичида **فَعَلَ** вазнига тушади-гани деярли йўқ.

в) ҳар уч типдаги феълнинг мажҳул нисбати бир хил вазнда тусланади:

لَتِي → **لَتِي**, **دُنِي** → **دُنِي**, **دَنَا** → **بُكِي** → **بُكِي**.

Бу мажҳул феълларнинг охирги қисми **لَتِي** феълининг аниқ нисбатидаги қисми билан бир хил бўлганлиги сабабли, шахс-сонда тусланиши ҳам **لَتِي** феълининг аниқ нисбати билан бир хилдир. Масалан,

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	بُكِي	بُكِيَا	بُكُوا	دُنِي	دُنِيَا	دُنُوا
	мн	بُكِيَت	بُكِيَتَا	بُكِيَن	دُنِيَت	دُنِيَتَا	دُنِيَن
II	мз	بُكِيَت	بُكِيَتَا	بُكِيَتَم	دُنِيَت	دُنِيَتَا	دُنِيَتَم
	мн	بُكِيَت	بُكِيَتَا	بُكِيَتَن	دُنِيَت	دُنِيَتَا	دُنِيَتَن
I		بُكِيَت		بُكِيَتَا	دُنِيَت		دُنِيَتَا

§ 50. ИККИ ЁҚЛАМА НОТЎГРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ ЎТГАН ЗАМОНДА ТУСЛАНИШИ

Ўзақдаги ундошлардан иккитаси ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар икки ёқлама нотўғри феъллар дейилади. Бу тоифадаги феъллар ҳақида гап кетганида, « (ҳамза) товуши ҳам ҳарфи иллатлар таркибига киритилади.

Ҳарфи иллатларнинг қайси ўринда турганлигига қараб, бу феъллар ўзига хос йўл билан тусланади. Буларни уч турга бўлиш мумкин:

1. Биринчи ва иккинчи ўзақ ундошлари ҳарфи иллатлардан иборат бўлган феъллар. Масалан:

وَأَلَّ – паноҳ сўрамоқ, **يَيْسَسْ** – умидсизланмоқ,

أَبَّ (ء و ب) – қайтмоқ, **أَدَّ (ء ي د)** – пишиқ бўлмоқ.

Солимсифат феъллар ўтган замонда солим феъллардан фарқ қилмаганлиги сабабли, **وَأَلَّ** ва **يَيْسَسْ** феъллари типдаги феъллар ҳам солим феъллар каби тусланади.

أَبَّ (у), **أَدَّ (и)** феълларида эса, ажваф феълларда бўладиган ўзгаришлар содир бўлади. Масалан,

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَبَّ	أَبَا	أَبُوا	أَدَّ	أَدَا	أَدُوا
	мн	أَبَّت	أَبَّتَا	أَبَّتَن	أَدَّت	أَدَّتَا	أَدَّتَن
II	мз	أَبَّت	أَبَّتَا	أَبَّتَم	أَدَّت	أَدَّتَا	أَدَّتَم
	мн	أَبَّت	أَبَّتَا	أَبَّتَن	أَدَّت	أَدَّتَا	أَدَّتَن
I		أَبَّت		أَبَّتَا	أَدَّت		أَدَّتَا

2. Ўзақдаги биринчи ва учинчи ундошлар ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар. Масалан,

أَتَى (и) – келмоқ, **وَطَى (а)** – топтамоқ,

وَقَى (и) – вафо қилмоқ, **وَقَى (и)** – ҳимоя қилмоқ.

Туслашда бу ҳарфи иллатларнинг қайси ўринда келаётганлигига эътибор бериш керак: **وَطَى** феълида ҳам солимсифат, ҳам ҳамзали феъл хусусияти мавжуд. **أَتَى** феълида эса ҳам ҳамзали, ҳам ноқис феълнинг хусусияти бор, **وَقَى**, **وَقَى** феълларида бўлса, ҳам солимсифат, ҳам ноқис феъллар хусусияти мужассамлашган.

وَطَى феъли ўтган замонда солим феъллар билан бир хил. Қолганлари эса қуйидаги тарзда тусланади:

آتى – феъли

وَقَى – феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	آتى	آتَا	آتُوا	وَقَى	وَقَا	وَقُوا
	мн	آتت	آتَا	آتِن	وَقَت	وَقَتَا	وَقَتْن
II	мз	آتيت	آتيتمَا	آتيتُمْ	وَقَيْت	وَقَيْتَمَا	وَقَيْتُمْ
	мн	آتيت	آتيتمَا	آتيتن	وَقَيْت	وَقَيْتَمَا	وَقَيْتِن
I		آتيت		آتينا	وَقَيْت		وَقَيْتَا

3. Ўзакдаги иккинчи ва учинчи ундошлар ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар. Масалан, (س و ء) سَاءَ – ёмон бўлмоқ, (ر ء ي) رَأَى – келмоқ, (ج ي ء) جَاءَ – келмоқ, (ش و ي) شَوَى – тенглашмоқ, (س و ي) سَوَى – тенглашмоқ, қовурмоқ кабилар. Булардан سَاءَ , جَاءَ каби феъллар ўзида ҳам ҳамзали, ҳам ажваф феъллар хусусиятини, رَأَى – феъли ҳам ҳамзали, ҳам ноқис феъллар хусусиятини мужассамлантирган. سَوَى , شَوَى каби феълларда эса, иккинчи ўзак ундош бўлган و – «в» ҳарфига ҳарфи иллат сифатида қаралмайди.

سَاءَ (y) – типидagi феъллар , جَاءَ (и) – типидagi феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	سَاءَ	سَاءَا	سَاءُوا	جَاءَ	جَاءَا	جَاءُوا
	мн	سَاءت	سَاءتَا	سَاءن	جَاءت	جَاءتَا	جَاءن
II	мз	سَاءت	سَاءتَمَا	سَاءتُمْ	جَاءت	جَاءتَمَا	جَاءتُمْ
	мн	سَاءت	سَاءتَمَا	سَاءتن	جَاءت	جَاءتَمَا	جَاءتن
I		سَاءت		سَاءنا	جَاءت		جَاءتَا

رَأَى (y) – типидagi феъллар , سَوَى (и) – типидagi феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	رَأَى	رَأَا	رَأُوا	سَوَى	سَوَا	سَوُوا
	мн	رَأت	رَأتَا	رَأن	سَوَيْت	سَوَيْتَا	سَوَيْن
II	мз	رَأيت	رَأيتَمَا	رَأيتُمْ	سَوَيْت	سَوَيْتَمَا	سَوَيْتُمْ
	мн	رَأيت	رَأيتَمَا	رَأيتن	سَوَيْت	سَوَيْتَمَا	سَوَيْتن
I		رَأيت		رَأينا	سَوَيْت		سَوَيْتَا

شَوَى (y) – типидagi феъллар қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	شَوَى	شَوَا	شَوُوا
	мн	شَوت	شَوتَا	شَون
II	мз	شَوَيْت	شَوَيْتَمَا	شَوَيْتُمْ
	мн	شَوَيْت	شَوَيْتَمَا	شَوَيْتن
I		شَوَيْت		شَوَيْتَا

Бундан ташқари араб тилида ҳар уч ўзак ундоши ҳам ҳарфи иллатдан иборат бўлган иккита феъл мавжуд: أَوَى (и) – паноҳ изламоқ, وَآى (и) – ваъда бермоқ. Улар қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَوَى	أَوَا	أَوُوا	وَآى	وَآَا	وَآُوا
	мн	أَوت	أَوتَا	أَون	وَآت	وَآتَا	وَآن
II	мз	أَوَيْت	أَوَيْتَمَا	أَوَيْتُمْ	وَآَيْت	وَآَيْتَمَا	وَآَيْتُمْ
	мн	أَوَيْت	أَوَيْتَمَا	أَوَيْتن	وَآَيْت	وَآَيْتَمَا	وَآَيْتن
I		أَوَيْت		أَوينا	وَآَيْت		وَآَيْتَا

§ 51. I БОБ ФЕЪЛИНИНГ ҲОЗИРГИ – КЕЛАСИ ЗАМОНДА ТУСЛАНИШИ

Араб тилида феълнинг ҳозирги-келаси замони ҳозирги замонда, келаси замонда, баъзан эса ўтган замонда амалга ошадиган тугалланмаган иш-ҳаракатни билдиради, шунингдек у ҳар доим амалга ошадиган иш-ҳаракатни ҳам ифодалаши мумкин.

I боб феълининг ҳозирги-келаси замони қуйидаги шаклларда бўлиши мумкин: **يَفْعَلُ**, **يَفْعَلِ**, **يَفْعَلِي**.

Масалан: **يَخْرُجُ**, **يَشْرَبُ**, **يَنْزِلُ**. Демак, унинг вазни қуйидагича: **يَفْعُلُ**

Ҳозирги-келаси замон феъли шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَفْعَلُ	يَفْعَلَانِ	يَفْعَلُونَ
	мн	يَفْعَلُونَ	يَفْعَلَانِ	يَفْعَلُونَ
II	мз	تَفْعَلُ	تَفْعَلَانِ	تَفْعَلُونَ
	мн	تَفْعَلِينَ	تَفْعَلَانِ	تَفْعَلُونَ
I		أَفْعَلُ		تَفْعَلُ

Масалан,

يَخْرُجَانِ – у (икки киши) чиқаётгир,

تَلْفَيْنَ – сизлар (мн) кетаяпсизлар,

نَنْزِلُ – биз тушамиз.

I боб феълининг ҳозирги-келаси замонида ҳам вазндаги **ع** ҳарфи (иккинчи ўзак ундош) уч хил ҳаракатга эга.

Қайси феълда шу уч ҳаракатдан қайси бири эканлигини қуйидагилардан аниқлаш мумкин:

1. Агар ўтган замонда феъл **فَعَلَ** вазнида бўлса, ҳозирги-келаси замони албатта **يَفْعُلُ** вазнида бўлади.

Масалан,

яхши бўлмоқ – **حَسَّنَ** → **يَحْسُنُ**,

яқинлашмоқ – **قَرَّبَ** → **يَقْرُبُ**.

2. Ўтган замонда феъл **فَعِلَ** вазнида бўлса, ҳозирги-келаси замони кўпинча **يَفْعَلُ** вазнида бўлади. Масалан,

тушунмоқ – **فَهِمَ** → **يَفْهَمُ**,

билмоқ – **عَلِمَ** → **يَعْلَمُ**,

ичмоқ – **شَرِبَ** → **يَشْرَبُ**.

3. Агар ўтган замонда феъл **فَعَلَّ** вазнида бўлса, ҳозирги-келаси замони кўпчилик ҳолларда **يَفْعُلُ** вазини қабул қилади. Масалан,

чиқмоқ – **خَرَجَ** → **يَخْرُجُ**,

кирмоқ – **دَخَلَ** → **يَدْخُلُ**.

Бироқ бу феълларнинг айримлари бошқача вазнда бўлиши ҳам мумкин. Масалан,

кетмоқ – **ذَهَبَ** → **يَذْهَبُ**,

очмоқ – **فَتَحَ** → **يَفْتَحُ**,

ўтирмоқ – **جَلَسَ** → **يَجْلِسُ**,

тушмоқ – **نَزَلَ** → **يَنْزِلُ**.

Кўришиб туриптики, ҳозирги-келаси замонда **ع** нинг ҳаракатини ўтган замон шаклига қиёсан аниқлаш мумкин, лекин уни конкрет билиб бўлмайди. Шунинг учун замонавий лугатларда феълнинг ўтган замони (инфинитив) шаклидан кейин қавс ичидаги (и), (у), (а) ҳарфлари шу феълнинг ҳозирги-келаси замондаги иккинчи ўзак ундош ҳаракатини кўрсатиб туради. Масалан,

I **دَخَلَ** (у) → демак **يَدْخُلُ**

Феълни ёдлаганда, **ع** нинг ҳаракатини қўшиб ёдлаш керак, чунки феълнинг кўпчилик майллари, феълдан шакланган турли хил отлар ва бошқа сўзларнинг шакли шу ҳаракатга боғлиқ қолда ўзгаради.

Ҳозирги-келаси замоннинг инкор шакли феъл олдига **لَا** юкласини қўшиш билан ҳосил қилинади. Масалан,

يَخْرُجُ — у (мз) чиқади → **لَا يَخْرُجُ** — у (мз) чиқмайди,

أَذْهَبُ — бораман → **لَا أَذْهَبُ** — бормайман,

تَنْزِلُ — сен (мн) тушасан → **لَا تَنْزِلُ** — сен (мн) тушмайсан.

Ҳозирги-келаси замоннинг мажҳул нисбати қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

يَفْهَمُ — у (мз) тушунилади,

يَعْرِفُ — у (мз) билинади.

Мажҳул нисбат феъли аниқ нисбат билан шахс-сонда бир хил тусланади.

Ҳозирги-келаси замон феъли олдидан қуйидаги юкламалар ишлатилиши мумкин:

1. **سَوْفَ** ёки **سَأَكْتُبُ** юкламаси. Булар иш-ҳаракатнинг келаси замонда содир бўлишини билдиради. Масалан:

سَوْفَ أَكْتُبُ — ёзаман, ёзаяпман → **سَأَكْتُبُ** ёки **سَأَكْتُبُ**
(келажакда) ёзаман.

Эслатма. Инкор формадаги феълларда **سَ** ишлатилмайди: **سَوْفَ لَا أَكْتُبُ** — (келажакда) ёзмайман.

2. Иш-ҳаракатнинг бажарилишидаги гумонни, эҳтимолликни билдирувчи **قَدْ** юкламаси. Масалан,

قَدْ يَذْهَبُ — эҳтимол у (мз) борар, у (мз) борса керак.

§ 52. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ ҲОЗИРГИ-КЕЛАСИ ЗАМОНДА ТУСЛАНИШИ

I. Иккиланган феълларнинг тусланиши қуйидагилар асосида содир бўлади: агар иккинчи ўзак ундошдан кейинги унли билан бугин тугаётган бўлса, иккиланган феълларда бу унли биринчи ўзак ундошдан кейинга ўтади ва иккита бир хил ундош ёнма-ён келади. Масалан,

يَمَسُّ — тегиб кетмоқ — **يَمَسُّنَ** — йамсасу → йамассу — **يَمَسُّنَ**.

Бу феъл қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَمَسُّ	يَمَسُّنَ	يَمَسُّوْنَ
	мн	يَمَسُّنَ	يَمَسُّنَ	يَمَسُّنَ
II	мз	تَمَسُّ	تَمَسُّنَ	تَمَسُّوْنَ
	мн	تَمَسُّنَ	تَمَسُّنَ	تَمَسُّنَ
I		أَمَسُّ		تَمَسُّ

يَمْدُ - чўзмоқ - يَمْدُدُ - йамдуду -> йамудду - يَمُدُّ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَمْدُ	يَمْدَانِ	يَمْدُونِ
	мн	يَمْدُ	يَمْدَانِ	يَمْدُونِ
II	мз	يَمْدُ	يَمْدَانِ	يَمْدُونِ
	мн	يَمْدَيْنِ	يَمْدَانِ	يَمْدُونِ
I		يَمْدُ		يَمْدُ

يَمْرُ - қочмоқ - يَمْرُرُ - йафриру -> йафирру - يَمْرُرُ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَمْرُرُ	يَمْرُرَانِ	يَمْرُرُونَ
	мн	يَمْرُرُ	يَمْرُرَانِ	يَمْرُرُونَ
II	мз	يَمْرُرُ	يَمْرُرَانِ	يَمْرُرُونَ
	мн	يَمْرُرَيْنِ	يَمْرُرَانِ	يَمْرُرُونَ
I		يَمْرُرُ		يَمْرُرُ

Солим феълларнинг мажҳул нисбати бир хил шаклга эга бўлганидек, иккиланган феълларнинг мажҳул нисбати ҳам бир хил шаклга эга (يَمْرُرُ, يَمْدُدُ, يَمْسُرُ) ва у қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَمْدُ	يَمْدَانِ	يَمْدُونِ
	мн	يَمْدُ	يَمْدَانِ	يَمْدُونِ
II	мз	يَمْدُ	يَمْدَانِ	يَمْدُونِ
	мн	يَمْدَيْنِ	يَمْدَانِ	يَمْدُونِ
I		يَمْدُ		يَمْدُ

II. Ҳамзали феълларнинг ҳозирги-келаси замони солим феъллардан фарқ қилмайди. Фақат феълнинг боши-

да қисқа унлидан иборат бўлган бир ёпиқ бўгин таркибида иккита ҳамза товушининг мавжуд бўлиши мумкин эмас. Масалан, „и“, „а“, „у“. Агар шундай ҳолат мавжуд бўлса, иккинчи ҳамза тушиб қолади ва унинг ҳисобига қисқа унли чўзиққа айланади: „а“ -> „а“, „у“ -> „у“, „и“ -> „й“. Масалан,

أَكَلَ - емоқ феъли, Аниқ нисбати. Мажҳул нисбати.

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَأْكُلُ	يَأْكُلَانِ	يَأْكُلُونَ	يُؤْكَلُ	يُؤْكَلَانِ	يُؤْكَلُونَ
	мн	يَأْكُلُ	يَأْكُلَانِ	يَأْكُلُونَ	يُؤْكَلُ	يُؤْكَلَانِ	يُؤْكَلُونَ
II	мз	يَأْكُلُ	يَأْكُلَانِ	يَأْكُلُونَ	يُؤْكَلُ	يُؤْكَلَانِ	يُؤْكَلُونَ
	мн	يَأْكُلُونَ	يَأْكُلَانِ	يَأْكُلُونَ	يُؤْكَلِينَ	يُؤْكَلَانِ	يُؤْكَلُونَ
I		يَأْكُلُ		يَأْكُلُ	يُؤْكَلُ		يُؤْكَلُ

سَأَلَ (а) - сўрамоқ феъли, Аниқ нисбати. Мажҳул нисбати.

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْأَلُ	يَسْأَلَانِ	يَسْأَلُونَ	يُسْأَلُ	يُسْأَلَانِ	يُسْأَلُونَ
	мн	يَسْأَلُ	يَسْأَلَانِ	يَسْأَلُونَ	يُسْأَلُ	يُسْأَلَانِ	يُسْأَلُونَ
II	мз	يَسْأَلُ	يَسْأَلَانِ	يَسْأَلُونَ	يُسْأَلُ	يُسْأَلَانِ	يُسْأَلُونَ
	мн	يَسْأَلُونَ	يَسْأَلَانِ	يَسْأَلُونَ	يُسْأَلِينَ	يُسْأَلَانِ	يُسْأَلُونَ
I		يَسْأَلُ		يَسْأَلُ	يُسْأَلُ		يُسْأَلُ

قَرَأَ (а) - ўқимоқ феъли, Аниқ нисбати. Мажҳул нисбати.

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَقْرَأُ	يَقْرَأَانِ	يَقْرَأُونَ	يُقْرَأُ	يُقْرَأَانِ	يُقْرَأُونَ
	мн	يَقْرَأُ	يَقْرَأَانِ	يَقْرَأُونَ	يُقْرَأُ	يُقْرَأَانِ	يُقْرَأُونَ
II	мз	يَقْرَأُ	يَقْرَأَانِ	يَقْرَأُونَ	يُقْرَأُ	يُقْرَأَانِ	يُقْرَأُونَ
	мн	يَقْرَأُونَ	يَقْرَأَانِ	يَقْرَأُونَ	يُقْرَأِينَ	يُقْرَأَانِ	يُقْرَأُونَ
I		يَقْرَأُ		يَقْرَأُ	يُقْرَأُ		يُقْرَأُ

III. Заиф феълларнинг тусланиши:

1. Солимсифат феълларнинг тусланиши қуйидагича бўлади:

а) Феълнинг биринчи ўзак ундоши و – „в“ товушидан иборат бўлса ва иккинчи ўзак ундошнинг ҳаракати бўлса, бундай феъллар солим феъллар каби тусланади. Масалан,

وَجَلَّ (а) – қўрқмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُوجِلُّ	يُوجِلَّانِ	يُوجِلُّونَ
	мн	تُوجِلُّ	تُوجِلَّانِ	يُوجِلُّنَ
II	мз	تُوجِلُّ	تُوجِلَّانِ	تُوجِلُّونَ
	мн	تُوجِلِّينَ	تُوجِلَّانِ	تُوجِلُّنَ
I		أُوجِلُّ		تُوجِلُّ

وَجَعَّ (а) – оғриқни сезмоқ феъли ҳам шу каби тусланади.

Биринчи ўзак ундоши و - “в” бўлган яна айрим феълларнинг ҳозирги-келаси замонида бу ундош тушиб қолади. Масалан,

وَضَعَّ (а)- қўймоқ феъли:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَضَعُّ	يَضَعَّانِ	يَضَعُّونَ
	мн	تَضَعُّ	تَضَعَّانِ	يَضَعُّنَ
II	мз	تَضَعُّ	تَضَعَّانِ	تَضَعُّونَ
	мн	تَضَعِّينَ	تَضَعَّانِ	تَضَعُّنَ
I		أَضَعُّ		نَضَعُّ

Шунингдек, وَهَبَّ (а) – йиқилмоқ, жойлашмоқ; وَهَبَّ (а) – бермоқ каби феъллар ҳам шу тарзда тусланади.

Агар феълнинг биринчи ўзак ундоши و – „в“ товушидан иборат бўлса ва иккинчи ўзак ундошнинг ҳаракати бўлса, барча шахс-сонларда биринчи ўзак ундош тушиб қолади. Масалан,

وَجَدَّ (и) – топмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَجِدُّ	يَجِدَّانِ	يَجِدُّونَ
	мн	تَجِدُّ	تَجِدَّانِ	يَجِدُّنَ
II	мз	تَجِدُّ	تَجِدَّانِ	تَجِدُّونَ
	мн	تَجِدِّينَ	تَجِدَّانِ	تَجِدُّنَ
I		أَجِدُّ		تَجِدُّ

Шунингдек, وَكَدَّ (и) – туғмоқ, وَعَدَّ (и) – ваъда бермоқ, وَكَبَّ (и) – сакрамоқ каби феъллар ҳам шу тарзда тусланади.

Биринчи ўзак ундоши و – „в“ товушидан иборат бўлса ва иккинчи ўзак ундошнинг ҳаракати бўлса, биринчи ўзак ундош ҳеч қачон тушиб қолмайди. Масалан, وَجَّهَ (у) – номдор бўлмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُوجِّهَ	يُوجِّهَانِ	يُوجِّهُونَ
	мн	تُوجِّهَ	تُوجِّهَانِ	يُوجِّهُونَ
II	мз	تُوجِّهَ	تُوجِّهَانِ	تُوجِّهُونَ
	мн	تُوجِّهَيْنَ	تُوجِّهَانِ	تُوجِّهُونَ
I		أُوجِّهَ		تُوجِّهُونَ

Юқоридаги барча феълларнинг мажҳул нисбати солим феъллардан фарқ қилмайди, фақат феъл таркибидаги “ув” товуш бирикмаси “ў” га ўзгаради. Масалан,

وَجَدَ – бор бўлмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُوجَدُ	يُوجَدَانِ	يُوجَدُونَ
	мн	تُوجَدُ	تُوجَدَانِ	يُوجَدْنَ
II	мз	تُوجَدُ	تُوجَدَانِ	تُوجَدُونَ
	мн	تُوجَدِينَ	تُوجَدَانِ	تُوجَدْنَ
I		أُوجَدُ		تُوجَدُ

б) Биринчи ўзак ундоши **ي** – й ҳарфидан иборат феълларнинг тусланиши солим феъллардан фарқ қилмайди.

2. Ажваф феълларнинг ҳозирги-келаси замонда иккинчи ўзак ундош устидаги ҳаракат биринчи ўзак ундош устига ўтади ва бунда икки хил ҳодиса бўлиши мумкин:

а) учинчи ўзак ундош сукунли бўлмаса, иккинчи ўзак ундош тушиб қолади ва ундан олдинги унли чўзилади. Масалан,

يَقُولُ → يَقُولُ – ўзагидан – قول

يَخَافُ → يَخَوْفُ – ўзагидан – خوف

б) учинчи ўзак ундош сукунли бўлса, иккинчи ўзак ундош бутунлай тушиб қолиб, унинг ҳаракати қолади:

يَقُولُنَّ → يَقُلْنَ , يَقُولْنَ

Масалан,

قَالَ (у) – демоқ феъли سَارَ (и) – юрмоқ, кезмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَقُولُ	يَقُولَانِ	يَقُولُونَ	يَسِيرُ	يَسِيرَانِ	يَسِيرُونَ
	мн	تَقُولُ	تَقُولَانِ	يَقُلْنَ	تَسِيرُ	تَسِيرَانِ	يَسِرْنَ
II	мз	تَقُولُ	تَقُولَانِ	تَقُولُونَ	تَسِيرُ	تَسِيرَانِ	تَسِيرُونَ
	мн	تَقُولِينَ	تَقُولَانِ	تَقُلْنَ	تَسِيرِينَ	تَسِيرَانِ	تَسِرْنَ
I		أَقُولُ		تَقُولُ	أَسِيرُ		تَسِيرُ

خَافَ (а) – қўрқмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَخَافُ	يَخَافَانِ	يَخَافُونَ
	мн	تَخَافُ	تَخَافَانِ	يَخَفْنَ
II	мз	تَخَافُ	تَخَافَانِ	تَخَافُونَ
	мн	تَخَافِينَ	تَخَافَانِ	تَخَفْنَ
I		أَخَافُ		تَخَافُ

Бу феълларнинг мажҳул нисбати ҳам юқоридаги икки банд қоидаси асосида тусланади.

Масалан, قَالَ феълининг мажҳул нисбати:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَقَالُ	يَقَالَانِ	يَقَالُونَ
	мн	تَقَالُ	تَقَالَانِ	يَقُلْنَ
II	мз	تَقَالُ	تَقَالَانِ	تَقَالُونَ
	мн	تَقَالِينَ	تَقَالَانِ	تَقُلْنَ
I		أَقَالُ		تَقَالُ

3. Ноқис феълларнинг тусланишида қуйидаги ҳолатлар бўлиши мумкин:

а) ҳозирги-келаси замонда иккинчи ўзак ундошининг ҳаракати __ ёки __ бўлса, феъл охиридаги „-ийу“ товуш бирикмаси „-й“ га, „-уву“ товуш бирикмаси „-ў“ товушига ўзгаради ва натижада шахс-сонда қуйидагича тусланади. Масалан,

بَكِي (и) – йигламоқ феъли دَاتَا (у) – яқинлашмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	بَكِي	بَكِيَان	بَكُون	بَدُو	بَدُوَان	بَدُون
	мн	تَبَكِي	تَبَكِيَان	تَبَكُون	تَدُو	تَدُوَان	تَدُون
II	мз	تَبَكِي	تَبَكِيَان	تَبَكُون	تَدُو	تَدُوَان	تَدُون
	мн	تَبَكُون	تَبَكِيَان	تَبَكُون	تَدُون	تَدُوَان	تَدُون
I		أَبَكِي		نَبَكِي	أَدُو		نَدُو

Иккинчи ўзак ундош ҳаракати __ бўлса, у қуйидагича тусланади. Масалан, لَقِي (а) – учратмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	لَقِي	لَقِيَان	لَقُون
	мн	تَلَقِي	تَلَقِيَان	تَلَقُون
II	мз	تَلَقِي	تَلَقِيَان	تَلَقُون
	мн	تَلَقُون	تَلَقِيَان	تَلَقُون
I		أَلَقِي		تَلَقِي

Ноқис феълларнинг мажҳул нисбатида ҳам феъл охиридаги ўзгариш لَقِي феълининг аниқ нисбати охиридаги ўзгариш билан бир хил бўлганлиги сабабли, тусланиши ҳам бир хил бўлади. Масалан,

يَكِي (и) – феълининг мажҳули يَدُو (у) – феълининг мажҳули

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَكِي	يَكِيَان	يَكُون	يَدُو	يَدُوَان	يَدُون
	мн	تَكِي	تَكِيَان	تَكُون	تَدُو	تَدُوَان	تَدُون
II	мз	تَكِي	تَكِيَان	تَكُون	تَدُو	تَدُوَان	تَدُون
	мн	تَكُون	تَكِيَان	تَكُون	تَدُون	تَدُوَان	тَدُون
I		أَكِي		نَكِي	أَدُو		نَدُو

§ 53. ИККИ ТОМОНЛАМА НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ ҲОЗИРҒИ–КЕЛАСИ ЗАМОНДА ТУСЛАНИШИ

1. Биринчи ва иккинчи ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар:

وَأَل (и) – „паноҳ изламоқ“ феълида ҳам солимсифат, ҳам ҳамзали феъллар хусусияти мавжуд:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	وَأَل	وَأَلَان	وَأَلُون
	мн	تَأَل	تَأَلَان	تَأَلُون
II	мз	تَأَل	تَأَلَان	تَأَلُون
	мн	تَأَلُون	تَأَلَان	تَأَلُون
I		أَأَل		تَأَل

يَسِي (а) – типдаги феълларда ўзгариш содир бўлмайди, чунки биринчи ўзак ундош ي товушидан иборат бўлган феъллар солим феъллардан фарқ қилмайди.

آب – типидаги феъл آد – типидаги феъл

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَوَبُّ	يَتَوَبَّانِ	يَتَوَبُّونَ	يَتُوبُ	يَتُوبَانِ	يَتُوبُونَ
	мн	تَتَوَبُّ	تَتَوَبَّانِ	تَتَوَبُّونَ	تَتُوبُ	تَتُوبَانِ	تَتُوبُونَ
II	мз	تَتَوَبُّ	تَتَوَبَّانِ	تَتَوَبُّونَ	تَتُوبُ	تَتُوبَانِ	تَتُوبُونَ
	мн	تَتَوَبَّبْنَ	تَتَوَبَّبَانِ	تَتَوَبَّبُونَ	تَتُوبِينِ	تَتُوبِينِ	تَتُوبِينِ
I		أَتُوبُ		تَتَوَبُّ	أَتُوبُ		تَتُوبُ

2. Ўзақдаги биринчи ва учинчи ундошлар ҳарфи иллатдан иборат феъллар:

آتِي (и) – феъли ҳам ҳамзали, ҳам ноқис феъллар каби тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَأْتِي	يَأْتِيَانِ	يَأْتُونَ
	мн	يَأْتِي	يَأْتِيَانِ	يَأْتِينَ
II	мз	يَأْتِي	يَأْتِيَانِ	يَأْتُونَ
	мн	يَأْتِينَ	يَأْتِيَانِ	يَأْتِينَ
I		أَتِي		يَأْتِي

وَطَى (а) – феъли ҳам солимсифат, ҳам ҳамзали феъллар каби тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَطَى	يَطَانِ	يَطُونُ
	мн	تَطَى	تَطَانِ	يَطَانُ
II	мз	تَطَى	تَطَانِ	تَطُونُ
	мн	تَطَيْنِ	تَطَانِ	تَطَانُ
I		أَطَى		تَطَى

وَقَى (и) – типидаги феъллар эса ҳам солимсифат, ҳам ноқис феъллар каби тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَقِي	يَقِيَانِ	يَقُونَ
	мн	تَقِي	تَقِيَانِ	يَقِينَ
II	мз	تَقِي	تَقِيَانِ	تَقُونَ
	мн	تَقِينَ	تَقِيَانِ	تَقِينَ
I		أَقِي		تَقِي

3. Ўзақдаги иккинчи ва учинчи ундошлари ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар қуйидагича тусланади:

جَاءَ (у) – типидаги феъллар جاءَ (и) – типидаги феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَجِيءُ	يَجِيءَانِ	يَجِيءُونَ	يَجِيءُ	يَجِيءَانِ	يَجِيءُونَ
	мн	يَجِيءُ	يَجِيءَانِ	يَجِيءُونَ	يَجِيءُ	يَجِيءَانِ	يَجِيءُونَ
II	мз	يَجِيءُ	يَجِيءَانِ	يَجِيءُونَ	يَجِيءُ	يَجِيءَانِ	يَجِيءُونَ
	мн	يَجِيءِينَ	يَجِيءَانِ	يَجِيءُونَ	يَجِيءِينَ	يَجِيءَانِ	يَجِيءُونَ
I		أَجِيءُ		يَجِيءُ	أَجِيءُ		يَجِيءُ

رَأَى (а) – типидаги феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَرَى	يَرِيَانِ	يَرُونَ
	мн	تَرَى	تَرِيَانِ	يَرِينَ
II	мз	تَرَى	تَرِيَانِ	تَرُونَ
	мн	تَرِينَ	تَرِيَانِ	تَرِينَ
I		أَرَى		تَرَى

Бу гуруҳга кирувчи феълларнинг ҳарфи иллатлари сафида ҳамза товуши бўлмаса, иккинчи ўзақ ундошга ҳарфи иллат сифатида қаралмайди. Масалан,

شَوِي (и) – типидаги феъллар (а) سَوِي – типидаги феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسُوِي	يَسُوِيَان	يَسُوُوْنَ	يَشُوِي	يَشُوِيَان	يَشُوُوْنَ
	мн	تَسُوِي	تَسُوِيَان	تَسُوُوْنَ	تَشُوِي	تَشُوِيَان	تَشُوُوْنَ
II	мз	تَسُوِي	تَسُوِيَان	تَسُوُوْنَ	تَشُوِي	تَشُوِيَان	تَشُوُوْنَ
	мн	تَسُوِيْن	تَسُوِيَان	تَسُوُوْنَ	تَشُوِيْن	تَشُوِيَان	تَشُوُوْنَ
I		أَسُوِي		نَسُوِي	أَشُوِي		نَشُوِي

Ҳар уч ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар қуйидагича тусланади:

أَوِي (и) – феъли وَأَي (и) – феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَأُوِي	يَأُوِيَان	يَأُوُوْنَ	يَبُوِي	يَبُوِيَان	يَبُوُوْنَ
	мн	تَأُوِي	تَأُوِيَان	تَأُوُوْنَ	تَبُوِي	تَبُوِيَان	تَبُوُوْنَ
II	мз	تَأُوِي	تَأُوِيَان	تَأُوُوْنَ	تَبُوِي	تَبُوِيَان	تَبُوُوْنَ
	мн	تَأُوِيْن	تَأُوِيَان	تَأُوُوْنَ	تَبُوِيْن	تَبُوِيَان	تَبُوُوْنَ
I		أَوِي		نَأُوِي	أَبُوِي		نَبُوِي

§ 54. ФЕЪЛ КЕСИМЛИ ГАП

Кесими феъл билан ифодаланган гап феъл кесимли гап дейилади. Феъл кесимли гапнинг эгаси қайси сўз туркуми билан ифодаланганлигига қараб кесимдан олдин ва кейин келиши мумкин:

1. Агар эга кишилиқ олмоши билан ифодаланган бўлса, у гап таркибида ишлатилмаслиги мумкин, чунки феълнинг шахс ва сонда тусланган шакли гапнинг эгаси қайси олмош эканлигини кўрсатиб туради. Масалан,

دَهَبْنَا – Биз кетдик. تَكْتَبُونَ Сизлар (мз) ёзасизлар.

Агар бундай гапнинг эгаси таъкидланиб келаётган бўлса ва шу олмошни гапда акс эттириш шарт бўлса, у ҳар доим кесимдан олдин келади. Масалан,

أَنْتُمْ تَكْتَبُونَ – Сизлар (мз) ёзасизлар.

ёзасизлар.

2. Агар гапнинг эгаси от билан ифодаланган бўлса, у кесимдан олдин ҳам, кейин ҳам келиши мумкин. Бунда эга билан кесим ўртасидаги мослашув қуйидаги омилларга боғлиқ:

а) агар гапнинг эгаси одамни билдирадиган отдан иборат бўлса ва кесимдан кейин келса, улар жинсда мослашади ва кесим ҳар доим бирликда келади. Масалан,

خَرَجَ الْمُهَنْدِسُ – Муҳандис (мз) чиқди.

خَرَجَ الْمُهَنْدِسَانِ – Икки (мз) муҳандис чиқди.

خَرَجَ الْمُهَنْدِسُونَ – Муҳандислар (мз) чиқишди.

دَخَلَتِ الطَّالِبَةُ – Толиба кирди.

دَخَلَتِ الطَّالِبَاتَانِ – Икки толиба кирди.

دَخَلَتِ الطَّالِبَاتُ – Толибалар киришди.

Бундай эга кесимдан олдин келса, кесим эга билан жинсда ва сонда тўла мослашади:

الطَّالِبَةُ دَخَلَتْ الطَّالِبَةُ دَخَلَتْ

الْمُهَنْدِسَانِ خَرَجَا الطَّالِبَاتَانِ دَخَلَتَا

الْمُهَنْدِسُونَ خَرَجُوا الطَّالِبَاتُ دَخَلْنَ

б) агар гапнинг эгаси одамни билдирмайдиган от билан ифодаланган бўлса ва у бирлик ёки иккилик сонда бўлса, кесим одамни билдирувчи от билан ифодаланган эга билан қандай мослашса, у билан ҳам шундай мослашади. Масалан,

وَصَلَ الْقِطَارُ — Поезд келди.

وَصَلَ الْقِطَارَانِ — Иккита поезд келди.

وَصَلَتِ الطَّائِرَةُ — Тайёра келди.

وَصَلَتِ الطَّائِرَتَانِ — Иккита тайёра келди.

ёки

الطَّائِرَةُ وَصَلَتِ الْقِطَارُ وَصَلَ

الطَّائِرَتَانِ وَصَلَتَا الْقِطَارَانِ وَصَلَا

в) агар бу хилдаги эга кўпликда келган бўлса, кесим эгадан олдинда келса ҳам, кейин келса ҳам, кесим бирликда муаннасда келади. Масалан,

وَصَلَتِ الْقِطَارُ — Поездлар келди.

الْقِطَارُ وَصَلَتِ — Поездлар келди.

وَصَلَتِ الطَّائِرَاتُ — Тайёралар келди.

الطَّائِرَاتُ وَصَلَتِ — Тайёралар келди.

г) агар гапнинг эгаси уюшиб келиб, уларнинг жинси ҳар хил бўлса ва кесим бундай эгадан олдин турган бўлса, кесим ўзига энг яқин эга билан жинсда мослашади. Масалан,

دَخَلَ الطَّالِبُ وَ الْمُعَلِّمَةُ — Студент ва муаллима киришди.

دَخَلَتِ الْمُعَلِّمَةُ وَ الطَّالِبُ — Муаллима ва студент киришди.

Агар бундай характердаги эга кесимдан олдин турган бўлса, кесим ҳар доим музаккар жинсда иккиликда келади. Масалан,

الْمُعَلِّمَةُ وَ الطَّالِبُ دَخَلَا ёки الطَّالِبُ وَ الْمُعَلِّمَةُ دَخَلَا

д) Агар гапнинг кесими уюшиб келган бўлса, аввал гапнинг биринчи уюшган кесими (эга билан жинсда мослашган ҳолда, бирликда), сўнг гапнинг эгаси, ундан

кейин эга билан сонда ва жинсда мослашган ҳолда қолган уюшиқ кесимлар келади. Масалан,

دَخَلَ الطَّلَابُ فَجَلَسُوا ثُمَّ سَمِعُوا وَ كَتَبُوا

Судентлар кирдилар, сўнг ўтирдилар, ундан кейин тингладилар ва ёздилар.

§ 55. ТЎЛДИРУВЧИ

Феъл ифодалаган иш-ҳаракатни мазмунан тўлдириб, кимни, нимани, кимдан, қайси нарсадан, кимда, нимада, кимга, қайси нарсага каби сўроқларга жавоб бўлувчи гап бўлаги тўлдирувчи дейилади.

Тўлдирувчи воситали ва воситасиз бўлади.

Иш-ҳаракатнинг объектини билдириб, кимни, нимани сўроғига жавоб бўлувчи тўлдирувчи воситасиз тўлдирувчи дейилади (Мен китобни ўқидим. Сен Аҳмадни учратдингми?).

Араб тилида феъл кесимли гапларда гапнинг эга ва кесимидан кейин бевосита воситасиз тўлдирувчи келади ва у тушум келишигида қўйилади. Масалан:

كَتَبَ الطَّالِبُ الرَّاجِبَ — Студент вазифани ёзди.

قَهَمَتْ زَيْنَبُ الْمَوْضُوعَ — Зайнаб мавзуни тушунди.

Воситали тўлдирувчи кимни ва нимани сўроқларидан бошқа сўроқларга жавоб бўлувчи тўлдирувчилардир. У ҳам араб тилида гапнинг бош бўлақларидан кейин у ёки бу предлог билан ва, табиийки, қаратқич келишигида келади. Масалан,

سَمِعْتُ مِنَ وَالِدِي — Мен отамдан эшитдим.

يَكْتُبُ صَدِيقِي بِقَلَمِ الْحَبْرِ — Дўстим ручкада ёзади.

Агар гапда ҳам воситасиз, ҳам воситали тўлдирувчи мавжуд бўлса, аввал воситасиз, сўнг воситали тўлдирувчи ўрин олади. Масалан,

أَكَلَ الطَّنْثِلُ الطَّعَامَ بِالمَلْمَعَةِ — Гўдак таомни қошиқ билан еди.

أَخَذْتُ المَجَلَّةَ مِنَ المَدْرَسِ — Журнални ўқитувчидан олдим.

Бундай тўлдирувчилар ўз навбатида мослашган ва мослашмаган аниқловчиларга эга бўлиши мумкин. Бунда аниқловчилар юқоридаги қоидаларга мувофиқ қўйилади.

Масалан:

قَرَأْتُ المَجَلَّةَ الجَدِيدَةَ — Янги журнални ўқидим.

قَرَأْتُ مَجَلَّةَ المَصَوِّرِ — „Алмусаввир“ журналини ўқидим.

قَرَأْتُ مَجَلَّةَ المَصَوِّرِ المِصْرِيَّةِ

— Мисрнинг „Алмусаввир“ журналини ўқидим.

سَمِعْتُ هَذَا الخَبَرَ مِنْ طَالِبٍ كَلِّمْتَنَا

— Бу хабарни факультетимиз студентидан эшитдим.

أَكَلَ الطَّنْثِلُ الطَّعَامَ بِالمَلْمَعَةِ الخَشِيبَةِ

— Гўдак овқатни ёғоч қошиқ билан еди.

دَهَبَ جَاءَ — келмоқ, ҳаракатни билдирувчи

— кетмоқ, وَصَلَ — келмоқ, رَجَعَ — қайтмоқ, أَتَى —

келмоқ, قَدِمَ — келмоқ каби ўтимсиз феъллар мавжудки,

ҳаракат объектини билдирувчи сўздан олдин ب предлогини келтириш билан улар ўтимли феълга айланади.

جَاءَ بِالْكِتَابِ — китобни олиб келмоқ,

دَهَبَ بِالْكِتَابِ — китобни олиб кетмоқ,

وَصَلَ بِالخَبَرِ — хабар олиб келмоқ,

رَجَعَ بِالبَشَرِيِّ — хушхабар олиб қайтмоқ.

Яна айрим шундай ўтимсиз феъллар ҳам мавжудки, улар билан ишлатилган воситали тўлдирувчи ёки ҳол

тушум келишида келади. Масалан,

رَكِبَ السَّيَّارَةَ — машинага ўтирмоқ,

دَخَلَ الفُرْقَةَ — хонага кирмоқ,

سَأَلَ المَعْلَمَ — ўқитувчидан сўрамоқ.

Эслатма. دَخَلَ феъли бирор одам олдига кириш маъносида ишлатилганида, шу феълдан кейин عَلَى предлоги қўлланилади. Масалан,

دَخَلَ عَلَى العَمِيدِ — декан ҳузурига кирмоқ.

§ 56. ФЕЪЛЛАРГА ҚЎШИЛУВЧИ БИРИКМА ОЛМОШЛАР

Феълларга қўшилиб ёзилувчи олмошлар асосан тушум келишигида келган воситасиз (баъзан воситали) тўлдирувчи ўрнида келади. Масалан,

كَتَبْتُهَا -> كَتَبْتُ الرِّسَالَةَ

Феълларга қўшилувчи олмошлар от ва предлогларга қўшилувчи олмошлар билан шаклан бир хилдир. Масалан, كَتَبْتُ , عِنْدَهُ , كِتَابَهُ .

Лекин олмошлар феълга қўшилганида, қуйидаги товуш ўзгаришлари содир бўлади:

1. Ўтган замон III шахс кўплик музаккар феълига олмош қўшилганида, ўқилмайдиган ا (алиф) тушиб қолади. Масалан,

كَتَبُوا -> كَتَبُوها

2. Ўтган замон II шахс музаккар кўплигидаги феълга олмош қўшилганида, ўртада و ҳарфи орттирилади ва у „у“ товушини билдиради:

سَمِعْتُمُوهَا -> سَمِعْتُمُ الْأَخْبَارَ

3. Феълнинг барча шакллари I шахс бирлик олмош шаклида қўшилади. Масалан,

سَمِعْتُمُنِي - Сен мени эшитдинг,

سَأَلُونِي - Улар (мз) мендан сўрайдилар.

Хуллас, масалан كَتَبَ - у (мз) ёзди феълига олмошлар қуйидагича қўшилади:

Шахс	Жинс	Бирлик олмош	Иккилик олмош	Кўплик олмош
III	мз	كَتَبَ	كَتَبَا	كَتَبُوا
	мн	كَتَبُوا	كَتَبُوا	كَتَبُوا
II	мз	كَتَبْتَا	كَتَبْتُمَا	كَتَبْتُمْ
	мн	كَتَبْتُمْ	كَتَبْتُمْ	كَتَبْتُمْ
I		كَتَبْتُ		كَتَبْنَا

Масалан,

كَتَبْتُمُونِي - Сизлар (мз) мени ёздингизлар,

كَتَبْتُمُنَهَا - Сизлар (мн) уни(мн) ёздингизлар,

كَتَبْنَا هُنَّ - Биз уларни (мн) ёздик ва ҳ.к.

Баъзан тарихий ёдгорликларда бирикма олмош бевосита феълга қўшилмай, **إِذَا** юкламасига қўшилган.

Масалан:

إِذَا كَتَبْتُ إِيَّاكَ - Биз сенгагина ибодат қиламиз.

§ 57. ФЕЪЛ МАЙЛЛАРИ

Феълдан англашилган иш-ҳаракатнинг воқеликка муносабатини ифодаловчи категория феъл майли дейлади.

Араб тилидаги феълларда бешта майл мавжуд:

1. Аниқлик майли.
2. Шарт майли.
3. Буйруқ майли.
4. Истак майли.
5. Кучайтирма майл.

Иш-ҳаракатнинг мавжуд замонлардан бирига муносабатини билдирувчи майл аниқлик майли дейлади. Биз ҳозиргача кўрган бўлишли ва бўлишсиз шакллардаги ўтган ва ҳозирги-келаси замон феъллари аниқлик майлидаги феъллардир.

§ 58. I БОБ ФЕЪЛИНИНГ ШАРТ МАЙЛИ

I боб феълининг шарт майли ҳозирги-келаси замон шаклидан ҳосил бўлади ва шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفْعَلُ	يُفْعَلَا	يُفْعَلُوا
	мн	تُفْعَلُ	تُفْعَلَا	يُفْعَلَان
II	мз	تُفْعَلُ	تُفْعَلَا	تُفْعَلُوا
	мн	تُفْعَلِي	تُفْعَلَا	تُفْعَلَان
I		أُفْعَلُ		تُفْعَلُ

Масалан, يَدْرُسْنَ , تَشْرَبُوا , يَجْلِسُ .

Мажҳул нисбатидаги феълларнинг шарт майли ҳам юқоридаги тартиб асосида тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفْعَلُ	يُفْعَلَا	يُفْعَلُوا
	мн	تُفْعَلُ	تُفْعَلَا	يُفْعَلَان
II	мз	تُفْعَلُ	تُفْعَلَا	تُفْعَلُوا
	мн	تُفْعَلِي	تُفْعَلَا	تُفْعَلَان
I		أُفْعَلُ		تُفْعَلُ

Бу майл учун қўйилган ном — „шарт майли“ мазкур майлнинг характери ни тўла очиб беролмайди, чунки бу майлдаги феъл фақат шартни билдирмайди. Умуман, шарт майли қуйидаги вазифаларда ишлатилади:

1. Шарт эргаш гапли қўшма гапларда шарт эргаш гапнинг ва бош гапнинг кесимлари шарт майлида ишлатилади. Бунда шарт эргаш гапнинг кесими олдида қуйидаги юкламалар мавжуд бўлиши мумкин:

إِنْ — агар, مَتَى — қачонки, مَنْ — кимки. Масалан,

إِنْ تَقْرَأْ تَعْلَمَ — ўқисанг (мз), биласан.

مَنْ يَزِرْ عَ الْمَعْرُوفِ يَخْصُدْهُ — Кимки яхшиликни экса, ўшани теради.

مَتَى تَنْهَبْ أَذْهَبْ — Қачонки сен кетсанг, мен кетаман.

Баъзан мазкур юкламалар иштирок этган қуйидаги мураккаб юкламалар ҳам ишлатилиши мумкин: لَنْ —> إِنْ

إِذَا مَا , كَلَّمَا , مَتَى مَا —> مَتَى ,

Шарт эргаш гапли қўшма гапларда гоҳо шарт майлидаги феъл эмас, ўтган замон феъли ҳам ишлатилиши мумкин. Бунда мазмунга халал етмайди.

2. لَمْ олд юкламаси билан келган шарт майлидаги феъл ўтган замондаги қатъий инкорни ифодалайди ва ўтган замон феъли билан ишлатиладиган مَا юкламаси ба- жарган вазифани бажаради. Масалан,

لَمْ أَكْتُبْ — ёзмадим, مَا كَتَبْتُ — ёзмадим.

3. Шарт майлидаги феъл ل ва لا юкламалари билан келиб буйруқ маъносини ифодалайди. Бунга кейинроқ муфассал тўхталинади.

§ 59. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ ШАРТ МАЙЛИ

I. Иккиланган феълнинг иккинчи ўзак ундоши ҳаракати бўлса, шарт майли тўрт вариантда ҳосил бўлади. Масалан, دَلَّ (y) — далил бўлмоқ феъли:

1 — вариант

2 — вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَدَّلُنْ	يَدَّلَا	يَدَّلُوا	يَدَّلُ	يَدَّلَا	يَدَّلُوا
	мн	تَدَّلُنْ	تَدَّلَا	تَدَّلْنَ	تَدَّلُ	تَدَّلَا	تَدَّلْنَ
II	мз	تَدَّلُنْ	تَدَّلَا	تَدَّلُوا	تَدَّلُ	تَدَّلَا	تَدَّلُوا
	мн	تَدَّلِي	تَدَّلَا	تَدَّلْنَ	تَدَّلِي	تَدَّلَا	تَدَّلْنَ
I		أَدَّلُنْ		تَدَّلُنْ	أَدَّلُ		تَدَّلُنْ

3 — вариант

4 — вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَدَّلُ	يَدَّلَا	يَدَّلُوا	يَدَّلُ	يَدَّلَا	يَدَّلُوا
	мн	تَدَّلُ	تَدَّلَا	تَدَّلْنَ	تَدَّلُ	تَدَّلَا	تَدَّلْنَ
II	мз	تَدَّلُ	تَدَّلَا	تَدَّلُوا	تَدَّلُ	تَدَّلَا	تَدَّلُوا
	мн	تَدَّلِي	تَدَّلَا	تَدَّلْنَ	تَدَّلِي	تَدَّلَا	تَدَّلْنَ
I		أَدَّلُ		تَدَّلُ	أَدَّلُ		تَدَّلُ

Агар иккинчи ўзак ундош ҳаракати ёки бўлса, шарт майли уч вариантда ҳосил бўлади. Масалан, فَرَّ (и) қочмоқ феъли:

1 – вариант

2 – вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَقْرُونَ	يَقْرَأُ	يَقْرَؤُوا	يَقْرُ	يَقْرَأُ	يَقْرَؤُوا
	мн	تَقْرُونَ	تَقْرَأُ	تَقْرَؤُونَ	تَقْرُ	تَقْرَأُ	تَقْرَؤُونَ
II	мз	تَقْرُونَ	تَقْرَأُ	تَقْرَؤُوا	تَقْرُ	تَقْرَأُ	تَقْرَؤُوا
	мн	تَقْرِي	تَقْرَأُ	تَقْرَؤُونَ	تَقْرِي	تَقْرَأُ	تَقْرَؤُونَ
I		أَقْرِبُ		تَقْرُونَ	أَقْرُبُ		تَقْرُ

3 – вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَقْرُ	يَقْرَأُ	يَقْرَؤُوا
	мн	تَقْرُ	تَقْرَأُ	يَقْرَؤُونَ
II	мз	تَقْرُ	تَقْرَأُ	تَقْرَؤُوا
	мн	تَقْرِي	تَقْرَأُ	تَقْرَؤُونَ
I		أَقْرُبُ		تَقْرُ

II. Ҳамзали феълларнинг шарт майли солим феълларнинг шарт майлидан фарқ қилмайди.

III. Заиф феълларнинг шарт майлида тусланиши:

1. Солимсифат феъллардаги заифлик биринчи ўзак ундошда бўлганлиги ва шарт майлидаги ўзгарилш асосан учинчи ўзак ундош атрофида содир бўлиши сабабли, бундай феъллар ҳам солим феъллар каби тусланади.

Масалан, وَجَدَ (и) – топмоқ феъли:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَجِدُ	يَجِدَانِ	يَجِدُوا
	мн	تَجِدُ	تَجِدَانِ	يَجِدُونَ
II	мз	تَجِدُ	تَجِدَانِ	تَجِدُوا
	мн	تَجِدِي	تَجِدَانِ	تَجِدُونَ
I		أَجِدُ		تَجِدُ

2. Ажваф феълларнинг шарт майлидаги хусусияти шуки, ёпиқ бўгин таркибидаги чўзиқ унли қисқага ўзгаради. Масалан,

قَالَ (у) – типидagi феъллар خَافَ (а) – типидagi феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَقُلُ	يَقُولَانِ	يَقُولُوا	يَخَفُ	يَخَافَانِ	يَخَافُوا
	мн	تَقُلُ	تَقُولَانِ	يَقُولُونَ	تَخَفُ	تَخَافَانِ	يَخَفُونَ
II	мз	تَقُلُ	تَقُولَانِ	تَقُولُوا	تَخَفُ	تَخَافَانِ	تَخَافُوا
	мн	تَقُولِي	تَقُولَانِ	تَقُولُونَ	تَخَافِي	تَخَافَانِ	تَخَفُونَ
I		أَقُلُ		تَقُلُ	أَخَفُ		تَخَفُ

سَارَ (и) – типидagi феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسِرُ	يَسِيرَانِ	يَسِيرُوا
	мн	تَسِرُ	تَسِيرَانِ	يَسِرُونَ
II	мз	تَسِرُ	تَسِيرَانِ	تَسِيرُوا
	мн	تَسِيرِي	تَسِيرَانِ	تَسِرُونَ
I		أَسِرُ		تَسِرُ

3. Ноқис феълларнинг шарт майлидаги ўзига хослик шуки, феъл охиридаги чўзиқ унли қисқага ўзгаради. Масалан,

يَكِي (и) – типидagi феъллар دَنَا (у) – типидagi феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَكِي	يَكِيَانِ	يَكِيُوا	يَدْنُ	يَدْنَانِ	يَدْنُوا
	мн	تَكِي	تَكِيَانِ	يَكِيُونَ	تَدْنُ	تَدْنَانِ	يَدْنُونَ
II	мз	تَكِي	تَكِيَانِ	تَكِيُوا	تَدْنُ	تَدْنَانِ	تَدْنُوا
	мн	تَكِيِي	تَكِيَانِ	تَكِيُونَ	تَدْنِي	تَدْنَانِ	تَدْنُونَ
I		أَكِي		تَكِي	أَدْنُ		تَدْنُ

تَلِيَ (a) – типидаги феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَلَى	يَلَيَا	يَلَوْنَ
	мн	يَلَوْنَ	يَلَيَانِ	يَلَوْنَ
II	мз	تَلَى	تَلَيَا	تَلَوْنَ
	мн	تَلَوْنَ	تَلَيَانِ	تَلَوْنَ
I		الَى		تَلَى

§ 60. ИККИ ТОМОНЛАМА НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ ШАРТ МАЙЛИ

1. Биринчи ва иккинчи ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллардан **وَالَّ (и), يَسَّ (a)** типидаги феълларнинг тусланиши солимсифат феъллардан фарқ қилмайди.

آب (y), آد (и) типидаги феълларда эса, ажваф феълларнинг шарт майлидаги ўзгаришлар содир бўлади:

آب (y) – типидаги феъллар **آد (и)** – типидаги феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤَبُّ	يُؤَوِّبَا	يُؤَوِّبُونَ	يُؤَدُّ	يُؤَدِيَانِ	يُؤَدُونَ
	мн	يُؤَوِّبُونَ	يُؤَوِّبَانِ	يُؤَوِّبُونَ	يُؤَدُّ	يُؤَدِيَانِ	يُؤَدُونَ
II	мз	تُؤَبُّ	تُؤَوِّبَا	تُؤَوِّبُونَ	تُؤَدُّ	تُؤَدِيَانِ	تُؤَدُونَ
	мн	تُؤَوِّبُونَ	تُؤَوِّبَانِ	تُؤَوِّبُونَ	تُؤَدُّ	تُؤَدِيَانِ	تُؤَدُونَ
I		أُؤَبُّ		أُؤَدُّ			أُؤَدُّ

2. Биринчи ва учинчи ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллардан **آتَى (и)** – феъли ҳам ҳамзали, ҳам ноқис феъллар каби тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَأْتِي	يَأْتِيَانِ	يَأْتُونَ
	мн	يَأْتُونَ	يَأْتِيَانِ	يَأْتُونَ
II	мз	تَأْتِي	تَأْتِيَانِ	تَأْتُونَ
	мн	تَأْتُونَ	تَأْتِيَانِ	تَأْتُونَ
I		آتِي		تَأْتِي

Ҳамза товуши кўпинча ҳарфи иллатга ўхшамагани учун **وَأْتَى (a)** феъли фақат солимсифат феъллар каби тусланади.

وَقَى (и) типидаги феълларда ҳам солимсифат, ҳам ноқис феъл хусусияти мавжуддир:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَقِي	يَقِيَانِ	يَقُونَ
	мн	يَقُونَ	يَقِيَانِ	يَقُونَ
II	мз	تَقِي	تَقِيَانِ	تَقُونَ
	мн	تَقُونَ	تَقِيَانِ	تَقُونَ
I		أَقِي		تَقِي

3. Иккинчи ва учинчи ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар қуйидагича тусланади:

سَاء (y) – типидаги феъллар **جَاء (и)** – типидаги феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسُوءُ	يَسُوءَانِ	يَسُوءُونَ	يَجِي	يَجِيَانِ	يَجِيُونَ
	мн	يَسُوءُونَ	يَسُوءَانِ	يَسُوءُونَ	يَجِي	يَجِيَانِ	يَجِيُونَ
II	мз	تَسُوءُ	تَسُوءَانِ	تَسُوءُونَ	تَجِي	تَجِيَانِ	تَجِيُونَ
	мн	تَسُوءُونَ	تَسُوءَانِ	تَسُوءُونَ	تَجِي	تَجِيَانِ	تَجِيُونَ
I		أَسُوءُ		أَسُوءُ	أَجِي		تَجِي

رَأَى (а) – типдаги феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	رَأَى	رَأَيَا	رَأَوْا
	мн	رَأَوْا	رَأَيْتُمْ	رَأَوْا
II	мз	رَأَى	رَأَيَا	رَأَوْا
	мн	رَأَوْا	رَأَيْتُمْ	رَأَوْا
I		رَأَى		رَأَوْا

سَوَى (а) – типдаги феъллар
شَوَى (и) – типдаги феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	سَوَى	سَوَى	سَوَوْا	سَوَى	سَوَى	سَوَوْا
	мн	سَوَوْا	سَوَيْتُمْ	سَوَوْا	سَوَى	سَوَى	سَوَوْا
II	мз	سَوَى	سَوَى	سَوَوْا	سَوَى	سَوَى	سَوَوْا
	мн	سَوَوْا	سَوَيْتُمْ	سَوَوْا	سَوَى	سَوَى	سَوَوْا
I		سَوَى		سَوَوْا	سَوَى		سَوَوْا

Ҳар уч ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар шарт майлида қуйидагича тусланади:

أَوَى (и) – феъли
وَأَى (и) – феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَوَى	أَوَى	أَوَوْا	أَوَى	أَوَى	أَوَوْا
	мн	أَوَوْا	أَوَيْتُمْ	أَوَوْا	أَوَى	أَوَى	أَوَوْا
II	мз	أَوَى	أَوَى	أَوَوْا	أَوَى	أَوَى	أَوَوْا
	мн	أَوَوْا	أَوَيْتُمْ	أَوَوْا	أَوَى	أَوَى	أَوَوْا
I		أَوَى		أَوَوْا	أَوَى		أَوَوْا

§ 61. УНДАЛМА

Гапдан англашилган маъно тегишли бўлган шахс ёки предметни билдирувчи сўзга ундалма дейилади. Ундалма гап бўлаги ҳисобланмайди ва гапдаги бошқа бўлақлар билан муносабатга киришмайди.

Араб тилидаги ундалма гапнинг бошида, ўртасида ва охирида келиши мумкин ва у ҳеч қачон ундалмаликни билдирувчи юкламасиз ишлатилмайди.

Ундалма қуйидаги юкламалар билан ишлатилади:

1. يَا юкламаси. Бу юклама ишлатилганида ундалма ال артиклизисиз ва танвинсиз бош келишида келади. Масалан,

يَا طَالِبُ – Эй, студент, يَا مُحَمَّدُ – Эй, Муҳаммад,

يَا إِخْوَانُ – Ҳой, биродарлар, يَا نِسْوَانُ – Эй, аёллар.

2. Агар ундалма изофа шаклида бўлса, изофанинг музоф қисми тушум келишида келади. Масалан,

يَا حَبِيبَ الْقَلْبِ – Эй, кўнглининг севгани,

يَا عَالِمِ الْأَسْرَارِ – Эй, сирлардан хабардор,

يَا رَبَّنَا – Эй, ҳудойимиз,

يَا عَبْدَ اللَّهِ – Эй, Оллоҳнинг бандаси.

3. Ундалма музаккар бўлса أَيُّهَا, муаннас бўлса أَيَّتُهَا юкламалари (ундалманинг сонидан қатъи назар) ишлатилади ва ундалма ال артикли билан келади. Масалан,

أَيُّهَا الرَّجُلُ – Эй, одам, أَيُّهَا الرِّجَالُ – Эй, одамлар,

أَيَّتُهَا الطَّالِبَةُ – Эй, толиба, أَيَّتُهَا السَّيِّدَاتُ – Эй, хонимлар.

4. Баъзан **يَا** ва **أَيُّهَا** юкламалари олдидан **يَا** юкламаси ҳам қўшилиши мумкин. Масалан,

يَا أَيُّهَا النَّاسُ – Эй, жон, **يَا أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ** – Эй мўминлар.

5. Нотаниш шахсга мурожаат қилинганида, **يَا** юкламаси ишлатилади ва ундалма ноаниқ ҳолатда тушум келишигида келади. Масалан,

يَا طَالِبًا – Ҳой, студент, **يَا رَجُلًا** – Ҳой, одам.

6. **اللَّهُ** сўзига нисбатан бу юкламалар ишлатилмайди, балки алоҳида сўз шакли хизматга келади:

اللَّهُمَّ – **اللَّهُ**

§ 62. I БОБ ФЕЪЛИНИНГ БУЙРУҚ МАЙЛИ

Буйруқ майлидаги феъл II ва III шахсда буйруқ, илтимос маъноларини билдиради (ўқи, ўқинг, ўқисин, ўқисинлар каби), I шахсда эса хоҳиш, истак маъноларини ифодалайди (ўқий, ўқийлик каби).

Буйруқ майли араб тилида **أَمْرٌ** деб юритилади ва у шарт майли асосида ясалади.

II шахс учун буйруқ майли шарт майли олдидаги **تَ** қўшимчасини олиб ташлаш йўли билан ҳосил қилинади. Бунда сўз бошидаги ёнма-ён турган ва бир бўғин ичидаги иккита ундош товуш улар олдига васлалди ҳамзани қўйиш билан икки бўғинга ажратилади. Масалан,

أَفْتَحْ → **فَتَحْ** → **تَفْتَحْ** → **يَفْتَحْ** → **فَتَحَ**.

أَدْخُلْ → **دَخُلْ** → **تَدْخُلْ** → **يَدْخُلْ** → **دَخَلَ**.

أَجْلِسْ → **جَلِسْ** → **تَجْلِسْ** → **يَجْلِسْ** → **جَلَسَ**.

Буйруқ майлидаги феъл гапнинг бошида келганида ёки алоҳида олинган сўз бўлса, васлалди ҳамзанинги ҳаракати феълнинг иккинчи ўзак ундоши ҳаракатига боғлиқ. Агар иккинчи ўзак ундошнинг ҳаракати **ُ** бўлса,

васлалди ҳамза ҳам **ُ** ўқилади. Масалан,

أَكْتُبْ → **اَكْتُبْ** – ёз. **أَدْخُلْ** → **ادْخُلْ** – кир.

Агар феълдаги иккинчи ўзак ундошнинг ҳаракати **َ** ёки **ِ** бўлса, васлалди ҳамза **َ** ҳаракатини олади. Масалан,

أُجِلسْ → **اجْلِسْ** – ўтир. **أَفْتَحْ** → **افتحْ** – оч.

Агар буйруқ майлидаги феъл гапнинг ўртасида бўлса ва ундан олдиндаги сўз унли товуш билан тугаган бўлса, васлалди ҳамза талаффуз қоидасига биноан ёзилади, лекин ўқилмайди. Масалан,

قُلْتُ اجْلِسْ – Қулту-жлис – Ўтир дедим,

قَالَ ادْخُلْ – Қала-дхул – Кир деди.

II шахс буйруқ майли сон ва жинсда қуйидагича тусланади:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	ادْخُلْ	ادْخُلَا	ادْخُلُوا
мн	ادْخُلِي	ادْخُلَا	ادْخُلْنَ

Буйруқ майлининг I ва III шахслари шу шахсдаги феълнинг шарт майли олдига **ل** юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади. Масалан,

لِيَدْخُلْ – кирсин, **لِنَدْخُلْ** – кирайлик.

Демак, буйруқ майли шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	لَيَفْعَلْنَ	لَيَفْعَلَا	لَيَفْعَلُوا
	мн	لَيَفْعَلْنَ	لَيَفْعَلَا	لَيَفْعَلْنَ
II	мз	أَنْفَعَلْنَ	أَنْفَعَلَا	أَنْفَعَلُوا
	мн	أَنْفَعَلْنَ	أَنْفَعَلَا	أَنْفَعَلْنَ
I		لَا فَعَلْنَ		لَا فَعَلْنَ

Ҳамма шахслар учун буйруқ майлининг инкор шакли шарт майли олдига **لَا** юкласини қўйиш билан ҳосил қилинади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	لَا يَفْعَلْنَ	لَا يَفْعَلَا	لَا يَفْعَلُوا
	мн	لَا تَفْعَلْنَ	لَا تَفْعَلَا	لَا يَفْعَلْنَ
II	мз	لَا تَفْعَلْنَ	لَا تَفْعَلَا	لَا تَفْعَلُوا
	мн	لَا تَفْعَلْنَ	لَا تَفْعَلَا	لَا تَفْعَلْنَ
I		لَا أَفْعَلْنَ		لَا تَفْعَلْنَ

Масалан,

لَا يَكْتُبُوا — улар (мз) ёзмасинлар,

لَا تَجْلِسِي — сен (мн) ўтирма,

لَا تَذْهَبِي — кетмайлик.

Баъзан III шахсга нисбатан буйруқ майли ўрнида ўтган замон феъли ҳам ишлатилиши мумкин. Масалан,

عَاشَ السَّلَامُ — Яшасин тинчлик,

طَابَتْ لَيْلَتُكُمْ — Тунингиз хайри бўлсин.

§ 63. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ БУЙРУҚ МАЙЛИ

Нотўғри феълларнинг ҳам I ва III шахсдаги буйруқ майли биз юқорида кўргандек шарт майли олдига **ل** юкласини қўйиш билан ҳосил қилиниши сабабли қуйида фақат II шахсга тегишли бўлган буйруқ майлигагина тухталилади.

1. Иккинчи ўзак ундоши ҳаракати **‘** бўлган иккиланган феъллардан буйруқ майли тўрт вариантда ясалади.

Масалан, **دَلَّ** (у) — феъли:

1-вариант

2-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَدَلَّنْ	أَدَلَّا	أَدَلُّوا	دَلَّ	دَلَّا	دَلُّوا
мн	أَدَلِّي	أَدَلَّا	أَدَلَّنْ	دَلِّي	دَلَّا	أَدَلَّنْ

3-вариант

4-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	دَلَّ	دَلَّا	دَلُّوا	دَلَّ	دَلَّا	دَلُّوا
мн	دَلِّي	دَلَّا	أَدَلَّنْ	دَلِّي	دَلَّا	أَدَلَّنْ

Иккинчи ўзак ундоши ҳаракати **‘** ёки **‘** бўлган феъллардан буйруқ майли уч вариантда ҳосил бўлади.

Масалан, **فَرَّ** (и) — феъли

1-вариант

2-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَفْرَزْ	أَفْرَا	أَفْرُوا	فَرَّ	فَرَا	فَرُوا
мн	أَفْرِي	أَفْرَا	أَفْرِنْ	فَرِّي	فَرَا	أَفْرِنْ

3-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	فَرُّ	فَرًّا	فَرًّا
мн	فَرِي	فَرًا	افْرِدْنَ

II. Ҳамзали феъллар қуйидагича тусланади:

Биринчи ўзак ундоши ҳамзадан иборат бўлган феъллардан қуйидагича ҳосил бўлади: Масалан, أَذِنَ (а) – рухсат бермоқ феъли:

. اِيذَنُ -> اِيذَنُ -> اِيذَنُ .

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	اِيذَنُ	اِيذَنَّا	اِيذَنُوا
мн	اِيذَنِي	اِيذَنَّا	اِيذَنُ

أَمَلَ (у) – умид қилмоқ феъли:

. اَوْمَلُ -> اَوْمَلُ -> اَوْمَلُ .

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	اَوْمَلُ	اَوْمَلَا	اَوْمَلُوا
мн	اَوْمَلِي	اَوْمَلَا	اَوْمَلُنْ

Бундай феъллардан фақат учта феълнинг буйруқ майли ҳамзасиз ҳосил бўлади: أَحَذَّ (у) – олмоқ -> حَذَّ ,

. مَرُّ (у) – буюрмоқ -> مَرُّ , كَلَّ (у) – емоқ -> كَلَّ .

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	حَذَّ	حَذَّا	حَذُّوا
мн	حَذِّي	حَذَّا	حَذَّنْ

Иккинчи ёки учинчи ўзак ундошлари ҳамзадан иборат бўлган феълларнинг буйруқ майли, ҳамзанинг имлосини эътиборга олмаганда, солим феъллардан фарқ қилмайди.

III. Заиф феълларнинг буйруқ майли:

1. Солимсифат феълларнинг буйруқ майли ҳозирги-келаси замонда биринчи ўзак ундошнинг тушиш-тушмаслигига қараб, икки хил ҳосил бўлади:

а) биринчи ўзак ундош тушиб қолса, буйруқ майлида ҳам тушиб қолади. Масалан, وَثِقَ (и) – ишонмоқ феъли:

. وِثِقُ -> وِثِقُ -> وِثِقُ .

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	وِثِقُ	وِثِقَا	وِثِقُوا
мн	وِثِيقِي	وِثِقَا	وِثِقُنْ

б) биринчи ўзак ундош тушмаса, буйруқ майли солим феълларнинг буйруқ майлидан фарқ қилмайди. Масалан, وَجَعَ (а) – оғриқни сезмоқ феъли.

. اَوَجَعُ -> اَوَجَعُ -> اَوَجَعُ .

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	اَوَجَعُ	اَوَجَعَا	اَوَجَعُوا
мн	اَوَجَعِي	اَوَجَعَا	اَوَجَعُنْ

2. Ажваф феълларнинг буйруқ майли ҳам шарт майли асосида қуйидагича ҳосил бўлади:

قَالَ (у) – типдаги феъллар-нинг тусланиши (и) – типдаги феъллар-нинг тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	قُلَّ	قُولَا	قُولُوا	سِرَّ	سِيرَا	سِيرُوا
мн	قُولِي	قُولَا	قُولُنْ	سِيرِي	سِيرَا	سِيرُنْ

خَافَ (а) – типдаги феълларнинг тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	خَفَّ	خَافَا	خَافُوا
мн	خَافِي	خَافَا	خَافُنْ

3. Ноқис феълларнинг буйруқ майли феъл типларига боғлиқ ҳолда қуйидагича бўлади:

بَكِيَ (y) – типидagi феъллар-нинг тусланиши دَنَا (и) – типидagi феъллар-нинг тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	بَكَى	بَكَىا	بَكَىا	دَنَا	دَنَاوَا	دَنَاوَا
мн	بَكَى	بَكَىا	بَكَىنَ	دَنَاى	دَنَاوَا	دَنَاىنَ

لَقِيَ (a) – типидagi феъллар-нинг тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	لَقَى	لَقَىا	لَقَىا
мн	لَقَى	لَقَىا	لَقَىنَ

§ 64. ИККИ ТОМОНЛАМА НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ БУЙРУҚ МАЙЛИ

1. Биринчи ва иккинчи ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар:

وَالَ (и) – типидagi феъллар-нинг тусланиши يَتَسَّ (a) – типидagi феъллар-нинг тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	وَالَ	وَالَا	وَالَوَا	يَتَسَّ	يَتَسَّوَا	يَتَسَّوَا
мн	وَالَى	وَالَا	وَالَنَ	يَتَسَّى	يَتَسَّوَا	يَتَسَّىنَ

رَأَى (y) – типидagi феъллар-нинг тусланиши آَدَ (и) – типидagi феъллар-нинг тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	رَأَى	رَأَىا	رَأَىوَا	آَدَ	آَدَا	آَدَوَا
мн	رَأَىى	رَأَىا	رَأَىنَ	آَدَى	آَدَا	آَدَنَ

2. Биринчи ва учинчи ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар:

آَتَى (и) – типидagi феъллар-нинг тусланиши وَطَى (a) – типидagi феъллар-нинг тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	آَتَى	آَتَىا	آَتَىوَا	وَطَى	وَطَىا	وَطَىوَا
мн	آَتَىى	آَتَىа	آَتَىنَ	وَطَىى	وَطَىа	وَطَىنَ

وَقَى (и) – типидagi феъллар-нинг тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	وَقَى	وَقَىا	وَقَىوَا
мн	وَقَىى	وَقَىа	وَقَىنَ

Эслатма: Феълнинг буйруқ майли биргина ҳарфдан иборат бўлса, феъл охирига « ҳарфи қўшилиши мумкин.

Масалан, فِ ёки فِ .

3. Иккинчи ва учинчи ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар:

سَاءَ (y) – типидagi феъллар-нинг тусланиши جَاءَ (и) – типидagi феъллар-нинг тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	سَاءَ	سَاءَа	سَاءَوَا	جَاءَ	جَاءَа	جَاءَوَا
мн	سَاءَى	سَاءَа	سَاءَنَ	جَاءَى	جَاءَа	جَاءَنَ

رَأَى (a) – типидagi феъллар-нинг тусланиши سَوَى (a) – типидagi феъллар-нинг тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	رَأَى	رَأَىа	رَأَىوَا	سَوَى	سَوَىа	سَوَىوَا
мн	رَأَىى	رَأَىа	رَأَىنَ	سَوَىى	سَوَىа	سَوَىنَ

شوى (и) – типидаги феъллар-

нинг тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	اشو	اشويًا	اشووا
мн	اشوي	اشويًا	اشوين

Ҳар уч ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар:

أوى (у) – феълнинг

тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أوى	أويًا	أويوا	أوى	أويًا	أويوا
мн	أوي	أويًا	أوين	أوى	أويًا	أوين

وآى (и) – феълнинг

тусланиши

§ 65. I БОБ ФЕЪЛИНИНГ ИСТАК МАЙЛИ

Феълларнинг истак майли ҳозирги-келаси замон шаклидан ҳосил бўлади ва у шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفَعِّلُ	يُفَعِّلَا	يُفَعِّلُوا
	мн	تُفَعِّلُ	تُفَعِّلَا	يُفَعِّلُنْ
II	мз	تُفَعِّلُ	تُفَعِّلَا	تُفَعِّلُوا
	мн	تُفَعِّلِي	تُفَعِّلَا	تُفَعِّلُنْ
I		أَفَعِّلُ		تُفَعِّلُ

Истак майли мажҳул нисбатдаги феъллардан ҳам ҳосил бўлиши мумкин ва у ҳам умумий қоида асосида тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفَعِّلُ	يُفَعِّلَا	يُفَعِّلُوا
	мн	تُفَعِّلُ	تُفَعِّلَا	يُفَعِّلُنْ
II	мз	تُفَعِّلُ	تُفَعِّلَا	تُفَعِّلُوا
	мн	تُفَعِّلِي	تُفَعِّلَا	تُفَعِّلُنْ
I		أَفَعِّلُ		تُفَعِّلُ

Истак майли қуйидаги вазифаларда ишлатилади:

1. Иш-ҳаракатни бажаришдан кўзланган мақсадни ифодалаш учун феълдан олдин **كَي** ёки **ل** юкламаси ишлатилади. **ل** юкламаси истак майлидаги феълга қўшиб ёзилади. Масалан,

كَي أَنفَهُم – тушунишим учун, тушунишим мақсадида.

لِيَزُودُوا – улар (мз) зиёрат қилишлари учун, улар (мз) зиёрат қилсинлар деб.

Бу иборалар олдидан ўтган ёки ҳозирги-келаси замондаги феъл ҳам келиши мумкин. Масалан,

أَسْمَعُ كَي أَنفَهُم – Тушунишим учун қулоқ соялпман.

ذَهَبَ الطَّلَابُ لِيَزُودُوا – Студентлар зиёрат қилиш учун кетишди.

Баъзан ҳар икки юклама қўшилиб келиши мумкин ва у ҳам юқорида айтилган маънони ифодалаш учун ишлатилади. Масалан,

أَسْمَعُ لَكَي أَنفَهُم – Тушунишим учун қулоқ соялпман.

Агар истак майлидаги феъл инкор маънода бўлса, мазкур юкламалардан кейин **لَا** юкламаси қўшилади:

لَا تَكْبَلَا = كَي + لَا; **لَا تَكْبَلَا = كَي + لَا**. Масалан,

لَا تَنْظِمُ لَكَيْلَا تَنْظِمُ – Зулм кўрмайин десанг,

لَا تَنْظِمُ كَيْلَا تَنْظِمُ

зулм қилма

2. Истак, мақсад, ниёт, зарурат, имконият, қарор, розилик, манъ этиш, буйруқ илтимос, хурсандлик, қўрқув, таажжуб ва шунга ўхшаш турли ҳиссиётларни ифодаловчи феъллардан кейин ўша феълларнинг иккинчи компоненти сифатидаги феъл истак майлида келади ва истак майлидаги феълдан олдин **أَنْ** ёки, агар истак майли инкор маънода бўлса, **لَا + أَنْ = أَلَا** юкламаси ишлатилади.

Масалан, **اسْمَعْ لِي أَنْ أَقْرَأَ** – ўқишимга рухсат беринг.

قَصَدْتُ أَنْ أَدْخُلَ غُرْفَةَ الْعَمِيدِ – Декан хонасига киришга жазм қилдим.

Истак майли мазкур маънода ишлатилганида, ундан олдин қўлланиладиган феъллар ичида энг кўп ишлатиладигани **أَرَادَ** – хоҳламоқ ва **اسْتَطَاعَ** – қўлидан келмоқ феълларидир. Бу феъллар ўзак эътибори билан заиф феъллар туркумига мансуб бўлиб, I боб феъли эмас. Бу туркум феълларга кейинчалик муфассал тўхталинади. Лекин амалиётда ишлатиш осон бўлсин учун шу икки феълнинг шахс-сонда тусланишини кўрсатиб ўтиш мақсадга мувофиқдир.

1. **أَرَادَ** – феълнинг тусланиши

Шахс	Жинс	Ўтган замон			Ҳозирги-келаси замон		
		Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَرَادَ	أَرَادَا	أَرَادُوا	يُرِيدُ	يُرِيدَانِ	يُرِيدُونَ
	мн	أَرَادَتْ	أَرَادَتَا	أَرَادُوا	يُرِيدُ	يُرِيدَانِ	يُرِيدُونَ
II	мз	أَرَدَتْ	أَرَدَتَا	أَرَدْتُمْ	تُرِيدُ	تُرِيدَانِ	تُرِيدُونَ
	мн	أَرَدَتْ	أَرَدَتَا	أَرَدْتُمْ	تُرِيدُ	تُرِيدَانِ	تُرِيدُونَ
I		أَرَدْتُ		أَرَدْنَا	أَرِيدُ		تُرِيدُ

Масалан, **أَرَادُوا أَنْ يَسْمَعُوا** – Эшитмоқчи бўлдилар (мз).

تُرِيدُ أَنْ تَرْجِعَ إِلَى بَيْتِنَا – Уйимизга қайтмоқчимиз.

اسْتَطَاعَ – феълнинг тусланиши.

Ўтган замон

Ҳозирги-келаси замон

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	اسْتَطَاعَ	اسْتَطَاعَا	اسْتَطَاعُوا	يَسْتَطِيعُ	يَسْتَطِيعَانِ	يَسْتَطِيعُونَ
	мн	اسْتَطَاعَتْ	اسْتَطَاعَتَا	اسْتَطَاعُوا	يَسْتَطِيعُ	يَسْتَطِيعَانِ	يَسْتَطِيعُونَ
II	мз	اسْتَطَاعَتْ	اسْتَطَاعَتَا	اسْتَطَاعْتُمْ	يَسْتَطِيعُ	يَسْتَطِيعَانِ	يَسْتَطِيعُونَ
	мн	اسْتَطَاعَتْ	اسْتَطَاعَتَا	اسْتَطَاعْتُمْ	يَسْتَطِيعُ	يَسْتَطِيعَانِ	يَسْتَطِيعُونَ
I		اسْتَطَاعْتُ	اسْتَطَاعْنَا		يَسْتَطِيعُ		يَسْتَطِيعُ

Масалан, **يَسْتَطِيعُ أَحْمَدُ أَنْ يَقْرَأَ** – Аҳмад сакрай олади.

نَسْتَطِيعُ أَنْ نَكْتُبَ بِالْعَرَبِيَّةِ – Биз арабча ёза оламиз.

3. Заруриятни, имкониятни билдирувчи айрим феъллардан кейин **أَنْ** юкламаси билан бирга ишлатилади.

Бу феълларнинг хусусияти шуки, улар шахс-сонда тусланмасдан бир хил қолипда ишлатилади ва иш-ҳаракатнинг кимга тегишли эканлиги шу феълдан кейинги предлог ёки шу феълнинг ўзига қўшилиб келган олмошлар орқали ифодаланади. Булар қуйидаги феъллардир: **يَجِبُ عَلَيَّ** – керак, **يَنْبَغِي لِي** – керак, лозим,

يُمْكِنُ – мумкин. Масалан,

يَجِبُ عَلَيْهِ أَنْ يَسْكُنَ – У (мз) жим туриши керак,

يَجِبُ عَلَيْهَا أَنْ تَسْكُنَ – У (мн) жим туриши керак,

يَجِبُ عَلَيْهِمَا أَنْ يَسْكُنَا – У иккиси (мз) жим туриши керак,

يَجِبُ عَلَيْهِمَا أَنْ تَسْكُنَا – У иккиси (мн) жим туриши керак,

يَجِبُ عَلَيْهِمْ أَنْ يَسْكُنُوا – Улар (мз) жим туришлари керак,

- يَجِبُ عَلَيْهِمْ أَنْ يَسْكُنُوا - Улар (мн) жим туришлари керак.
 يَنْبَغِي لَكَ أَنْ تَرْجِعَ - Сен (мз) қайтишинг керак,
 يَنْبَغِي لَكَ أَنْ تَرْجِعِي - Сен (мн) қайтишинг керак,
 يَنْبَغِي لَكُمْ أَنْ تَرْجِعُوا - Сиз иккинги (мз, мн) қайтишингиз керак,
 يَنْبَغِي لَكُمْ أَنْ تَرْجِعُوا - Сиз (мз) қайтишингиз керак,
 يَنْبَغِي لَكُمْ أَنْ تَرْجِعُوا - Сизлар (мн) қайтишларингиз керак.
 يُمَكِّنِي أَنْ أَسْمَعَ - Эшитишим мумкин,
 يُمَكِّنُنِي أَنْ تَسْمَعَ - Эшитишимиз мумкин.

Гоҳо заруриятни ифодаловчи бу феъллар тушиб қолиб, улардан кейинги предлогларнинг ўзи шу феъл билдирган маъноларда ишлатилиши мумкин. Масалан,

عَلَيْنَا أَنْ نَذْهَبَ - Биз кетишимиз керак.

لَكُمْ أَنْ تَقْبَلُوا - Сизлар (мз) тушунишингиз керак.

4. Баъзан истак майлидаги феъл **دُونَ** **بَعْدَ** **قَبْلَ** каби предлоглардан кейин ҳам ишлатилиши мумкин. Бунда ҳам феъл олдидан албатта **أَنْ** юкласи ёзилади. Масалан,

أَغْسِلْ يَدَكَ قَبْلَ أَنْ تَأْكُلَ - Овқатланишингдан олдин қўлингни юв (мз).

حَرَجْنَا مِنَ الْأَسِينَمَا دُونَ أَنْ نَفْهَمَ شَيْئًا - Биз ҳеч нарса тушунмаганимиз ҳолда кинодан чиқдик.

5. Истак майли **حَتَّى** юкласидан кейин ишлатилади ва у “-гача” маъносини билдиради. Масалан,

سَهَرْتُ حَتَّى يَنْتَصِفَ اللَّيْلُ - Тун ярим бўлгунча бедор бўлдим.

6. **لَنْ** юкласидан кейин истак майли ишлатилади ва келаси замонда мутлақо амалга ошмайдиган иш-ҳаракатни ифодалайди. Масалан,

لَنْ أَذْهَبَ مَعَكَ - Мен ҳеч қачон сен билан бормайман.

§ 66. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ ИСТАК МАЙЛИ

I. Иккиланган феълларнинг истак майли қуйидагича тусланади:

مَسَّ (a) – типдаги феъллар-
нинг тусланиши

مَدَّ (y) – типдаги феъллар-
нинг тусланиши

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَمَسُّ	يَمَسَّا	يَمَسُّوْا	يَمُدُّ	يَمُدُّا	يَمُدُّوْا
	мн	يَمَسُّنَّ	يَمَسُّوْا	يَمَسُّوْنَ	يَمُدُّنَّ	يَمُدُّوْا	يَمُدُّوْنَ
II	мз	تَمَسُّ	تَمَسَّا	تَمَسُّوْا	تَمُدُّ	تَمُدُّا	تَمُدُّوْا
	мн	تَمَسُّنَّ	تَمَسُّوْا	تَمَسُّوْنَ	تَمُدُّنَّ	تَمُدُّوْا	تَمُدُّوْنَ
I		أَمَسَّ		أَمَسَّ	أَمَدَّ		أَمَدَّ

فَرَّ (и) – типдаги феъллар-
нинг тусланиши

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَفِرُّ	يَفِرُّا	يَفِرُّوْا
	мн	يَفِرُّنَّ	يَفِرُّوْا	يَفِرُّوْنَ
II	мз	تَفِرُّ	تَفِرُّا	تَفِرُّوْا
	мн	تَفِرُّنَّ	تَفِرُّوْا	تَفِرُّوْنَ
I				فَرَّ

II. Ҳамзали феълларнинг истак майли солим феълларнинг истак майлидан деярли фарқ қилмайди. Масалан, **يَقْرَأُ - يَقْرَأُ ; يَسْأَلُ - يَسْأَلُ ; يَأْكُلُ - يَأْكُلُ**.

III. Заиф феълларнинг истак майли қуйидагича бўлади:

1. Солимсифат феълларда учинчи ўзак ундош ҳарфи иллатдан иборат бўлмаганлиги учун солим феълларнинг истак майлидан фарқ қилмайди. Масалан, **يُوجَلُ - يُوَجَلُ ; يَجِدُ - يَجِدُ ; يَضَعُ - يَضَعُ**.

2. Ажваф феълларда ҳам учинчи ўзак ундош ҳарфи иллатдан иборат бўлмаганлиги учун фақат ҳозирги-келаси замонда содир бўлган ўзгаришларгина мавжуд бўлади. Масалан, **يَخَافُ - يَخَافُ ; يَسِيرُ - يَسِيرُ ; يَقُولُ - يَقُولُ**.

3. Ноқис феълларнинг учинчи ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлганлиги учун, истак майлида маълум ўзгаришлар содир бўлади:

يَكِي (и) - типидagi феъллар-دَتَا (у) - типидagi феъллар-
нинг тусланиши нинг тусланиши

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَكِي	يَكِيَا	يَكِيُو	يَكِيُو	يَكِيُو	يَكِيُو
	мн	يَكِي	يَكِيَا	يَكِيِي	يَكِيُو	يَكِيُو	يَكِيِي
II	мз	يَكِي	يَكِيَا	يَكِيُو	يَكِيُو	يَكِيُو	يَكِيُو
	мн	يَكِي	يَكِيَا	يَكِيِي	يَكِيُو	يَكِيُو	يَكِيِي
I		أَكِي		يَكِي	أَدُو		يَكِي

أَقِي (а) - типидagi феъллар-
нинг тусланиши

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَقِي	أَقِيَا	أَقِيُو
	мн	أَقِي	أَقِيَا	أَقِيِي
II	мз	أَقِي	أَقِيَا	أَقِيُو
	мн	أَقِي	أَقِيَا	أَقِيِي
I		أَقِي		أَقِي

§ 67. ИККИ ТОМОНЛАМА НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ ИСТАК МАЙЛИ

1. Биринчи ва иккинчи ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феълларда учинчи ўзак ундош ҳарфи иллатдан иборат бўлмаганлиги сабабли, уларнинг ҳозирги-келаси замонидаги ўзгаришларгина содир бўлади. Масалан, **يَأْتِي - يَأْتِي ; يَأْتِي - يَأْتِي**.

2. Иккинчи ва учинчи ўзак ундошлари ҳарфи иллатдан иборат бўлган феълларда, агар учинчи ўзак ундош ҳамза ҳарфи бўлмаса, қисман ўзгариш бўлади:

أَقِي (и) - типидagi феъллар-وَقِي (и) - типидagi феъллар-
нинг тусланиши нинг тусланиши

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَقِي	أَقِيَا	أَقِيُو	أَقِي	أَقِيَا	أَقِيُو
	мн	أَقِي	أَقِيَا	أَقِيِي	أَقِي	أَقِيَا	أَقِيِي
II	мз	أَقِي	أَقِيَا	أَقِيُو	أَقِي	أَقِيَا	أَقِيُو
	мн	أَقِي	أَقِيَا	أَقِيِي	أَقِي	أَقِيَا	أَقِيِي
I		أَقِي		أَقِي	أَقِي		أَقِي

Агар учинчи ўзак ундош ҳамзадан иборат бўлса, унда ҳозирги-келаси замондаги ўзгариларгина содир бўлади. Масалан, **يَأْتِي - يَأْتِي**.

3. Иккинчи ва учинчи ўзак ундошлари ҳарфи иллатдан иборат бўлган феълларда ҳам деярли катта ўзгарилар содир бўлмайди. Масалан,

يَرِي - يَرِيَانِ ; يَجِي - يَجِي ; يَسُو - يَسُو.

Ҳар уч ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар қуйидагича тусланади:

أَوِي (у) - феълнинг тусланиши

وَأِي (и) - феълнинг тусланиши

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَأْوِي	يَأْوِيَانِ	يَأْوُوا	يَأْوِيَانِ	يَأْوُوا	يَأْوُوا
	мн	تَأْوِي	تَأْوِيَانِ	تَأْوُوا	تَأْوِيَانِ	تَأْوُوا	تَأْوُوا
II	мз	تَأْوِي	تَأْوِيَانِ	تَأْوُوا	تَأْوِيَانِ	تَأْوُوا	تَأْوُوا
	мн	تَأْوِي	تَأْوِيَانِ	تَأْوُوا	تَأْوِيَانِ	تَأْوُوا	تَأْوُوا
I		أَوِي		أَوِي	أَوِي		أَوِي

§ 68. КУЧАЙТИРУВ МАЙЛИ

Кучайтирув майли иш-ҳаракатнинг келгусида албатта амалга ошишини билдиради. У феълнинг истак майли шаклидан қуйидаги икки усул билан ҳосил бўлади:

1. Феъл охирига ташдидли **ن** ҳарфини қўшиш билан.

Бунда феъл қуйидаги тарзда тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُحْفَظُنْ	يُحْفَظَانْ	يُحْفَظُونْ
	мн	تُحْفَظُنْ	تُحْفَظَانْ	تُحْفَظَانْ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تُفَعِّلُنْ	تُفَعِّلَانْ	تُفَعِّلُونْ
	мн	تُفَعِّلُنْ	تُفَعِّلَانْ	تُفَعِّلَانْ
I		أُفَعِّلُنْ		أُفَعِّلُنْ

2. Истак майлидаги феъл охирига сукунли **ن** ҳарфини қўшиш билан. Бундай феъл қуйидаги тарзда тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفَعِّلُنْ		يُفَعِّلُنْ
	мн	تُفَعِّلُنْ		
II	мз	تُفَعِّلُنْ		تُفَعِّلُنْ
	мн	تُفَعِّلُنْ		
I		أُفَعِّلُنْ		أُفَعِّلُنْ

Эслатма. Сукунли **ن** ҳарфи билан кучайтирув майли II ва III шахсларнинг иккилик сонларидан ва II, III шахс кўплик муаннас вариантларидан ҳосил қилинмайди.

Мисоллар:

يُحْفَظُنْ الطَّلَابُ هَذَا النَّصَّ — Студентлар бу текстни

يُحْفَظُنْ الطَّلَابُ هَذَا النَّصَّ — албатта ёдлайдилар.

Кўпинча кучайтирув майли феъл олдига қўйиладиган **ل** юкламаси билан ишлатилади ва бу юклама қўшимча маъно ифодаламайди. Масалан,

لِنَدْمَيْنْ — Биз албатта кетамиз. **لِيَكْتَبُنْ** Улар албатта ёзадилар.

Кучайтирув майлининг бу шакли Қуръоннинг айрим оятларида от каби танвин фатҳа ёрдамида ёзилган.

Масалан, **كَلَّا لِنَنْ لَمْ يَنْتَه لِنَسْفَعَا بِالنَّاصِيَةِ** — 96-сура, 15

оят. — Йўқ, агар у тўхтамаса, пешона сочидан тутишимиз муқаррар.

Кучайтирув майли бўлишли ва инкор маънодаги буйруқ майли билан ҳам ишлатилади. Бунда буйруқ майли сукун билан тугаган бўлса (масалан, **اَكْتَبَ**,

бу сукун фатҳага ўзгаради. Масалан,

اَجَلِسَن — Сен албатта ўтир,

لَا تَسْمَعُنْ هَذَا الْكَلَامَ — Бу гапга ҳеч қачон қулоқ солманглар .

§ 69. ҲАРАКАТ НОМИ

Ҳаракат номи араб тилида масдар (**مَصْتَر** — масдарун) дейилади ва феълдаги маънони шахс ва сондан, замондан ва жинсдан холи ҳолда ифодалайди. У ўзбек тилидаги „ўқиш“, „ёзиш“, „йигирув“, „тўқув“ каби шаклларга мос келади.

Ҳаракат номи ҳам араб тилида маълум вазнга эга:

فَعُولٌ — чиқиш — **خُرُوجٌ** —> **خَرَجَ** .

فَعَلٌ — уриш — **ضَرَبٌ** —> **ضَرَبَ** .

فَعَلٌ — қидириш, талаб қилиш — **طَلَبٌ** — **طَلَبَ** .

Ҳар бир боб феълнинг ўзига хос масдар вазнлари мавжуд. Булар ичида энг мураккаби I боб феълдир. Чунки I бобдаги ҳар бир феълдан масдар ўзига хос вазнда ясалади. Масалан,

نَصَرَ — **فَعَلٌ** — **نَصْرٌ** — голиб келиш,

عَلِمَ — **فَعِلٌ** — **عِلْمٌ** — билиш,

صَغَرَ — **فَعِلٌ** — **صَغْرٌ** — кичик бўлиш, кичиклик,

ضَحِكَ — **فَعِلٌ** — **ضَحْكٌ** — кулиш,

خَلَصَ — **فَعَالٌ** — **خِلَاصٌ** — халос бўлиш,

سَوَّأَلَ — **فَعَالٌ** — **سَوَّأَلٌ** — сўраш,

مَزَقَهُ — **فَعَلَهُ** — **مَزَقٌ** — йиртиш,.

خَبَّرَهُ — **فَعَلَهُ** — **خَبْرٌ** — хабардор бўлиш,

غَلَبَهُ — **فَعَلَهُ** — **غَلَبٌ** — галаба қилиш,

ذَكَرَى — **فَعَلَى** — **ذِكْرٌ** — хотирлаш,

سَكَتَى — **فَعَلَى** — **سَكْنٌ** — истиқомат қилиш,

قَبِلَ — **فَعُولٌ** — **قَبُولٌ** — қабул қилиш,

رَجِلَ — **فَعِيلٌ** — **رَجِيلٌ** — жўнаш,

جَلَسَ — **فَعُولٌ** — **جُلُوسٌ** — ўтириш,

سَهَّلَ — **فَعُولٌ** — **سَهْوَةٌ** — енгил бўлиш, енгиллик,

كَرَاهِيَةٌ — **فَعَالِيَةٌ** — **كِرَاهٌ** — ёмон кўриш,

نُقِصَانَ — **فُعْلَانَ** — **نُقْصَانٌ** — камчилик, камчил бўлиш,

مَرَجَعٌ — **مَفْعَلٌ** — **رَجَعَ** — қайтиш,

مَغْفِرَةٌ — **مَفْعَلَةٌ** — **غَفَرَ** — кечирш ва ҳ.к.

Ҳатто айрим феъллардан масдар икки хил вазнда ҳосил бўлади. Масалан,

مَغْفِرَةٌ — **مَفْعَلَةٌ** — **غَفَرَ** — кечирш,

غُفْرَانٌ — **فُعْلَانٌ** — кечирш,

مَعْرِفَةٌ — **مَفْعَلَةٌ** — **عَرَفَ** — билиш,

عِرْقَانٌ — **فُعْلَانٌ** — билиш.

Мисоллардан кўриниб туриптики, феълларнинг масдари ҳар хил вазнга эга ва уларнинг барчасини ёдда сақлаб қолиш қийин. Ишни енгиллатиш мақсадида замонавий лугатларда ҳар бир I боб феълдан кейин ўша феъл-

нинг масдари ёзиб қўйилган бўлиб, шу луғат орқалигина масдарнинг вазнини билиб олиш мумкин.

Масдарлар феълдан ясалгани билан грамматик хусусиятларига кўра отга кўпроқ ўхшаб кетади. У танвин қўшимчасини қабул қилади, иккилик сони от каби қўшимчага эга ва отлар каби келишларда турланади. Масалан,

Бош к. رَحِيلَانِ , رَحِيلٍ .

Қар. к. رَحِيلَيْنِ , رَحِيلٍ .

Туш к. رَحِيلَيْنِ , رَحِيلًا .

Шу билан бирга масдарларнинг феъллик хусусияти ҳам йўқ эмас. Масдар ҳосил бўлган феъл қайси предлогни талаб қилса, масдар ҳам тўлдирувчи ёки ҳолни ўша предлог ёрдамида бошқаради. Масалан,

خَرَجْتُ إِلَى الشَّارِعِ – Мен кўчага чиқдим,

أَخْرُجُ إِلَى الشَّارِعِ – Кўчага чиқиш.

سَأَلْتُ عَنِ الْوَاجِبِ – Вазифани сўрадик,

السُّؤَالَ عَنِ الْوَاجِبِ – Вазифани сўраш.

Агар феъл ўзидан кейинги отни тушум келишиги ёрдамида бошқарса, шу феълнинг масдари ўша от билан изофа ҳосил қилади. Масалан,

زَرَعَ الْقطنَ – У (мз) пахта экди → زَرْعُ الْقطنِ Пахта экиш.

رَكِبَ الطَّائِرَةَ – Самолётга ўтирдик → رَكْبُ الطَّائِرَةِ
Самолётга ўтириш.

Барча тилларда бўлгани каби араб тилида ҳам кўпчилик сўзлар, шу жумладан масдарлар ҳам отлашади. Бу ҳол *субстантивация* деб юритилади. Масалан,

عَلِمَ – عَلِمَ – билиш → илм,

سَأَلَ – سَأَلَ – сўраш → савол,

طَلَبَ – طَلَبَ – талаб қилиш → талаб.

Булар отга айланганидан кейин отлар қандай хусусиятга эга бўлса, улар ҳам шундан хусусиятларни қабул қиладилар – кўплик шаклига эга бўладилар:

عِلْمٌ → عُلُومٌ – илмлар,

سُؤَالَ → أسئلةٌ – саволлар,

طَلَبٌ → طلباتٌ – талаблар.

Энг муҳими шундаки, улар масдар каби „нима қилиш“ саволига эмас, „нима“ саволига жавоб бўлиб келади.

Масдарларнинг айтиб ўтилган грамматик хусусиятлари фақат I боб учун эмас, балки барча боблар учун умумийдир.

§ 70. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ МАСДАРИ

Юқорида айтилганидек, ҳар бир феъл ўзининг масдар ҳосил қилувчи вазнига эга. Бу нарса нотўғри феълларга ҳам тааллуқлидир. Лекин нотўғри феъллардан ҳосил бўлган масдарлар қуйидаги морфологик хусусиятларга эга:

1. Айрим солимсифат феълларнинг масдарида биринчи ўзак ундош тушиб қолади. Масалан,

صَلَّهٌ → (a) رَصَلَ ; ثَقَّهٌ → (и) وَثَقَ ; هَبَّهٌ → (a) وَهَبَ .

2. Ноқис феъллардан масдар فَعَالٌ , فَعَالٌ ёки فَعَالٌ вазнларида ҳосил бўлса, ҳарфи иллат ҳамза товушига ўзгаради. Масалан,

لِقَاءٌ -> (a) لَقِيَ ; رِقَاءٌ -> (и) وَقَى ; قَضَاءٌ -> (и) قَضَى ;
دَعَاءٌ -> (a) دَعَا ; بُكَاءٌ -> (и) بَكَى ; رَجَاءٌ -> (y) رَجَا .

Масдар юқоридаги вазнлардан бошқа вазнда ҳосил бўлса, бундай товуш ўзгариши ҳосил бўлмайди. Масалан,

رَبُّوْ -> (y) رَبَا ; جَنِيْ -> (и) جَنَى ; دَنُوْ -> (y) دَنَا .

§ 71. МАСДАРИ МУТЛАҚ

Феълнинг масдари гап таркибида баъзан шу феълдан англашилган маънони кучайтириш учун ишлатилиши мумкин. Бу вазифадаги масдар масдари мутлақ дейилади ва у гапнинг охирида ноаниқ ҳолда тушум келишигида келади. Масалан,

ضَرَبُوا اللَّصَّ ضَرْبًا - Ҳғрини қаттиқ урдилар.

Масдари мутлақ ўзидан кейин мослашган аниқловчиси билан келиши мумкин. Бу аниқловчи, табиийки, масдар билан тўла мослашган бўлади. Масалан,

ضَحِكَ الطَّالِبُ ضَحْكًا شَدِيدًا - Студент қаттиқ кулди.

Баъзан масдар ўзининг мослашмаган аниқловчиси билан келиши мумкин. Масалан,

طَرَدَنِي طَرْدَةَ الْقَرِيبِ - У мени бегонани ҳайдагандек ҳайдади.

Баъзан эса масдари мутлақдан олдин **كُلُّ**, **أَشَدُّ** сўзлари тушум келишигида келиб, масдари мутлақ уларга нисбатан музоф илайҳи бўлиб келиши мумкин. Бу изофа ҳам феълдан англашилган иш-қаракатнинг даражасини ошириш учун хизмат қилади:

حَبَّتِ الْأُمُّ أَوْلَادَهَا كُلَّ الْحَبِّ - Она фарзандларини қаттиқ севарди.

§ 72. СИФАТДОШЛАР

Сифатдошлар араб тилида феълдан ҳосил бўлган ва ўзида ҳам феъллик, ҳам сифатлик хусусиятларини муҷассамлаштирган сўзлардир. Араб тилидаги сифатдошларнинг ўзбек тилидагидан фарқи шуки, ўзбек тилида улар замонга қараб ўзгарса (борган, бораётган, боражак), араб тилида барча замонлар учун бир хил шаклга эга.

Сифатдошлар икки хил бўлади:

1. Аниқ нисбат сифатдошлари. Булар I боб феълдан

فَاعِلٌ вазнида ҳосил бўлади ва феълдан англашилган иш-қаракатнинг бажарувчисини (субъектини) билдиради. Масалан,

دَخَلَ -> دَاخِلٌ - кирувчи,

شَرِبَ -> شَارِبٌ - ичувчи,

قَرَأَ -> قَارِئٌ - ўқувчи (китобни).

Бу сўзлар исм тоифасидаги бошқа сўзлар каби **ال** артиклини олиши, жинсда ва сонда ҳамда келишикда турланиши мумкин. Масалан,

الدَّاخِلُونَ - الدَّاخِلَانِ - الدَّاخِلُ .

الدَّاخِلَاتُ - الدَّاخِلَتَانِ - الدَّاخِلَةُ .

Эслатма. Музаккар сифатдошнинг кўплиги синиқ кўплик шаклида бўлиши ҳам мумкин.

Иккинчи томондан, феълдан кейин тўлдирувчи ёки ҳол предлоглар ёрдамида бошқарилса, шу феълдан ҳосил бўлган сифатдош ҳам ўша предлог ёрдамида бошқаради. Масалан,

خَرَجْتُ إِلَى الشَّارِعِ - Кўчага чиқдим,

الخَارِجُ إِلَى الشَّارِعِ - Кўчага чиқувчи.

2. Мажҳул нисбат сифатдошлари. Булар I боб феълидан **مَفْعُول** вазнида ҳосил бўлади ва феъл ифодалаган иш-ҳаракат объекти бўлган предметни ёки ўша иш-ҳаракат натижасида ҳосил бўлган натижани (иш-ҳаракат натижасини) билдиради. Масалан,

مَفْتُوحٌ - очилган, **فَتَحَ** ->

مَشْرُوبٌ - ичилган, **شَرِبَ** ->

مَقْتُولٌ - ўлдирилган, **قَتَلَ** ->

Булар ҳам аниқ нисбат сифатдошлари каби исмларга хос умумий хусусиятларга эга. Масалан,

الْمَقْتُولُونَ - **الْمَقْتُولَانِ** - **الْمَقْتُولِ**.

الْمَقْتُولَاتُ - **الْمَقْتُولَتَانِ** - **الْمَقْتُولَةِ**.

Агар мажҳул нисбат сифатдоши ўзидан кейин у ёки бу предлогни талаб қиладиган феълдан ясалган бўлса, у жинсда ва сонда ўзгармасдан ҳар доим музаккар бирликда ишлатилади. Жинс ва сонда эса сифатдошдан кейин келувчи предлогга қўшилиб келган олмош мослашади. Масалан, **غَضِبَ عَلَيَّ** -> **مَغْضُوبٌ عَلَيْهَا**, **مَغْضُوبٌ عَلَيْهِمَا**, **مَغْضُوبٌ عَلَيْهِمْ**, **مَغْضُوبٌ عَلَيْهَا**, **مَغْضُوبٌ عَلَيْهِنَّ**, **مَغْضُوبٌ عَلَيْهِمَا**.

Аниқ ва мажҳул нисбат сифатдошлари гапда турли вазифаларни бажаради:

1. Улар масдар каби отлашиши ва гапда от бажарадиган вазифани бажариши мумкин. Масалан,

عَالِمٌ - олим, **عَالِمٌ** - билувчи ->

مَنْشُورٌ - варақа, **نَشَرَ** - тарқатилган ->

2. Сифатдошлар кўпинча гапда мослашган аниқловчи вазифасида келади. Масалан,

رَجُلٌ مَشْهُورٌ - машҳур одам, **طَالِبَاتٌ عَامِلَاتٌ** - ақлли студент қизлар.

3. Гапнинг кесими вазифасини бажаради ва бунда нутқ сўзланиб турган пайтда амалга ошаётган иш-ҳаракатни ифодалайди. Масалан,

أَنَا ذَاهِبٌ - Мен кетяпман, **هُنَّ جَالِسَاتٌ** - Улар (мн) ўтириптилар.

Сифатдошларнинг юқорида зикр этилган грамматик хусусиятлари барча боблар учун умумийдир.

§ 73. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ СИФАТДОШЛАРИ

I. Иккиланган феълларнинг аниқ нисбат сифатдоши қуйидагича ясалади:

دَالٌ - далолат берувчи, **دَالِلٌ** - **فَاعِلٌ** (y) - **دَلَّ**

دَابٌ - судралувчи, **دَابِبٌ** - **فَاعِلٌ** (a,и) - **دَبَّ**

Бу феълларнинг мажҳул нисбат сифатдошида икки бир хил ундош ўртасидаги унли чўзиқ бўлганлиги сабабли, товуш ўзгариши содир бўлмайди. Масалан,

مَدْلُولٌ - **مَفْعُولٌ** (y) - **دَلَّ**.

مَشْدُودٌ - **مَفْعُولٌ** (a,y) - **شَدَّ**.

II. Ҳамзали феълларда ҳам сифатдошлар ҳамзанинг имлосини ҳисобга олмаганда, солим феъллар сифатдошларидан фарқ қилмайди. Масалан,

مَأْكُولٌ - **مَفْعُولٌ**, **أَكَلَ** - **فَاعِلٌ** (y) - **أَكَلَ**,

مَسْتَوِلٌ - **مَفْعُولٌ**, **سَاتَلَّ** - **فَاعِلٌ** (a) - **سَالَ**,

مَقْرُوءٌ - **مَفْعُولٌ**, **قَارَأَ** - **فَاعِلٌ** (a) - **قَرَأَ**.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг сифатдошлари солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

مَوْصُولٌ - مَفْعُولٌ , وَاَصْلٌ - فَاعِلٌ - (и) وَصَلَ

مَيْسُورٌ - مَفْعُولٌ , يَأْسِرُ - فَاعِلٌ - (а) يَسِرُ

2. Ажваф феълларнинг аниқ нисбат сифатдошида иккинчи ўзак ундош бўлган و ёки ى ҳарфи ҳамзага айланади. Масалан,

قَاتِلٌ -> قَاوِلٌ - فَاعِلٌ - (y) قَالَ

سَائِرٌ -> سَائِرٌ - فَاعِلٌ - (и) سَارَ

خَائِفٌ -> خَاوِفٌ - فَاعِلٌ - (a) خَافَ

Ажваф феълларнинг мажҳул нисбат сифатдошлари:

а) агар феълнинг иккинчи ўзак ундоши و ҳарфидан иборат бўлса, қуйидагича ҳосил бўлади:

مَقُولٌ -> مَقُولٌ - مَفْعُولٌ - (y) قَالَ

مَخْرُوفٌ -> مَخْرُوفٌ - مَفْعُولٌ - (a) خَافَ

б) агар феълнинг иккинчи ўзак ундоши ى ҳарфидан иборат бўлса, қуйидагича ҳосил бўлади:

مَسِيرٌ -> مَسِيرٌ - مَسِيرٌ - مَفْعُولٌ - (и) سَارَ

مَبِيعٌ -> مَبِيعٌ - مَبِيعٌ - مَفْعُولٌ - (и) بَاعَ

3. Ноқис феъллар:

а) ноқис феълларнинг аниқ нисбат сифатдоши учинчи ўзак ундошни бутунлай тушириб қолдириб, ўрнига — танвин касра қўйиш билан (муаннас шаклида эса ى ҳарфини орттириш билан) ҳосил қилинади. Лекин сифатдош аниқ ҳолатда келганида, танвин йўқолиб, ўрнига ى ҳарфи орттирилади. Масалан,

Феъл	Музаккар		Муаннас	
	Ноаниқ ҳолат	Аниқ ҳолат	Ноаниқ ҳолат	Аниқ ҳолат
بَكَى	بَاكٍ	الْبَاكِي	بَاكِيَةٌ	الْبَاكِيَةُ
دَنَا	دَانٍ	الدَّانِي	دَانِيَةٌ	الدَّانِيَةُ
لَاتِي	لَاتٍ	اللَّاتِي	لَاتِيَةٌ	اللَّاتِيَةُ

Булар сонда қуйидагича тусланади. Масалан,

بَكِي (и) – феълдан:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	الْبَاكِي بَاكٍ	الْبَاكِيَان بَاكِيَان	الْبَاكِيُون بَاكِيُون
мн	الْبَاكِيَةُ بَاكِيَةٌ	الْبَاكِيَتَان بَاكِيَتَان	الْبَاكِيَاتُ بَاكِيَاتُ

б) мажҳул нисбат сифатдошлари:

1) агар учинчи ўзак ундош و ҳарфидан иборат бўлса, қуйидагича ҳосил бўлади:

مَدْتُوٌ -> مَدْتُوٌ - مَفْعُولٌ - (y) دَنَا

2) агар учинчи ўзак ундош ى ҳарфидан иборат бўлса, қуйидагича ҳосил бўлади:

مَرْمِيٌ -> مَرْمِيٌ - مَفْعُولٌ - (и) رَمَى

„Мазкур сифатдошларнинг иккилик ва кўплик формалари умумий қоида асосида ясалади.

§ 74. ЎРИН ВА ПАЙТ НОМЛАРИ

Иш-ҳаракатнинг бажарилиш ўрни ёки пайтини билдирувчи сўзлар ўрин ва пайт номлари дейилади. Бу икки тушунча араб тилида бир вазн асосида ясалади ва у бир вақтнинг ўзида ҳам ўринни, ҳам пайтни билдириб келади. Масалан,

مَدْخَلَ - кириш жойи ёки кириш пайти,

مَخْرَجَ - чиқиш жойи ёки чиқиш пайти.

Ўрин ва пайт номлари ҳар қандай феълдан қуйидаги тартибда ясалади:

I боб феълнинг ҳозирги-келаси замонидаги олд қўшимча ۋ ҳарфи ۴ билан алмаштирилади ва учинчи ўзак ундоши, табиийки, танвин ҳаракатини қабул қилади.

Агар ҳозирги-келаси замонда ۵ нинг ҳаракати ۶ ёки ۷ бўлса, ўрин ва пайт номлари مَفْعَلٌ вазнида шаклланади. Масалан,

مَعْمَلٌ - иш жойи ёки иш пайти, يَعْمَلُ - ۵

مَصْنَعٌ - иш жойи ёки иш пайти, يَصْنَعُ - ۵

مَكْتَبٌ - ёзиш жойи ёки пайти, يَكْتُبُ - ۵

مَطْبَعٌ - пишириш ўрни ёки пайти, يَطْبَعُ - ۵

Агар ҳозирги-келаси замонда ۵ нинг ҳаракати ۶ бўлса, ўрин ва пайт номлари مَفْعِلٌ вазнида шаклланади. Масалан,

مَجْلِسٌ - ўлтириш ўрни ёки пайти, يَجْلِسُ - ۵

مَنْزِلٌ - тушиш ўрни ёки пайти, يَنْزِلُ - ۵

Шуни эътиборга олиш керакки, айрим ۵ ўзак ундоши ҳаракати ۶ бўлган феъллардан ҳам бу шакл шу вазнда ясалади. Масалан,

مَسْجِدٌ - сажда ўрни ёки пайти, يَسْجُدُ - ۵

مَشْرِقٌ - кун чиқиш ўрни ёки пайти, يَشْرِقُ - ۵

مَغْرِبٌ - кун ботиш ўрни ёки пайти, يَغْرِبُ - ۵

Узоқ муддат давом этадиган ёки тез-тез қайтарилиб турадиган иш-ҳаракатнинг ўрни ёки пайтини билдирувчи сўз مَفْعَلَةٌ вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

مَدْرَسَةٌ - мактаб, يَدْرُسُ - ۵

مَصْبَعَةٌ - буюқхона, يَصْبَعُ - ۵

مَطْبَعَةٌ - матбаа, يَطْبَعُ - ۵

مَحْكَمَةٌ - маҳкама, يَحْكُمُ - ۵

Эслатма. Ҳосила бобларнинг ўрин ва пайт номлари мажҳул нисбат сифатдоши вазни билан бир хилдир.

§ 75. II БОБ ФЕЪЛИ

Феълнинг II боби I боб феълидан иккинчи ўзак ундошни иккилантириш йўли билан ҳосил бўлади. I бобнинг ўтган замонида иккинчи ўзак ундошнинг ҳаракати қандай бўлишидан қатъи назар II бобнинг ўтган замонида у фатҳалидир:

II боб феълнинг ўтган замонда тусланиши:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	فَعَلَ	فَعَلَا	فَعَلُوا
	мн	فَعَلْتُمْ	فَعَلْتُمَا	فَعَلْتُمْ
II	мз	فَعَلْتِ	فَعَلْتُمَا	فَعَلْتُمْ
	мн	فَعَلْتُمْ	فَعَلْتُمَا	فَعَلْتُمْ
I		فَعَلْتِ		فَعَلْتُمَا

Масалан,

قَسَمْتُمْ — Сизлар (мз) майдалаб тақсимладингизлар,

سَلَمْنَا — Биз топширдик.

Ўтган замоннинг инкор формаси مَا юкламаси ёрдамида ясалади. Масалан, مَا قَسَمْتُمْ .

II боб феъли ҳозирги-келаси замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفَعِّلُ	يُفَعِّلَانِ	يُفَعِّلُونَ
	мн	تُفَعِّلُ	تُفَعِّلَانِ	يُفَعِّلْنَ
II	мз	تُفَعِّلُ	تُفَعِّلَانِ	تُفَعِّلُونَ
	мн	تُفَعِّلِينَ	تُفَعِّلَانِ	تُفَعِّلْنَ
I		أَفَعِّلُ		تُفَعِّلُ

Масалан,

تَكَلَّبْنَا — Сиз икковингиз рад этмоқдасиз.

يُصَدِّقُونَ — Улар (мз) ишонадилар.

Ҳозирги-келаси замоннинг инкор формаси لَا юкламаси ёрдамида ҳосил қилинади.

II боб феълининг мажҳул нисбати қуйидагичадир:

1. Ўтган замонда тусланиши:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	فَعَّلَ	فَعَّلَا	فَعَّلُوا
	мн	فَعَّلْتَ	فَعَّلْتَا	فَعَّلْنَا
II	мз	فَعَّلْتَ	فَعَّلْتَا	فَعَّلْتُمْ
	мн	فَعَّلْتِ	فَعَّلْتُمَا	فَعَّلْتُنَّ
I		فَعَّلْتُ		فَعَّلْنَا

Масалан, ذَهَبَتِ الدَّبَلَةُ — Узукка тилла суви юритилди.

2. Ҳозирги-келаси замонда тусланиши:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفَعِّلُ	يُفَعِّلَانِ	يُفَعِّلُونَ
	мн	تُفَعِّلُ	تُفَعِّلَانِ	يُفَعِّلْنَ
II	мз	تُفَعِّلُ	تُفَعِّلَانِ	تُفَعِّلُونَ
	мн	تُفَعِّلِينَ	تُفَعِّلَانِ	تُفَعِّلْنَ
I		أَفَعِّلُ		تُفَعِّلُ

II боб феъли қуйидаги маъноларни ифодалайди:

1. I бобдаги феъл ифодалаган иш-ҳаракатнинг кучли амалга ошганлигини, шу иш-ҳаракат бир неча марта қайтарилганлигини ёки иш-ҳаракатнинг объекти кўп эканлигини билдиради. Масалан,

ضَرَبَ — урмоқ → ضَرَبَ — роса урмоқ,

قَطَعَ — кесмоқ → قَطَعَ — майдаламоқ.

2. I бобдаги ўтимсиз феъллар II бобда ўтимли феълга айланади:

نَظَفَ — тоза бўлмоқ → نَظَفَ — тозалармоқ,

حَسَّنَ — яхши бўлмоқ → حَسَّنَ — яхшиламоқ.

3. I бобдаги ўтимли феъллар II бобда шу феълнинг орттирма нисбатига айланади:

عَلِمَ — билмоқ → عَلِمَ — ўргатмоқ,

شَرِبَ — ичмоқ → شَرِبَ — ичирмоқ.

4. I боб феъли ифодалаган иш-ҳаракатни мавжуд деб ҳисоблаш маъносини билдиради. Масалан,

كَذَّبَ — ёлгон гапирмоқ → كَذَّبَ — ёлгон деб ҳисобламоқ, рад этмоқ,

صَدَقَ — ростгўй бўлмоқ → صَدَقَ — ишонмоқ.

5. Бирор предмет шаклига киритиш маъносини билдиради. Бу маънодаги II боб феъли ўша предметни ифодалаган сўзнинг ўзаги асосида ясалади. Масалан,

نُحَاسٌ – мис → نَحْسٌ – мис қопламоқ,

ذَهَبٌ – олтин → ذَهَبٌ – олтин суви бермоқ,

حَجَرٌ – тош → حَجَرٌ – тошга айлантирмоқ.

6. У ёки бу иборани талаффуз қилиш маъносини билдиради. Масалан,

كَبِيرٌ – „Оллоҳ энг буюқдир“ иборасини айтмоқ,

صَبِيحٌ – „Хайрли тонг“ иборасини айтмоқ.

7. Яна шундай феъллар ҳам мавжудки, улар ифодалаган маъно юқоридаги бирор қоидага тўғри келмайди. Булар тарихан катта семантик ўзгаришларга учраган феъллардир. Буларнинг маъносини билиш учун лугатга мурожаат қилиш керак. Масалан,

قَبِلَ – қабул қилмоқ → قَبِلَ – ўпмоқ,

هَتَكَ – узмоқ → هَتَكَ – обрўсини тўкмоқ.

8. Айрим ўзақлардан умуман II боб феъли ҳосил бўлмайди. Буни лугатлардан билиш мумкин.

§ 76. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАР II БОБИНИНГ ЎТГАН ЗАМОНДА ТУСЛАНИШИ

I. Иккиланган феълларнинг ўтган замони солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан, قَلَّ → قَلَّ – озайтирмоқ.

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	قَلَّ	قَلَا	قَلُّوا
	мн	قَلْتُمْ	قَلْنَا	قَلْنَا
II	мз	قَلَّتْ	قَلْتُمَا	قَلْتُمْ
	мн	قَلْتُمْ	قَلْنَا	قَلْتُمْ
I		قَلَّتْ		قَلْنَا

Бу феълнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	قَلَّ	قَلَا	قَلُّوا
	мн	قَلْتُمْ	قَلْنَا	قَلْنَا
II	мз	قَلَّتْ	قَلْتُمَا	قَلْتُمْ
	мн	قَلْتُمْ	قَلْنَا	قَلْتُمْ
I		قَلَّتْ		قَلْنَا

II. Ҳамзали феъллар ҳам ўтган замонда солим феъллар каби тусланади. Масалан,

أَمَرَ → رَأَسَ – бошлиқ этиб тайинламоқ феъли
 أَمَرَ → رَأَسَ – амир этиб тайинламоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَمَرَ	أَمَرَا	أَمَرُوا	رَأَسَ	رَأَسَا	رَأَسُوا
	мн	أَمَرْتُمْ	أَمَرْتُمَا	أَمَرْتُمْ	رَأَسْتُمْ	رَأَسْتُمَا	رَأَسْتُمْ
II	мз	أَمَرْتُ	أَمَرْتُمَا	أَمَرْتُمْ	رَأَسْتُ	رَأَسْتُمَا	رَأَسْتُمْ
	мн	أَمَرْتُمْ	أَمَرْتُمَا	أَمَرْتُمْ	رَأَسْتُمْ	رَأَسْتُمَا	رَأَسْتُمْ
I		أَمَرْتُ		أَمَرْتُمَا	رَأَسْتُ		رَأَسْتُمَا

قَرَأَ → قَرَأَ – ўқитмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	قَرَأَ	قَرَأَا	قَرَأُوا
	мн	قَرَأْتُمْ	قَرَأْتُمَا	قَرَأْتُمْ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	قَرَأَتْ	قَرَأْتُمَا	قَرَأْتُمْ
	мн	قَرَأْتِ	قَرَأْتُمَا	قَرَأْتُنَّ
I		قَرَأَتْ		قَرَأْنَا

Ҳамзали феълларнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

фeъли **أَمَرَ** → **أَمَرَ**

фeъли **رَأَسَ** → **رَأَسَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَمَرَ	أَمَرَا	أَمَرُوا	رَأَسَ	رَأَسَا	رَأَسُوا
	мн	أَمَرْتِ	أَمَرْتُمَا	أَمَرْتُمْ	رَأَسَتْ	رَأَسْتُمَا	رَأَسْتُمْ
II	мз	أَمَرْتِ	أَمَرْتُمَا	أَمَرْتُمْ	رَأَسَتْ	رَأَسْتُمَا	رَأَسْتُمْ
	мн	أَمَرْتِ	أَمَرْتُمَا	أَمَرْتُنَّ	رَأَسَتْ	رَأَسْتُمَا	رَأَسْتُنَّ
I		أَمَرْتِ		أَمَرْنَا	رَأَسَتْ		رَأَسْنَا

фeъли **قَرَأَ** → **قَرَأَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	قَرَأَ	قَرَأَا	قَرَأُوا
	мн	قَرَأَتْ	قَرَأْتُمَا	قَرَأْتُمْ
II	мз	قَرَأَتْ	قَرَأْتُمَا	قَرَأْتُمْ
	мн	قَرَأَتْ	قَرَأْتُمَا	قَرَأْتُنَّ
I		قَرَأَتْ		قَرَأْنَا

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феъллар. Ўтган замонда феълнинг тусланиши биринчи ўзақ ундошга таъсир қилмаганлиги сабабли, солимсифат феъллар солим феъллар каби тусланади. Масалан,

фeъли **يَسَّرَ** → **يَسَّرَ** – осонлаштирмақ фeъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	وَصَّلَ	وَصَلَا	وَصَلُوا	يَسَّرَ	يَسَّرَا	يَسَّرُوا
	мн	وَصَلْتِ	وَصَلْتُمَا	وَصَلْتُمْ	يَسَّرَتْ	يَسَّرْتُمَا	يَسَّرْتُمْ
II	мз	وَصَلْتِ	وَصَلْتُمَا	وَصَلْتُمْ	يَسَّرَتْ	يَسَّرْتُمَا	يَسَّرْتُمْ
	мн	وَصَلْتِ	وَصَلْتُمَا	وَصَلْتُنَّ	يَسَّرَتْ	يَسَّرْتُمَا	يَسَّرْتُنَّ
I		وَصَلْتِ		وَصَلْنَا	يَسَّرَتْ		يَسَّرْنَا

Бу феълларнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

фeъли **وَصَّلَ** → **وَصَّلَ**

фeъли **يَسَّرَ** → **يَسَّرَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	وَصَّلَ	وَصَلَا	وَصَلُوا	يَسَّرَ	يَسَّرَا	يَسَّرُوا
	мн	وَصَلْتِ	وَصَلْتُمَا	وَصَلْتُمْ	يَسَّرَتْ	يَسَّرْتُمَا	يَسَّرْتُمْ
II	мз	وَصَلْتِ	وَصَلْتُمَا	وَصَلْتُمْ	يَسَّرَتْ	يَسَّرْتُمَا	يَسَّرْتُمْ
	мн	وَصَلْتِ	وَصَلْتُمَا	وَصَلْتُنَّ	يَسَّرَتْ	يَسَّرْتُمَا	يَسَّرْتُنَّ
I		وَصَلْتِ		وَصَلْنَا	يَسَّرَتْ		يَسَّرْنَا

2. Ажваф феъллар. Бу феълларда иккинчи ўзақ ундош ҳисобланган ҳарфи иллат қайтиб келади ва феъл солим феъллар каби тусланади. Масалан,

фeъли **سَارَ** → **سَارَ** – ҳаракатга келтирмақ

фeъли

фeъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	قَوَّلَ	قَوَّلَا	قَوَّلُوا	سَبَّرَ	سَبَّرَا	سَبَّرُوا
	мн	قَوَّلَتْ	قَوَّلْتُمَا	قَوَّلْتُمْ	سَبَّرَتْ	سَبَّبَرْتُمَا	سَبَّبَرْتُمْ
II	мз	قَوَّلَتْ	قَوَّلْتُمَا	قَوَّلْتُمْ	سَبَّرَتْ	سَبَّبَرْتُمَا	سَبَّبَرْتُمْ
	мн	قَوَّلَتْ	قَوَّلْتُمَا	قَوَّلْتُنَّ	سَبَّرَتْ	سَبَّبَرْتُمَا	سَبَّبَرْتُنَّ
I		قَوَّلَتْ		قَوَّلْنَا	سَبَّرَتْ		سَبَّبَرْنَا

Ажваф феълларнинг мажхул нисбати қуйидагича тусланади:

		қўл → қўл феъли			сир → сир феъли		
Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	қўл	қўла	қўлова	сир	сир	сирова
	мн	қўлт	қўлта	қўлн	сирт	сирта	сирн
II	мз	қўлт	қўлтма	қўлтм	сирт	сиртма	сиртм
	мн	қўлт	қўлтма	қўлтн	сирт	сиртма	сиртн
I		қўлт		қўлта	сирт		сирта

3. Ноқис феъллар. Бу феъллар учун умумий хусусият шуки, учинчи ўзак ундоши бўлган **و** ҳарфи (**د ن و** → **دئا** феъли) ҳам ҳосила бобларда **ى** ҳарфига ўзгариб кетади (I боб – **دئا** → II боб – **دئى**). Демак, II бобда ноқис феълларнинг бир хил шакли мавжуд, у ҳам бўлса охири **ى** ҳарфига эга бўлган феъллар. Бу феълларнинг шакли I бобдаги **بكى** феълига ўхшаш бўлганлиги сабабли, унда қандай товуш ўзгариши содир бўлса, буларда ҳам ўша ўзгариш содир бўлади. Масалан,

دئى – яқинлатмоқ феъли → **دئى** – йиғлатмоқ феъли – **بكى** → **بكى**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	бكى	бкма	бкма	дئى	дئма	дئма
	мн	бкт	бкта	бктн	дئت	детта	детн
II	мз	бкт	бктма	бктм	дئт	дئтма	дئтм
	мн	бкт	бктма	бктн	дئت	дئتма	дئتн
I		бкт		бкта	дئت		детта

Ноқис феълларнинг мажхул нисбати қуйидагича тусланади:

бкма → бкма феъли

дئма → дئма феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	бкма	бкма	бкма	дئма	дئма	дئма
	мн	бкт	бкта	бктн	дئت	детта	детн
II	мз	бкт	бктма	бктм	дئت	дئتма	дئتм
	мн	бкт	бктма	бктн	дئت	дئتма	дئتн
I		бкт		бкта	дئت		детта

§ 77. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАР II БОБИНИНГ ҲОЗИРГИ-КЕЛАСИ ЗАМОНДА ТУСЛАНИШИ

I. Иккиланган феъллар. Уларнинг ҳозирги-келаси замони солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

ئلل – озайтирмақ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	ئلل	ئللان	ئللن
	мн	ئلت	ئلتان	ئلتن
II	мз	ئлт	ئлтма	ئлтм
	мн	ئлт	ئлтма	ئлтн
I		ئлт		ئлта

Иккиланган феълларнинг мажхул нисбати қуйидагича тусланади: Масалан, **ئلل** → **ئلل** :

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	ئلل	ئللان	ئللن
	мн	ئлт	ئлтан	ئлтн

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَقْلَانُ	تَقْلَانِ	تَقْلُونُ
	мн	تَقْلَيْنِ	تَقْلَانِ	تَقْلَنَ
I		أَقْلُ		تَقْلُ

II. Ҷамзали феъллар. Бу феълларнинг тусланиши ҳам ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгариш эътиборга олинмаса, солим феълларнинг тусланишидан фарқ қилмайди. Масалан,

يَوْمَرُ -> أَمَرُ феъли

رَأْسُ -> يَرْتَسُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَوْمَرُ	يَوْمَرَانِ	يَوْمَرُونَ	يَرْتَسُ	يَرْتَسَانِ	يَرْتَسُونَ
	мн	تَوْمَرُ	تَوْمَرَانِ	يَوْمَرِنَ	تَرْتَسُ	تَرْتَسَانِ	يَرْتَسِنَ
II	мз	تَوْمَرُ	تَوْمَرَانِ	تَوْمَرُونَ	تَرْتَسُ	تَرْتَسَانِ	تَرْتَسُونَ
	мн	تَوْمَرَيْنِ	تَوْمَرَانِ	تَوْمَرِنَ	تَرْتَسَيْنِ	تَرْتَسَانِ	تَرْتَسِنَ
I		أَوْمَرُ		نَوْمَرُ	أَرْتَسُ		تَرْتَسُ

يَقْرَى -> قَرَأَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَقْرَى	يَقْرَانِ	يَقْرُونَ
	мн	تَقْرَى	تَقْرَانِ	يَقْرِنَ
II	мз	تَقْرَى	تَقْرَانِ	تَقْرُونَ
	мн	تَقْرَيْنِ	تَقْرَانِ	تَقْرِنَ
I		أَقْرَى		تَقْرَى

Ҷамзали феълларнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

يُقْرَأُ -> قَرَأَ феъли

يُرَأْسُ -> رَأْسَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُقْرَأُ	يُقْرَأَانِ	يُقْرَأُونَ	يُرَأْسُ	يُرَأْسَانِ	يُرَأْسُونَ
	мн	تُقْرَأُ	تُقْرَأَانِ	يُقْرَأِنَ	تُرَأْسُ	تُرَأْسَانِ	يُرَأْسِنَ
II	мз	تُقْرَأُ	تُقْرَأَانِ	تُقْرَأُونَ	تُرَأْسُ	تُرَأْسَانِ	تُرَأْسُونَ
	мн	تُقْرَأَيْنِ	تُقْرَأَانِ	تُقْرَأِنَ	تُرَأْسَيْنِ	تُرَأْسَانِ	تُرَأْسِنَ
I		أُقْرَأُ		نُقْرَأُ	أُرَأْسُ		تُرَأْسُ

يَوْمَرُ -> أَمَرُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَوْمَرُ	يَوْمَرَانِ	يَوْمَرُونَ
	мн	تَوْمَرُ	تَوْمَرَانِ	يَوْمَرِنَ
II	мз	تَوْمَرُ	تَوْمَرَانِ	تَوْمَرُونَ
	мн	تَوْمَرَيْنِ	تَوْمَرَانِ	تَوْمَرِنَ
I		أَوْمَرُ		نَوْمَرُ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг биринчи ўзак ундоши ҳисобланган و ёки ى қарфига қарфи иллат сифатида қаралмайди. Шунинг учун у солим феъллар каби тусланаверади. Масалан,

يُوصَلُ -> وَصَلَ феъли

يَيْسَرُ -> يَسَرَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُوصَلُ	يُوصَلَانِ	يُوصَلُونَ	يَيْسَرُ	يَيْسَرَانِ	يَيْسَرُونَ
	мн	تُوصَلُ	تُوصَلَانِ	يُوصَلِنَ	تَيْسَرُ	تَيْسَرَانِ	يَيْسَرِنَ
II	мз	تُوصَلُ	تُوصَلَانِ	تُوصَلُونَ	تَيْسَرُ	تَيْسَرَانِ	تَيْسَرُونَ
	мн	تُوصَلَيْنِ	تُوصَلَانِ	تُوصَلِنَ	تَيْسَرَيْنِ	تَيْسَرَانِ	تَيْسَرِنَ
I		أُوصَلُ		نُوصَلُ	أَيْسَرُ		تَيْسَرُ

Солимсифат феълларнинг мажҳул нисбати қуйидаги-
ча тусланади:

﴿يُصَلُّ﴾ феъли → ﴿وَصَلَّ﴾
﴿يُيسِّرُ﴾ феъли → ﴿يُسِّرُ﴾

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُصَلُّ	يُصَلُّونَ	يُصَلُّونَ	يُسِّرُ	يُسِّرَانِ	يُسِّرُونَ
	мн	تُصَلُّ	تُصَلُّونَ	يُصَلُّونَ	تُسِّرُ	تُسِّرَانِ	تُسِّرُونَ
II	мз	تُصَلُّ	تُصَلُّونَ	تُصَلُّونَ	تُسِّرُ	تُسِّرَانِ	تُسِّرُونَ
	мн	تُصَلِّينَ	تُصَلُّونَ	تُصَلُّونَ	تُسِّرِينِ	تُسِّرَانِ	تُسِّرُونَ
I		أُصَلُّ		تُصَلُّ	أُسِّرُ		تُسِّرُ

2. Ажваф феълларнинг иккинчи ўзақ ундоши бўлган **و**
ёки **ى** ҳарфига ҳам ҳарфи илат сифатида қаралмайди.
Шунинг учун у солим феъллар каби тусланаверади.
Масалан,

﴿يُسِّرُ﴾ феъли → ﴿سِيرَ﴾
﴿يُقَوْلُ﴾ феъли → ﴿قَوْلَ﴾

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُقَوْلُ	يُقَوْلَانِ	يُقَوْلُونَ	يُسِّرُ	يُسِّرَانِ	يُسِّرُونَ
	мн	تُقَوْلُ	تُقَوْلَانِ	يُقَوْلُونَ	تُسِّرُ	تُسِّرَانِ	تُسِّرُونَ
II	мз	تُقَوْلُ	تُقَوْلَانِ	تُقَوْلُونَ	تُسِّرُ	تُسِّرَانِ	تُسِّرُونَ
	мн	تُقَوْلِينِ	تُقَوْلَانِ	تُقَوْلُونَ	تُسِّرِينِ	تُسِّرَانِ	тُسِّرُونَ
I		أُقَوْلُ		تُقَوْلُ	أُسِّرُ		تُسِّرُ

Ажваф феълларнинг мажҳул нисбати қуйидагича
тусланади:

﴿يُسِّرُ﴾ феъли → ﴿سِيرَ﴾
﴿يُقَوْلُ﴾ феъли → ﴿قَوْلَ﴾

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُقَوْلُ	يُقَوْلَانِ	يُقَوْلُونَ	يُسِّرُ	يُسِّرَانِ	يُسِّرُونَ
	мн	تُقَوْلُ	تُقَوْلَانِ	يُقَوْلُونَ	تُسِّرُ	تُسِّرَانِ	тُسِّرُونَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تُقَوْلُ	تُقَوْلَانِ	تُقَوْلُونَ	تُسِّرُ	تُسِّرَانِ	тُسِّرُونَ
	мн	تُقَوْلِينِ	تُقَوْلَانِ	تُقَوْلُونَ	тُسِّرِينِ	тُسِّرَانِ	тُسِّرُونَ
I		أُقَوْلُ		تُقَوْلُ	أُسِّرُ		тُسِّرُ

3. Ноқис феълларнинг ҳозирги-келаси замони охири -
ийу қўшимчаси билан тугагани сабабли (﴿يُكِّيُ﴾ -
﴿يَكِّيُ﴾ феъли), I бобда охири -ийу қўшимчаси билан тугайдиган
ноқис феълларда қандай товуш ўзгаришлари содир
бўлса, II бобда ҳам шундай товуш ўзгаришлари содир
бўлади. Масалан,

﴿يُدْنِي﴾ феъли → ﴿دَنَى﴾
﴿يُبْكِي﴾ феъли → ﴿بَكَى﴾

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُدْنِي	يُدْنِيَانِ	يُدْنِيُونَ	يُبْكِي	يُبْكِيَانِ	يُبْكِيُونَ
	мн	تُدْنِي	تُدْنِيَانِ	يُدْنِيُونَ	تُبْكِي	تُبْكِيَانِ	تُبْكِيُونَ
II	мз	تُدْنِي	تُدْنِيَانِ	تُدْنِيُونَ	تُبْكِي	تُبْكِيَانِ	تُبْكِيُونَ
	мн	تُدْنِيِينِ	تُدْنِيَانِ	تُدْنِيُونَ	تُبْكِيِينِ	تُبْكِيَانِ	тُبْكِيُونَ
I		أُدْنِي		تُدْنِي	أُبْكِي		تُبْكِي

Ноқис феълларнинг мажҳул нисбати қуйидагича
тусланади:

﴿يُدْنِي﴾ феъли → ﴿دَنَى﴾
﴿يُبْكِي﴾ феъли → ﴿بَكَى﴾

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُدْنِي	يُدْنِيَانِ	يُدْنِيُونَ	يُبْكِي	يُبْكِيَانِ	يُبْكِيُونَ
	мн	تُدْنِي	تُدْنِيَانِ	يُدْنِيُونَ	تُبْكِي	تُبْكِيَانِ	тُبْكِيُونَ
II	мз	تُدْنِي	تُدْنِيَانِ	تُدْنِيُونَ	تُبْكِي	تُبْكِيَانِ	тُبْكِيُونَ
	мн	تُدْنِيِينِ	тُدْنِيَانِ	тُدْنِيُونَ	тُبْكِيِينِ	тُبْكِيَانِ	тُبْكِيُونَ
I		أُدْنِي		تُدْنِي	أُبْكِي		тُبْكِي

Икки томонлама нотўғри феълларнинг II бобида ҳам биз юқорида кўрган нотўғри феълларда содир бўлган товуш ўзгаришлари содир бўлади.

§ 78. II БОБ ФЕЪЛИНИНГ ШАРТ МАЙЛИ

Солим феълларнинг II боби шарт майли қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفَعِّلُونَ	يُفَعِّلَانِ	يُفَعِّلُونَ
	мн	تُفَعِّلُونَ	تُفَعِّلَانِ	يُفَعِّلُونَ
II	мз	تُفَعِّلُونَ	تُفَعِّلَانِ	تُفَعِّلُونَ
	мн	تُفَعِّلُونَ	تُفَعِّلَانِ	تُفَعِّلُونَ
I		أَفَعَّلَ		أَفَعَّلَ

Масалан, **إِنْ تُصَدِّقْ أَصَدِّقْ** – Агар сен (мз) ишонсанг, мен ҳам ишонаман.

Нотўғри феъллар шарт майли қуйидагича тусланади:

I. Иккиланган феъллар. Бу феълларнинг шарт майлида товуш ўзгаришлари содир бўлмайди. Масалан,

يُقَلِّلُ – **يُقَلِّلُ** феъли:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُقَلِّلُونَ	يُقَلِّلَانِ	يُقَلِّلُونَ
	мн	تُقَلِّلُونَ	تُقَلِّلَانِ	يُقَلِّلُونَ
II	мз	تُقَلِّلُونَ	تُقَلِّلَانِ	تُقَلِّلُونَ
	мн	تُقَلِّلُونَ	تُقَلِّلَانِ	تُقَلِّلُونَ
I		أَقَلَّلَ		أَقَلَّلَ

II. Ҳамзали феъллар. Бу феълларда ҳам ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгаришларни ҳисобга олмаганда, деярли ўзгариш бўлмайди.

يُؤْمِرُ феъли - **أَمَرَ**

يُرْتَسِ феъли - **رَأَسَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤْمِرُونَ	يُؤْمِرَانِ	يُؤْمِرُونَ	يُرْتَسِ	يُرْتَسَانِ	يُرْتَسُونَ
	мн	تُؤْمِرُونَ	تُؤْمِرَانِ	يُؤْمِرُونَ	تُرْتَسُونَ	تُرْتَسَانِ	يُرْتَسُونَ
II	мз	تُؤْمِرُونَ	تُؤْمِرَانِ	تُؤْمِرُونَ	تُرْتَسِ	تُرْتَسَانِ	تُرْتَسُونَ
	мн	تُؤْمِرُونَ	تُؤْمِرَانِ	تُؤْمِرُونَ	تُرْتَسِ	تُرْتَسَانِ	تُرْتَسُونَ
I		أَوْمَرَ		أَرَسَ		أَرَسَ	

يُقَرِّئُ феъли - **قَرَأَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُقَرِّئُونَ	يُقَرِّئَانِ	يُقَرِّئُونَ
	мн	تُقَرِّئُونَ	تُقَرِّئَانِ	يُقَرِّئُونَ
II	мз	تُقَرِّئُونَ	تُقَرِّئَانِ	تُقَرِّئُونَ
	мн	تُقَرِّئُونَ	تُقَرِّئَانِ	تُقَرِّئُونَ
I		أَقَرَّأَ		أَقَرَّأَ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларда ҳарфи илат биринчи ўзақ ундош билан боғлиқ бўлганлиги сабабли, солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

يُوصِلُ феъли - **وَصَلَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُوصِلُونَ	يُوصِلَانِ	يُوصِلُونَ
	мн	تُوصِلُونَ	تُوصِلَانِ	يُوصِلُونَ
II	мз	تُوصِلُونَ	تُوصِلَانِ	تُوصِلُونَ
	мн	تُوصِلُونَ	تُوصِلَانِ	تُوصِلُونَ
I		أَوْصَلَ		أَوْصَلَ

2. Ажваф феълларнинг шарт майлида ҳам деярли товуш ўзгариши содир бўлмайди. Масалан,

قول → يَقُولُ феъли سهر → يُسِيرُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَقُولُ	يَقُولَا	يَقُولُوا	يُسِيرُ	يُسِيرَا	يُسِيرُوا
	мн	تَقُولُ	تَقُولَا	تَقُولُوا	تُسِيرُ	تُسِيرَا	تُسِيرُوا
II	мз	تَقُولُ	تَقُولَا	تَقُولُوا	تُسِيرُ	تُسِيرَا	تُسِيرُوا
	мн	تَقُولِي	تَقُولَا	تَقُولُوا	تُسِيرِي	تُسِيرَا	تُسِيرُوا
I		أَقُولُ		تَقُولُ	أَسِيرُ		تُسِيرُ

3. Ноқис феъллар охиридаги чўзиқ унли тушиб қолиб, шунга мос ҳаракат ифодаловчи қисқа унлига ўзгаради. Масалан,

بكى → يبكي феъли دنى → يدنى феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَبْكُ	يَبْكِيَا	يَبْكُوا	يُدْنُ	يُدْنِيَا	يُدْنُوا
	мн	تَبْكُ	تَبْكِيَا	تَبْكُوا	تُدْنُ	تُدْنِيَا	تُدْنُوا
II	мз	تَبْكُ	تَبْكِيَا	تَبْكُوا	تُدْنُ	تُدْنِيَا	تُدْنُوا
	мн	تَبْكِي	تَبْكِيَا	تَبْكُوا	تُدْنِي	تُدْنِيَا	تُدْنُوا
I		أَبْكُ		تَبْكُ	أَدْنُ		تُدْنُ

Барча боб феълларининг, шу жумладан II боб феъли шарт майли I боб шарт майли ишлатилган ўринларда ишлатилади.

§ 79. II БОБ ФЕЪЛИНИНГ БУЙРУҚ МАЙЛИ

Солим феълларнинг II шахси учун буйруқ майли қуйидагича ҳосил бўлади: **فَعْلٌ → تَفَعَّلَ**

I ва III шахс учун буйруқ майли I бобдаги каби шарт майли олдига **ل** юкласини қўшиш билан ҳосил қилина-

ди. Хуллас, ҳар уч шахс учун буйруқ қуйидаги шаклда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	لِفَعَّلُ	لِفَعَّلَا	لِفَعَّلُوا
	мн	لِتَفَعَّلَنَّ	لِتَفَعَّلَا	لِتَفَعَّلُوا
II	мз	فَعَّلَ	لِتَفَعَّلَا	فَعَّلُوا
	мн	فَعَّلِي	لِتَفَعَّلَا	فَعَّلَانَّ
I		لِأَفَعَّلَنَّ		لِتَفَعَّلَنَّ

Масалан, **صَدَّقَ** – ишон (мз).

Буйруқ майлининг инкор формаси ҳам I бобдаги каби шарт майли олдига **ل** юкласини қўйиш билан ҳосил қилинади. Масалан, **لَا تُصَدِّقْ** – ишонма (мз).

Эслатма. Қуйида буйруқ майлининг фақат II шахси борасида фикр юритилади, чунки I ва III шахслари шарт майлидан ҳосил бўлади.

Потўғри феълларнинг буйруқ майли қуйидагича ҳосил бўлади:

I. Иккиланган феълларнинг буйруқ майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан, **بَقِلَ – يُقَلِّلُ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	قَلَّلَ	قَلَّلَا	قَلَّلُوا
	мн	قَلَّلِي	قَلَّلَا	قَلَّلَانَّ

II. Ҳамзали феълларнинг буйруқ майли ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

أمر → يؤمر феъли رأس → يرأس феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَمَرَ	أَمَرَا	أَمَرُوا	رَأَسَ	رَأَسَا	رَأَسُوا
мн	أَمَرِي	أَمَرَا	أَمَرْنَا	رَأَسِي	رَأَسَا	رَأَسْنَا

فَعْلَى يُقْرَى -> قَرَأَ

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	قَرَأَ	قَرَأَا	قَرَأُوا
мн	قَرَأُوا	قَرَأُوا	قَرَأُوا

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг буйруқ майли солим феълдан фарқ қилмайди. Масалан,

فَعْلَى يُصَلُّ -> وَصَلَ فَعْلَى يُسِرُّ -> يَسِرُّ

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	وَصَلَ	وَصَلَا	وَصَلُوا	يَسِرُّ	يَسِرُّ	يَسِرُّوا
мн	وَصَلُوا	وَصَلَا	وَصَلُوا	يَسِرُّ	يَسِرُّ	يَسِرُّوا

2. Ажваф феъллар буйруқ майлида ҳам товуш ўзгаришлари содир бўлмайди. Масалан,

فَعْلَى يَقُولُ -> قَوْلٌ فَعْلَى يُسِيرُّ -> سَيْرٌ

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	قَوْلٌ	قَوْلَا	قَوْلُوا	سَيْرٌ	سَيْرًا	سَيْرُوا
мн	قَوْلِي	قَوْلَا	قَوْلَانِ	سَيْرِي	سَيْرًا	سَيْرَانِ

3. Ноқис феълларнинг буйруқ майлида шарт майлидаги товуш ўзгаришлари содир бўлади. Масалан,

فَعْلَى يُبَكِّي -> بَكَى فَعْلَى يَدْنِي -> دَنَى

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	بَكَى	بَكَيَا	بَكَوا	دَنَى	دَنَيَا	دَنُوا
мн	بَكَي	بَكَيَا	بَكَينَ	دَنَى	دَنَيَا	دَنِينِ

§ 80. II БОБ ФЕЪЛИНИНГ ИСТАК МАЙЛИ

II боб солим феълларнинг истақ майли қуйидаги шаклда тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفَعِّلُ	يُفَعِّلَا	يُفَعِّلُوا
	мн	تُفَعِّلُ	تُفَعِّلَا	يُفَعِّلَانِ
II	мз	تُفَعِّلُ	تُفَعِّلَا	تُفَعِّلُوا
	мн	تُفَعِّلِي	تُفَعِّلَا	تُفَعِّلَانِ
I		أَفَعِّلُ		تُفَعِّلُ

Масалан, يَجِبُ عَلَيْكَ أَنْ تُصَدَّقَ - Сен (мз) ишонишинг керак.

Нотўғри феълларнинг истақ майли қуйидагича ясалади:

I. Иккиланган феълларнинг истақ майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан, يُقَلِّلُ - قَلِّلَ феълли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُقَلِّلُ	يُقَلِّلَا	يُقَلِّلُوا
	мн	تُقَلِّلُ	تُقَلِّلَا	يُقَلِّلَانِ
II	мз	تُقَلِّلُ	تُقَلِّلَا	تُقَلِّلُوا
	мн	تُقَلِّلِي	تُقَلِّلَا	تُقَلِّلَانِ
I		أَقَلِّلُ		تُقَلِّلُ

II. Ҳамзали феълларнинг истақ майли ҳам имлодаги ўзгаришни ҳисобга олмаганда, солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

فَعْلَى يُؤَمِّرُ -> أَمَرَ فَعْلَى يُرْتَسُّ -> رَأْسٌ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤَمِّرُ	يُؤَمِّرَا	يُؤَمِّرُوا	يُرْتَسُّ	يُرْتَسُّ	يُرْتَسُّوا
	мн	تُؤَمِّرُ	تُؤَمِّرَا	يُؤَمِّرَانِ	تُرْتَسُّ	تُرْتَسُّ	يُرْتَسِّنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَوَمَّرَ	تَوَمَّرَا	تَوَمَّرُوا	تَرْتَسَ	تَرْتَسَا	تَرْتَسُوا
	мн	تَوَمَّرِي	تَوَمَّرَا	تَوَمَّرِن	تَرْتَسِي	تَرْتَسَا	تَرْتَسِن
I		أَوَمَّرَ		تَوَمَّرَ	أَرْتَسَ		تَرْتَسَ

فَعْلَانِ يَقْرَأُ -> قَرَأَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُقْرَأُ	يُقْرَأَا	يُقْرَأُوا
	мн	يُقْرَأِي	يُقْرَأَا	يُقْرَأِن
II	мз	تُقْرَأُ	تُقْرَأَا	تُقْرَأُوا
	мн	تُقْرَأِي	تُقْرَأَا	تُقْرَأِن
I		أَقْرَأُ		تُقْرَأُ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг истак майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

فَعْلَانِ يُوَصِّلُ -> وَصَّلَ فَعْلَانِ يَيْسِرُ -> يَسَّرَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُوَصِّلُ	يُوَصِّلَا	يُوَصِّلُوا	يَيْسِرُ	يَيْسِرَا	يَيْسِرُوا
	мн	يُوَصِّلِي	يُوَصِّلَا	يُوَصِّلِن	يَيْسِرِي	يَيْسِرَا	يَيْسِرِن
II	мз	تُوَصِّلُ	تُوَصِّلَا	تُوَصِّلُوا	تَيْسِرُ	تَيْسِرَا	تَيْسِرُوا
	мн	تُوَصِّلِي	تُوَصِّلَا	تُوَصِّلِن	تَيْسِرِي	تَيْسِرَا	تَيْسِرِن
I		أَوْصَلَ		تُوَصِّلُ	أَيْسَرَ		تَيْسِرُ

2. Ажваф феълларнинг истак майли ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

فَعْلَانِ يَقُولُ -> قَوْلَ فَعْلَانِ يَسِيرُ -> سِيرَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَقُولُ	يَقُولَا	يَقُولُوا	يَسِيرُ	يَسِيرَا	يَسِيرُوا
	мн	يَقُولِي	يَقُولَا	يَقُولِن	يَسِيرِي	يَسِيرَا	يَسِيرِن
II	мз	تَقُولُ	تَقُولَا	تَقُولُوا	تَسِيرُ	تَسِيرَا	تَسِيرُوا
	мн	تَقُولِي	تَقُولَا	تَقُولِن	تَسِيرِي	تَسِيرَا	تَسِيرِن
I		أَقُولُ		تَقُولُ	أَسِيرُ		تَسِيرُ

3. Ноқис феълларнинг истак майлидаги товуш ўзгаришлари I боб **يَكِي** - типидagi феълнинг истак майлидаги ўзгаришлар билан бир хилдир. Масалан,

فَعْلَانِ يَكِي -> يَكَى فَعْلَانِ يَدِي -> دَى

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَكِي	يَكِيَا	يَكِيُوا	يَدِي	يَدِيَا	يَدِيُوا
	мн	يَكِي	يَكِيَا	يَكِي	يَدِي	يَدِيَا	يَدِي
II	мз	تَكِي	تَكِيَا	تَكِيُوا	تَدِي	تَدِيَا	تَدِيُوا
	мн	تَكِي	تَكِيَا	تَكِي	تَدِي	تَدِيَا	тَدِي
I		أَكِي		تَكِي	أَدِي		تَدِي

§ 81. II БОБ ФЕЪЛИНИНГ МАСДАРИ

II боб феълининг масдари **تَفْعِيلٌ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

صَدَقَ -> تَصَدَّقَ - ишониш,

عَلَّمَ -> تَعَلَّمَ - ўргатиш,

كَبُرَ -> تَكَبَّرَ - дейиш ва ҳ.к.

Айрим феъллардан **تَفَعَّلَ** вазнида ҳам ҳосил бўлади.

Масалан:

فَرَّقَ → تَفَرَّقَ — ажратиш,

جَرَّبَ → تَجَرَّبَ — синаш.

Нотўғри феълларнинг масдари қуйидагича ҳосил бўлади:

I. Иккиланган феълларнинг масдари умумий қоида асосида ҳосил бўлади. Масалан,

قَلَّلَ → تَقَلَّلَ — озайтириш,

مَدَدَ → تَمَدَّدَ — чўзиш.

II. Ҳамзали феъллардан ҳам масдар умумий қоида асосида ҳосил бўлади. Масалан,

أَلَّفَ → تَأَلَّفَ — тузиш,

أَكَّدَ → تَأَكَّدَ — таъкидлаш,

رَأَسَ → تَرَأَسَ — бошлиқ этиб тайинлаш,

قَرَأَ → تَقَرَّأَ — ўқитиш,

جَزَأَ → تَجَزَّأَ — тақсимлаш.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг масдари ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

وَصَلَ → تَوَصَّلَ — етказиш,

يَسَّرَ → تَيْسَّرَ — мослаштириш.

2. Ажваф феълларнинг масдари ҳам умумий қоида асосида ҳосил бўлади. Масалан,

قَوَّمَ → تَقَوَّمَ — тўғрилаш,

قَيَّمَ → تَقَيَّمَ — баҳолаш.

3. Ноқис феълларнинг масдари **تَفَعَّلَ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

سَرَى → تَسَرَّى — таскин бериш,

سَلَّى → تَسَلَّى — тасалли бериш,

§ 82. II БОБ ФЕЪЛИНИНГ СИФАТДОШЛАРИ

Солим феълларнинг аниқ нисбат сифатдоши **مُفَعَّلٌ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

عَلَّمَ → مُعَلَّمٌ، مَعْلَمَةٌ — ўргатувчи,

صَدَّقَ → مُصَدِّقٌ، مُصَدِّقَةٌ — ишонувчи.

Солим феълларнинг мажҳул нисбат сифатдоши **مُفَعَّلٌ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

عَلَّمَ → مُعَلَّمٌ، مَعْلَمَةٌ — ўргатилган нарса,

ذَهَبَ → مَذْهَبٌ، مَذْهَبَةٌ — олтин суви
юритмоқ юритилган

Нотўғри феълларнинг сифатдошлари қуйидагича ҳосил бўлади:

I. Иккиланган феъллардан аниқ нисбат сифатдоши:

قَلَّلَ → مَقْلَلٌ، مَقْلَلَةٌ — озайтирувчи,

مَدَدَ → مَمْدَدٌ، مَمْدَدَةٌ — чўзувчи.

Иккиланган феълларнинг мажҳул нисбат сифатдоши ҳам солим феълларники каби ҳосил бўлади:

قَلَّلَ → مَقْلَلٌ، مَقْلَلَةٌ — озайтирилган,

مَدَدَ → مَمْدَدٌ، مَمْدَدَةٌ — чўзилтирилган.

II. Ҳамзали феълларнинг сифатдошлари ҳам умумий қоида асосида ҳосил бўлади:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

أَلْفٌ – тузмоқ → مؤلفٌ, مؤلفةٌ – тузувчи,

أَكَّدَ – таъкидламоқ → مؤكِّدٌ, مؤكِّدةٌ – таъкидловчи,

رَأْسٌ – бошлиқ этиб → مُرْتَسٌ, مُرْتَسَةٌ – бошлиқ этиб
тайинламоқ тайинловчи

قَرَأَ – мутолаа қилдирмоқ → مُقْرَأٌ, مُقْرَأَةٌ – мутолаа
қилдирувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

مُعْلَفٌ, مُعْلَفَةٌ – тузилган, тасниф этилган

مُؤَكَّدٌ, مُؤَكَّدَةٌ – таъкидланган,

مُرَأَسٌ, مُرَأَسَةٌ – бошлиқ этиб тайинланган,

مُقْرَأٌ, مُقْرَأَةٌ – мутолаа қилдирилган.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феъллар сифатдоши солим феъллардан фарқ қилмайди:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

مُوصَلٌ – етказувчи, → وَصَلَ

مُيَسَّرٌ, مُيَسَّرَةٌ – мослаштирувчи. → يَسَّرَ

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

مُوصَلٌ – етказилган, → وَصَلَ

مُيَسَّرٌ, مُيَسَّرَةٌ – мослаштирилган, муяссар. → يَسَّرَ

2. Ажваф феъллар сифатдоши:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

مُقَوِّمٌ, مُقَوِّمَةٌ – тўғриловчи, → قَوَّمَ

مُقَيِّمٌ, مُقَيِّمَةٌ – баҳоловчи. → قَيَّمَ

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

مُقَوِّمٌ, مُقَوِّمَةٌ – тўғриланган, → قَوَّمَ

مُقَيِّمٌ, مُقَيِّمَةٌ – баҳоланган. → قَيَّمَ

3. Ноқис феълларнинг сифатдоши:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

مُسْرٍ (ан.ҳ. – مُسْرِيٌّ), → سَرَى

مُسْرِيَّةٌ (ан.ҳ. – الْمُسْرِيَّةُ) – таскин берувчи,

مُسْلِيَّةٌ (ан.ҳ. – الْمُسْلِيَّةُ), → سَلَى

– тасалли берувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

مُسْرِيٌّ (ан.ҳ. – الْمُسْرِيٌّ), → سَرَى

مُسْرَأَةٌ (ан.ҳ. – الْمُسْرَأَةُ) – таскинланувчи,

مُسْلِيٌّ (ан.ҳ. – الْمُسْلِيٌّ), → سَلَى

مُسْلَأَةٌ (ан.ҳ. – الْمُسْلَأَةُ) – тасалли берилган.

§ 83. V БОБ ФЕЪЛИ

Феълларнинг V боби II боб феъли олдига ت қўшим-

часини қўшиш билан ҳосил қилинади – تَفَعَّلَ . Масалан,

تَكَلَّمَ – гаплашмоқ, تَخَرَّجَ – тугатмоқ.

V боб феъли ўтган замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَفَعَّلَ	تَفَعَّلَا	تَفَعَّلُوا
	мн	تَفَعَّلْت	تَفَعَّلْتَا	تَفَعَّلْتُمْ
II	мз	تَفَعَّلْت	تَفَعَّلْتَا	تَفَعَّلْتُمْ
	мн	تَفَعَّلْت	تَفَعَّلْتَا	تَفَعَّلْتُمْ
I		تَفَعَّلْتُ		تَفَعَّلْنَا

Масалан: **تَكَلَّمْنَ** – Улар (мн) гаплашдилар,

تَخَرَّجْتُمْ – Сизлар (мз) тугатдингизлар.

Ўтган замон феълининг инкор формаси ҳам **مَا** юкламаси ёрдамида шаклланади.

V боб феъли ҳозирги-келаси замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَفَعَّلُ	يَتَفَعَّلَانِ	يَتَفَعَّلُونَ
	мн	تَتَفَعَّلُ	تَتَفَعَّلَانِ	يَتَفَعَّلْنَ
II	мз	تَتَفَعَّلُ	تَتَفَعَّلَانِ	تَتَفَعَّلُونَ
	мн	تَتَفَعَّلِينَ	تَتَفَعَّلَانِ	تَتَفَعَّلْنَ
I		أَتَفَعَّلُ		تَتَفَعَّلُ

Масалан, **تَتَكَلَّمِينَ** – Сен (мн) гаплашасан,

نَتَخَرَّجُ – Биз тугатамиз.

Ҳозирги-келаси замоннинг инкор формаси **لَا** юкламаси ёрдамида ҳосил бўлади.

V боб феълининг мажҳул нисбати ўтган замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تُفَعَّلُ	تُفَعَّلَانِ	تُفَعَّلُوا
	мн	تُفَعَّلَتْ	تُفَعَّلَتَا	تُفَعَّلْنَ
II	мз	تُفَعَّلَتْ	تُفَعَّلَتَا	تُفَعَّلْتُمْ
	мн	تُفَعَّلَتْ	تُفَعَّلَتَا	تُفَعَّلْتُنَّ
I		تُفَعَّلَتْ		تُفَعَّلْنَا

Масалан, **تُقَبِّلْنَا** – Биз қабул қилиндик.

V боб феълининг мажҳул нисбати ҳозирги-келаси замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُتَفَعَّلُ	يُتَفَعَّلَانِ	يُتَفَعَّلُونَ
	мн	تُتَفَعَّلُ	تُتَفَعَّلَانِ	يُتَفَعَّلْنَ
II	мз	تُتَفَعَّلُ	تُتَفَعَّلَانِ	تُتَفَعَّلُونَ
	мн	تُتَفَعَّلِينَ	تُتَفَعَّلَانِ	تُتَفَعَّلْنَ
I		أُتَفَعَّلُ		تُتَفَعَّلُ

Масалан, **يُتَقَبِّلْنَ** – Улар (мн) қабул қилинадилар.

V боб феъли қуйидаги маъноларни билдиради:

1. II боб феълидан ҳосил бўлади ва II боб феълининг ўзлик-мажҳул нисбати маъносини ифодалайди. Масалан,

عَلِمَ – ўргатмоқ → **تَعَلَّمَ** – ўрганмоқ,

نَظَّمَ – ташкил этмоқ → **تَنظَّم** – ташкил этилмоқ,

2. Баъзан I боб феълидан ҳосил бўлади ва I боб феъли маъносини ўзида мужассамлаштиришга уриниш маъносини ифодалайди. Масалан,

جَمَلَ – чиройли бўлмоқ → **تَجَمَّلَ** – чиройли бўлишга уринмоқ, пардоз қилмоқ.

3. У ёки бу иборани талаффуз қилиш маъносини билдиради. Масалан,

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ – تَشْهَدُ иборасини талаффуз қилмоқ.

4. V бобдаги айрим феълларнинг маъносини юқоридагилар асосида шарҳлаб бўлмайди. Уларнинг маъносини билиш учун лугатга мурожаат этиш керак. Масалан,

تَكَلَّمَ – гаплашмоқ, **تَخَرَّجَ** – тугатмоқ (ўқув юртини).

§ 84. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАР V БОБИНИНГ ЎТГАН ЗАМОНИ

I. Иккиланган феълларнинг ўтган замонда тусланиши солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

مَدَّ -> تَمَدَّدَ - чўзилмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَمَدَّدَ	تَمَدَّدَا	تَمَدَّدُوا
	мн	تَمَدَّدَتْ	تَمَدَّدَتَا	تَمَدَّدَتْنَا
II	мз	تَمَدَّدْت	تَمَدَّدْتُمَا	تَمَدَّدْتُمْ
	мн	تَمَدَّدْتِ	تَمَدَّدْتُمَا	تَمَدَّدْتُنَّ
I		تَمَدَّدْتُ		تَمَدَّدْنَا

Бу феълнинг мажҳул нисбати ҳам умумий қоида асо-
сида тусланади. Масалан,

تَمَدَّدَ -> تَمَدَّدَ .

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَمَدَّدَ	تَمَدَّدَا	تَمَدَّدُوا
	мн	تَمَدَّدَتْ	تَمَدَّدَتَا	تَمَدَّدَتْنَا
II	мз	تَمَدَّدْت	تَمَدَّدْتُمَا	تَمَدَّدْتُمْ
	мн	تَمَدَّدْتِ	تَمَدَّدْتُمَا	تَمَدَّدْتُنَّ
I		تَمَدَّدْتُ		تَمَدَّدْنَا

II. Ҳамзали феълларда ҳам ҳамза товуши билан боғ-
лиқ имло ўзгаришларидан ташқари товуш ўзгаришлари
бўлмайди. Масалан,

تَسَّالَ -> تَسَّالَ -тиланчилик қилмоқ تَأَدَّنَ -> تَأَدَّنَ хабар бермоқ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَأَدَّنَ	تَأَدَّنَا	تَأَدَّنُوا	تَسَّالَ	تَسَّالَا	تَسَّالُوا
	мн	تَأَدَّدَتْ	تَأَدَّدَتَا	تَأَدَّدَتْنَا	تَسَّالَتْ	تَسَّالَتَا	تَسَّالَتْنَا

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَأَدَّدَتْ	تَأَدَّدَتَا	تَأَدَّدَتْنَا	تَسَّالَتْ	تَسَّالَتَا	تَسَّالَتْنَا
	мн	تَأَدَّدَتْ	تَأَدَّدَتَا	تَأَدَّدَتْنَا	تَسَّالَتْ	تَسَّالَتَا	تَسَّالَتْنَا
I		تَأَدَّدْتُ		تَأَدَّدْنَا	تَسَّالْتُ		تَسَّالْنَا

تَحَبَّبَ -> تَحَبَّبَ беркинмоқ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَحَبَّبَ	تَحَبَّبَا	تَحَبَّبُوا
	мн	تَحَبَّبَتْ	تَحَبَّبَتَا	تَحَبَّبَتْنَا
II	мз	تَحَبَّبْت	تَحَبَّبْتُمَا	تَحَبَّبْتُمْ
	мн	تَحَبَّبْتِ	تَحَبَّبْتُمَا	تَحَبَّبْتُنَّ
I		تَحَبَّبْتُ		تَحَبَّبْنَا

Бу феълларнинг мажҳул нисбатида ҳам фақат имло
ўзгаришлари содир бўлади. Масалан,

تَسَّالَ -> تَسَّالَ تَوَدَّدَ -> تَوَدَّدَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَوَدَّدَ	تَوَدَّدَا	تَوَدَّدُوا	تَسَّالَ	تَسَّالَا	تَسَّالُوا
	мн	تَوَدَّدَتْ	تَوَدَّدَتَا	تَوَدَّدَتْنَا	تَسَّالَتْ	تَسَّالَتَا	تَسَّالَتْنَا
II	мз	تَوَدَّدْت	تَوَدَّدْتُمَا	تَوَدَّدْتُمْ	تَسَّالْت	تَسَّالَتُمَا	تَسَّالْتُمْ
	мн	تَوَدَّدْتِ	تَوَدَّدْتُمَا	تَوَدَّدْتُنَّ	تَسَّالْت	تَسَّالَتُمَا	تَسَّالْتُنَّ
I		تَوَدَّدْتُ		تَوَدَّدْنَا	تَسَّالْتُ		تَسَّالْنَا

تَحَبَّبَ -> تَحَبَّبَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَحَبَّبَ	تَحَبَّبَا	تَحَبَّبُوا
	мн	تَحَبَّبَتْ	تَحَبَّبَتَا	تَحَبَّبَتْنَا
II	мз	تَحَبَّبْت	تَحَبَّبْتُمَا	تَحَبَّبْتُمْ
	мн	تَحَبَّبْتِ	تَحَبَّبْتُمَا	تَحَبَّبْتُنَّ
I		تَحَبَّبْتُ		تَحَبَّبْنَا

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг тусланиши солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

«**تَوَصَّلَ**» етиб олмоқ «**تَيْسَّرَ**» — муяссар бўлмоқ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَوَصَّلَ	تَوَصَّلَا	تَوَصَّلُوا	تَيْسَّرَ	تَيْسَّرَا	تَيْسَّرُوا
	мн	تَوَصَّلْتُمْ	تَوَصَّلْتُمَا	تَوَصَّلْتُمْ	تَيْسَّرْتُمْ	تَيْسَّرْتُمَا	تَيْسَّرْتُمْ
II	мз	تَوَصَّلْتَ	تَوَصَّلْتُمَا	تَوَصَّلْتُمْ	تَيْسَّرْتُ	تَيْسَّرْتُمَا	تَيْسَّرْتُمْ
	мн	تَوَصَّلْتُمْ	تَوَصَّلْتُمْ	تَوَصَّلْتُمْ	تَيْسَّرْتُمْ	تَيْسَّرْتُمْ	تَيْسَّرْتُمْ
I		تَوَصَّلْتُ		تَوَصَّلْنَا	تَيْسَّرْتُ		تَيْسَّرْنَا

Бу феълларнинг мажҳул нисбати ҳам солим феъллар каби тусланади. Масалан,

«**تَوَصَّلَ**» — «**تَيْسَّرَ**»

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَوَصَّلَ	تَوَصَّلَا	تَوَصَّلُوا	تَيْسَّرَ	تَيْسَّرَا	تَيْسَّرُوا
	мн	تَوَصَّلْتُمْ	تَوَصَّلْتُمَا	تَوَصَّلْتُمْ	تَيْسَّرْتُمْ	تَيْسَّرْتُمَا	تَيْسَّرْتُمْ
II	мз	تَوَصَّلْتَ	تَوَصَّلْتُمَا	تَوَصَّلْتُمْ	تَيْسَّرْتُ	تَيْسَّرْتُمَا	تَيْسَّرْتُمْ
	мн	تَوَصَّلْتُمْ	تَوَصَّلْتُمْ	تَوَصَّلْتُمْ	تَيْسَّرْتُمْ	تَيْسَّرْتُمْ	تَيْسَّرْتُمْ
I		تَوَصَّلْتُ		تَوَصَّلْنَا	تَيْسَّرْتُ		تَيْسَّرْنَا

2. Ажваф феъллар ҳам V бобда солим феъллар каби тусланади:

«**تَقَوَّلَ**» миш-миш тарқатмоқ «**تَرَيْشَ**» — бойимоқ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَقَوَّلَ	تَقَوَّلَا	تَقَوَّلُوا	تَرَيْشَ	تَرَيْشَا	تَرَيْشُوا
	мн	تَقَوَّلْتُمْ	تَقَوَّلْتُمَا	تَقَوَّلْتُمْ	تَرَيْشْتُمْ	تَرَيْشْتُمَا	تَرَيْشْتُمْ
II	мз	تَقَوَّلْتَ	تَقَوَّلْتُمَا	تَقَوَّلْتُمْ	تَرَيْشْتُ	تَرَيْشْتُمَا	تَرَيْشْتُمْ
	мн	تَقَوَّلْتُمْ	تَقَوَّلْتُمْ	تَقَوَّلْتُمْ	تَرَيْشْتُمْ	تَرَيْشْتُمْ	تَرَيْشْتُمْ
I		تَقَوَّلْتُ		تَقَوَّلْنَا	تَرَيْشْتُ		تَرَيْشْنَا

Бу феълларнинг мажҳул нисбати ҳам солим феъллар каби тусланади:

«**تَقَوَّلَ**» — «**تَرَيْشَ**»

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَقَوَّلَ	تَقَوَّلَا	تَقَوَّلُوا	تَرَيْشَ	تَرَيْشَا	تَرَيْشُوا
	мн	تَقَوَّلْتُمْ	تَقَوَّلْتُمَا	تَقَوَّلْتُمْ	تَرَيْشْتُمْ	تَرَيْشْتُمَا	تَرَيْشْتُمْ
II	мз	تَقَوَّلْتَ	تَقَوَّلْتُمَا	تَقَوَّلْتُمْ	تَرَيْشْتُ	تَرَيْشْتُمَا	تَرَيْشْتُمْ
	мн	تَقَوَّلْتُمْ	تَقَوَّلْتُمْ	تَقَوَّلْتُمْ	تَرَيْشْتُمْ	тَرَيْشْتُمْ	тَرَيْشْتُمْ
I		تَقَوَّلْتُ		تَقَوَّلْنَا	تَرَيْشْتُ		تَرَيْشْنَا

3. Ноқис феълларнинг учинчи ўзак ундошидаги товуш ўзгариши I бобдаги **بَكِي** феълидаги товуш ўзгариши билан бир хилдир. Шунинг учун **بَكِي** феъли қандай тусланса, ноқис феълларнинг V боби ҳам шундай тусланади. Масалан:

«**بَكِي**» ўғил «**تَجَلَّى**» — очилмоқ,
асраб олмоқ шош бўлмоқ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	بَكِي	بَكِيَا	بَكِيُوا	تَجَلَّى	تَجَلَّىا	تَجَلَّىُوا
	мн	بَكَيْتُمْ	بَكَيْتُمَا	بَكَيْتُمْ	تَجَلَّيْتُمْ	تَجَلَّيْتُمَا	تَجَلَّيْتُمْ
II	мз	بَكَيْتَ	بَكَيْتُمَا	بَكَيْتُمْ	تَجَلَّيْتُ	تَجَلَّيْتُمَا	تَجَلَّيْتُمْ
	мн	بَكَيْتُمْ	بَكَيْتُمْ	بَكَيْتُمْ	تَجَلَّيْتُمْ	تَجَلَّيْتُمْ	تَجَلَّيْتُمْ
I		بَكَيْتُ		بَكَيْتْنَا	تَجَلَّيْتُ		تَجَلَّيْنَا

Бу феълларнинг мажҳул нисбатидаги товуш ўзгаришлари I боб **لَقِي** феълидаги (аниқ нисбат) товуш ўзгаришлари билан бир хил бўлгани сабабли, мазкур феълга ўхшаш тусланади. Масалан,

تَبَيَّنَ -> تَبَيَّنَتْ

تَجَلَّى -> تَجَلَّى

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَبَيَّنَ	تَبَيَّنَا	تَبَيَّنُوا	تَجَلَّى	تَجَلَّيَا	تَجَلَّوْا
	мн	تَبَيَّنْتُمْ	تَبَيَّنْتُمْ	تَبَيَّنُوا	تَجَلَّتْ	تَجَلَّتَا	تَجَلَّتُوا
II	мз	تَبَيَّنْتَ	تَبَيَّنْتُمَا	تَبَيَّنْتُمْ	تَجَلَّتْ	تَجَلَّتَا	تَجَلَّتُمْ
	мн	تَبَيَّنْتِ	تَبَيَّنْتُمَا	تَبَيَّنْتُمْ	تَجَلَّتْ	تَجَلَّتَا	تَجَلَّتُمْ
I		تَبَيَّنْتُ		تَبَيَّنْنَا	تَجَلَّتْ		تَجَلَّيْنَا

§ 85. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАР V БОБИНИНГ ҲОЗИРГИ-КЕЛАСИ ЗАМОНИ

I. Иккиланган феъллар солим феъллар каби тусланади. Масалан, تَمَدَّدَ -> مَدَّ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَمَدَّدُ	يَتَمَدَّدَانِ	يَتَمَدَّدُونَ
	мн	يَتَمَدَّدُونَ	يَتَمَدَّدَانِ	يَتَمَدَّدُونَ
II	мз	تَتَمَدَّدُ	تَتَمَدَّدَانِ	تَتَمَدَّدُونَ
	мн	تَتَمَدَّدِينَ	تَتَمَدَّدَانِ	تَتَمَدَّدُونَ
I		أَتَمَدَّدُ		أَتَمَدَّدُ

Бу феълларнинг мажхул нисбати ҳам солим феъллар каби тусланади. Масалан, تَمَدَّدَ -> تَمَدَّدَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَمَدَّدُ	يَتَمَدَّدَانِ	يَتَمَدَّدُونَ
	мн	يَتَمَدَّدُونَ	يَتَمَدَّدَانِ	يَتَمَدَّدُونَ
II	мз	تَتَمَدَّدُ	تَتَمَدَّدَانِ	تَتَمَدَّدُونَ
	мн	تَتَمَدَّدِينَ	تَتَمَدَّدَانِ	تَتَمَدَّدُونَ
I		أَتَمَدَّدُ		أَتَمَدَّدُ

II. Ҳамзали феълларда ҳамза имлосига алоқадор ўзгариш содир бўлади холос. Масалан,

تَسَأَلَ -> سَأَلَ
تَأَذَّنَ -> أَذِنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَأَذَّنُ	يَتَأَذَّنَانِ	يَتَأَذَّنُونَ	يَسْأَلُ	يَسْأَلَانِ	يَسْأَلُونَ
	мн	يَتَأَذَّنُونَ	يَتَأَذَّنَانِ	يَتَأَذَّنُونَ	يَسْأَلُ	يَسْأَلَانِ	يَسْأَلُونَ
II	мз	تَتَأَذَّنُ	تَتَأَذَّنَانِ	تَتَأَذَّنُونَ	تَسْأَلُ	تَسْأَلَانِ	تَسْأَلُونَ
	мн	تَتَأَذَّنِينَ	تَتَأَذَّنَانِ	تَتَأَذَّنُونَ	تَسْأَلُ	تَسْأَلَانِ	تَسْأَلُونَ
I		أَتَأَذَّنُ		أَتَأَذَّنُ	أَسْأَلُ		أَسْأَلُ

تَعَبَأَ -> حَبَأَ феъли.

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَحَبَأُ	يَتَحَبَأَانِ	يَتَحَبَأُونَ
	мн	يَتَحَبَأُونَ	يَتَحَبَأَانِ	يَتَحَبَأُونَ
II	мз	تَتَحَبَأُ	تَتَحَبَأَانِ	تَتَحَبَأُونَ
	мн	تَتَحَبَأِينَ	تَتَحَبَأَانِ	تَتَحَبَأُونَ
I		أَتَحَبَأُ		أَتَحَبَأُ

Бу феълларнинг мажхул нисбатида ҳам ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгаришлар содир бўлади. Масалан,

تَسْأَلُ феъли -> تَسَأَلَ
تَوُذِّنُ феъли -> تَأَذَّنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَأَذَّنُ	يَتَأَذَّنَانِ	يَتَأَذَّنُونَ	يَسْأَلُ	يَسْأَلَانِ	يَسْأَلُونَ
	мн	يَتَأَذَّنُونَ	يَتَأَذَّنَانِ	يَتَأَذَّنُونَ	يَسْأَلُ	يَسْأَلَانِ	يَسْأَلُونَ
II	мз	تَتَأَذَّنُ	تَتَأَذَّنَانِ	تَتَأَذَّنُونَ	تَسْأَلُ	تَسْأَلَانِ	تَسْأَلُونَ
	мн	تَتَأَذَّنِينَ	تَتَأَذَّنَانِ	تَتَأَذَّنُونَ	تَسْأَلُ	تَسْأَلَانِ	تَسْأَلُونَ
I		أَتَأَذَّنُ		أَتَأَذَّنُ	أَسْأَلُ		أَسْأَلُ

تَبَيَّنَ -> تَبَيَّنَتْ

تَجَلَّى -> تَجَلَّى

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَبَيَّنَ	تَبَيَّنَا	تَبَيَّنُوا	تَجَلَّى	تَجَلَّيْنَا	تَجَلَّيْتُمْ
	мн	تَبَيَّنْتُمْ	تَبَيَّنْتُمْ	تَبَيَّنْتُمْ	تَجَلَّيْتُمْ	تَجَلَّيْتُمْ	تَجَلَّيْتُمْ
II	мз	تَبَيَّنْتَ	تَبَيَّنْتُمَا	تَبَيَّنْتُمْ	تَجَلَّيْتَ	تَجَلَّيْتُمَا	تَجَلَّيْتُمْ
	мн	تَبَيَّنْتُمْ	تَبَيَّنْتُمْ	تَبَيَّنْتُمْ	تَجَلَّيْتُمْ	تَجَلَّيْتُمْ	تَجَلَّيْتُمْ
I		تَبَيَّنْتُ		تَبَيَّنْنَا	تَجَلَّيْتُ		تَجَلَّيْنَا

§ 85. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАР V БОБИНИНҒ ҲОЗИРГИ-КЕЛАСИ ЗАМОНИ

I. Иккиланган феъллар солим феъллар каби тусланади. Масалан, تَمَدَّدَ -> تَمَدَّدَا

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَمَدَّدَ	تَمَدَّدَا	تَمَدَّدُوا
	мн	تَمَدَّدْتُمْ	تَمَدَّدْتُمْ	تَمَدَّدْتُمْ
II	мз	تَمَدَّدْتَ	تَمَدَّدْتُمَا	تَمَدَّدْتُمْ
	мн	تَمَدَّدْتُمْ	تَمَدَّدْتُمْ	تَمَدَّدْتُمْ
I		تَمَدَّدْتُ		تَمَدَّدْنَا

Бу феълларнинг мажҳул нисбати ҳам солим феъллар каби тусланади. Масалан, تَمَدَّدَ -> تَمَدَّدَا

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَمَدَّدَ	تَمَدَّدَا	تَمَدَّدُوا
	мн	تَمَدَّدْتُمْ	تَمَدَّدْتُمْ	تَمَدَّدْتُمْ
II	мз	تَمَدَّدْتَ	تَمَدَّدْتُمَا	تَمَدَّدْتُمْ
	мн	تَمَدَّدْتُمْ	تَمَدَّدْتُمْ	تَمَدَّدْتُمْ
I		تَمَدَّدْتُ		تَمَدَّدْنَا

II. Ҳамзали феълларда ҳамза имлосига алоқадор ўзгариш содир бўлади холос. Масалан,

تَسَّالَ -> تَسَّالَ تَأَدَّنَ -> تَأَدَّنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَسَّالَ	تَسَّالَا	تَسَّالُوا	تَأَدَّنَ	تَأَدَّنَا	تَأَدَّنُوا
	мн	تَسَّالْتُمْ	تَسَّالْتُمْ	تَسَّالْتُمْ	تَأَدَّنْتُمْ	تَأَدَّنْتُمْ	تَأَدَّنْتُمْ
II	мз	تَسَّالْتَ	تَسَّالْتُمَا	تَسَّالْتُمْ	تَأَدَّنْتَ	تَأَدَّنْتُمَا	تَأَدَّنْتُمْ
	мн	تَسَّالْتُمْ	تَسَّالْتُمْ	تَسَّالْتُمْ	تَأَدَّنْتُمْ	تَأَدَّنْتُمْ	تَأَدَّنْتُمْ
I		تَسَّالْتُ		تَسَّالْنَا	تَأَدَّنْتُ		تَأَدَّنْنَا

تَخَبَّأَ -> تَخَبَّأَ феъли.

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَخَبَّأَ	تَخَبَّأَا	تَخَبَّأُوا
	мн	تَخَبَّأْتُمْ	تَخَبَّأْتُمْ	تَخَبَّأْتُمْ
II	мз	تَخَبَّأْتَ	تَخَبَّأْتُمَا	تَخَبَّأْتُمْ
	мн	تَخَبَّأْتُمْ	تَخَبَّأْتُمْ	تَخَبَّأْتُمْ
I		تَخَبَّأْتُ		تَخَبَّأْنَا

Бу феълларнинг мажҳул нисбатида ҳам ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгаришлар содир бўлади. Масалан,

تَسَّالَ -> تَسَّالَ تَأَدَّنَ -> تَأَدَّنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَسَّالَ	تَسَّالَا	تَسَّالُوا	تَأَدَّنَ	تَأَدَّنَا	تَأَدَّنُوا
	мн	تَسَّالْتُمْ	تَسَّالْتُمْ	تَسَّالْتُمْ	تَأَدَّنْتُمْ	تَأَدَّنْتُمْ	تَأَدَّنْتُمْ
II	мз	تَسَّالْتَ	تَسَّالْتُمَا	تَسَّالْتُمْ	تَأَدَّنْتَ	تَأَدَّنْتُمَا	تَأَدَّنْتُمْ
	мн	تَسَّالْتُمْ	تَسَّالْتُمْ	تَسَّالْتُمْ	تَأَدَّنْتُمْ	تَأَدَّنْتُمْ	تَأَدَّنْتُمْ
I		تَسَّالْتُ		تَسَّالْنَا	تَأَدَّنْتُ		تَأَدَّنْنَا

تَحَبَّأَ -> تُحَيِّئُ феъли.

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُحَيِّئُ	يُحَيِّبَانِ	يُحَيِّبُونَ
	мн	تُحَيِّبَانِ	تُحَيِّبَانِ	يُحَيِّبَانِ
II	мз	تُحَيِّبَانِ	تُحَيِّبَانِ	تُحَيِّبُونَ
	мн	تُحَيِّبِينَ	تُحَيِّبَانِ	تُحَيِّبَانِ
I		أَتَحَيِّبُ		نُحَيِّبُ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феъллар солим феъллар каби тусланади. Масалан,

يَتَوَصَّلُ -> تَوَصَّلُ феъли يَتَيْسَّرُ -> تَيْسَّرُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَوَصَّلُ	يَتَوَصَّلَانِ	يَتَوَصَّلُونَ	يَتَيْسَّرُ	يَتَيْسَّرَانِ	يَتَيْسَّرُونَ
	мн	تَتَوَصَّلُ	تَتَوَصَّلَانِ	يَتَوَصَّلْنَ	تَتَيْسَّرُ	تَتَيْسَّرَانِ	يَتَيْسَّرْنَ
II	мз	تَتَوَصَّلُ	تَتَوَصَّلَانِ	تَتَوَصَّلُونَ	تَتَيْسَّرُ	تَتَيْسَّرَانِ	تَتَيْسَّرُونَ
	мн	تَتَوَصَّلِينَ	تَتَوَصَّلَانِ	تَتَوَصَّلْنَ	تَتَيْسَّرِينَ	تَتَيْسَّرَانِ	تَتَيْسَّرْنَ
I		أَتَوَصَّلُ		نَتَوَصَّلُ	أَتَيْسَّرُ		نَتَيْسَّرُ

Бу феълларнинг мажҳул нисбати ҳам солим феъллар каби тусланади. Масалан,

تَوَصَّلُ -> تَوَصَّلُ феъли تَيْسَّرُ -> تَيْسَّرُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَوَصَّلُ	يَتَوَصَّلَانِ	يَتَوَصَّلُونَ	يَتَيْسَّرُ	يَتَيْسَّرَانِ	يَتَيْسَّرُونَ
	мн	تَتَوَصَّلُ	تَتَوَصَّلَانِ	يَتَوَصَّلْنَ	تَتَيْسَّرُ	تَتَيْسَّرَانِ	يَتَيْسَّرْنَ
II	мз	تَتَوَصَّلُ	تَتَوَصَّلَانِ	تَتَوَصَّلُونَ	تَتَيْسَّرُ	تَتَيْسَّرَانِ	تَتَيْسَّرُونَ
	мн	تَتَوَصَّلِينَ	تَتَوَصَّلَانِ	تَتَوَصَّلْنَ	تَتَيْسَّرِينَ	تَتَيْسَّرَانِ	тَتَيْсَّرْنَ
I		أَتَوَصَّلُ		نَتَوَصَّلُ	أَتَيْسَّرُ		نَتَيْسَّرُ

2. Ажваф феълларнинг тусланишида ҳам солим феъллардан фарқ қиладиган ўзгариш содир бўлмайди. Масалан, تَقُولُ -> تَقُولُ феъли تَرِيشُ -> تَرِيشُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَقُولُ	يَقُولَانِ	يَقُولُونَ	يَرِيشُ	يَرِيشَانِ	يَرِيشُونَ
	мн	تَقُولُ	تَقُولَانِ	يَقُولْنَ	تَرِيشُ	تَرِيشَانِ	يَرِيشْنَ
II	мз	تَقُولُ	تَقُولَانِ	تَقُولُونَ	تَرِيشُ	تَرِيشَانِ	تَرِيشُونَ
	мн	تَقُولِينَ	تَقُولَانِ	تَقُولْنَ	تَرِيشِينَ	تَرِيشَانِ	تَرِيشْنَ
I		أَقُولُ		نَقُولُ	أَرِيشُ		نَرِيشُ

Бу феълларнинг мажҳул нисбати умумий қоида асо-сида тусланади. Масалан,

تَقُولُ -> تَقُولُ феъли تَرِيشُ -> تَرِيشُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَقُولُ	يَقُولَانِ	يَقُولُونَ	يَرِيشُ	يَرِيشَانِ	يَرِيشُونَ
	мн	تَقُولُ	تَقُولَانِ	يَقُولْنَ	تَرِيشُ	تَرِيشَانِ	يَرِيشْنَ
II	мз	تَقُولُ	تَقُولَانِ	تَقُولُونَ	تَرِيشُ	تَرِيشَانِ	تَرِيشُونَ
	мн	تَقُولِينَ	تَقُولَانِ	تَقُولْنَ	تَرِيشِينَ	تَرِيشَانِ	тَرИшْنَ
I		أَقُولُ		نَقُولُ	أَرِيشُ		نَرِيشُ

3. Ноқис феълларнинг охирида “-айу” товуш бирик-маси мавжуд. Шунинг учун бундай товуш бирикмасига эга бўлган يَلْقَى феъли билан бир хил қўшимчага эга бў-лади. Масалан,

يَلْقَى -> يَلْقَى феъли يَتَجَلَّى -> يَتَجَلَّى феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَلْقَى	يَلْقَيَانِ	يَلْقَوْنَ	يَتَجَلَّى	يَتَجَلْيَانِ	يَتَجَلَّوْنَ
	мн	تَلْقَى	تَلْقَيَانِ	يَلْقَيْنِ	تَتَجَلَّى	تَتَجَلْيَانِ	يَتَجَلْيْنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَتَّبِعُنِي	تَتَّبِعَانِ	تَتَّبِعُونَ	تَتَّبِعْ	تَتَّبِعَانِ	تَتَّبِعُوا
	мн	تَتَّبِعِينَ	تَتَّبِعَانِ	تَتَّبِعْنَ	تَتَّبِعْ	تَتَّبِعَانِ	تَتَّبِعُوا
I		اتَّبِعْنِي		اتَّبِعْنِي	اتَّبِعْ		اتَّبِعْ

Бу феълларнинг мажбул нисбатида фақат феъл олдидаги йа-, та-, на- қўшимчалари йу-, ту-, ну- га ўзгаради. Масалан,

феъли تَتَّبِعُنِي -> تَتَّبِعْ

феъли تَتَّبِعْ -> تَتَّبِعَانِ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُتَّبِعُنِي	يُتَّبِعَانِ	يُتَّبِعُونَ	يُتَّبِعْ	يُتَّبِعَانِ	يُتَّبِعُوا
	мн	يُتَّبِعِينَ	يُتَّبِعَانِ	يُتَّبِعْنَ	يُتَّبِعْ	يُتَّبِعَانِ	يُتَّبِعُوا
II	мз	تَتَّبِعُنِي	تَتَّبِعَانِ	تَتَّبِعُونَ	تَتَّبِعْ	تَتَّبِعَانِ	تَتَّبِعُوا
	мн	تَتَّبِعِينَ	تَتَّبِعَانِ	تَتَّبِعْنَ	تَتَّبِعْ	تَتَّبِعَانِ	تَتَّبِعُوا
I		اتَّبِعْنِي		اتَّبِعْنِي	اتَّبِعْ		اتَّبِعْ

§ 86. V БОБ ФЕЪЛИНИНГ ШАРТ МАЙЛИ

Солим феъллар V бобининг шарт майли I ва II боб феъллари шарт майли билан бир хил қўшимчага эгадир:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَّفَعُلْ	يَتَّفَعُلَا	يَتَّفَعُلُوا
	мн	يَتَّفَعُلْنَ	يَتَّفَعُلَا	يَتَّفَعُلُوا
II	мз	تَتَّفَعُلْ	تَتَّفَعُلَا	تَتَّفَعُلُوا
	мн	تَتَّفَعُلْنَ	تَتَّفَعُلَا	تَتَّفَعُلُوا
I		اتَّفَعُلْ		اتَّفَعُلْ

Масалан, تَتَّفَعُلْ -> تَتَّفَعُلُوا гаплашмоқ феъли қуйидагича тусланади:

تَتَكَلَّمُ -> تَتَكَلَّمُوا

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَكَلَّمُ	يَتَكَلَّمَا	يَتَكَلَّمُوا
	мн	يَتَكَلَّمْنَ	يَتَكَلَّمَا	يَتَكَلَّمُوا
II	мз	تَتَكَلَّمُ	تَتَكَلَّمَا	تَتَكَلَّمُوا
	мн	تَتَكَلَّمْنَ	تَتَكَلَّمَا	تَتَكَلَّمُوا
I		اتَكَلَّمْ		اتَكَلَّمْ

V бобнинг шарт майли I бобнинг шарт майли бажарган вазифаларда ишлатилади. Масалан,

لم تَتَكَلَّمِي - Сен (мн) ҳеч гаплашмадинг.

Нотўғри феъллар шарт майлида қуйидагича тусланади:

I. Иккиланган феълларнинг шарт майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

феъли تَمَدَّدْ -> مَدَّ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَمَدَّدُ	يَتَمَدَّدَا	يَتَمَدَّدُوا
	мн	يَتَمَدَّدْنَ	يَتَمَدَّدَا	يَتَمَدَّدُوا
II	мз	تَتَمَدَّدُ	تَتَمَدَّدَا	تَتَمَدَّدُوا
	мн	تَتَمَدَّدْنَ	تَتَمَدَّدَا	تَتَمَدَّدُوا
I		اتَمَدَّدْ		اتَمَدَّدْ

II. Ҳамзали феъллар шарт майлида ҳам фақат имлога боғлиқ ўзгаришлар бор. Масалан,

феъли تَأَدَّنْ -> أَدَّنْ

феъли تَسَّأَلْ -> سَأَلْ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَأَدَّنْ	يَتَأَدَّنَا	يَتَأَدَّنُوا	يَتَسَّأَلْ	يَتَسَّأَلَا	يَتَسَّأَلُوا
	мн	يَتَأَدَّنْنَ	يَتَأَدَّنَا	يَتَأَدَّنُوا	يَتَسَّأَلْنَ	يَتَسَّأَلَا	يَتَسَّأَلُوا

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَعَاذُنْ	تَعَاذِنَا	تَعَاذُرُوا	تَعَسَّلَ	تَعَسَّلَا	تَعَسَّلُوا
	мн	تَعَاذِنِي	تَعَاذِنَا	تَعَاذُرُوا	تَعَسَّلَى	تَعَسَّلَا	تَعَسَّلُوا
I		أَتَاذُنْ		تَعَاذُنْ	أَتَسَّلَ		تَعَسَّلَ

فَعْلَى -> تَعَبًا

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَعَبَا	يَتَعَبَا	يَتَعَبُوا
	мн	يَتَعَبَانِي	يَتَعَبَانِي	يَتَعَبَانِ
II	мз	تَتَعَبَا	تَتَعَبَا	تَتَعَبُوا
	мн	تَتَعَبَانِي	تَتَعَبَانِي	تَتَعَبَانِ
I		أَتَعَبَا		تَتَعَبَا

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг шарт майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

فَعْلَى -> تَوَصَّلَ فَعْلَى -> تَبَسَّرَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَوَصَّلُ	يَتَوَصَّلَا	يَتَوَصَّلُوا	يَتَبَسَّرُ	يَتَبَسَّرَا	يَتَبَسَّرُوا
	мн	يَتَوَصَّلَانِي	يَتَوَصَّلَانِي	يَتَوَصَّلَانِ	يَتَبَسَّرَى	يَتَبَسَّرَا	يَتَبَسَّرُوا
II	мз	تَتَوَصَّلُ	تَتَوَصَّلَا	تَتَوَصَّلُوا	تَتَبَسَّرُ	تَتَبَسَّرَا	تَتَبَسَّرُوا
	мн	تَتَوَصَّلَانِي	تَتَوَصَّلَانِي	تَتَوَصَّلَانِ	تَتَبَسَّرَى	تَتَبَسَّرَا	تَتَبَسَّرُوا
I		أَتَوَصَّلُ		تَتَوَصَّلُ	أَتَبَسَّرُ		تَتَبَسَّرُ

2. Ажваф феълларнинг шарт майли ҳам солим феълларники каби шаклга эга. Масалан,

فَعْلَى -> قَالَ فَعْلَى -> رَأَى

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَقُولُ	يَقُولَا	يَقُولُوا	يَرَى	يَرَى	يَرَى
	мн	يَقُولَانِي	يَقُولَانِي	يَقُولَانِ	يَرَى	يَرَى	يَرَى

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَتَقَوْلُ	تَتَقَوْلَا	تَتَقَوْلُوا	تَتَرَى	تَتَرَى	تَتَرَى
	мн	تَتَقَوْلَانِي	تَتَقَوْلَانِي	تَتَقَوْلَانِ	تَتَرَى	تَتَرَى	تَتَرَى
I		أَتَقَوْلُ		تَتَقَوْلُ	أَتَرَى		تَتَرَى

3. Ноқис феълларнинг шарт майлида охиридаги чўзиқ унлилар қисқага ўзгаради. Бошқача айтганда, لَقِيَ - феълнинг шарт майли қандай тугаса, бу феъллар ҳам шундай қўшимча билан тугайди:

فَعْلَى -> تَبَيَّنَ فَعْلَى -> تَجَلَّى

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَبَيَّنُ	يَتَبَيَّنَا	يَتَبَيَّنُوا	يَتَجَلَّى	يَتَجَلَّى	يَتَجَلَّى
	мн	يَتَبَيَّنَانِي	يَتَبَيَّنَانِي	يَتَبَيَّنَانِ	يَتَجَلَّى	يَتَجَلَّى	يَتَجَلَّى
II	мз	تَتَبَيَّنُ	تَتَبَيَّنَا	تَتَبَيَّنُوا	تَتَجَلَّى	تَتَجَلَّى	تَتَجَلَّى
	мн	تَتَبَيَّنَانِي	تَتَبَيَّنَانِي	تَتَبَيَّنَانِ	تَتَجَلَّى	تَتَجَلَّى	تَتَجَلَّى
I		أَتَبَيَّنُ		تَتَبَيَّنُ	أَتَجَلَّى		تَتَجَلَّى

§ 87. V БОБ ФЕЪЛИНИНГ БУЙРУҚ МАЙЛИ

Солим феълларнинг буйруқ майли II шахсда қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

فَعْلَى -> تَفَعَّلَ .

Масалан, تَكَلَّمَ - гаплашмоқ -> تَكَلَّمَ (мз).

Буйруқ майли шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَفَعَّلَ	تَفَعَّلَا	تَفَعَّلُوا
мн	تَفَعَّلَانِي	تَفَعَّلَانِي	تَفَعَّلَانِ

Масалан, **تَعَلَّمُوا** – ўрганинглар (мз)

تَعَلَّمِي – ўрган (мн) ва ҳ.к.

Нотўғри феъллардан буйруқ майли қуйидагича ҳосил бўлади:

I. Иккиланган феълларнинг буйруқ майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَمَدَّدَ – **مَدَّ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَمَدَّدَ	تَمَدَّدَا	تَمَدَّدُوا
	мн	تَمَدَّدِي	تَمَدَّدَا	تَمَدَّدَنَ

II. Ҳамзали феълларнинг буйруқ майли ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَسَأَلُ – **سَأَلَ** феъли **تَأْذُنَ** – **أَذِنَ** феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَسَأَلُ	تَسَأَلَا	تَسَأَلُوا	تَسَأَلُ	تَسَأَلَا	تَسَأَلُوا
	тасәәлү	тасәәлә	тасәәлә	тасәәлү	тасәәлә	тасәәлә
мн	تَسَأَلِي	تَسَأَلَا	تَسَأَلَنَ	تَسَأَلِي	تَسَأَلَا	تَسَأَلَنَ
	тасәәли	тасәәлә	тасәәлә	тасәәли	тасәәлә	тасәәлә

تَخَبَّأَ – **خَبَأَ** феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَخَبَّأَ	تَخَبَّأَا	تَخَبَّأُوا
	тәхәә	тәхәә	тәхәә
мн	تَخَبَّأِي	تَخَبَّأَا	تَخَبَّأَنَ
	тәхәәли	тәхәә	тәхәә

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг буйруқ майли ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَوَصَّلَ – **وَصَّلَ** феъли **تَيَسَّرَ** – **يَسَّرَ** феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَوَصَّلَ	تَوَصَّلَا	تَوَصَّلُوا	تَيَسَّرَ	تَيَسَّرَا	تَيَسَّرُوا
	товәсәл	товәсәлә	товәсәлә	тәйсәә	тәйсәә	тәйсәә
мн	تَوَصَّلِي	تَوَصَّلَا	تَوَصَّلَنَ	تَيَسَّرِي	تَيَسَّرَا	تَيَسَّرَنَ
	товәсәли	товәсәлә	товәсәлә	тәйсәәли	тәйсәә	тәйсәә

2. Ажваф феъллар буйруқ майли ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَرَيْشَ – **رَأَشَ** феъли **تَقَوَّلَ** – **قَالَ** феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَرَيْشَ	تَرَيْشَا	تَرَيْشُوا	قَالَ	قَالَا	قَالُوا
	тәйсәш	тәйсәш	тәйсәш	қал	қал	қал
мн	تَرَيْشِي	تَرَيْشَا	تَرَيْشَنَ	قَالَ	قَالَا	قَالَنَ
	тәйсәшли	тәйсәш	тәйсәш	қал	қал	қал

3. Ноқис феълларнинг буйруқ майли учинчи ўзак ундошнинг тушиб қолиши билан ҳосил бўлади. Масалан,

تَجَلَّى – **جَلَّى** феъли **تَبَّنَى** – **بَنَى** феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَجَلَّى	تَجَلَّىا	تَجَلَّىوا	بَنَى	بَنَىا	بَنَىوا
	тәжәллі	тәжәллі	тәжәллі	бәнә	бәнә	бәнә
мн	تَجَلَّىي	تَجَلَّىا	تَجَلَّىنَ	بَنَىي	بَنَىا	بَنَىنَ
	тәжәлли	тәжәллі	тәжәллі	бәнәли	бәнә	бәнә

§ 88. V БОБ ФЕЪЛИНИНГ ИСТАК МАЙЛИ

V боб солим феълларининг истак майли қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَفَعَّلَ	يَتَفَعَّلَا	يَتَفَعَّلُوا
	мн	يَتَفَعَّلِي	يَتَفَعَّلَا	يَتَفَعَّلَنَ
II	мз	تَتَفَعَّلَ	تَتَفَعَّلَا	تَتَفَعَّلُوا
	мн	تَتَفَعَّلِي	تَتَفَعَّلَا	تَتَفَعَّلَنَ
I		أَتَفَعَّلَ		أَتَفَعَّلَ

Масалан, **تَكَلَّمَ** – **كَلَّمَ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَكَلَّمُ	يَتَكَلَّمَا	يَتَكَلَّمُوا
	мн	يَتَكَلَّمِي	يَتَكَلَّمَا	يَتَكَلَّمَنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَتَكَلَّمُ	تَتَكَلَّمَا	تَتَكَلَّمُوا
	мн	تَتَكَلَّمْنَ	تَتَكَلَّمَا	تَتَكَلَّمْنَ
I		أَتَكَلَّمُ		تَتَكَلَّمُ

V боб истак майли юқоридаги бобларнинг истак майли ишлатилган ўринларда ишлатилади. Масалан,

يَنْبَغِي لَهُمْ أَنْ يَتَكَلَّمُوا بِالْعَرَبِيَّةِ – Улар (мз) арабча гаплашишлари лозим.

Нотўғри феълларнинг истак майли қуйидагича ҳосил бўлади:

I. Иккиланган феълларнинг истак майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَمَدَّدٌ -> مَدَّ феъл

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَمَدَّدُ	يَتَمَدَّدَا	يَتَمَدَّدُوا
	мн	تَتَمَدَّدُ	تَتَمَدَّدَا	يَتَمَدَّدْنَ
II	мз	تَتَمَدَّدُ	تَتَمَدَّدَا	تَتَمَدَّدُوا
	мн	تَتَمَدَّدِي	تَتَمَدَّدَا	تَتَمَدَّدْنَ
I		أَتَمَدَّدُ		تَتَمَدَّدُ

II. Ҳамзали феълларнинг истак майли ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَسَأَلٌ -> سَأَلَ феъл تَأَذَّنٌ -> أَذَّنَ феъл

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَأَذَّنُ	يَتَأَذَّنَا	يَتَأَذَّنُوا	يَسْأَلُ	يَسْأَلَا	يَسْأَلُوا
	мн	تَتَأَذَّنُ	تَتَأَذَّنَا	يَتَأَذَّنْنَ	تَسْأَلُ	تَسْأَلَا	يَسْأَلْنَ
II	мз	تَتَأَذَّنُ	تَتَأَذَّنَا	تَتَأَذَّنُوا	تَسْأَلُ	تَسْأَلَا	تَسْأَلُوا
	мн	تَتَأَذَّنِي	تَتَأَذَّنَا	تَتَأَذَّنْنَ	تَسْأَلِي	تَسْأَلَا	تَسْأَلْنَ
I		أَتَأَذَّنُ		تَتَأَذَّنُ	أَسْأَلُ		تَسْأَلُ

تَخَبَّأَ -> خَبَأَ феъл

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَخَبَّأُ	يَتَخَبَّأَا	يَتَخَبَّأُوا
	мн	تَتَخَبَّأُ	تَتَخَبَّأَا	يَتَخَبَّأْنَ
II	мз	تَتَخَبَّأُ	تَتَخَبَّأَا	تَتَخَبَّأُوا
	мн	تَتَخَبَّأِي	تَتَخَبَّأَا	تَتَخَبَّأْنَ
I		أَتَخَبَّأُ		تَتَخَبَّأُ

III. Заиф феълларнинг истак майли қуйидагича ҳосил бўлади:

1. Солимсифат феълларнинг истак майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَيَسَّرٌ -> يَسَّرَ феъл تَوَصَّلٌ -> وَصَلَ феъл

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَوَصَّلُ	يَتَوَصَّلَا	يَتَوَصَّلُوا	يَتَيَسَّرُ	يَتَيَسَّرَا	يَتَيَسَّرُوا
	мн	تَتَوَصَّلُ	تَتَوَصَّلَا	يَتَوَصَّلْنَ	تَتَيَسَّرُ	تَتَيَسَّرَا	يَتَيَسَّرْنَ
II	мз	تَتَوَصَّلُ	تَتَوَصَّلَا	تَتَوَصَّلُوا	تَتَيَسَّرُ	تَتَيَسَّرَا	تَتَيَسَّرُوا
	мн	تَتَوَصَّلِي	تَتَوَصَّلَا	تَتَوَصَّلْنَ	تَتَيَسَّرِي	تَتَيَسَّرَا	تَتَيَسَّرْنَ
I		أَتَوَصَّلُ		تَتَوَصَّلُ	أَتَيَسَّرُ		تَتَيَسَّرُ

2. Ажваф феълларнинг истак майли ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَرَيْشٌ -> رَأَى феъл تَقَوْلٌ -> قَالَ феъл

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَقَوْلُ	يَتَقَوْلَا	يَتَقَوْلُوا	يَتَرَيْشُ	يَتَرَيْشَا	يَتَرَيْشُوا
	мн	تَتَقَوْلُ	تَتَقَوْلَا	يَتَقَوْلْنَ	تَتَرَيْشُ	تَتَرَيْشَا	يَتَرَيْشْنَ
II	мз	تَتَقَوْلُ	تَتَقَوْلَا	تَتَقَوْلُوا	تَتَرَيْشُ	تَتَرَيْشَا	تَتَرَيْشُوا
	мн	تَتَقَوْلِي	تَتَقَوْلَا	تَتَقَوْلْنَ	تَتَرَيْشِي	تَتَرَيْشَا	تَتَرَيْشْنَ
I		أَتَقَوْلُ		تَتَقَوْلُ	أَتَرَيْشُ		تَتَرَيْشُ

3. Ноқис феълларнинг истак майли айрим шахсларда ҳозирги-келаси замон шакли билан бир хилдир. Масалан,

феъли $تَبْنِي$ -> $بَنَى$ феъли $تَجَلَى$ -> $جَلَا$

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَبْنِي	تَبْنِيَا	تَبْنُوا	تَجَلَى	تَجَلِيَا	تَجَلُوا
	мн	تَبْنِي	تَبْنِيَا	تَبْنِينَ	تَجَلَى	تَجَلِيَا	تَجَلِينَ
II	мз	تَبْنِي	تَبْنِيَا	تَبْنُوا	تَجَلَى	تَجَلِيَا	تَجَلُوا
	мн	تَبْنِي	تَبْنِيَا	تَبْنِينَ	تَجَلَى	تَجَلِيَا	تَجَلِينَ
I		أَتْبِنِي		تَبْنِي	أَتَجَلَى		تَجَلَى

§ 89. V БОБ ФЕЪЛИНИНГ МАСДАРИ

V боб солим феълларининг масдари $تَفَعَّلَ$ вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

$تَكَلَّمَ$ - гаплашмоқ -> $تَكَلَّم$ - гаплашиш,

$تَخَرَّجَ$ - тугатмоқ (ўқ.юртини) -> $تَخْرُج$ - тугатиш.

Нотўғри феълларнинг масдари:

I. Иккиланган феълларнинг масдари солим феълларники билан бир хил вазнда ҳосил бўлади. Масалан,

$تَمَدَّدَ$ - чўзилмоқ -> $تَمَدَّد$ - чўзилиш,

$تَحَرَّرَ$ - озод бўлмоқ -> $تَحَرَّر$ - озод бўлиш.

II. Ҳамзали феълларнинг масдари ҳам солим феълларники каби ҳосил бўлади. Масалан,

$تَأَدَّنَ$ - хабар бермоқ -> $تَأَدَّن$ - хабар бериш.

$تَسَأَّلَ$ - тиланмоқ -> $تَسَوَّلَ$ - тиланиш

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг масдари солим феълларники каби ҳосил бўлади. Масалан,

$تَوَصَّلَ$ - етиб олиш -> $تَوَصَّلَ$ - етиб олмақ,

$تَيْسَّرَ$ - муяссар бўлмоқ -> $تَيْسَّرَ$ - муяссар бўлиш.

2. Ажваф феълларнинг масдари ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

$تَقَوْلَ$ - миш-миш тарқатмоқ -> $تَقَوْلَ$ - миш-миш тарқатиш,

$تَرِيَّشَ$ - бойимоқ -> $تَرِيَّشَ$ - бойиш.

3. Ноқис феълларнинг масдарида учинчи ўзак ундош тушиб қолади. Масалан,

$تَبْنِي$ - ўғил -> $تَبْنُ$ (аниқ ҳолатда - $الْتَبْنِي$)

асраб олмақ ўғил асраб олиш,

$تَجَلَى$ - очилмоқ -> $تَجَلَّ$ (аниқ ҳолатда - $الْتَجَلَى$)

фош бўлмоқ очилиш, фош бўлиш.

§ 90. V БОБ ФЕЪЛИНИНГ СИФАТДОШЛАРИ

Солим феълларнинг аниқ нисбат сифатдоши $مُتَفَعَّلٌ$ вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

$تَكَلَّمَ$ - гаплашмоқ -> $مُتَكَلَّمٌ$ - гаплашувчи,

$تَخَرَّجَ$ - тугатмоқ -> $مُتَخَرِّجٌ$ - битирувчи.

Солим феълларнинг мажҳул нисбат сифатдоши $مُتَفَعَّلٌ$ вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

$تَكَلَّمَ$ - гаплашмоқ -> $مُتَكَلَّمٌ$ - гаплашилган (мавзу),

$تَخَرَّجَ$ - тугатмоқ -> $مُتَخَرِّجٌ$ - битирилган (ўқув юрти).

Нотўғри феълларнинг сифатдошлари:

I. Иккиланган феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши солим феълларники кабидир. Масалан,

تَمَدَّدٌ - чўзилмоқ → مَتَمَدَّدٌ - مَتَمَدَّدَةٌ - чўзилувчи,

تَحَرَّرٌ - озод бўлмоқ → مَتَحَرَّرٌ - مَتَحَرَّرَةٌ - озод бўлувчи,

б) мажҳул нисбат сифатдоши ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَمَدَّدٌ - чўзилмоқ → مَتَمَدَّدٌ - مَتَمَدَّدَةٌ - чўзилган (жой),

تَحَرَّرٌ - озод бўлмоқ → مَتَحَرَّرٌ - مَتَحَرَّرَةٌ - озод бўлинган,

II. Ҳамзали феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши солим феъллардан фарқ қилмайди:

تَأَدَّنٌ - хабар бермоқ → مَتَأَدَّنٌ - مَتَأَدَّنَةٌ - хабар берувчи,

تَسَأَّلٌ - тиланмоқ → مَتَسَأَّلٌ - مَتَسَأَّلَةٌ - тиланчи,

تَخَبَّأٌ - беркинмоқ → مَتَخَبَّأٌ - مَتَخَبَّأَةٌ - беркинувчи,

б) мажҳул нисбат сифатдоши ҳам солим феълларники кабидир. Масалан,

تَأَدَّنٌ - хабар бермоқ → مَتَأَدَّنٌ - مَتَأَدَّنَةٌ - хабар берилган,

تَسَأَّلٌ - тиланмоқ → مَتَسَأَّلٌ - مَتَسَأَّلَةٌ - тиланилган (нарса),

تَخَبَّأٌ - беркинмоқ → مَتَخَبَّأٌ - مَتَخَبَّأَةٌ - беркитилган,

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши солим феълларники кабидир. Масалан,

تَوَصَّلٌ - етиб олмақ → مَتَوَصَّلٌ - مَتَوَصَّلَةٌ - етиб олувчи,

تَيَسَّرٌ - муяссар бўлмоқ → مَتَيَسَّرٌ - مَتَيَسَّرَةٌ - муяссар бўлган,

б) мажҳул нисбат сифатдоши ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَوَصَّلٌ - етиб олмақ → مَتَوَصَّلٌ - مَتَوَصَّلَةٌ - етиб олинган,

تَيَسَّرٌ - муяссар бўлмоқ → مَتَيَسَّرٌ - مَتَيَسَّرَةٌ - муяссар бўлинган,

2. Ажваф феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши умумий вазн асосида ҳосил бўлади:

تَقَوْلٌ - миш-миш тарқатмоқ → مَتَقَوْلٌ - مَتَقَوْلَةٌ - миш-миш тарқатувчи,

تَرَيْشٌ - бойимоқ → مَتَرَيْشٌ - مَتَرَيْشَةٌ - боювчи,

б) мажҳул нисбат сифатдоши ҳам умумий қоида асосида ҳосил бўлади. Масалан,

تَقَوْلٌ - миш-миш тарқатмоқ → مَتَقَوْلٌ - مَتَقَوْلَةٌ - миш-миш қилинган,

تَرَيْشٌ - бойимоқ → مَتَرَيْشٌ - مَتَرَيْشَةٌ - бойилган,

3. Ноқис феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдошида масдари каби учинчи ўзак ундош тушиб қолади. Масалан,

تَبَيَّنَ - ўғил асраб олмақ → مَتَبَيَّنَ (аниқ ҳол. -

الْمَتَبَيَّنَى) - مَتَبَيَّنَ - ўғил асраб олувчи,

تَجَلَّى - очилмоқ, фош бўлмоқ → مَتَجَلَّى (аниқ ҳол. -

الْمَتَجَلَّى) - مَتَجَلَّى - очилувчи, фош бўлувчи,

б) мажҳул нисбат сифатдоши учинчи ўзак ундоши ўрнига ўқилмайдиган алиф мақсурани қўйиш билан ҳосил қилинади. Масалан,

تَبَيَّنَ - ўғил асраб олмақ → مَتَبَيَّنَى (аниқ ҳол. -

الْمَتَبَيَّنَى) - مَتَبَيَّنَا - ўғил қилиб асраб олинган,

تَجَلَّى - очилмоқ, фош бўлмоқ → مَتَجَلَّى (аниқ ҳол. -

الْمَتَجَلَّى) - مَتَجَلَّاهُ - очилган, фош этилган.

Эслатма. V боб феъли кўпинча ўзлик-мажҳул маъноларда бўлганлиги сабабли, унинг мажҳул нисбат сифатдоши амалда ишлатилмайди.

§ 91. СИФАТ ДАРАЖАЛАРИ

Сифатлар уч хил даражага эга: оддий даража, қиёсий даража ва орттирма даража.

Юқорида зикр этилган сифатларнинг барчаси оддий даража сифатларидир.

Қиёсий даража сифатлари аниқланмишнинг сони ва жинсидан қатъи назар **مِنْ أَفْعَلُ** вазнида ясалади. Бунда белги қайси предметнинг белгисига қиёсланаётган бўлса, ўша сўз **مِنْ** предлогидан кейин келади. Масалан,

أَكْبَرُ مِنَ الْمَجَلَّةِ – Китоб журналдан каттароқ.

أَنْفَعُ مِنَ الْقِرَاءَةِ – Ёзиш ўқишдан фойдалироқ.

أَخْتِي أَصْفَرُ مِنِّي – Синглим мендан кичикроқ.

Агар бир предметнинг турли вақтдаги белгиси ўзаро қиёсланса, шу предмет номи икки марта такрорланмасдан, ўрнига унга сон ва жинсда мос бўлган бирикма олмош ишлатилади. Масалан,

مَدِينَتُنَا فِي هَذِهِ السَّنَةِ أَجْمَلُ مِنْهَا فِي السَّنَةِ الْمَاضِيَةِ

– Шаҳримиз бу йил ўтган йилгидан чиройлироқ.

Агар **مِنْ** предлогидан кейин бевосита феъл келса, предлогдан кейин **مَا** юкламаси орттирилади – **مِمَّا**. Масалан,

الطَّقْسُ الْيَوْمَ آخَرُ مِمَّا كَانَ أَمْسَ – Об-ҳаво бугун кечагидан иссиқроқ.

Орттирма даража сифати ҳам оддий даражадаги сифатни **أَفْعَلُ** вазнига солиш билан ҳосил қилинади.

Лекин у сифатланмишнинг жинси ва сонига мувофиқ равишда ўзгаради:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَفْعَلُ	أَفْعَلَانِ	أَفْعَالٌ
мн	فَعْلَى	فَعْلَيَانِ	فَعْلَيَاتٌ

Орттирма даража сифати сифатланмиш билан қуйидаги усулларда бирикади:

1. Орттирма даражадаги сифат мослашган аниқловчи каби сифатланмишдан кейин келади. Масалан,

أَفْعَلُ مِنَ الطَّالِبِ الْأَخْسَنِ – Энг яхши студент, **أَفْعَلَةُ مِنَ الطَّالِبَةِ الْحَسَنَةِ** –

Энг яхши студент қиз

أَفْعَلَانِ مِنَ الطَّالِبَانِ الْأَخْسَنَانِ – Энг яхши 2 студент,

أَفْعَلَتَانِ مِنَ الطَّالِبَتَانِ الْحَسَنَتَانِ – Энг яхши 2 студентка.

أَفْعَالٌ مِنَ الطَّلَابِ الْأَحْسَنِ – Энг яхши студентлар,

أَفْعَالَاتٌ مِنَ الطَّلِبَاتِ الْحَسَنَاتِ – Энг яхши студенткалар.

2. Сифат билан сифатланмиш изофа шаклини олади ва бунда орттирма даражадаги сифат музоф ўрнида келади ва ҳар икки жинсда ўзгармай, **أَفْعَلُ** шаклини олади. Сифатланмиш эса кўпликда аниқ ҳолатда музоф илайҳи бўлиб келади. Масалан,

أَحْسَنُ الطَّلَابِ – Студентларнинг энг яхшиси,

أَحْسَنُ الطَّلِبَاتِ – Студент қизларнинг энг яхшиси.

3. Сифатланмиш билан изофа шаклида мослашади. Бунда сифат музоф бўлиб, сифатланмиш эса бирликда ноаниқ ҳолатда музоф илайҳи бўлиб келади. Масалан,

أَحْسَنُ طَالِبٍ – Энг яхши студент,

أَحْسَنُ طَالِبَةٍ – Энг яхши студент қиз.

أَفْعَلٌ – **فَعْلَاءٌ** шаклидаги сифатлардан, белгини билди-

рувчи сифатдошлардан ва нисбий сифатлардан қиёсий ва

орттирма даража синтактик йўл билан яъни **أَشَدُّ**, **أَكْثَرُ**, **أَقْلُّ** каби сўзлар ва ундан кейин солиштириладиган белги шу ўзакдан ҳосил бўлган тушум келишигидаги ноаниқ ҳолатда турган масдар ёрдамида ҳосил қилинади. Масалан,

هَذِهِ الرَّوْدَةُ أَشَدُّ حُمْرَةً مِنْ تِلْكَ – Бу атиргул наригисидан қизилроқ.

أَخِي أَقْلُّ أَجْتِهَادًا مِنْ صَدِيقِهِ – Укам ўртоғидан кўра камроқ тиришқоқдир.

خَيْرٌ – яхши, **شَرٌّ** – ёмон сифатларидан қиёсий ва орттирма даража сифати **أَفْعَلٌ** вазнида эмас, шу сифатларнинг ўзидан ҳосил бўлади. Масалан,

الصَّلَاةُ خَيْرٌ مِنَ النَّوْمِ – Намоз уйқудан яхшироқдир.

شَرُّ الْبِلَادِ مَكَانٌ لَا صَدِيقَ بِهِ – Юртларнинг энг ёмони дўст йўқ бўлган юртдир.

§ 92. IV БОБ ФЕЪЛИ

Солим феълларнинг IV боби I боб феълидан ҳосил бўлиб, ўтган замон вазни **أَفْعَلٌ** дир. У шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَفْعَلُ	أَفْعَلَا	أَفْعَلُوا
	мн	أَفْعَلْتُمْ	أَفْعَلْتَا	أَفْعَلْنَ
II	мз	أَفْعَلْتِ	أَفْعَلْتُمَا	أَفْعَلْتُمْ
	мн	أَفْعَلْتُمْ	أَفْعَلْتُمَا	أَفْعَلْتُنَّ
I		أَفْعَلْتُ		أَفْعَلْنَا

Масалан, **أَخْرَجَ** → **خَرَجَ** чиқармоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَخْرَجَ	أَخْرَجَا	أَخْرَجُوا
	мн	أَخْرَجْتُمْ	أَخْرَجْتَا	أَخْرَجْنَ
II	мз	أَخْرَجْتِ	أَخْرَجْتُمَا	أَخْرَجْتُمْ
	мн	أَخْرَجْتُمْ	أَخْرَجْتُمَا	أَخْرَجْتُنَّ
I		أَخْرَجْتُ		أَخْرَجْنَا

أَخْرَجْتُمْ – Сизлар (мн) чиқардингизлар,

أَسْقَطْنَا – Биз туширдик.

Бу бобда ҳам ўтган замоннинг инкор формаси **مَا** юкламаси ёрдамида ҳосил бўлади.

Солим феълларнинг ўтган замон мажхул нисбати қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَفْعَلُ	أَفْعَلَا	أَفْعَلُوا
	мн	أَفْعَلْتُمْ	أَفْعَلْتَا	أَفْعَلْنَ
II	мз	أَفْعَلْتِ	أَفْعَلْتُمَا	أَفْعَلْتُمْ
	мн	أَفْعَلْتُمْ	أَفْعَلْتُمَا	أَفْعَلْتُنَّ
I		أَفْعَلْتُ		أَفْعَلْنَا

Масалан, **أَسْقَطَتِ الطَّائِرَةُ** – Самолёт уриб туширилди.

IV боб солим феълларининг ҳозирги-келаси замони қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفْعَلُ	يُفْعَلَانِ	يُفْعَلُونَ
	мн	تُفْعَلُ	تُفْعَلَانِ	يُفْعَلْنَ
II	мз	تُفْعَلُ	تُفْعَلَانِ	تُفْعَلُونَ
	мн	تُفْعَلِينَ	تُفْعَلَانِ	تُفْعَلْنَ
I		أَفْعَلُ		تُفْعَلُ

Масалан, **سَقَطَ** → **أَسْقَطَ** туширмоқ, феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُسْقِطُ	يُسْقِطَانِ	يُسْقِطُونَ
	мн	تُسْقِطُ	تُسْقِطَانِ	يُسْقِطْنَ
II	мз	تُسْقِطُ	تُسْقِطَانِ	تُسْقِطُونَ
	мн	تُسْقِطِينَ	تُسْقِطَانِ	تُسْقِطْنَ
I		أَسْقِطُ		نُسْقِطُ

غداً سَنُسْقِطُ الطَّائِرَةَ بِالصَّارُوعِ – Эртага ракета билан самолётни уриб туширамиз.

IV боб ҳозирги-келаси замон феълининг инкори феъл олдига **لَا** юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

IV боб солим феълининг мажҳул нисбати ҳозирги-келаси замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفْعَلُ	يُفْعَلَانِ	يُفْعَلُونَ
	мн	تُفْعَلُ	تُفْعَلَانِ	يُفْعَلْنَ
II	мз	تُفْعَلُ	تُفْعَلَانِ	تُفْعَلُونَ
	мн	تُفْعَلِينَ	تُفْعَلَانِ	تُفْعَلْنَ
I		أَفْعَلُ		نُفْعَلُ

Масалан, **تُسْقِطُ الطَّائِرَاتُ كَثِيرًا فِي الْمَعَارِكِ** –

Жангларда самолётлар кўплаб уриб туширилади.

Кўриниб туриптики, I боб феъли мажҳул нисбати билан IV боб феъли мажҳул нисбати ҳозирги-келаси замонда бир хил шаклга эга. Буларнинг қайси боб эканлигини контекстангина билиб олиш мумкин.

IV боб феъли қуйидаги маъноларни билдиради:

1. I бобдаги ўтимсиз феъл IV бобда ўтимли феълга айланади:

خَرَجَ – чиқмоқ → **أَخْرَجَ** – чиқармоқ,

رَجَعَ – қайтмоқ → **أَرْجَعَ** – қайтармоқ,

سَقَطَ – тушмоқ → **أَسْقَطَ** – туширмоқ.

2. I бобда ўтимли бўлган феълларнинг IV бобда орттирма нисбати ҳосил бўлади. Масалан,

شَرِبَ – ичмоқ → **أَشْرَبَ** – ичирмоқ,

لَبَسَ – киймоқ → **أَلْبَسَ** – кийдирмоқ,

لَعِبَ – ўйнамоқ → **أَلْعَبَ** – ўйнатмоқ.

3. Уч ундошли ўзақдан ташкил топган географик номлардан шу ўзақ ёрдамида ҳосил бўлган IV боб феъли шу географик ном томонга йўл олиш маъносини билдиради. Масалан,

مِصْرٌ – Миср → **أَمِصَّرَ** – Мисрга жўнамоқ,

العِرَاقُ – Ироқ → **أَعْرَقَ** – Ироққа бормоқ,

بَحْرٌ – денгиз → **أَبْحَرَ** – денгизга йўл олмоқ.

4. Айрим IV боб феълининг семантик ўзгаришлари жуда узоқ тарихга бориб тақалади ва уларнинг маъносини фақат луғат орқали аниқлаш мумкин. Масалан,

قَسَمَ – қисмга бўлмоқ → **أَقَسَمَ** – қасам ичмоқ,

ضَرَبَ – урмоқ → **أَضْرَبَ** – иш ташламоқ.

§ 93. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАР IV БОБИНИНГ ЎТГАН ЗАМОНИ

I. Иккиланган феълларнинг ўтган замонида қуйидаги товуш ўзгариши содир бўлади:

I боб – мадада → мадда → IV боб – 'амдада → 'амадда. **مَدَّ** → **أَمَدَّ** таъминламоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَمَدُّ	أَمَدَّا	أَمَدُوا
	мн	أَمَدَّتْ	أَمَدَّتَا	أَمَدَدُوا
II	мз	أَمَدَدْتُ	أَمَدَدْتُمَا	أَمَدَدْتُمْ
	мн	أَمَدَدْتِ	أَمَدَدْتِمَا	أَمَدَدْتِن
I		أَمَدَدْتُ		أَمَدَدْنَا

Иккиланган феълларнинг мажхул нисбатида ҳам қуйидаги товуш ўзгариши содир бўлади: I боб – мудидда → мудада → IV боб – 'умдидда → 'умидда. **مَدَّ** → **أَمَدَّ** таъминланмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَمَدُّ	أَمَدَّا	أَمَدُوا
	мн	أَمَدَّتْ	أَمَدَّتَا	أَمَدَدُوا
II	мз	أَمَدَدْتُ	أَمَدَدْتُمَا	أَمَدَدْتُمْ
	мн	أَمَدَدْتِ	أَمَدَدْتِمَا	أَمَدَدْتِن
I		أَمَدَدْتُ		أَمَدَدْنَا

II. Ҳамзали феъллар ичидан биринчи ўзак ундоши ҳамзадан иборат феълларда биз илгари зикр қилган 'а' → а товуш ўзгариши юз беради. Иккинчи ва учинчи ўзак ундоши ҳамзадан иборат бўлган феълларда эса, имлога алоқадор ўзгаришлар бўлади, холос. Масалан,

Амн → Амн → Амн – имон келтириш феъли **أَمَّنَ** → **أَمَّنَ** – қасос олмақ феъли **أَمَّرَ** → **أَمَّرَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَمَّنَ	أَمَّنَا	أَمَّنُوا	أَمَّرَ	أَمَّرَا	أَمَّرُوا
	мн	أَمَّنَتْ	أَمَّنَتَا	أَمَّنُوا	أَمَّرَتْ	أَمَّرَتَا	أَمَّرَتُوا
II	мз	أَمَّنْتُ	أَمَّنْتُمَا	أَمَّنْتُمْ	أَمَّرْتُ	أَمَّرْتُمَا	أَمَّرْتُمْ
	мн	أَمَّنْتِ	أَمَّنْتِمَا	أَمَّنْتِن	أَمَّرْتِ	أَمَّرْتِمَا	أَمَّرْتِن
I		أَمَّنْتُ		أَمَّنْنَا	أَمَّرْتُ		أَمَّرْنَا

ФрА → ФрА – ўқитмоқ феъли **فَرَّأَ** → **فَرَّأَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	فَرَّأَ	فَرَّأَا	فَرَّأُوا
	мн	فَرَّأَتْ	فَرَّأَتَا	فَرَّأَتُوا
II	мз	فَرَّأْتُ	فَرَّأْتُمَا	فَرَّأْتُمْ
	мн	فَرَّأْتِ	فَرَّأْتِمَا	فَرَّأْتِن
I		فَرَّأْتُ		فَرَّأْنَا

Ҳамзали феълларнинг мажхул нисбатида ҳам 'у' → у товуш ўзгариши содир бўлади. Қолган вариантларда ўзгариш юз бермайди:

Амн → Амн → Амн – имон келтирилмоқ феъли **أَمِنَ** → **أَمِنَ** – қасос

олинмоқ феъли **أَمِنَ** → **أَمِنَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَمِنَ	أَمِنَا	أَمِنُوا	أَمِنَ	أَمِنَا	أَمِنُوا
	мн	أَمِنَتْ	أَمِنَتَا	أَمِنُوا	أَمِنَتْ	أَمِنَتَا	أَمِنَتُوا
II	мз	أَمِنْتُ	أَمِنْتُمَا	أَمِنْتُمْ	أَمِنْتُ	أَمِنْتُمَا	أَمِنْتُمْ
	мн	أَمِنْتِ	أَمِنْتِمَا	أَمِنْتِن	أَمِنْتِ	أَمِنْتِمَا	أَمِنْتِن
I		أَمِنْتُ		أَمِنْنَا	أَمِنْتُ		أَمِنْنَا

أَفْرِيْ -> فَرِيْ - ўқитилмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَفْرِيْ	أَفْرِيَا	أَفْرِيُوْا
	мн	أَفْرِيْتُمْ	أَفْرِيْتُمَا	أَفْرِيْتُمْ
II	мз	أَفْرِيْتُمْ	أَفْرِيْتُمَا	أَفْرِيْتُمْ
	мн	أَفْرِيْتُمْ	أَفْرِيْتُمَا	أَفْرِيْتُمْ
I		أَفْرِيْتُمْ		أَفْرِيْتُمْ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг ўтган замони солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

أَفْرِيْتُمْ -> فَرِيْتُمْ - мерос қолдирмоқ феъли أَمِنَ -> يَمِنَ - Яманга

жўнамоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَفْرِيْتُمْ	أَفْرِيْتُمَا	أَفْرِيْتُمْ	أَمِنَ	أَمِنَا	أَمِنُوْا
	мн	أَفْرِيْتُمْ	أَفْرِيْتُمَا	أَفْرِيْتُمْ	أَمِنْتُمْ	أَمِنْتُمَا	أَمِنْتُمْ
II	мз	أَفْرِيْتُمْ	أَفْرِيْتُمَا	أَفْرِيْتُمْ	أَمِنْتُمْ	أَمِنْتُمَا	أَمِنْتُمْ
	мн	أَفْرِيْتُمْ	أَفْرِيْتُمَا	أَفْرِيْتُمْ	أَمِنْتُمْ	أَمِنْتُمَا	أَمِنْتُمْ
I		أَفْرِيْتُمْ		أَفْرِيْتُمْ	أَمِنْتُمْ		أَمِنْتُمْ

Солимсифат феълларнинг мажҳул нисбатида сўз бошидаги 'ув -> 'ў товуш ўзгаришини ҳисобга олмаганда, солим феълларнинг тусланишидан фарқ қилмайди. Масалан,

أَفْرِيْتُمْ -> فَرِيْتُمْ - мерос қолдирилмоқ феъли أَمِنَ -> يَمِنَ - Яманга

жўнамоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَفْرِيْتُمْ	أَفْرِيْتُمَا	أَفْرِيْتُمْ	أَمِنَ	أَمِنَا	أَمِنُوْا
	мн	أَفْرِيْتُمْ	أَفْرِيْتُمَا	أَفْرِيْتُمْ	أَمِنْتُمْ	أَمِنْتُمَا	أَمِنْتُمْ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	أَفْرِيْتُمْ	أَفْرِيْتُمَا	أَفْرِيْتُمْ	أَمِنْتُمْ	أَمِنْتُمَا	أَمِنْتُمْ
	мн	أَفْرِيْتُمْ	أَفْرِيْتُمَا	أَفْرِيْتُمْ	أَمِنْتُمْ	أَمِنْتُمَا	أَمِنْتُمْ
I		أَفْرِيْتُمْ		أَفْرِيْتُمْ	أَمِنْتُمْ		أَمِنْتُمْ

2. Ажваф феълларнинг ўтган замони айрим шахсларида I бобдаги каби чўзиқ унлининг қисқариши содир бўлади. Масалан,

أَطَارَ -> طَارَ (ط ي ر) - эритмоқ феъли أَذَابَ -> ذَابَ (ذ و ب) - учирмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَطَارَ	أَطَارَا	أَطَارُوْا	أَذَابَ	أَذَابَا	أَذَابُوْا
	мн	أَطَارْتُمْ	أَطَارْتُمَا	أَطَارْتُمْ	أَذَابْتُمْ	أَذَابْتُمَا	أَذَابْتُمْ
II	мз	أَطَارْتُمْ	أَطَارْتُمَا	أَطَارْتُمْ	أَذَابْتُمْ	أَذَابْتُمَا	أَذَابْتُمْ
	мн	أَطَارْتُمْ	أَطَارْتُمَا	أَطَارْتُمْ	أَذَابْتُمْ	أَذَابْتُمَا	أَذَابْتُمْ
I		أَطَارْتُمْ		أَطَارْتُمْ	أَذَابْتُمْ		أَذَابْتُمْ

Ажваф феълларнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади. Масалан,

أَطَارْتُمْ -> طَارْتُمْ - эритилмоқ феъли أَطِيرَ -> طِيرَ - учирилмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَطَارَ	أَطَارَا	أَطَارُوْا	أَطِيرَ	أَطِيرَا	أَطِيرُوْا
	мн	أَطَارْتُمْ	أَطَارْتُمَا	أَطَارْتُمْ	أَطِيرْتُمْ	أَطِيرْتُمَا	أَطِيرْتُمْ
II	мз	أَطَارْتُمْ	أَطَارْتُمَا	أَطَارْتُمْ	أَطِيرْتُمْ	أَطِيرْتُمَا	أَطِيرْتُمْ
	мн	أَطَارْتُمْ	أَطَارْتُمَا	أَطَارْتُمْ	أَطِيرْتُمْ	أَطِيرْتُمَا	أَطِيرْتُمْ
I		أَطَارْتُمْ		أَطَارْتُمْ	أَطِيرْتُمْ		أَطِيرْتُمْ

3. Ноқис феълларнинг ўтган замонида агар учинчи ўзак ундош و дан иборат бўлса, у ى га ўзгариб кетади ва I бобдаги بَكِي феъли билан бир хил қўшимчалар ёрдамида тусланади. Масалан,

Асقى -> سقى (س ق ي) - фатво бермоқ

- сугормоқ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَقْتَى	أَقْتَبَا	أَقْتَوْا	أَسْقَى	أَسْقَبَا	أَسْقَوْا
	мн	أَقْتَتَا	أَقْتَبْنَا	أَقْتَيْنَا	أَسْقَتَا	أَسْقَبْنَا	أَسْقَيْنَا
II	мз	أَقْتَيْتَ	أَقْتَيْتُمَا	أَقْتَيْتُمُ	أَسْقَيْتَ	أَسْقَيْتُمَا	أَسْقَيْتُمُ
	мн	أَقْتَيْتَ	أَقْتَيْتُمَا	أَقْتَيْتُنَا	أَسْقَيْتَ	أَسْقَيْتُمَا	أَسْقَيْتُنَا
I		أَقْتَيْتُ		أَقْتَيْتَنَا	أَسْقَيْتُ		أَسْقَيْتَنَا

Ноқис феълларнинг мажҳул нисбати -ийа қўшимчаси билан тугагани боис, шу қўшимча билан тугайдиган I

бобдаги لَقِيَ - феъли каби тусланади. Масалан,

أسقى -> سقى - фатво берилмоқ феъли
أسقى -> لقى - фатво берилмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَقْتَى	أَقْتَبَا	أَقْتَوْا	أَسْقَى	أَسْقَبَا	أَسْقَوْا
	мн	أَقْتَتَا	أَقْتَبْنَا	أَقْتَيْنَا	أَسْقَتَا	أَسْقَبْنَا	أَسْقَيْنَا
II	мз	أَقْتَيْتَ	أَقْتَيْتُمَا	أَقْتَيْتُمُ	أَسْقَيْتَ	أَسْقَيْتُمَا	أَسْقَيْتُمُ
	мн	أَقْتَيْتَ	أَقْتَيْتُمَا	أَقْتَيْتُنَا	أَسْقَيْتَ	أَسْقَيْتُمَا	أَسْقَيْتُنَا
I		أَقْتَيْتُ		أَقْتَيْتَنَا	أَسْقَيْتُ		أَسْقَيْتَنَا

§ 94. IV БОБ НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРИНИНГ ҲОЗИРГИ-КЕЛАСИ ЗАМОНИ

I. Иккиланган феъллар ҳозирги-келаси замонда қуйидагича тусланади: أَمَدٌ -> يَمَدٌ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَمَدُ	يَمَدَانُ	يَمَدُونَ
	мн	يَمَدُوا	يَمَدَانُ	يَمَدُونَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَمَدُ	تَمَدَانُ	تَمَدُونَ
	мн	تَمَدِينَ	تَمَدَانُ	تَمَدُونَ
I		أَمَدُ		تَمَدُ

Бундай феълларнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

يَمَدُ -> يَمَدُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَمَدُ	يَمَدَانُ	يَمَدُونَ
	мн	يَمَدُوا	يَمَدَانُ	يَمَدُونَ
II	мз	تَمَدُ	تَمَدَانُ	تَمَدُونَ
	мн	تَمَدِينَ	تَمَدَانُ	تَمَدُونَ
I		أَمَدُ		تَمَدُ

II. Ҳамзали феълларда ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгаришлардан бошқа ўзгариш содир бўлмайди. Масалан,

يَوْمُنُ -> أَمَنُ феъли

يُفْتَرُ -> أُنَارُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَوْمُنُ	يَوْمَانُ	يَوْمُونَ	يُفْتَرُ	يُفْتَرَانُ	يُفْتَرُونَ
	мн	يَوْمُنُ	يَوْمَانُ	يَوْمُونَ	يُفْتَرُ	يُفْتَرَانُ	يُفْتَرُونَ
II	мз	تَوْمُنُ	تَوْمَانُ	تَوْمُونَ	تُفْتَرُ	تُفْتَرَانُ	تُفْتَرُونَ
	мн	تَوْمُنُ	تَوْمَانُ	تَوْمُونَ	يُفْتَرِينَ	تُفْتَرَانُ	تُفْتَرُونَ
I		أَوْمُنُ		تَوْمُنُ	أُفْتَرُ		تُفْتَرُ

فَعْلَى يُقْرَى -> أَقْرَأُ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُقْرَى	يُقْرَانِ	يُقْرُونَ
	мн	تُقْرَى	تُقْرَانِ	يُقْرُونَ
II	мз	تُقْرَى	تُقْرَانِ	تُقْرُونَ
	мн	تُقْرَيْنِ	تُقْرَانِ	تُقْرُونَ
I		أَقْرَأُ		تَقْرَأُ

Ҳамзали феълларнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

فَعْلَى يُؤْمَنُ -> أَمِنَ

فَعْلَى يُثَارُ -> أَثَرْتُ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤْمَنُ	يُؤْمَنَانِ	يُؤْمِنُونَ	يُثَارُ	يُثَارَانِ	يُثَارُونَ
	мн	تُؤْمَنُ	تُؤْمَنَانِ	يُؤْمِنُونَ	تُثَارُ	تُثَارَانِ	يُثَارُونَ
II	мз	تُؤْمَنُ	تُؤْمَنَانِ	تُؤْمِنُونَ	تُثَارُ	تُثَارَانِ	تُثَارُونَ
	мн	تُؤْمِنِينَ	تُؤْمَنَانِ	تُؤْمِنُونَ	يُثَارِينِ	تُثَارَانِ	يُثَارُونَ
I		أُؤْمِنُ		تُؤْمِنُ	أُثَارُ		تُثَارُ

فَعْلَى يُقْرَأُ -> أَقْرَأُ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُقْرَأُ	يُقْرَأَانِ	يُقْرَوْنَ
	мн	تُقْرَأُ	تُقْرَأَانِ	يُقْرَأُونَ
II	мз	تُقْرَأُ	تُقْرَأَانِ	تُقْرَوْنَ
	мн	تُقْرَأِينَ	تُقْرَأَانِ	تُقْرَأُونَ
I		أَقْرَأُ		تَقْرَأُ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг ҳозирги-хеласи замони солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

فَعْلَى يُوْرَثُ -> أُوْرَثُ

فَعْلَى يُوْمِنُ -> أُوْمِنُ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُوْرَثُ	يُوْرَثَانِ	يُوْرَثُونَ	يُوْمِنُ	يُوْمِنَانِ	يُوْمِنُونَ
	мн	تُوْرَثُ	تُوْرَثَانِ	يُوْرَثُونَ	تُوْمِنُ	تُوْمِنَانِ	يُوْمِنُونَ
II	мз	تُوْرَثُ	تُوْرَثَانِ	تُوْرَثُونَ	تُوْمِنُ	تُوْمِنَانِ	تُوْمِنُونَ
	мн	تُوْرَثِيْنَ	تُوْرَثَانِ	تُوْرَثُونَ	تُوْمِنِيْنَ	تُوْمِنَانِ	تُوْمِنُونَ
I		أُوْرَثُ		تُوْرَثُ	أُوْمِنُ		تُوْمِنُ

Бу феълларнинг мажҳул нисбатида иккинчи ўзақ ундошнинг ҳаракати фатҳага ўзгаради холос. Масалан,

فَعْلَى يُوْرَثُ -> أُوْرَثُ

فَعْلَى يُوْمِنُ -> أُوْمِنُ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُوْرَثُ	يُوْرَثَانِ	يُوْرَثُونَ	يُوْمِنُ	يُوْمِنَانِ	يُوْمِنُونَ
	мн	تُوْرَثُ	تُوْرَثَانِ	يُوْرَثُونَ	تُوْمِنُ	تُوْمِنَانِ	يُوْمِنُونَ
II	мз	تُوْرَثُ	تُوْرَثَانِ	تُوْرَثُونَ	تُوْمِنُ	تُوْمِنَانِ	تُوْمِنُونَ
	мн	تُوْرَثِيْنَ	تُوْرَثَانِ	تُوْرَثُونَ	تُوْمِنِيْنَ	تُوْمِنَانِ	тُوْمِنُونَ
I		أُوْرَثُ		تُوْرَثُ	أُوْمِنُ		тُوْمِنُ

2. Ажваф феъллар ҳозирги-келаси замонда қуйидагича тусланади:

فَعْلَى يَدْبُ -> أَدَابُ

فَعْلَى يَطِيرُ -> أَطَارُ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَدْبُ	يَدْبَانِ	يَدْبُونَ	يَطِيرُ	يَطِيرَانِ	يَطِيرُونَ
	мн	تَدْبُ	تَدْبَانِ	يَدْبُونَ	تَطِيرُ	تَطِيرَانِ	يَطِيرُونَ
II	мз	تَدْبُ	تَدْبَانِ	يَدْبُونَ	تَطِيرُ	تَطِيرَانِ	تَطِيرُونَ
	мн	تَدْبِيْنَ	تَدْبَانِ	يَدْبُونَ	تَطِيرِيْنَ	تَطِيرَانِ	تَطِيرُونَ
I		أَدْبُ		تَدْبُ	أَطِيرُ		تَطِيرُ

Ажваф феълларнинг мажҳул нисбати солим феъллар каби I боб феълнинг мажҳул нисбати билан бир хилдир:

Феъли **يُذَابُ** -> **أَذِيبُ**

Феъли **يُطَارُ** -> **أُطِيرُ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُذَابُ	يُذَابَانِ	يُذَابُونَ	يُطَارُ	يُطَارَانِ	يُطَارُونَ
	мн	تُذَابُ	تُذَابَانِ	يُذِنُ	تُطَارُ	تُطَارَانِ	يُطَرْنَ
II	мз	تُذَابُ	تُذَابَانِ	تُذَابُونَ	تُطَارُ	تُطَارَانِ	تُطَارُونَ
	мн	تُذَابِينَ	تُذَابَانِ	تُذِنَ	تُطَارِينَ	تُطَارَانِ	تُطَرْنَ
I		أَذَابُ		أَذَابُ	أَطَارُ		نُطَارُ

3. Ноқис феълларнинг ҳозирги-келаси замони аслида -ийу қўшимчаси билан тугаши керак бўлгани учун I бобдаги ҳозирги-келаси замони -ийу қўшимчаси билан тугайдиган **حَكِيَ** - **يَحْكِي** феъли билан бир хил шаклда тусланади. Масалан,

Феъли **يُفْتِي** -> **أُفْتِي**

Феъли **يُسْقِي** -> **أُسْقِي**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفْتِي	يُفْتِيَانِ	يُفْتُونَ	يُسْقِي	يُسْقِيَانِ	يُسْقُونَ
	мн	تُفْتِي	تُفْتِيَانِ	يُفْتِنَ	تُسْقِي	تُسْقِيَانِ	يُسْقِنَ
II	мз	تُفْتِي	تُفْتِيَانِ	تُفْتُونَ	تُسْقِي	تُسْقِيَانِ	تُسْقُونَ
	мн	تُفْتِينَ	تُفْتِيَانِ	تُفْتِنَ	تُسْقِينَ	تُسْقِيَانِ	تُسْقِنَ
I		أُفْتِي		نُفْتِي	أُسْقِي		نُسْقِي

Ноқис феълларнинг мажҳул нисбатидаги қўшимча **يَلِي** - **يَلِي** феъли (аниқ нисбат) қўшимчаси билан бир хилдир. Масалан,

Феъли **يُفْتِي** -> **أُفْتِي**

Феъли **يُسْقِي** -> **أُسْقِي**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفْتِي	يُفْتِيَانِ	يُفْتُونَ	يُسْقِي	يُسْقِيَانِ	يُسْقُونَ
	мн	تُفْتِي	تُفْتِيَانِ	يُفْتِنَ	تُسْقِي	تُسْقِيَانِ	يُسْقِنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تُفْتِي	تُفْتِيَانِ	تُفْتُونَ	تُسْقِي	تُسْقِيَانِ	تُسْقُونَ
	мн	تُفْتِينَ	تُفْتِيَانِ	تُفْتِنَ	تُسْقِينَ	تُسْقِيَانِ	تُسْقِنَ
I		أُفْتِي		نُفْتِي	أُسْقِي		نُسْقِي

§ 95. IV БОБ ФЕЪЛИНИНГ ШАРТ МАЙЛИ

IV боб солим феълларининг шарт майли қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفْعَلُ	يُفْعَلَانِ	يُفْعَلُونَ
	мн	تُفْعَلُ	تُفْعَلَانِ	يُفْعَلْنَ
II	мз	تُفْعَلُ	تُفْعَلَانِ	تُفْعَلُونَ
	мн	تُفْعَلِينَ	تُفْعَلَانِ	تُفْعَلْنَ
I		أَفْعَلُ		نُفْعَلُ

Масалан, **أَخْرَجَ** - чиқармоқ феъли:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُخْرِجُ	يُخْرِجَانِ	يُخْرِجُونَ
	мн	تُخْرِجُ	تُخْرِجَانِ	يُخْرِجْنَ
II	мз	تُخْرِجُ	تُخْرِجَانِ	تُخْرِجُونَ
	мн	تُخْرِجِينَ	تُخْرِجَانِ	تُخْرِجْنَ
I		أَخْرَجُ		نُخْرِجُ

إِنْ نُخْرِجْ هَذَا الْكَلْبَ فَيَعْضَكَ - Биз бу итни чиқарсак, сени тишлайди.

IV боб феълларининг шарт майли юқоридаги боблар билан бир хил вазифани бажаради.

Нотўғри феълларнинг шарт майли:

I. Иккиланган феъллар шарт майли уч хил вариантда ҳосил бўлади. Бу I бобдаги **قَرَّ - يَرَّ** типдаги иккиланган феъллар қўшимчалари билан бир хилдир.

Масалан, **مَدَّ - مَدَّ** феъли:

1-вариант				2-вариант			
Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُمَدُّ	يُمَدُّ	يُمَدُّوْا	يُمَدُّ	يُمَدُّ	يُمَدُّوْا
	мн	تُمَدُّ	تُمَدُّ	يُمَدِّدْنَ	تُمَدُّ	تُمَدُّ	يُمَدِّدْنَ
II	мз	تُمَدُّ	تُمَدُّ	تُمَدُّوْا	تُمَدُّ	تُمَدُّ	تُمَدُّوْا
	мн	تُمَدِّي	تُمَدُّ	تُمَدِّدْنَ	تُمَدِّي	تُمَدُّ	تُمَدِّدْنَ
I		أُمَدُّ		أُمَدُّ	أُمَدُّ		أُمَدُّ

3-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُمَدِّدُ	يُمَدُّ	يُمَدُّوْا
	мн	تُمَدِّدُ	تُمَدُّ	يُمَدِّدْنَ
II	мз	تُمَدِّدُ	تُمَدُّ	تُمَدُّوْا
	мн	تُمَدِّي	تُمَدُّ	تُمَدِّدْنَ
I		أُمَدِّدُ		أُمَدِّدُ

II. Ҳамзали феълларнинг шарт майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

أَمِنَ -> أَمِنَ феъли

أَتَارَ -> أَتَارَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤْمِنُ	يُؤْمِنَا	يُؤْمِنُوْا	يُؤْتِرُ	يُؤْتِرَا	يُؤْتِرُوْا
	мн	تُؤْمِنُ	تُؤْمِنَا	يُؤْمِنْنَ	تُؤْتِرُ	تُؤْتِرَا	يُؤْتِرْنَ
II	мз	تُؤْمِنُ	تُؤْمِنَا	تُؤْمِنُوْا	تُؤْتِرُ	تُؤْتِرَا	تُؤْتِرُوْا
	мн	تُؤْمِنِي	تُؤْمِنَا	تُؤْمِنْنَ	تُؤْتِرِي	تُؤْتِرَا	تُؤْتِرْنَ
I		أُؤْمِنُ		أُؤْمِنُ	أُؤْتِرُ		أُؤْتِرُ

أَقْرَأَ -> أَقْرَأَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُقْرَأُ	يُقْرَأَا	يُقْرَأُوْا
	мн	تُقْرَأُ	تُقْرَأَا	يُقْرَأْنَ
II	мз	تُقْرَأُ	تُقْرَأَا	تُقْرَأُوْا
	мн	تُقْرَأِي	تُقْرَأَا	تُقْرَأْنَ
I		أُقْرَأُ		أُقْرَأُ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг шарт майли ҳам солим феълларники каби тусланади. Масалан,

أَوْرَثَ -> وَرِثَ феъли

أَيَمَّنَ -> يَمَنَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُورِثُ	يُورِثَا	يُورِثُوْا	يُؤْمِنُ	يُؤْمِنَا	يُؤْمِنُوْا
	мн	تُورِثُ	تُورِثَا	يُورِثْنَ	تُؤْمِنُ	تُؤْمِنَا	يُؤْمِنْنَ
II	мз	تُورِثُ	تُورِثَا	تُورِثُوْا	تُؤْمِنُ	تُؤْمِنَا	تُؤْمِنُوْا
	мн	تُورِثِي	تُورِثَا	تُورِثْنَ	تُؤْمِنِي	تُؤْمِنَا	تُؤْمِنْنَ
I		أُورِثُ		أُورِثُ	أُؤْمِنُ		أُؤْمِنُ

2. Ажваф феъллар шарт майлининг айрим шахсларида I бобда бўлгани каби чўзиқ унлиларнинг қисқариши содир бўлади. Масалан,

أَذَابَ -> ذَابَ феъли

أَطَارَ -> طَارَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُذِبُ	يُذِيْبَا	يُذِيْبُوْا	يُطِرُ	يُطِيْرَا	يُطِيْرُوْا
	мн	تُذِبُ	تُذِيْبَا	يُذِيْبْنَ	تُطِرُ	تُطِيْرَا	يُطِيْرْنَ
II	мз	تُذِبُ	تُذِيْبَا	تُذِيْبُوْا	تُطِرُ	تُطِيْرَا	تُطِيْرُوْا
	мн	تُذِيْبِي	تُذِيْبَا	تُذِيْبْنَ	تُطِيْرِي	تُطِيْرَا	تُطِيْرْنَ
I		أُذِبُ		أُذِبُ	أُطِرُ		أُطِرُ

АДАБЪ ФЕЪЛИ -> ذَا بَ АТАРЪ ФЕЪЛИ -> طَارَ

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَدَبٌ	أَدَبِيَا	أَدَبِيَا	أَطْرُ	أَطْرِبَا	أَطْرِبُوا
мн	أَدَبِي	أَدَبِيَا	أَدَبِيْنَ	أَطْرِبِي	أَطْرِبَا	أَطْرِبُوْا

3. Ноқис феълларнинг буйруқ майлида шарт майлидаги каби қўшимчалар ўзгариши содир бўлади. Масалан,

АФТИЪ ФЕЪЛИ -> أَفْتَى АСҚИЪ ФЕЪЛИ -> اسْقَى

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَفْتَى	أَفْتَيَا	أَفْتَوْا	اسْقَى	اسْقَيَا	اسْقَوْا
мн	أَفْتَى	أَفْتَيَا	أَفْتَيْنَ	اسْقَى	اسْقَيَا	اسْقَيْنَ

§ 97. IV БОБ ФЕЪЛИНИНГ ИСТАК МАЙЛИ

Солим феълларнинг истак майли қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفْعَلُ	يُفْعَلَا	يُفْعَلُوا
	мн	تُفْعَلُ	تُفْعَلَا	يُفْعَلْنَ
II	мз	تُفْعَلُ	تُفْعَلَا	تُفْعَلُوا
	мн	تُفْعَلِي	تُفْعَلَا	تُفْعَلْنَ
I		أُفْعَلُ		تُفْعَلُ

Масалан, يُخْرِجُ - أَخْرَجَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُخْرِجُ	يُخْرِجَا	يُخْرِجُوا
	мн	تُخْرِجُ	تُخْرِجَا	يُخْرِجْنَ
II	мз	تُخْرِجُ	تُخْرِجَا	تُخْرِجُوا
	мн	تُخْرِجِي	تُخْرِجَا	تُخْرِجْنَ
I		أَخْرَجُ		تُخْرِجُ

IV боб истак майли юқорида зикр этилган боблар истак майли ишлатилган ўринларда ишлатилади. Масалан,

يَجِبُ عَلَيْنَا أَلَّا نُخْرِجَ أَطْفَالَنَا إِلَى الشَّارِعِ لَيْلًا

– Кечаси биз фарзандларимизни кўчага чиқармаслигимиз керак.

Нотўғри феъллар истак майли:

I. Иккиланган феълларнинг истак майли унинг ҳозирги-келаси замониға қисман ўхшаб кетади. Масалан,

АМДЪ ФЕЪЛИ -> مَدَّ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُمَدُّ	يُمَدُّا	يُمَدُّوْا
	мн	تُمَدُّ	تُمَدُّا	يُمَدُّنَ
II	мз	تُمَدُّ	تُمَدُّا	تُمَدُّوْا
	мн	تُمَدُّي	تُمَدُّا	تُمَدُّنَ
I		أَمَدُّ		تُمَدُّ

II. Ҳамзали феълларнинг истак майли қуйидагича бўлади:

АНАРЪ ФЕЪЛИ -> نَارَ АМНЪ ФЕЪЛИ -> آمَنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُنَارُ	يُنَارَا	يُنَارُوا	يُؤْمِنُ	يُؤْمِنَا	يُؤْمِنُوا
	мн	تُنَارُ	تُنَارَا	يُنَارْنَ	تُؤْمِنُ	تُؤْمِنَا	يُؤْمِنْنَ
II	мз	تُنَارُ	تُنَارَا	تُنَارُوا	تُؤْمِنُ	تُؤْمِنَا	تُؤْمِنُوا
	мн	تُنَارِي	تُنَارَا	تُنَارْنَ	تُؤْمِنِي	تُؤْمِنَا	تُؤْمِنْنَ
I		أُنَارُ		تُنَارُ	أُؤْمِنُ		تُؤْمِنُ

أَقْرَأَ -> قَرَأَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُقْرَأُ	يُقْرَأُ	يُقْرَأُونَ
	мн	تُقْرَأُ	تُقْرَأُ	يُقْرَأُونَ
II	мз	تُقْرَأُ	تُقْرَأُ	يُقْرَأُونَ
	мн	يُقْرَأُ	تُقْرَأُ	يُقْرَأُونَ
I		أَقْرَأُ		نَقْرَأُ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг истак майли солим феъллардан кўп фарқ қилмайди. Масалан,

أَوْرَثَ -> وَرِثَ феъли

أَيَمَّنَ -> يَمَنَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُورِثُ	يُورِثُ	يُورِثُونَ	يُيَمِّنُ	يُيَمِّنُ	يُيَمِّنُونَ
	мн	تُورِثُ	تُورِثُ	يُورِثُونَ	تُيَمِّنُ	تُيَمِّنُ	يُيَمِّنُونَ
II	мз	تُورِثُ	تُورِثُ	يُورِثُونَ	تُيَمِّنُ	تُيَمِّنُ	يُيَمِّنُونَ
	мн	يُورِثُ	تُورِثُ	يُورِثُونَ	تُيَمِّنُ	تُيَمِّنُ	يُيَمِّنُونَ
I		أَوْرِثُ		نُورِثُ	أَيَمِّنُ		نُيَمِّنُ

2. Ажваф феълларнинг истак майли қуйидагича тусланади. Масалан,

أَذَابَ -> ذَابَ феъли

أَطَارَ -> طَارَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُذِيبُ	يُذِيبُ	يُذِيبُونَ	يُطِيرُ	يُطِيرُ	يُطِيرُونَ
	мн	تُذِيبُ	تُذِيبُ	يُذِيبُونَ	تُطِيرُ	تُطِيرُ	يُطِيرُونَ
II	мз	تُذِيبُ	تُذِيبُ	يُذِيبُونَ	تُطِيرُ	تُطِيرُ	يُطِيرُونَ
	мн	يُذِيبُ	تُذِيبُ	يُذِيبُونَ	تُطِيرُ	تُطِيرُ	يُطِيرُونَ
I		أَذِيبُ		نُذِيبُ	أَطِيرُ		نُطِيرُ

3. Ноқис феълларнинг истак майли I бобдаги يَكِي -

феълнинг истак майли билан бир хил қўшимчаларга эга. Масалан,

أَفْتَى -> فَعَى феъли

أَسْقَى -> سَقَى феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفْتَى	يُفْتَى	يُفْتُونَ	يُسْقَى	يُسْقَى	يُسْقُونَ
	мн	تُفْتَى	تُفْتَى	يُفْتُونَ	تُسْقَى	تُسْقَى	يُسْقُونَ
II	мз	تُفْتَى	تُفْتَى	يُفْتُونَ	تُسْقَى	تُسْقَى	يُسْقُونَ
	мн	يُفْتَى	تُفْتَى	يُفْتُونَ	تُسْقَى	تُسْقَى	يُسْقُونَ
I		أَفْتَى		نُفْتَى	أَسْقَى		نُسْقَى

§ 98. IV БОБ ФЕЪЛИНИНГ МАСДАРИ

IV боб солим феълларининг масдари اِفْعَالٌ вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

أَخْرَجَ - чиқармоқ -> إِخْرَاجٌ - чиқариш,

أَسْقَطَ - туширмоқ -> إِسْقَاطٌ - тушириш.

Нотўғри феълларнинг масдари:

I. Иккиланган феълларнинг масдари солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

أَمَدًا - таъминламоқ -> إِمْدَادٌ - таъминлаш,

أَقَرَّ - қарор қилмоқ -> إِقْرَارٌ - қарор қилиш.

II. Ҳамзали феълларда агар ҳамза биринчи ўзақ ўрнида келган бўлса, шу ҳамза иштирок этган қисмда 'и' -> 'й' товуш ўзгариши содир бўлади. Агар ҳамза иккинчи ёки учинчи ўзақ ундош ўрнида бўлса, солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

أَمَنَ – имон келтирмоқ → إِيْمَانٌ → إِيْمَانٌ – имон келтириш,

أَنَارَ – қасос олмоқ → إِيْنَارٌ – қасос олиш,

أَفْرَأَ – ўқитмоқ → إِيْفْرَأُ – ўқитиш.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълнинг биринчи ўзак ундоши و дан иборат бўлса, сўз бошида 'ив → 'й ўзгариши содир бўлади. Агар у ى ҳарфидан иборат бўлса, ى лигича қолади:

أَوْجَدَ – ижод қилмоқ → إِيْجَادٌ → إِيْجَادٌ – ижод қилиш,

أَوْقَفَ – тўхтатмоқ → إِيْوَاقِفٌ → إِيْوَاقِفٌ – тўхтатиш,

أَبْقَطَ – уйғотмоқ → إِيْبْقَاطٌ – уйғотиш.

2. Ажваф феълларнинг масдари одатда ّ –та марбута билан тугайди. Масалан,

أَذَابَ – эритмоқ → إِذَابَةٌ – эритиш,

أَذَاعَ – тарқатмоқ → إِذَاعَةٌ – тарқатиш.

3. Ноқис феълларнинг масдарида учинчи ўзак ундош бўлган ҳарфи иллат ҳамзага айланади. Масалан,

أَفْتَى – фатво бермоқ → إِفْتَاءٌ – фатво бериш,

أَمَلَى – диктовка қилмоқ → إِمْلَاءٌ – диктовка қилиш,

§ 99. IV БОБ ФЕЪЛИНИНГ СИФАТДОШЛАРИ

IV боб солим феълнинг аниқ нисбат сифатдоши **مُفَعَّلٌ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

أَحْسَنَ – яхшилиқ қилмоқ → مُحَسِّنٌ مُحَسِّنٌ – яхшилиқ қилувчи,

أَسْلَمَ – ислом динига кирмоқ → مُسْلِمٌ مُسْلِمٌ – ислом динига кирувчи.

Солим феълларнинг мажҳул нисбат сифатдоши **مُفَعَّلٌ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

أَسْتَقَطَ – уриб туширмоқ → مُسْتَقَطٌ مُسْتَقَطٌ – уриб туширилган,

أَنْزَلَ – нозил қилмоқ → مُنْزَلٌ مُنْزَلٌ – нозил қилинган.

Нотўғри феълларнинг сифатдошлари:

I. Иккиланган феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши ҳозирги-келаси замон феъллидаги ўзгаришлар асосида шаклланади. Масалан,

أَمَدٌ – таъминламоқ → مُمَدُّ، مُمَدَّةٌ – таъминловчи,

أَقَرُّ – қарор қилмоқ → مُقَرَّرٌ، مُقَرَّرَةٌ – қарор қилувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдошида биринчи ўзак ундошнинг ҳаракати фатҳага ўзгаради. Масалан,

أَمَدٌ – таъминламоқ → مُمَدُّ، مُمَدَّةٌ – таъминланган,

أَقَرُّ – қарор қилмоқ → مُقَرَّرٌ، مُقَرَّرَةٌ – қарор қилинган.

II. Ҳамзали феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши солим феълларники каби ҳосил бўлади. Масалан,

أَمَنَ – имон келтирмоқ → مُؤْمِنٌ، مُؤْمِنَةٌ – имон келтирувчи,

أَنَارَ – қасос олмоқ → مُنْتَرٌ، مُنْتَرَةٌ – қасос олувчи,

أَفْرَأَ – ўқитмоқ → مُفْرِئٌ، مُفْرِئَةٌ – ўқитувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

أَلَمَ – қийнамоқ → مُؤْلِمٌ، مُؤْلِمَةٌ – қийноқ қилинган,

أَسَامَ – зериктирмоқ → مُسَامٌ، مُسَامَةٌ – зериктирилган,

أَفْرَأَ – ўқитмоқ → مُفْرَأٌ، مُفْرَأَةٌ – ўқитилган.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдошида мув- ва муй- → мутовуш ўзгариши содир бўлади. Масалан,

أَوْقَفَ – тўхтатмоқ → مُوقِفٌ، مُوقِفَةٌ – тўхтатувчи,

أَبْقَطَ – уйғотмоқ → مُبْقِطٌ، مُبْقِطَةٌ – уйғотувчи.

б) мажхул нисбат сифатдошида ҳам худди шу товуш ўзгариши содир бўлади. Масалан,

أوقف — тўхтатмоқ → موقوف، موقوف — тўхтатилган,

أيقظ — уйготмоқ → ميقظ، ميقظ — уйготилган.

2. Ажваф феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши таркибида -ви-, -йи- → и товуш ўзгариши юз беради. Масалан,

أذاب — эритмоқ → مذيب، مذيب — эритувчи,

أذاع — тарқатмоқ → مذيع، مذيع — тарқатувчи.

б) мажхул нисбат сифатдоши таркибида -ва-, -йа- → а товуш ўзгариши содир бўлади. Масалан,

أذاب — эритмоқ → مذاب، مذاب — эритилган,

أذاع — тарқатмоқ → مذاع، مذاع — тарқатилган.

3. Ноқис феълларда:

а) аниқ нисбат сифатдошида учинчи ўзак ундош танвин касрага айланади. Масалан,

أفتى — фатво бермоқ → مفت (аниқ ҳолат — المفتى),

مفتية — фатво берувчи,

أسقى — суғормоқ → مسق (аниқ ҳолат — المسقى),

مسقية — суғорувчи.

б) мажхул нисбат сифатдошида эса, учинчи ўзак ундош алиф мақсура билан ёзиладиган танвин фатҳага ўзгаради. Масалан,

أفتى — фатво бермоқ → مفتى (аниқ ҳолат — المفتى),

مفتاء — фатво берилган,

أسقى — суғормоқ → مسقى (аниқ ҳолат — المسقى),

مسقاه — суғорилган.

§ 100. III БОБ ФЕЪЛИ

Солим феълларнинг III боби I боб феълларидан ҳосил бўлиб, ўтган замон вазни **فَاعِلٌ** дир. У шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	فَاعِلٌ	فَاعِلَا	فَاعِلُوا
	мн	فَاعِلَتٌ	فَاعِلَتَا	فَاعِلِنَ
II	мз	فَاعِلَتٌ	فَاعِلَتُمَا	فَاعِلْتُمْ
	мн	فَاعِلَتٌ	فَاعِلَتُمَا	فَاعِلْتُنَ
I		فَاعِلَتٌ		فَاعِلَتَا

Масалан, شاهد → شاهدٌ кўрмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	شاهدٌ	شاهدَا	شاهدُوا
	мн	شاهدتٌ	شاهدتَا	شاهدنَ
II	мз	شاهدتٌ	شاهدتُمَا	شاهدتُمْ
	мн	شاهدتٌ	شاهدتُمَا	شاهدتُنَ
I		شاهدتٌ		شاهدتَا

هم شاهدوا هذه المعركة

— Улар (мз) бу жангни кўришди.

هل شاهدتُمَا؟ — Сиз икковингиз кўрдингизми?

Солим феълларнинг ўтган замон мажхул нисбати қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	فَاعِلٌ	فَاعِلَا	فَاعِلُوا
	мн	فَاعِلَتٌ	فَاعِلَتَا	فَاعِلِنَ
II	мз	فَاعِلَتٌ	فَاعِلَتُمَا	فَاعِلْتُمْ
	мн	فَاعِلَتٌ	فَاعِلَتُمَا	فَاعِلْتُنَ

شُوهِدَتِ النَّارُ مِنَ الْبَعِيدِ – Узоқдан олов кўринди.

Бу бобнинг ўтган замон инкор формаси ҳам феъл олдига مَا юкласини қўйиш билан ҳосил бўлади.

III боб солим феълларининг ҳозирги-келаси замони вазни يُفَاعِلُ дир. У шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفَاعِلُ	يُفَاعِلَانِ	يُفَاعِلُونَ
	мн	تُفَاعِلُ	تُفَاعِلَانِ	يُفَاعِلْنَ
II	мз	تُفَاعِلُ	تُفَاعِلَانِ	تُفَاعِلُونَ
	мн	تُفَاعِلِينَ	تُفَاعِلَانِ	تُفَاعِلْنَ
I		أَفَاعِلُ		تُفَاعِلُ

Масалан, شَاهِدُ → شَاهِدُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُشَاهِدُ	يُشَاهِدَانِ	يُشَاهِدُونَ
	мн	تُشَاهِدُ	تُشَاهِدَانِ	يُشَاهِدْنَ
II	мз	تُشَاهِدُ	تُشَاهِدَانِ	تُشَاهِدُونَ
	мн	تُشَاهِدِينَ	تُشَاهِدَانِ	تُشَاهِدْنَ
I		أَشَاهِدُ		تُشَاهِدُ

شَاهِدُ الزُّوَّارِ كَثِيرًا مِنَ الْأَثَارِ الْقَدِيمَةِ فِي مَدِينَتِنَا – Зиёратчилар шаҳримизда кўпгина қадимий ёдгорликларни кўрадилар.

III боб солим феълнинг мажҳул нисбати ҳозирги-келаси замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفَاعِلُ	يُفَاعِلَانِ	يُفَاعِلُونَ
	мн	تُفَاعِلُ	تُفَاعِلَانِ	يُفَاعِلْنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تُفَاعِلُ	تُفَاعِلَانِ	تُفَاعِلُونَ
	мн	تُفَاعِلِينَ	تُفَاعِلَانِ	تُفَاعِلْنَ
I		أَفَاعِلُ		تُفَاعِلُ

III боб феъли ҳозирги-келаси замонининг инкор формаси ҳам феъл олдига لَا юкласини қўйиш билан ҳосил қилинади.

III боб феъли қуйидаги маъноларни ифодалайди:

1. Икки шахс томонидан биргаликда бажарилган иш-ҳаракатни билдиради. Масалан,

رَقِصَ – рақс тушмоқ → رَاقِصَ – бирор киши билан биргаликда рақс тушишмоқ,

جَلَسَ – ўтирмоқ → جَالِسَ – бирор киши билан биргаликда ўтирмоқ,

ضَرَبَ – урмоқ → ضَارِبَ – бирор киши билан уришишмоқ.

Эслатма. III боб феъли бу маънода ишлатилганда, иш-ҳаракатни бажаришда қатнашган иккинчи шахс предлогсиз тушум келишигида келади. Масалан,

أَمْسَ جَالِسْتُ مُحَمَّدًا – Кеча мен Маҳмуд билан бирга ўтирдим.

2. Бирор иш-ҳаракатни бажаришга интилиш маъносини билдиради:

سَبَقَ – олдинга ўтмоқ → سَابِقَ – олдинга ўтишга интилмоқ, мусобақа қилмоқ,

صَبَرَ – сабр қилмоқ → صَابِرَ – сабри бўлишга интилмоқ.

3. I боб феъли билдирган иш-ҳаракатни бирор кишига нисбатан амалга ошириш маъносини билдиради. Масалан,

حَسَنَ – яхшиланмоқ → حَاسَنَ – бирор кишига нисбатан яхши муносабатда бўлмоқ,

عَمِلَ – ишламоқ → عَامَلَ – бирор кишига нисбатан муомалада иш кўрмоқ.

4. Айрим III боб феълнинг маъноси бошқа феъллар I боби маъноси билан бир хилдир. Масалан,

سَافَرَ – сафар қилмоқ, شَاهَدَ – кўрмоқ.

5. Айрим III боб феълларидаги семантик ўзгариш жуда қадимги даврга бориб тақалади ва бу феълларнинг маъноси луғат ёрдамида аниқланиши мумкин. Масалан,

دَقَعَ – итармоқ → دَاقَعَ (عن) – мудофаа қилмоқ,

كَفَعَ – юзма-юз бўлмоқ → كَافَعَ – курашмоқ,

سَعِدَ – бахтли бўлмоқ → سَاعَدَ – ёрдам бермоқ.

§ 101. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАР III БОБИНИНГ ЎТГАН ЗАМОНИ

I. Иккиланган феълларнинг ўтган замонида қуйидаги ўзгариш содир бўлади:

حَجَّ → حَاجَّ – бақслашмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	حَاجَّ	حَاجَّا	حَاجُّوا
	мн	حَاجَّتْ	حَاجَّتَا	حَاجَّبْنِ
II	мз	حَاجَبَتْ	حَاجَبْتُمَا	حَاجَبْتُمْ
	мн	حَاجَبْتِ	حَاجَبْتُمَا	حَاجَبْتُنَّ
I		حَاجَبْتُ		حَاجَبْنَا

Бу феълнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	حُوجَّ	حُوجَّا	حُوجُّوا
	мн	حُوجَّتْ	حُوجَّتَا	حُوجَّبْنِ
II	мз	حُوجَبَتْ	حُوجَبْتُمَا	حُوجَبْتُمْ
	мн	حُوجَبْتِ	حُوجَبْتُمَا	حُوجَبْتُنَّ
I		حُوجَبْتُ		حُوجَبْنَا

II. Ҳамзали феълларнинг ўтган замонда тусланиши ҳамзанинг имлосига алоқадор ўзгаришларни ҳисобга олмаганда солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

ضَالَ → ضَالَّ – озайтирмоқ, ضَوْلَ → ضَوْلَ – таъна қилмоқ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَضَلَّ	أَضَلَّا	أَضَلُّوا	ضَالَ	ضَالَا	ضَالُّوا
	мн	أَضَلَّتْ	أَضَلَّتَا	أَضَلَّتُنَّ	ضَالَتْ	ضَالَّتَا	ضَالَّتُنَّ
II	мз	أَضَلَّتْ	أَضَلَّتُمَا	أَضَلَّتُمْ	ضَالَتْ	ضَالَّتُمَا	ضَالَّتُمْ
	мн	أَضَلَّتِ	أَضَلَّتُمَا	أَضَلَّتُنَّ	ضَالَتْ	ضَالَّتُمَا	ضَالَّتُنَّ
I		أَضَلَّتُ		أَضَلَّتَا	ضَالَتْ		ضَالَّتَا

بَدَأَ → بَدَأَّ – бошлаб бермоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	بَدَأَّ	بَدَأَّا	بَدَأُّوا
	мн	بَدَأَّتْ	بَدَأَّتَا	بَدَأَّبْنِ
II	мз	بَدَأَّتْ	بَدَأَّتُمَا	بَدَأَّتُمْ
	мн	بَدَأَّتِ	بَدَأَّتُمَا	بَدَأَّتُنَّ
I		بَدَأَّتُ		بَدَأَّتَا

Бу феълларнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَوْخَدُ	أَوْخَدُوا	أَوْخَدُوا	ضَوْلُ	ضَوْلَا	ضَوْلُوا
	мн	أَوْخَدَاتُ	أَوْخَدَاتَا	أَوْخَدْنَ	ضَوْلَتْ	ضَوْلَتَا	ضَوْلْنَ
II	мз	أَوْخَدْتُ	أَوْخَدْتَا	أَوْخَدْتُمْ	ضَوْلْتُ	ضَوْلْتَا	ضَوْلْتُمْ
	мн	أَوْخَدْتِ	أَوْخَدْتِمَا	أَوْخَدْتُنَّ	ضَوْلْتِ	ضَوْلْتِمَا	ضَوْلْتُنَّ
I		أَوْخَدْتُ		أَوْخَدْتَا	ضَوْلْتُ		ضَوْلْتَا

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	بُودِي	بُودِنَا	بُودُوا
	мн	بُودْتِ	بُودْتِمَا	بُودْتُنَّ
II	мз	بُودْتُ	بُودْتِمَا	بُودْتُمْ
	мн	بُودْتِ	بُودْتِمَا	بُودْتُنَّ
I		بُودْتُ		بُودْتِمَا

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феъллар ўтган замонда солим феъллар каби тусланади. Масалан,

وَأَتَى - шартнома тузмоқ, -> وَاتَى
يَأْمَنُ - ўнгга кетмоқ, -> يَمِنُ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	وَأَتَى	وَأَتَا	وَأَتَوْا	يَأْمَنُ	يَأْمَنَا	يَأْمَنُوا
	мн	وَأَتَتْ	وَأَتَتَا	وَأَتَتُنَّ	يَأْمَنَتْ	يَأْمَنَتَا	يَأْمَنَتُنَّ
II	мз	وَأَتَيْتُ	وَأَتَيْتَا	وَأَتَيْتُمْ	يَأْمَنْتُ	يَأْمَنْتَا	يَأْمَنْتُمْ
	мн	وَأَتَيْتِ	وَأَتَيْتِمَا	وَأَتَيْتُنَّ	يَأْمَنْتِ	يَأْمَنْتِمَا	يَأْمَنْتُنَّ
I		وَأَتَيْتُ		وَأَتَيْتَا	يَأْمَنْتُ		يَأْمَنْتَا

Бу феълларнинг мажхул нисбати ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

يُؤْمِنُ - феъллар -> يَأْمَنُ
وَوُتِقَ - феъллар -> وَاتَى

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	وَوُتِقَ	وَوُتِقَا	وَوُتِقُوا	يُؤْمِنُ	يُؤْمِنَا	يُؤْمِنُوا
	мн	وَوُتِقَتْ	وَوُتِقَتَا	وَوُتِقَتُنَّ	يُؤْمِنَتْ	يُؤْمِنَتَا	يُؤْمِنَتُنَّ
II	мз	وَوُتِقْتُ	وَوُتِقْتَا	وَوُتِقْتُمْ	يُؤْمِنْتُ	يُؤْمِنْتَا	يُؤْمِنْتُمْ
	мн	وَوُتِقْتِ	وَوُتِقْتِمَا	وَوُتِقْتُنَّ	يُؤْمِنْتِ	يُؤْمِنْتِمَا	يُؤْمِنْتُنَّ
I		وَوُتِقْتُ		وَوُتِقْتَا	يُؤْمِنْتُ		يُؤْمِنْتَا

2. Ажваф феълларнинг ўтган замондаги ҳарфи иллатларга солим ҳарфлар сифатида қаралади. Бинобарин, улар ҳам ўтган замонда солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

جَابَ - жавоб бермоқ -> جَابَ
بَاعَ - олди-сотди қилмоқ -> بَاعَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	جَابَ	جَابَا	جَابُوا	بَاعَ	بَاعَا	بَاعُوا
	мн	جَابَتْ	جَابَتَا	جَابَتُنَّ	بَاعَتْ	بَاعَتَا	بَاعَتُنَّ
II	мз	جَابَيْتُ	جَابَيْتَا	جَابَيْتُمْ	بَاعَيْتُ	بَاعَيْتَا	بَاعَيْتُمْ
	мн	جَابَيْتِ	جَابَيْتِمَا	جَابَيْتُنَّ	بَاعَيْتِ	بَاعَيْتِمَا	بَاعَيْتُنَّ
I		جَابَيْتُ		جَابَيْتَا	بَاعَيْتُ		بَاعَيْتَا

Бу феълларнинг мажхул нисбати қуйидагича тусланади:

جُوبَ - феъллар -> جَابَ
بُوعَ - феъллар -> بَاعَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	جُوبَ	جُوبَا	جُوبُوا	بُوعَ	بُوعَا	بُوعُوا
	мн	جُوبَتْ	جُوبَتَا	جُوبَتُنَّ	بُوعَتْ	بُوعَتَا	بُوعَتُنَّ
II	мз	جُوبَيْتُ	جُوبَيْتَا	جُوبَيْتُمْ	بُوعَيْتُ	بُوعَيْتَا	بُوعَيْتُمْ
	мн	جُوبَيْتِ	جُوبَيْتِمَا	جُوبَيْتُنَّ	بُوعَيْتِ	بُوعَيْتِمَا	بُوعَيْتُنَّ
I		جُوبَيْتُ		جُوبَيْتَا	بُوعَيْتُ		بُوعَيْتَا

3. Ноқис феълларда, агар учинчи ўзак ундош **و** ҳарфидан иборат бўлса, **ى** га ўзгаради ва бу феълларнинг ўтган замони I бобдаги **بكى** феълидаги каби қўшимчалар билан тугайди. Масалан,

беллашмоқ - **بَارَى** -> **بَرَى** - ҳаддан оширмоқ - **غَالَى** -> **غَلَا**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	غَالَى	غَالِيَا	غَالُوا	بَارَى	بَارِيَا	بَارُوا
	мн	غَالَتْ	غَالَتَا	غَالَيْنَ	بَارَتْ	بَارَتَا	بَارَتْنَ
II	мз	غَالَيْتَ	غَالَيْتَمَا	غَالَيْتُمْ	بَارَيْتَ	بَارَيْتَمَا	بَارَيْتُمْ
	мн	غَالَيْتِ	غَالَيْتُمَا	غَالَيْتُنَّ	بَارَيْتِ	بَارَيْتُمَا	بَارَيْتُنَّ
I		غَالَيْتُ		غَالَيْتَا	بَارَيْتُ		بَارَيْتَا

Бу феълларнинг мажҳул нисбати қўшимчалари I боб **لَقِيَ** - феъли қўшимчалари билан бир хилдир. Масалан,

феъли **بُورَى** -> **بَارَى** феъли **غُولَى** -> **غَالَى**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	غُولَى	غُولِيَا	غُولُوا	بُورَى	بُورِيَا	بُورُوا
	мн	غُولَيْتَ	غُولَيْتَا	غُولَيْنَ	بُورَيْتَ	بُورَيْتَا	بُورَيْتُمْ
II	мз	غُولَيْتَ	غُولَيْتَمَا	غُولَيْتُمْ	بُورَيْتَ	بُورَيْتَمَا	بُورَيْتُمْ
	мн	غُولَيْتِ	غُولَيْتُمَا	غُولَيْتُنَّ	بُورَيْتِ	بُورَيْتُمَا	بُورَيْتُنَّ
I		غُولَيْتُ		غُولَيْتَا	بُورَيْتُ		بُورَيْتَا

§ 102. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАР III БОБИНИНГ ҲОЗИРГИ-КЕЛАСИ ЗАМОН ШАКЛИ

I. Иккиланган феълларнинг ҳозирги-келаси замонида қуйидаги ўзгаришлар содир бўлади: **حَاجَجَ** -> **حَاجَّ** - **حَاجَجَ** -> **حَاجَّ**.

Бу феъл шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُحَاجُّ	يُحَاجَّانَ	يُحَاجُّونَ
	мн	تُحَاجُّ	تُحَاجَّانَ	يُحَاجِّبْنَ
II	мз	تُحَاجُّ	تُحَاجَّانَ	تُحَاجُّونَ
	мн	تُحَاجِّبْنَ	تُحَاجَّانَ	تُحَاجِّبْنَ
I		أَحَاجُّ		نُحَاجُّ

Бу феълнинг мажҳул нисбати ҳам ҳозирги-келаси замонда юқоридаги қўшимчаларга эга бўлади. Фақат II ва III шахс муаннас кўплиги бундан мустасно. Масалан,

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُحَاجُّ	يُحَاجَّانَ	يُحَاجُّونَ
	мн	تُحَاجُّ	تُحَاجَّانَ	يُحَاجِّبْنَ
II	мз	تُحَاجُّ	تُحَاجَّانَ	تُحَاجُّونَ
	мн	تُحَاجِّبْنَ	تُحَاجَّانَ	تُحَاجِّبْنَ
I		أَحَاجُّ		نُحَاجُّ

II. Ҳамзали феълларнинг ҳозирги-келаси замони солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

феъли **يُضَائِلُ** -> **ضَائِلٌ** феъли **يُؤَاخِذُ** -> **أَخَذَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤَاخِذُ	يُؤَاخِذَانِ	يُؤَاخِذُونَ	يُضَائِلُ	يُضَائِلَانِ	يُضَائِلُونَ
	мн	تُؤَاخِذُ	تُؤَاخِذَانِ	تُؤَاخِذُونَ	تُضَائِلُ	تُضَائِلَانِ	تُضَائِلُونَ
II	мз	تُؤَاخِذُ	تُؤَاخِذَانِ	تُؤَاخِذُونَ	تُضَائِلُ	تُضَائِلَانِ	تُضَائِلُونَ
	мн	تُؤَاخِذِينَ	تُؤَاخِذَانِ	تُؤَاخِذُونَ	تُضَائِلِينَ	تُضَائِلَانِ	تُضَائِلُونَ
I		أُوَاخِذُ		نُؤَاخِذُ	أُضَائِلُ		نُضَائِلُ

فَعْلِي يَبَادِيٌ -> بَادَأُ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَبَادِيٌ	يَبَادَانِ	يَبَادُونُ
	мн	تَبَادِيٌ	تَبَادَانِ	تَبَادُونُ
II	мз	تَبَادِيٌ	تَبَادَانِ	تَبَادُونُ
	мн	تَبَادِيَيْنِ	تَبَادَانِ	تَبَادُونُ
I		أَبَادِيٌ		تَبَادِيٌ

Бу феъллар мажҳул нисбатда қуйидагича тусланади:

فَعْلِي يُوَاخِدُ -> يُوَاخِدُ فَعْلِي يَضَاعِلُ -> يَضَاعِلُ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُوَاخِدُ	يُوَاخِدَانِ	يُوَاخِدُونُ	يَضَاعِلُ	يَضَاعِلَانِ	يَضَاعِلُونُ
	мн	تُوَاخِدُ	تُوَاخِدَانِ	تُوَاخِدُونُ	تَضَاعِلُ	تَضَاعِلَانِ	تَضَاعِلُونُ
II	мз	تُوَاخِدُ	تُوَاخِدَانِ	تُوَاخِدُونُ	تَضَاعِلُ	تَضَاعِلَانِ	تَضَاعِلُونُ
	мн	تُوَاخِدِيْنَ	تُوَاخِدَانِ	تُوَاخِدُونُ	تَضَاعِلُ	تَضَاعِلَانِ	تَضَاعِلُونُ
I		أُوَاخِدُ		تُوَاخِدُ	أَضَاعِلُ		تَضَاعِلُ

فَعْلِي يَبَادَأُ -> يَبَادِيٌ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَبَادَأُ	يَبَادَانِ	يَبَادُونُ
	мн	تَبَادَأُ	تَبَادَانِ	تَبَادُونُ
II	мз	تَبَادَأُ	تَبَادَانِ	تَبَادُونُ
	мн	تَبَادَأِيْنَ	تَبَادَانِ	تَبَادُونُ
I		أَبَادَأُ		تَبَادَأُ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг ҳозирги-келаси замони солим феълларниқидан фарқ қилмайди. Масалан,

فَعْلِي يَبِيْمَانُ -> يَبِيْمَانُ فَعْلِي يُوَاتِقُ -> يُوَاتِقُ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَبِيْمَانُ	يَبِيْمَانَانِ	يَبِيْمَانُونُ	يُوَاتِقُ	يُوَاتِقَانِ	يُوَاتِقُونُ
	мн	تَبِيْمَانُ	تَبِيْمَانَانِ	تَبِيْمَانُونُ	تُوَاتِقُ	تُوَاتِقَانِ	تُوَاتِقُونُ
II	мз	تَبِيْمَانُ	تَبِيْمَانَانِ	تَبِيْمَانُونُ	تُوَاتِقُ	تُوَاتِقَانِ	تُوَاتِقُونُ
	мн	تَبِيْمَانِيْنَ	تَبِيْمَانَانِ	تَبِيْمَانُونُ	تُوَاتِقِيْنَ	تُوَاتِقَانِ	تُوَاتِقُونُ
I		أَبِيْمَانُ		تَبِيْمَانُ	أُوَاتِقُ		تُوَاتِقُ

Бу феълларнинг мажҳул нисбатида иккинчи ўзак ундоши ҳаракати фатҳага ўзгаради. Масалан,

فَعْلِي يَبِيْمَانُ -> يَبِيْمَانُ فَعْلِي يُوَاتِقُ -> يُوَاتِقُ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَبِيْمَانُ	يَبِيْمَانَانِ	يَبِيْمَانُونُ	يُوَاتِقُ	يُوَاتِقَانِ	يُوَاتِقُونُ
	мн	تَبِيْمَانُ	تَبِيْمَانَانِ	تَبِيْمَانُونُ	تُوَاتِقُ	تُوَاتِقَانِ	تُوَاتِقُونُ
II	мз	تَبِيْمَانُ	تَبِيْمَانَانِ	تَبِيْمَانُونُ	تُوَاتِقُ	تُوَاتِقَانِ	تُوَاتِقُونُ
	мн	تَبِيْمَانِيْنَ	تَبِيْمَانَانِ	تَبِيْمَانُونُ	تُوَاتِقِيْنَ	تُوَاتِقَانِ	تُوَاتِقُونُ
I		أَبِيْمَانُ		تَبِيْمَانُ	أُوَاتِقُ		تُوَاتِقُ

2. Ажваф феълларнинг ҳозирги-келаси замонида иккинчи ўзак ундош ҳисобланган ҳарфи иллатга солим ҳарфлар сифатида қаралади:

فَعْلِي يَبِيْعُ -> يَبِيْعُ فَعْلِي يَجَاوِبُ -> يَجَاوِبُ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَبِيْعُ	يَبِيْعَانِ	يَبِيْعُونُ	يَجَاوِبُ	يَجَاوِبَانِ	يَجَاوِبُونُ
	мн	تَبِيْعُ	تَبِيْعَانِ	تَبِيْعُونُ	تَجَاوِبُ	تَجَاوِبَانِ	تَجَاوِبُونُ
II	мз	تَبِيْعُ	تَبِيْعَانِ	تَبِيْعُونُ	تَجَاوِبُ	تَجَاوِبَانِ	تَجَاوِبُونُ
	мн	تَبِيْعِيْنَ	تَبِيْعَانِ	تَبِيْعُونُ	تَجَاوِبِيْنَ	تَجَاوِبَانِ	تَجَاوِبُونُ
I		أَبِيْعُ		تَبِيْعُ	أَجَاوِبُ		تَجَاوِبُ

Бу феълларнинг мажҳул нисбатида ҳарфи иллатнинг ҳаракати фатҳага ўзгаради ҳолос. Масалан,

فَعْلٌ **يُجَابِبُ** феъли **يُجَابِبُ** -> **يُجَابِبُ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُجَابِبُ	يُجَابِبَانِ	يُجَابِبُونَ	يُجَابِبُ	يُجَابِبَانِ	يُجَابِبُونَ
	мн	تُجَابِبُ	تُجَابِبَانِ	تُجَابِبُونَ	تُجَابِبُ	تُجَابِبَانِ	تُجَابِبُونَ
II	мз	تُجَابِبُ	تُجَابِبَانِ	تُجَابِبُونَ	تُجَابِبُ	تُجَابِبَانِ	تُجَابِبُونَ
	мн	تُجَابِبِينَ	تُجَابِبِيْنَ	تُجَابِبِيْنَ	تُجَابِبِينَ	تُجَابِبِيْنَ	تُجَابِبِيْنَ
I		أَجَابِبُ		أَجَابِبُ	أَجَابِبُ		أَجَابِبُ

3. Ноқис феълларнинг ҳозирги-келаси замони охиридаги қўшимчалар I боб **يُنَكِّي** - **يُنَكِّي** феъли охиридаги қўшимчалар билан бир хилдир. Масалан,

فَعْلٌ **يُنَكِّي** феъли **يُنَكِّي** -> **يُنَكِّي** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُنَكِّي	يُنَكِّيَانِ	يُنَكِّيُونَ	يُنَكِّي	يُنَكِّيَانِ	يُنَكِّيُونَ
	мн	تُنَكِّي	تُنَكِّيَانِ	تُنَكِّيُونَ	تُنَكِّي	تُنَكِّيَانِ	تُنَكِّيُونَ
II	мз	تُنَكِّي	تُنَكِّيَانِ	تُنَكِّيُونَ	تُنَكِّي	تُنَكِّيَانِ	تُنَكِّيُونَ
	мн	تُنَكِّيِينَ	تُنَكِّيِيْنَ	تُنَكِّيِيْنَ	تُنَكِّيِينَ	تُنَكِّيِيْنَ	тунккйи́н
I		أُنَكِّي		أُنَكِّي	أُنَكِّي		أُنَكِّي

Бу феълларнинг мажҳул нисбати қўшимчалари I боб **يُنَكِّي** феъли қўшимчалари билан бир хилдир. Масалан,

فَعْلٌ **يُنَكِّي** феъли **يُنَكِّي** -> **يُنَكِّي** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُنَكِّي	يُنَكِّيَانِ	يُنَكِّيُونَ	يُنَكِّي	يُنَكِّيَانِ	يُنَكِّيُونَ
	мн	تُنَكِّي	تُنَكِّيَانِ	تُنَكِّيُونَ	تُنَكِّي	تُنَكِّيَانِ	тунккйи́н

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تُعَالِي	تُعَالِيَانِ	تُعَالِيُونَ	تُعَالِي	تُعَالِيَانِ	تُعَالِيُونَ
	мн	تُعَالِيْنَ	تُعَالِيْنَ	تُعَالِيْنَ	تُعَالِيْنَ	تُعَالِيْنَ	تُعَالِيْنَ
I		أُعَالِي		أُعَالِي	أُعَالِي		أُعَالِي

§ 103. III БОБ ФЕЪЛИНИНГ ШАРТ МАЙЛИ

III боб солим феълларининг шарт майли қуйидагича вазнда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفَاعِلُ	يُفَاعِلَانِ	يُفَاعِلُونَ
	мн	تُفَاعِلُ	تُفَاعِلَانِ	تُفَاعِلُونَ
II	мз	تُفَاعِلُ	تُفَاعِلَانِ	تُفَاعِلُونَ
	мн	تُفَاعِلِينَ	تُفَاعِلِيْنَ	تُفَاعِلِيْنَ
I		أُفَاعِلُ		أُفَاعِلُ

Масалан, **يُشَاهِدُ** - **يُشَاهِدُ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُشَاهِدُ	يُشَاهِدَانِ	يُشَاهِدُونَ
	мн	تُشَاهِدُ	تُشَاهِدَانِ	تُشَاهِدُونَ
II	мз	تُشَاهِدُ	تُشَاهِدَانِ	تُشَاهِدُونَ
	мн	تُشَاهِدِينَ	تُشَاهِدِيْنَ	تُشَاهِدِيْنَ
I		أُشَاهِدُ		أُشَاهِدُ

III боб феълларининг шарт майли юқоридаги боблар шарт майли бажарган вазифани бажаради.

لَمْ تُشَاهِدْ مِثْلَ هَذِهِ الْكَارَةِ - Бундай фожиани умуман кўрмаганмиз.

Нотўғри феълларнинг шарт майли:

I. Иккиланган феълларнинг шарт майли уч хил вариантда ҳосил бўлиши мумкин. Масалан, **حَاج** – **يُحَاجُّ** феъли

1-вариант

2-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُحَاجُّ	يُحَاجُّا	يُحَاجُّو	يُحَاجُّ	يُحَاجُّا	يُحَاجُّو
	мн	يُحَاجُّنَّ	يُحَاجُّنَّ	يُحَاجُّنَّ	يُحَاجُّنَّ	يُحَاجُّنَّ	يُحَاجُّنَّ
II	мз	تُحَاجُّ	تُحَاجُّا	تُحَاجُّو	تُحَاجُّ	تُحَاجُّا	تُحَاجُّو
	мн	تُحَاجُّنَّ	تُحَاجُّنَّ	تُحَاجُّنَّ	تُحَاجُّنَّ	تُحَاجُّنَّ	تُحَاجُّنَّ
I		أَحَاجُّ		أَحَاجُّ		أَحَاجُّ	

3-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُحَاجُّجُنَّ	يُحَاجُّجُنَّ	يُحَاجُّجُنَّ
	мн	يُحَاجُّجُنَّ	يُحَاجُّجُنَّ	يُحَاجُّجُنَّ
II	мз	تُحَاجُّجُنَّ	تُحَاجُّجُنَّ	تُحَاجُّجُنَّ
	мн	تُحَاجُّجُنَّ	تُحَاجُّجُنَّ	تُحَاجُّجُنَّ
I		أَحَاجُّجُنَّ		أَحَاجُّجُنَّ

II. Ҳамзали феълларнинг шарт майли солим феъллардан кескин фарқ қилмайди. Масалан,

يُؤَاخِذُ феъли → **أَخَذَ**

يُضَائِلُ феъли → **ضَالَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤَاخِذُ	يُؤَاخِذُا	يُؤَاخِذُو	يُضَائِلُ	يُضَائِلُا	يُضَائِلُو
	мн	يُؤَاخِذُنَّ	يُؤَاخِذُنَّ	يُؤَاخِذُنَّ	يُضَائِلُنَّ	يُضَائِلُنَّ	يُضَائِلُنَّ
II	мз	تُؤَاخِذُ	تُؤَاخِذُا	تُؤَاخِذُو	تُضَائِلُ	تُضَائِلُا	تُضَائِلُو
	мн	تُؤَاخِذُنَّ	تُؤَاخِذُنَّ	تُؤَاخِذُنَّ	تُضَائِلُنَّ	تُضَائِلُنَّ	تُضَائِلُنَّ
I		أَوْأَخِذُ		أَوْأَخِذُ		أَوْأَخِذُ	

يُبَادِي феъли → **بَادَأَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُبَادِي	يُبَادِيَا	يُبَادِيُو
	мн	يُبَادِيُنَّ	يُبَادِيُنَّ	يُبَادِيُنَّ
II	мз	تُبَادِي	تُبَادِيَا	تُبَادِيُو
	мн	تُبَادِيُنَّ	تُبَادِيُنَّ	تُبَادِيُنَّ
I		أَبَادِي		أَبَادِي

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг шарт майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

يُؤَاتِقُ феъли → **يُؤَاتِقُ**

يُبَيِّمِنُ феъли → **يُبَيِّمِنُ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤَاتِقُ	يُؤَاتِقُا	يُؤَاتِقُو	يُبَيِّمِنُ	يُبَيِّمِنُا	يُبَيِّمِنُو
	мн	يُؤَاتِقُنَّ	يُؤَاتِقُنَّ	يُؤَاتِقُنَّ	يُبَيِّمِنُنَّ	يُبَيِّمِنُنَّ	يُبَيِّمِنُنَّ
II	мз	تُؤَاتِقُ	تُؤَاتِقُا	تُؤَاتِقُو	تُبَيِّمِنُ	تُبَيِّمِنُا	تُبَيِّمِنُو
	мн	تُؤَاتِقُنَّ	تُؤَاتِقُنَّ	تُؤَاتِقُنَّ	تُبَيِّمِنُنَّ	تُبَيِّمِنُنَّ	тубейиминунна
I		أُؤَاتِقُ		أُؤَاتِقُ	أُبَيِّمِنُ		أُبَيِّمِنُ

2. Ажваф феълларнинг шарт майли ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

يُجَاوِبُ феъли → **يُجَاوِبُ**

يُبَيِّعُ феъли → **يُبَيِّعُ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُجَاوِبُ	يُجَاوِبُا	يُجَاوِبُو	يُبَيِّعُ	يُبَيِّعُا	يُبَيِّعُو
	мн	يُجَاوِبُنَّ	يُجَاوِبُنَّ	يُجَاوِبُنَّ	يُبَيِّعُنَّ	يُبَيِّعُنَّ	يُبَيِّعُنَّ
II	мз	تُجَاوِبُ	تُجَاوِبُا	تُجَاوِبُو	تُبَيِّعُ	تُبَيِّعُا	تُبَيِّعُو
	мн	تُجَاوِبُنَّ	تُجَاوِبُنَّ	تُجَاوِبُنَّ	تُبَيِّعُنَّ	тубеййенунна	тубеййенунна
I		أَجَاوِبُ		أَجَاوِبُ	أَبَيِّعُ		أَبَيِّعُ

3. Ноқис феълларнинг истак майлида I боб **بَكِيَ** –
 феълнинг шарт майлида содир бўлган ўзгариш-
 лар содир бўлади. Масалан,

феъли **يُغَالِي** → **يُغَالِي**

феъли **يُبَارِي** → **يُبَارِي**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُغَالِي	يُغَالِيَانِي	يُغَالُوا	يُبَارِي	يُبَارِيَانِي	يُبَارُوا
	мн	تُغَالِي	تُغَالِيَانِي	تُغَالِين	تُبَارِي	تُبَارِيَانِي	تُبَارُون
II	мз	تُغَالِي	تُغَالِيَانِي	تُغَالُوا	تُبَارِي	تُبَارِيَانِي	تُبَارُوا
	мн	يُغَالِي	يُغَالِيَانِي	يُغَالِين	يُبَارِي	يُبَارِيَانِي	يُبَارُون
I		أُغَالِي		تُغَالِي	أُبَارِي		تُبَارِي

§ 104. III БОБ ФЕЪЛИНИНГ БУЙРУҚ МАЙЛИ

Солим феълларнинг буйруқ майли II шахсда қуйида-
 ги вазнда ҳосил бўлади: **فَاعِلٌ** → **تُفَاعِلُ** → **تُفَاعِلِي**.

Буйруқ майли шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	فَاعِلٌ	فَاعِلَانِي	فَاعِلُوا
мн	فَاعِلِي	فَاعِلَانِي	فَاعِلِين

Масалан,

يَا طَلَابُ سَاعِدُوا أصدقَاءَكُمْ

– Студентлар, дўстларингизга ёрдам беринг.

Нотўғри феълларнинг буйруқ майли:

I. Иккиланган феълларнинг буйруқ майли шарт май-
 ли каби уч вариантда ҳосил бўлади. Масалан,

феъли **يُحَاجُّ** – **حَاجٌ**

1-вариант

2-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	حَاجٌ	حَاجَانِي	حَاجُوا	حَاجٌ	حَاجَانِي	حَاجُوا
мн	حَاجِي	حَاجَانِي	حَاجِين	حَاجِي	حَاجَانِي	حَاجِين

3-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	حَاجِي	حَاجَانِي	حَاجُوا
мн	حَاجِي	حَاجَانِي	حَاجِين

II. Ҳамзали феълларнинг буйруқ майли солим феъл-
 лардан фарқ қилмайди. Масалан,

феъли **يُؤَاخِذُ** → **أَخَذَ**

феъли **يُضَائِلُ** → **ضَاعَلَ**

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَخَذَ	أَخَذَانِي	أَخَذُوا	ضَاعَلَ	ضَاعَلَانِي	ضَاعَلُوا
мн	أَخَذِي	أَخَذَانِي	أَخَذِين	ضَاعَلِي	ضَاعَلَانِي	ضَاعَلِين

феъли **يُبَادِي** → **بَادَأَ**

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	بَادَأَ	بَادَأَانِي	بَادَأُوا
мн	بَادَأِي	بَادَأَانِي	بَادَأِين

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг буйруқ майли солим
 феълдан фарқ қилмайди. Масалан,

феъли **يُؤَاتِقُ** → **وَاتَقَ**

феъли **يُبَيِّمِنُ** → **بَيَّمَانَ**

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	وَاتَقَ	وَاتَقَانِي	وَاتَقُوا	بَيَّمَانَ	بَيَّمَانَانِي	بَيَّمَانُوا
мн	وَاتَقِي	وَاتَقَانِي	وَاتَقِين	بَيَّمَانِي	بَيَّمَانَانِي	بَيَّمَانِين

2. Ажваф феълларнинг буйруқ майли ҳам солим
 феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

فَعْلِي **يُجَابِبُ** -> **جَابِبٌ** فَعْلِي **يَبِيعُ** -> **بَائِعٌ**

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	جَابِبٌ	جَابِبَانِ	جَابِبُونَ	بَائِعٌ	بَائِعَانِ	بَائِعُونَ
мн	جَابِبِي	جَابِبِيَا	جَابِبِينَ	بَائِعِي	بَائِعِيَا	بَائِعِينَ

3. Ноқис феълларнинг буйруқ майлида учинчи ўзак ундош тушиб қолади. Масалан,

فَعْلِي **يُبَاعِي** -> **بَائِعِي** фَعْلِي **يُبَاعِي** -> **بَائِعِي**

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	بَاعٍ	بَاعِيَانِ	بَاعِيُونَ	بَاعٍ	بَاعِيَانِ	بَاعِيُونَ
мн	بَاعِي	بَاعِيَا	بَاعِيِينَ	بَاعِي	بَاعِيَا	بَاعِيِينَ

III ва I шахс буйруқ майли бошқа боб феъллари каби шарт майли оддига **ل** ёки **ي** юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

§ 105. III БОБ ФЕЪЛИНИНГ ИСТАК МАЙЛИ

Солим феълларнинг истик майли қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُبَاعِلُ	يُبَاعِلَانِ	يُبَاعِلُونَ
	мн	يُبَاعِلِي	يُبَاعِلِيَا	يُبَاعِلِينَ
II	мз	يُبَاعِلُ	يُبَاعِلَانِ	يُبَاعِلُونَ
	мн	يُبَاعِلِي	يُبَاعِلِيَا	يُبَاعِلِينَ
I		يُبَاعِلُ		يُبَاعِلُونَ

Масалан, **يُبَاعِلُ** - **بَاعِلٌ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُشَاهِدُ	يُشَاهِدَانِ	يُشَاهِدُونَ
	мн	يُشَاهِدِي	يُشَاهِدِيَا	يُشَاهِدِينَ
II	мз	يُشَاهِدُ	يُشَاهِدَانِ	يُشَاهِدُونَ
	мн	يُشَاهِدِي	يُشَاهِدِيَا	يُشَاهِدِينَ
I		يُشَاهِدُ		يُشَاهِدُونَ

III боб феълининг истик майли ҳам юқоридаги боблар истик майли ишлатилган ўринларда ишлатилади:

يَتَّبِعِي لَكُمْ أَنْ تُشَاهِدُوا هَذَا الْمَعْرَضَ - Сизлар (мз) бу кўргазмани кўришларингиз керак.

Нотўғри феъллар:

I. Иккиланган феълларнинг истик майли қуйидагича ҳосил бўлади:

فَعْلِي **يُحَاجُّ** - **حَاجٌّ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُحَاجُّ	يُحَاجُّانِ	يُحَاجُّونَ
	мн	يُحَاجُِّي	يُحَاجُِّيَا	يُحَاجُِّيْنَ
II	мз	يُحَاجُّ	يُحَاجُّانِ	يُحَاجُّونَ
	мн	يُحَاجُِّي	يُحَاجُِّيَا	يُحَاجُِّيْنَ
I		يُحَاجُّ		يُحَاجُّونَ

II. Ҳамзали феълларнинг истик майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

فَعْلِي **يُضَائِلُ** -> **ضَائِلٌ** фَعْلِي **يُؤَاخِذُ** -> **أَخَذٌ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤَاخِذُ	يُؤَاخِذَانِ	يُؤَاخِذُونَ	يُضَائِلُ	يُضَائِلَانِ	يُضَائِلُونَ
	мн	يُؤَاخِذِي	يُؤَاخِذِيَا	يُؤَاخِذِينَ	يُضَائِلِي	يُضَائِلِيَا	يُضَائِلِينَ
II	мз	يُؤَاخِذُ	يُؤَاخِذَانِ	يُؤَاخِذُونَ	يُضَائِلُ	يُضَائِلَانِ	يُضَائِلُونَ
	мн	يُؤَاخِذِي	يُؤَاخِذِيَا	يُؤَاخِذِينَ	يُضَائِلِي	يُضَائِلِيَا	يُضَائِلِينَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
I		أَوَاخَذَ		تَوَاخَذُ	أَخَذَ		تَخَذُوا

Феъли **يَبَادِي** --> **بَادَأَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَبَادِي	يَبَادِيَا	يَبَادِيُو
	мн	تَبَادِي	تَبَادِيَا	يَبَادِيُنْ
II	мз	تَبَادِي	تَبَادِيَا	تَبَادِيُو
	мн	تَبَادِيِي	تَبَادِيِيَا	تَبَادِيِيُنْ
I		أَبَادِي		تَبَادِي

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг истак майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

Феъли **يُؤَاتِقُ** --> **وَأْتَقَى** Феъли **يُيَامِنُ** --> **يَأْمَنُ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤَاتِقُ	يُؤَاتِقَا	يُؤَاتِقُوا	يُيَامِنُ	يُيَامِنَا	يُيَامِنُوا
	мн	تُؤَاتِقُ	تُؤَاتِقَا	يُؤَاتِقُنْ	تَيَامِنُ	تَيَامِنَا	يُيَامِنُنْ
II	мз	تُؤَاتِقُ	تُؤَاتِقَا	تُؤَاتِقُوا	تَيَامِنُ	تَيَامِنَا	تَيَامِنُوا
	мн	تُؤَاتِقِي	تُؤَاتِقِيَا	تُؤَاتِقِيُنْ	تَيَامِنِي	تَيَامِنِيَا	تَيَامِنِيُنْ
I		أَرَاتِقُ		تُؤَاتِقُ	أَيَامِنُ		تَيَامِنُ

2. Ажваф феълларнинг истак майли ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

Феъли **يُجَاوِبُ** --> **جَاوَبَ** Феъли **يُبَايِعُ** --> **بَايَعَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُجَاوِبُ	يُجَاوِبَا	يُجَاوِبُوا	يُبَايِعُ	يُبَايِعَا	يُبَايِعُوا
	мн	تُجَاوِبُ	تُجَاوِبَا	يُجَاوِبُنْ	تَبَايِعُ	تَبَايِعَا	يُبَايِعُنْ
II	мз	تُجَاوِبُ	تُجَاوِبَا	تُجَاوِبُوا	تَبَايِعُ	تَبَايِعَا	تَبَايِعُوا
	мн	تُجَاوِبِي	تُجَاوِبِيَا	تُجَاوِبِيُنْ	تَبَايِعِي	تَبَايِعِيَا	تَبَايِعِيُنْ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
I		أَجَابَ		تَجَابَ	أَبَاعَ		تَبَاعَ

3. Ноқис феълларнинг истак майли қуйидагича ҳосил бўлади. Масалан,

Феъли **يُغَالِي** --> **غَالَى** Феъли **يُبَارِي** --> **بَارَى**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُغَالِي	يُغَالِيَا	يُغَالِيُو	يُبَارِي	يُبَارِيَا	يُبَارِيُو
	мн	تُغَالِي	تُغَالِيَا	يُغَالِيُنْ	تُبَارِي	تُبَارِيَا	يُبَارِيُنْ
II	мз	تُغَالِي	تُغَالِيَا	تُغَالِيُو	تُبَارِي	تُبَارِيَا	تُبَارِيُو
	мн	تُغَالِيِي	تُغَالِيِيَا	تُغَالِيِيُنْ	تُبَارِيِي	تُبَارِيِيَا	تُبَارِيِيُنْ
I		أَغَالِي		تُغَالِي	أَبَارِي		تُبَارِي

§ 106. III БОБ ФЕЪЛИНИНГ МАСДАРИ

III боб солим феълнинг масдари **فَعَالٌ** ва **مُفَاعَلَةٌ** вазнларида ҳосил бўлади. Масалан,

شَاهَدَ – кўрмоқ --> **مَشَاهَدَةٌ** – кўриш,

بَادَرَ – шошилмоқ --> **مَبَادَرَةٌ** – шошилиш,

نَافَقَ – мунофиқ бўлмоқ --> **نِفَاقٌ** – мунофиқлик,

جَاهَدَ – курашмоқ --> **جِهَادٌ** – курашиш.

Нотўғри феълларнинг масдари:

I. Иккиланган феълларнинг масдари:

سَابَ – ўзаро сўкишмоқ --> **سِيَابٌ** – ўзаро сўкишиш,

قَاصَّ – қасд олмоқ --> **مُقَاصَّةٌ** – қасд олиш.

II. Ҳамзали феълларнинг масдари солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

أَخَذَ — таъна қилмоқ → مُرَاخَذَةٌ — таъна қилиш,
سَأَلَ — савол бермоқ → مُسَأَلَةٌ — савол бериш,
بَادَأَ — бошлаб бермоқ → مَبَادَأَةٌ — бошлаб бериш.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълнинг масдари солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

وَأَصَلَ — давом эттирмоқ → مُوَأَصَلَةٌ — давом эттириш,
وَأَعَدَّ — келишишмоқ → مُوَأَعَدَّةٌ — келишиш.

2. Агар ажваф феълнинг иккинчи ўзак ундоши و дан иборат бўлса, فِعَالٌ вазнидаги масдарда мазкур و ҳарфи ى га ўзгаради. Иккинчи ўзак ундош ى дан иборат бўлганда, ҳар икки шаклдаги масдарда ҳам ўзгариш содир бўлмайди. Масалан,

قَاوَمَ — қаршилик кўрсатмоқ → مُقَاوَمَةٌ — қаршилик кўрсатиш,
قَاوَمَ — қаршилик кўрсатмоқ → قِيَامٌ — туриш,
ضَايِقَ — сиқмоқ, эзмоқ → مُضَايِقَةٌ — сиқиш, эзиш.

3. Ноқис феълларнинг فِعَالٌ вазнидаги масдарида و ёки ى ҳарфи * га ўзгаради. Масалан,

لَأَقَى — учратмоқ → لِقَاءٌ — учратиш,
نَادَى — чақирмоқ → نِدَاءٌ — чақирув.

Агар масдар مُفَاعَلَةٌ вазнида ҳосил бўлса, -ава-, -айа- → ā ўзгариши содир бўлади. Масалан,

لَأَقَى — учратмоқ → مُلَاكَاةٌ — учратиш,
نَادَى — чақирмоқ → مُتَادَاةٌ — чақирув.

§ 107. III БОБ ФЕЪЛИНИНГ СИФАТДОШЛАРИ

III боб солим феълларининг:

а) аниқ нисбат сифатдоши مُفَاعِلٌ вазнида ҳосил бўлади:

شَاهَدَ — кўрмоқ → مُشَاهِدَةٌ, مُشَاهِدٌ — кўрувчи,
جَاهَدَ — курашмоқ → مُجَاهِدَةٌ, مُجَاهِدٌ — курашувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши مُفَاعِلٌ вазнида ҳосил бўлади:

شَاهَدَ — кўрмоқ → مُشَاهَدَةٌ, مُشَاهَدٌ — кўрилган нарса,
وَأَصَلَ — давом эттирмоқ → مُوَأَصَلٌ — давом эттирилган.

Эслатма. III боб мажҳул нисбат сифатдошининг муаннас шакли билан масдари шаклдошдир.

Нотўғри феълларнинг сифатдошлари:

I. Иккиланган феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши қуйидагича ҳосил бўлади. Масалан,

حَاجَ — баҳслашмоқ → مُحَاجَجٌ → مُحَاجٌ — баҳслашувчи,
سَابَ — сўкишмоқ → مُسَابِبٌ → مُسَابٌ — сўкишувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши қуйидагича ҳосил бўлади. Масалан,

حَاجَ — баҳслашмоқ → مُحَاجَجٌ → مُحَاجٌ — баҳслашилган (мавзу),
سَابَ — сўкишмоқ → مُسَابِبٌ → مُسَابٌ — сўкишилган.

II. Ҳамзали феълларнинг сифатдошлари солим феъллардан фарқ қилмайди:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

أَخَذَ – таъна қилмоқ → مُؤَاخَذٌ, مُؤَاخَذَةٌ – таъна қилувчи,

ضَاعَلَ – озайтирмоқ → مُضَاعَلٌ, مُضَاعَلَةٌ – озайтирувчи,

بَادَأَ – бошлаб бермоқ → مُبَادِئٌ, مُبَادِئَةٌ – бошлаб берувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

أَخَذَ – таъна қилмоқ → مُؤَاخَذٌ, مُؤَاخَذَةٌ – таъна қилинган,

ضَاعَلَ – озайтирмоқ → مُضَاعَلٌ, مُضَاعَلَةٌ – озайтирилган,

بَادَأَ – бошлаб бермоқ → مُبَادِئٌ, مُبَادِئَةٌ – бошлаб берилган.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг сифатдошлари солим феъллардан фарқ қилмайди:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

وَأَصَلَ – давом эттирмоқ → مُوَأَصَلٌ, مُوَأَصَلَةٌ – давом этирувчи,

وَأَعَدَّ – келишишмоқ → مُوَأَعِدٌ, مُوَأَعِدَةٌ – келишишувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

وَأَصَلَ – давом эттирмоқ → مُوَأَصَلٌ, مُوَأَصَلَةٌ – давом этирилган,

وَأَعَدَّ – келишишмоқ → مُوَأَعِدٌ, مُوَأَعِدَةٌ – келишишилган.

2. Ажваф феълларнинг сифатдошлари ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

قَامَ – қаршилиқ қилмоқ → مُقَامِمٌ, مُقَامِمَةٌ – қаршилиқ қилувчи,

ضَاقَ – сиқмоқ, эзмоқ → مُضَاقٌ, مُضَاقَةٌ – сиқувчи, эзувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

قَامَ – қаршилиқ қилмоқ → مُقَامِمٌ, مُقَامِمَةٌ – қаршилиқка учраган,

ضَاقَ – сиқмоқ, эзмоқ → مُضَاقٌ, مُضَاقَةٌ – сиқилган, эзилган.

3. Ноқис феълларнинг сифатдошлари:

а) аниқ нисбат сифатдошида учинчи ўзак ундош тушиб қолиб, ўрнини танвин эгаллайди. Масалан,

لَاكَى – учратмоқ → مُلَاكٍ (аниқ ҳолатда – الْمَلَاكِي),

مَلَاكِيَةٌ – учратувчи,

نَادَى – чақирмоқ → مُنَادٍ (аниқ ҳолатда – الْمَنَادِي),

مَنَادِيَةٌ – чақирувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдошида ҳам учинчи ўзак ундош ўрнини танвин эгаллайди. Масалан,

لَاكَى – учратмоқ → مُلَاكِيٌ (аниқ ҳолатда – الْمَلَاكِي),

مَلَاكِيَةٌ – учратилган,

نَادَى – чақирмоқ → مُنَادِيٌ (аниқ ҳолатда – الْمَنَادِي),

مَنَادِيَةٌ – чақирилган.

Аниқ ва мажҳул нисбат сифатдошлари юқоридаги бошқа боб феъллари сифатдошлари бажарган вазифаларни бажаради.

§ 108. VI БОБ ФЕЪЛИ

Солим феълларнинг VI боби III боб феъли олдига تُ қўшимчасини қўшиш билан ҳосил бўлади. Ўтган замон вазни تَفَاعَلَ бўлиб, шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَفَاعَلَ	تَفَاعَلَا	تَفَاعَلُوا
	мн	تَفَاعَلْتُمْ	تَفَاعَلْتَا	تَفَاعَلْتُمْ
II	мз	تَفَاعَلْتُمْ	تَفَاعَلْتُمَا	تَفَاعَلْتُمْ
	мн	تَفَاعَلْتُمْ	تَفَاعَلْتُمَا	تَفَاعَلْتُمْ
I		تَفَاعَلْتُمْ		تَفَاعَلْتُمْ

Масалан, طَرَحَ → تَطَارَحَ – бир-бирига иргитмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	طَارَحَ	تَطَارَحَا	تَطَارَحُوا
	мн	تَطَارَحَتْ	تَطَارَحَتَا	تَطَارَحْتُمْ
II	мз	تَطَارَحَتْ	تَطَارَحْتُمَا	تَطَارَحْتُمْ
	мн	تَطَارَحَتْ	تَطَارَحْتُمَا	تَطَارَحْتُمْ
I		تَطَارَحَتْ		تَطَارَحْتَا

تَطَارَحَتَا الْكُرَّةَ أَثْنَاءَ اللَّعْبِ – Уйин давомида тўпни бир-биримизга отишдик.

Солим феълларнинг ўтган замон мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَفَعَّلَ	تَفَعَّلَا	تَفَعَّلُوا
	мн	تَفَعَّلَتْ	تَفَعَّلَتَا	تَفَعَّلْتُمْ
II	мз	تَفَعَّلَتْ	تَفَعَّلْتُمَا	تَفَعَّلْتُمْ
	мн	تَفَعَّلَتْ	تَفَعَّلْتُمَا	تَفَعَّلْتُمْ
I		تَفَعَّلَتْ		تَفَعَّلْنَا

تَطَوَّرَتِ الْكُرَّةُ أَثْنَاءَ اللَّعْبِ – Уйин давомида тўп у ёқдан-бу ёққа отилди.

Бу бобнинг ўтган замон инкор формаси ҳам феъл олдига مَا юкласини қўйиш билан ҳосил қилинади.

VI боб солим феълларининг ҳозирги-келаси замони вази يَتَفَاعَلُ дир. У шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَفَاعَلُ	يَتَفَاعَلَانِ	يَتَفَاعَلُونَ
	мн	يَتَفَاعَلُونَ	يَتَفَاعَلَانِ	يَتَفَاعَلُونَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَتَفَاعَلُ	تَتَفَاعَلَانِ	تَتَفَاعَلُونَ
	мн	تَتَفَاعَلِينَ	تَتَفَاعَلَانِ	تَتَفَاعَلُونَ
I		أَتَفَاعَلُ		تَتَفَاعَلُ

Масалан, يَتَمَارَسُ → يَتَمَارَسُ – савдолашмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَمَارَسُ	يَتَمَارَسَانِ	يَتَمَارَسُونَ
	мн	يَتَمَارَسُونَ	يَتَمَارَسَانِ	يَتَمَارَسُونَ
II	мз	يَتَمَارَسُ	يَتَمَارَسَانِ	يَتَمَارَسُونَ
	мн	يَتَمَارَسِينَ	يَتَمَارَسَانِ	يَتَمَارَسُونَ
I		أَتَمَارَسُ		يَتَمَارَسُ

يَتَمَارَسُ الْجَمِيعُ فِي السُّوقِ أَثْنَاءَ الشَّرَاءِ – Бозорда барча харид қилишда савдолашади.

VI боб солим феълнинг мажҳул нисбати ҳозирги-келаси замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَفَاعَلُ	يَتَفَاعَلَانِ	يَتَفَاعَلُونَ
	мн	يَتَفَاعَلُونَ	يَتَفَاعَلَانِ	يَتَفَاعَلُونَ
II	мз	يَتَفَاعَلُ	يَتَفَاعَلَانِ	يَتَفَاعَلُونَ
	мн	يَتَفَاعَلِينَ	يَتَفَاعَلَانِ	يَتَفَاعَلُونَ
I		أَتَفَاعَلُ		يَتَفَاعَلُ

VI боб феъли ҳозирги-келаси замонининг инкор формаси феъл олдига لَا юкласини қўйиш билан ҳосил қилинади.

VI боб феъли қуйидаги маъноларни ифодалайди:

1. Иш-ҳаракатнинг кўпчилик томонидан бажарилганлигини билдиради:

كُتِبَ – ёзмоқ → تَكَاتَبَ – ўзаро ёзишмоқ,

صَعِدَ – кўтарилмоқ → تَصَاعَدَ – кўпчилик бўлиб кўтарилмоқ,

سَأَلَ – сўрамоқ → تَسَاءَلَ – бир-бирдан сўрамоқ.

2. Иш-ҳаракатнинг бажарилишидаги тадрижийликни билдиради:

كُفِرَ – кўпаймоқ → تَكَاثَرَ – аста-секин кўпаймоқ,

ضَوَّلَ – пасаймоқ → تَضَاعَلَ – аста-секин пасаймоқ, озаймоқ.

3. I боб феъли ифодалаган иш-ҳаракатни ўзи амалга ошираётган қилиб кўрсатиш маъносини ифодалайди:

مَرِضَ – касал бўлмоқ → تَمَارَضَ – ўзини касалликка солмоқ,

عَلِمَ – билмоқ → تَعَالَمَ – ўзини олим қилиб кўрсатмоқ,

جَهَلَ – беҳабар бўлмоқ → تَجَاهَلَ – ўзини билмасликка солмоқ.

§ 109. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАР VI БОБИНИНГ ЎТГАН ЗАМОНИ

I. Иккиланган феълларнинг ўтган замонида қуйидаги ўзгариш содир бўлади. Масалан,

I боб – بَتَّ → VI боб – تابساسا → табасса. Демак,

بَتَّ → تَبَّاتَّ – бир-бирига хабар қилмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَبَّاتُ	تَبَّاتَا	تَبَّاتُوا
	мн	تَبَّاتْتِ	تَبَّاتْنَا	تَبَّاتْتُمْ
II	мз	تَبَّاتْتِ	تَبَّاتْتُمَا	تَبَّاتْتُمْ
	мн	تَبَّاتْتِ	تَبَّاتْتُمَا	تَبَّاتْتُمْ
I		تَبَّاتْتِ		تَبَّاتْتُمْ

Бу феълнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَبَّوتُ	تَبَّوتَا	تَبَّوتُوا
	мн	تَبَّوتْتِ	تَبَّوتْنَا	تَبَّوتْتُمْ
II	мз	تَبَّوتْتِ	تَبَّوتْتُمَا	تَبَّوتْتُمْ
	мн	تَبَّوتْتِ	تَبَّوتْتُمَا	تَبَّوتْتُمْ
I		تَبَّوتْتِ		تَبَّوتْتُمْ

II. Ҳамзали феълларнинг ўтган замонида ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгаришларгина содир бўлади. Масалан,

تَقَامَرَ → تَقَامَرَ – бир-бирига ёрдам бермоқ феъли

бир-бирдан қасос

олмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَقَامَرُ	تَقَامَرَا	تَقَامَرُوا	تَقَامَرَ	تَقَامَرَا	تَقَامَرُوا
	мн	تَقَامَرْتِ	تَقَامَرْنَا	تَقَامَرْتُمْ	تَقَامَرْتِ	تَقَامَرْنَا	تَقَامَرْتُمْ
II	мз	تَقَامَرْتِ	تَقَامَرْتُمَا	تَقَامَرْتُمْ	تَقَامَرْتِ	تَقَامَرْتُمَا	تَقَامَرْتُمْ
	мн	تَقَامَرْتِ	تَقَامَرْتُمَا	تَقَامَرْتُمْ	تَقَامَرْتِ	تَقَامَرْتُمَا	تَقَامَرْتُمْ
I		تَقَامَرْتِ		تَقَامَرْتُمْ	тқамарти		тқамартум

تَمَّالًا → مَلَّأَ – шартлашмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَمَّالًا	تَمَّالَا	تَمَّالُوا
	мн	تَمَّالَاتِ	تَمَّالَاتَا	تَمَّالَاتُوا
II	мз	تَمَّالَاتِ	تَمَّالَاتُمَا	تَمَّالَاتُمْ
	мн	تَمَّالَاتِ	تَمَّالَاتُمَا	تَمَّالَاتُمْ
I		تَمَّالَاتِ		تَمَّالَاتُمْ

Бу феълларнинг мажҳул нисбатида ҳам ҳамзанинг имлосига алоқадор ўзгаришлар бўлади холос. Масалан,

фeъли **تَوَزَّرَ** -> **تَوَزَّرَ** фeъли -> **تَوَزَّرَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَوَزَّرَ	تَوَزَّرَا	تَوَزَّرُوا	تَوَزَّرَ	تَوَزَّرَا	تَوَزَّرُوا
	мн	تَوَزَّرَت	تَوَزَّرَتَا	تَوَزَّرَتُوا	تَوَزَّرَت	تَوَزَّرَتَا	تَوَزَّرَتُوا
II	мз	تَوَزَّرَت	تَوَزَّرَتَا	تَوَزَّرَتُوا	تَوَزَّرَت	تَوَزَّرَتَا	تَوَزَّرَتُوا
	мн	تَوَزَّرَت	تَوَزَّرَتَا	تَوَزَّرَتُوا	تَوَزَّرَت	تَوَزَّرَتَا	تَوَزَّرَتُوا
I		تَوَزَّرَت		تَوَزَّرَتَا	تَوَزَّرَت		تَوَزَّرَتَا

фeъли **تَمَلَّى** -> **تَمَلَّى**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَمَلَّى	تَمَلَّيَا	تَمَلَّيُوا
	мн	تَمَلَّيْت	تَمَلَّيْتَا	تَمَلَّيْتُوا
II	мз	تَمَلَّيْت	تَمَلَّيْتَا	تَمَلَّيْتُوا
	мн	تَمَلَّيْت	تَمَلَّيْتَا	تَمَلَّيْتُوا
I		تَمَلَّيْت		تَمَلَّيْتَا

III. Заиф фeъллар:

1. Солимсифат фeъллар ўтган замони солим фeълларникидан фарқ қилмайди. Масалан,

- **تَيَّاسَرَ** -> **تَيَّاسَرَ** - оддин-кейин келмоқ фeъли, **تَوَاتَرَ** -> **تَوَاتَرَ**

биргалашиб қимор ўйнамоқ фeъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَوَاتَرَ	تَوَاتَرَا	تَوَاتَرُوا	تَيَّاسَرَ	تَيَّاسَرَا	تَيَّاسَرُوا
	мн	تَوَاتَرَت	تَوَاتَرَتَا	تَوَاتَرَتُوا	تَيَّاسَرَت	تَيَّاسَرَتَا	تَيَّاسَرَتُوا
II	мз	تَوَاتَرَت	تَوَاتَرَتَا	تَوَاتَرَتُوا	تَيَّاسَرَت	تَيَّاسَرَتَا	تَيَّاسَرَتُوا
	мн	تَوَاتَرَت	تَوَاتَرَتَا	تَوَاتَرَتُوا	تَيَّاسَرَت	تَيَّاسَرَتَا	تَيَّاسَرَتُوا
I		تَوَاتَرَت		تَوَاتَرَتَا	تَيَّاسَرَت		тَيَّاسَرَتَا

Бу фeълларнинг мажхул нисбатида ҳам ўзгариш содир бўлмайди:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَوَاتَرَ	تَوَاتَرَا	تَوَاتَرُوا	تَيَّاسَرَ	تَيَّاسَرَا	تَيَّاسَرُوا
	мн	تَوَاتَرَت	تَوَاتَرَتَا	تَوَاتَرَتُوا	تَيَّاسَرَت	تَيَّاسَرَتَا	تَيَّاسَرَتُوا
II	мз	تَوَاتَرَت	تَوَاتَرَتَا	تَوَاتَرَتُوا	تَيَّاسَرَت	тَيَّاسَرَتَا	тَيَّاسَرَتُوا
	мн	تَوَاتَرَت	тَوَاتَرَتَا	тَوَاتَرَتُوا	тَيَّاسَرَت	тَيَّاسَرَتَا	тَيَّاسَرَتُوا
I		тَوَاتَرَت		тَوَاتَرَتَا	тَيَّاسَرَت		тَيَّاسَرَتَا

2. Ажваф фeълларда иккинчи ўзак ундош ўрнидаги ҳарфи иллатга солим ҳарф сифатида қаралади. Масалан,

- **تَزَايَدَ** -> **تَزَايَدَ** / **تَشَاوَرَ** - ўзаро маслаҳатлашмоқ / **تَشَاوَرُوا**

нархни оширмоқ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَشَاوَرَ	تَشَاوَرَا	تَشَاوَرُوا	تَزَايَدَ	تَزَايَدَا	تَزَايَدُوا
	мн	تَشَاوَرَت	تَشَاوَرَتَا	تَشَاوَرَتُوا	تَزَايَدَت	تَزَايَدَتَا	تَزَايَدَتُوا
II	мз	تَشَاوَرَت	тَشَاوَرَتَا	тَشَاوَرَتُوا	тَزَايَدَت	тَزَايَدَتَا	тَزَايَدَتُوا
	мн	тَشَاوَرَت	тَشَاوَرَتَا	тَشَاوَرَتُوا	тَزَايَدَت	тَزَايَدَتَا	тَزَايَدَتُوا
I		тَشَاوَرَت		тَشَاوَرَتَا	тَزَايَدَت		тَزَايَدَتَا

Бу фeълларнинг мажхул нисбатида ҳам заиф фeълларга хос ўзгаришлар содир бўлмайди:

фeъли **تَزَايَدَ** -> **تَزَايَدَ** фeъли **تَشَاوَرَ** -> **تَشَاوَرَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَشَاوَرَ	تَشَاوَرَا	تَشَاوَرُوا	تَزَايَدَ	تَزَايَدَا	تَزَايَدُوا
	мн	تَشَاوَرَت	тَشَاوَرَتَا	тَشَاوَرَتُوا	тَزَايَدَت	тَزَايَدَتَا	тَزَايَدَتُوا
II	мз	тَشَاوَرَت	тَشَاوَرَتَا	тَشَاوَرَتُوا	тَزَايَدَت	тَزَايَدَتَا	тَزَايَدَتُوا
	мн	тَشَاوَرَت	тَشَاوَرَتَا	тَشَاوَرَتُوا	тَزَايَدَت	тَزَايَدَتَا	тَزَايَدَتُوا
I		тَشَاوَرَت		тَشَاوَرَتَا	тَزَايَدَت		тَزَايَدَتَا

3. Ноқис фeълларда I боб **بَكِيَ** фeълидаги ўзгариш содир бўлади, чунки уларнинг охириги қўшимчалари бир хилдир Масалан,

ўзаро (حجرو) -> تَحَاجَى - ўзаро ичишмоқ (سقى) -> تَسَاقَى

топишмоқ айтмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَحَاجَى	تَحَاجَبَا	تَحَاجَرُوا	تَسَاقَى	تَسَاقَبَا	تَسَاقَرُوا
	мн	تَحَاجَتْ	تَحَاجَتَا	تَحَاجَبْنِ	تَسَاقَتْ	تَسَاقَتَا	تَسَاقَتْنِ
II	мз	تَحَاجَيْتَ	تَحَاجَيْتُمَا	تَحَاجَيْتُمْ	تَسَاقَيْتَ	تَسَاقَيْتُمَا	تَسَاقَيْتُمْ
	мн	تَحَاجَيْتُ	تَحَاجَيْتُمَا	تَحَاجَيْتُنْ	تَسَاقَيْتُ	تَسَاقَيْتُمَا	تَسَاقَيْتُنْ
I		تَحَاجَيْتُ		تَحَاجَيْتَا	تَسَاقَيْتُ		تَسَاقَيْتَا

Бу феълларнинг мажхул нисбатида I боб لَقِيَ - феълидаги (аниқ нисбат) ўзгаришлар содир бўлади:

феъли تَحُوجَى -> تَحَاجَى феъли تَسُوقَى -> تَسَاقَى

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تُحَوِّجَى	تُحَوِّجَبَا	تُحَوِّجَرُوا	تُسَوِّقَى	تُسَوِّقَبَا	تُسَوِّقَرُوا
	мн	تُحَوِّجَتْ	تُحَوِّجَتَا	تُحَوِّجَبْنِ	تُسَوِّقَتْ	تُسَوِّقَتَا	تُسَوِّقَتْنِ
II	мз	تُحَوِّجَيْتَ	تُحَوِّجَيْتُمَا	تُحَوِّجَيْتُمْ	تُسَوِّقَيْتَ	تُسَوِّقَيْتُمَا	تُسَوِّقَيْتُمْ
	мн	تُحَوِّجَيْتُ	تُحَوِّجَيْتُمَا	تُحَوِّجَيْتُنْ	تُسَوِّقَيْتُ	тُسَوِّقَيْтُمَا	тُسَوِّقَيْтُنْ
I		تُحَوِّجَيْتُ		تُحَوِّجَيْتَا	تُسَوِّقَيْتُ		тُسَوِّقَيْтَا

§ 110. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАР VI БОБИНИНГ ҲОЗИРГИ-КЕЛАСИ ЗАМОНИ

I. Иккиланган феълларнинг ҳозирги-келаси замонида қуйидаги товуш ўзгариши содир бўлади:

Масалан, табасса - йатабасасу -> йатабассу.

феъли يَتَبَّأْتُ -> يَتَبَّأْتُ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَبَّأْتُ	يَتَبَّأْتَانِ	يَتَبَّأُونُ
	мн	تَتَبَّأْتُ	تَتَبَّأْتَانِ	يَتَبَّأْتُنْ
II	мз	تَتَبَّأْتُ	تَتَبَّأْتَانِ	تَتَبَّأُونُ
	мн	تَتَبَّأْتُنْ	تَتَبَّأْتَانِ	تَتَبَّأْتُنْ
I		أَتَبَّأْتُ		تَتَبَّأْتُ

Бу феълларнинг мажхул нисбатида феълдаги олд қўшимчанинг ҳаракати ўзгаради холос. Масалан,

феъли يَتَبَّأْتُ -> يَتَبَّأْتُ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَبَّأْتُ	يَتَبَّأْتَانِ	يَتَبَّأُونُ
	мн	تَتَبَّأْتُ	تَتَبَّأْتَانِ	يَتَبَّأْتُنْ
II	мз	تَتَبَّأْتُ	تَتَبَّأْتَانِ	تَتَبَّأُونُ
	мн	تَتَبَّأْتُنْ	تَتَبَّأْتَانِ	تَتَبَّأْتُنْ
I		أَتَبَّأْتُ		تَتَبَّأْتُ

II. Ҳамзали феълларнинг ҳозирги-келаси замонида ҳамзанинг имлосига боғлиқ ўзгаришлар содир бўлади. Масалан,

феъли يَتَأَزَّرُ -> تَأَزَّرُ

феъли يَتَعَاَمَرُ -> تَعَاَمَرُ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَأَزَّرُ	يَتَأَزَّرَانِ	يَتَأَزَّرُونَ	يَتَعَاَمَرُ	يَتَعَاَمَرَانِ	يَتَعَاَمَرُونَ
	мн	تَتَأَزَّرُ	تَتَأَزَّرَانِ	يَتَأَزَّرُنْ	تَتَعَاَمَرُ	تَتَعَاَمَرَانِ	يَتَعَاَمَرُنْ
II	мз	تَتَأَزَّرُ	تَتَأَزَّرَانِ	تَتَأَزَّرُونَ	تَتَعَاَمَرُ	تَتَعَاَمَرَانِ	تَتَعَاَمَرُونَ
	мн	تَتَأَزَّرْتُنْ	تَتَأَزَّرَانِ	تَتَأَزَّرْتُنْ	تَتَعَاَمَرْتُنْ	تَتَعَاَمَرَانِ	تَتَعَاَمَرْتُنْ
I		أَتَأَزَّرُ		تَتَأَزَّرُ	أَتَعَاَمَرُ		تَتَعَاَمَرُ

фeъли **بَعَا** -> **تَعَالَى**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	بَعَا	بَعَا	بَعَاوُنْ
	мн	تَعَالَى	تَعَالَانْ	تَعَالَانْ
II	мз	تَعَالَى	تَعَالَانْ	تَعَالُوُنْ
	мн	تَعَالَيْنْ	تَعَالَانْ	تَعَالَانْ
I		أَتَعَالَى		نَعَالَى

Бу фeълларнинг мажхул нисбатида биринчи бўғинидаги „а“ унлиси „у“га ўзгаради холос. Масалан, **بَعَا** -> **بُعَا**, **بَعَاوُنْ** -> **بُعَاوُنْ**, **تَعَالَى** -> **تُعَالَى**.

III. Заиф фeъллар:

1. Солимсифат фeълларнинг ҳозирги-келаси замони солим фeълларниқидан фарқ қилмайди. Масалан,

фeъли **بَعَا** -> **تَوَاتَرَ** фeъли **بَعَا** -> **تَوَاتَرَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	بَعَا	بَعَا	بَعَاوُنْ	بَعَا	بَعَا	بَعَاوُنْ
	мн	تَوَاتَرَ	تَوَاتَرَ	تَوَاتَرُوُنْ	تَوَاتَرَ	تَوَاتَرَ	تَوَاتَرُوُنْ
II	мз	تَوَاتَرَ	تَوَاتَرَ	تَوَاتَرُوُنْ	تَوَاتَرَ	تَوَاتَرَ	تَوَاتَرُوُنْ
	мн	تَوَاتَرَيْنْ	تَوَاتَرَ	تَوَاتَرُوُنْ	تَوَاتَرَ	تَوَاتَرَ	تَوَاتَرُوُنْ
I		أَتَوَاتَرَ		نَتَوَاتَرَ		أَتَوَاتَرَ	نَتَوَاتَرَ

Бу фeълларнинг мажхул нисбатида ҳам биринчи бўғинидаги „а“ -> „у“ товуш ўзгариши содир бўлади:

بَعَا -> **بُعَا**, **بَعَاوُنْ** -> **бُعَاوُنْ**.

2. Ажваф фeълларнинг ҳозирги-келаси замонида иккинчи ўзақ ундош бўлган ҳарфи иллатга солим ҳарф сифатида қаралади:

фeъли **بَعَا** -> **تَشَاوَرَ**

фeъли **بَعَا** -> **تَزَايَدَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	بَعَا	بَعَا	بَعَاوُنْ	بَعَا	بَعَا	بَعَاوُنْ
	мн	تَشَاوَرَ	تَشَاوَرَ	تَشَاوَرُوُنْ	تَشَاوَرَ	تَشَاوَرَ	تَشَاوَرُوُنْ
II	мз	تَشَاوَرَ	تَشَاوَرَ	تَشَاوَرُوُنْ	تَشَاوَرَ	تَشَاوَرَ	تَشَاوَرُوُنْ
	мн	تَشَاوَرَيْنْ	تَشَاوَرَ	تَشَاوَرُوُنْ	تَشَاوَرَ	تَشَاوَرَ	تَشَاوَرُوُنْ
I		أَتَشَاوَرَ		نَتَشَاوَرَ		أَتَشَاوَرَ	نَتَشَاوَرَ

Бу фeълларнинг мажхул нисбатида ҳам фeъл олдидаги қўшимчанинг ҳаракати „дамма“га ўзгаради:

بَعَا -> **бُعَا**, **بَعَاوُنْ** -> **бُعَاوُنْ**.

3. Ноқис фeълларнинг ҳозирги-келаси замони I боб

фeъли **بَعَا** (аниқ нисбат) каби тусланади. Масалан,

фeъли **بَعَا** -> **تَسَاقَى** фeъли **بَعَا** -> **تَحَاجَى**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	بَعَا	بَعَا	بَعَاوُنْ	بَعَا	بَعَا	بَعَاوُنْ
	мн	تَحَاجَى	تَحَاجَى	تَحَاجَوُنْ	تَحَاجَى	تَحَاجَى	تَحَاجَوُنْ
II	мз	تَحَاجَى	تَحَاجَى	تَحَاجَوُنْ	تَحَاجَى	تَحَاجَى	تَحَاجَوُنْ
	мн	تَحَاجَيْنْ	تَحَاجَى	تَحَاجَوُنْ	تَحَاجَى	تَحَاجَى	تَحَاجَوُنْ
I		أَتَحَاجَى		نَتَحَاجَى		أَتَحَاجَى	نَتَحَاجَى

Ноқис фeъллар ҳозирги-келаси замони мажхул нисбатида ҳам фeъл олдидаги ҳаракат „дамма“га ўзгаради. Масалан,

بَعَا -> **бُعَا**, **بَعَاوُنْ** -> **бُعَاوُنْ** ва ҳ.к.

§ 111. VI БОБ ФЕЪЛИНИНГ ШАРТ МАЙЛИ

VI боб солим феълларининг шарт майли қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَفَاعَلُونَ	يَتَفَاعَلَانِ	يَتَفَاعَلُونَ
	мн	يَتَفَاعَلُونَ	يَتَفَاعَلُونَ	يَتَفَاعَلُونَ
II	мз	تَتَفَاعَلُونَ	تَتَفَاعَلَانِ	تَتَفَاعَلُونَ
	мн	تَتَفَاعَلُونَ	تَتَفَاعَلُونَ	تَتَفَاعَلُونَ
I		أَتَفَاعَلُ		تَتَفَاعَلُ

Масалан, **إِنْ تَتَعَالَمَ تَنْدَمَ فِي الْمُسْتَقْبَلِ** – Агар сен (мз) ўзингни олим қилиб кўрсатсанг, келажакда пушаймон ейсан.

VI боб феълининг шарт майли юқоридаги боблар шарт майли бажарган вазифаларни бажаради.

Нотўғри феълларнинг шарт майли:

I. Иккиланган феълларнинг шарт майли уч хил вариантда ҳосил бўлади. Масалан, **تَبَّأْتُ** феъли

1-вариант

2-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَّبِعُونَ	يَتَّبِعَانِ	يَتَّبِعُونَ	يَتَّبِعُونَ	يَتَّبِعَانِ	يَتَّبِعُونَ
	мн	يَتَّبِعُونَ	يَتَّبِعُونَ	يَتَّبِعُونَ	يَتَّبِعُونَ	يَتَّبِعُونَ	يَتَّبِعُونَ
II	мз	تَتَّبِعُونَ	تَتَّبِعَانِ	تَتَّبِعُونَ	تَتَّبِعُونَ	تَتَّبِعَانِ	تَتَّبِعُونَ
	мн	تَتَّبِعُونَ	تَتَّبِعُونَ	تَتَّبِعُونَ	تَتَّبِعُونَ	تَتَّبِعُونَ	تَتَّبِعُونَ
I		أَتَّبِعُ		تَتَّبِعُ	أَتَّبِعُ		تَتَّبِعُ

3-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَّبِعُونَ	يَتَّبِعَانِ	يَتَّبِعُونَ
	мн	يَتَّبِعُونَ	يَتَّبِعُونَ	يَتَّبِعُونَ
II	мз	تَتَّبِعُونَ	تَتَّبِعَانِ	تَتَّبِعُونَ
	мн	تَتَّبِعُونَ	تَتَّبِعُونَ	تَتَّبِعُونَ
I		أَتَّبِعُ		تَتَّبِعُ

II. Ҳамзали феълларнинг шарт майли солим феъллардан кескин фарқ қилмайди. Масалан,

يَتَفَاعَلُونَ феъли → **تَتَفَاعَلُونَ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَأَزَّرُونَ	يَتَأَزَّرَانِ	يَتَأَزَّرُونَ	يَتَفَاعَلُونَ	يَتَفَاعَلَانِ	يَتَفَاعَلُونَ
	мн	يَتَأَزَّرُونَ	يَتَأَزَّرُونَ	يَتَأَزَّرُونَ	يَتَفَاعَلُونَ	يَتَفَاعَلُونَ	يَتَفَاعَلُونَ
II	мз	تَتَأَزَّرُونَ	تَتَأَزَّرَانِ	تَتَأَزَّرُونَ	تَتَفَاعَلُونَ	تَتَفَاعَلَانِ	تَتَفَاعَلُونَ
	мн	تَتَأَزَّرُونَ	تَتَأَزَّرُونَ	تَتَأَزَّرُونَ	تَتَفَاعَلُونَ	تَتَفَاعَلُونَ	تَتَفَاعَلُونَ
I		أَتَأَزَّرُ		تَتَأَزَّرُ	أَتَفَاعَلُ		تَتَفَاعَلُ

يَتَمَالَأُونَ феъли → **تَتَمَالَأُونَ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَمَالَأُونَ	يَتَمَالَأَانِ	يَتَمَالَأُونَ
	мн	يَتَمَالَأُونَ	يَتَمَالَأُونَ	يَتَمَالَأُونَ
II	мз	تَتَمَالَأُونَ	تَتَمَالَأَانِ	تَتَمَالَأُونَ
	мн	تَتَمَالَأُونَ	تَتَمَالَأُونَ	تَتَمَالَأُونَ
I		أَتَمَالَأُ		تَتَمَالَأُ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг шарт майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

§ 112. VI БОБ ФЕЪЛИНИНГ БУЙРУҚ МАЙЛИ

Солим феълларнинг буйруқ майли II шахсда қуйидагича ҳосил бўлади: **تَفَاعَلَ** → **تَفَاعَلْ** → **تَفَاعَلْ**

Буйруқ майли сон ва жинсда қуйидагича тусланади:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَفَاعَلْ	تَفَاعَلَا	تَفَاعَلُوا
мн	تَفَاعَلِي	تَفَاعَلَا	تَفَاعَلْنَ

Масалан,

يَا أَصْدِقَانِي تَبَادَلُوا التَّحِيَّةَ وَالسَّلَامَ –

Дўстларим, ўзаро салом-алик қилишинг.

Нотўғри феълларнинг буйруқ майли:

I. Иккиланган феълларнинг буйруқ майли шарт майли каби уч вариантда ҳосил бўлади: **تَبَّات** – феъли:

1-вариант

2-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَبَّاتْ	تَبَّاتَا	تَبَّاتُوا	تَبَّاتْ	تَبَّاتَا	تَبَّاتُوا
мн	تَبَّاتِي	تَبَّاتَا	تَبَّاتْنِ	تَبَّاتِي	تَبَّاتَا	تَبَّاتْنِ

3-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَبَّاتْ	تَبَّاتَا	تَبَّاتُوا
мн	تَبَّاتِي	تَبَّاتَا	تَبَّاتْنِ

II. Ҳамзали феълларнинг буйруқ майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَفَاعَلْ → تَفَاعَلْ феъли تَفَاعَلْ → تَفَاعَلْ феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَفَاعَلْ	تَفَاعَلَا	تَفَاعَلُوا	تَفَاعَلْ	تَفَاعَلَا	تَفَاعَلُوا
мн	تَفَاعَلِي	تَفَاعَلَا	تَفَاعَلْنَ	تَفَاعَلِي	تَفَاعَلَا	تَفَاعَلْنَ

تَوَاتَرَ → تَوَاتَرَ феъли تَبَّاسَرَ → تَبَّاسَرَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَوَاتَرَ	تَوَاتَرَا	تَوَاتَرُوا	تَبَّاسَرَ	تَبَّاسَرَا	تَبَّاسَرُوا
	мн	تَوَاتَرِي	تَوَاتَرَا	تَوَاتَرْنَ	تَبَّاسَرِي	تَبَّاسَرَا	تَبَّاسَرْنَ
II	мз	تَوَاتَرَ	تَوَاتَرَا	تَوَاتَرُوا	تَبَّاسَرَ	تَبَّاسَرَا	تَبَّاسَرُوا
	мн	تَوَاتَرِي	تَوَاتَرَا	تَوَاتَرْنَ	تَبَّاسَرِي	تَبَّاسَرَا	تَبَّاسَرْنَ
I		أَتَوَاتَرَ		أَتَبَّاسَرَ		أَتَبَّاسَرَ	

2. Ажваф феълларнинг шарт майли ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَشَاوَرَ → تَشَاوَرَ феъли تَرَآيَدُ → تَرَآيَدُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَشَاوَرَ	تَشَاوَرَا	تَشَاوَرُوا	تَرَآيَدُ	تَرَآيَدَا	تَرَآيَدُوا
	мн	تَشَاوَرِي	تَشَاوَرَا	تَشَاوَرْنَ	تَرَآيَدِي	تَرَآيَدَا	تَرَآيَدْنَ
II	мз	تَشَاوَرَ	تَشَاوَرَا	تَشَاوَرُوا	تَرَآيَدُ	تَرَآيَدَا	تَرَآيَدُوا
	мн	تَشَاوَرِي	تَشَاوَرَا	تَشَاوَرْنَ	تَرَآيَدِي	تَرَآيَدَا	تَرَآيَدْنَ
I		أَتَشَاوَرَ		أَتَرَآيَدُ		أَتَرَآيَدُ	

3. Ноқис феълларнинг шарт майлида учинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли қисқага ўзгаради. Масалан,

تَحَاجَى → تَحَاجَى феъли تَسَاقَى → تَسَاقَى феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَحَاجَى	تَحَاجَيَا	تَحَاجَوْا	تَسَاقَى	تَسَاقَيَا	تَسَاقَوْا
	мн	تَحَاجَى	تَحَاجَيَا	تَحَاجَيْنِ	تَسَاقَى	تَسَاقَيَا	تَسَاقَيْنِ
II	мз	تَحَاجَى	تَحَاجَيَا	تَحَاجَوْا	تَسَاقَى	تَسَاقَيَا	تَسَاقَوْا
	мн	تَحَاجَى	تَحَاجَيَا	تَحَاجَيْنِ	تَسَاقَى	تَسَاقَيَا	تَسَاقَيْنِ
I		أَتَحَاجَى		أَتَسَاقَى		أَتَسَاقَى	

فَعْلًا -> تَمَالًا феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَمَالًا	تَمَالًا	تَمَالُوا
мн	تَمَالِي	تَمَالًا	تَمَالَان

III. Заиф феълларнинг буйруқ майли:

1. Солимсифат феълларнинг буйруқ майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

فَعْلًا -> تَوَاتَرًا феъли فَعْلًا -> تَيَاسَرًا феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَوَاتَرًا	تَوَاتَرًا	تَوَاتَرُوا	تَيَاسَرًا	تَيَاسَرًا	تَيَاسَرُوا
мн	تَوَاتَرِي	تَوَاتَرًا	تَوَاتَرَان	تَيَاسَرِي	تَيَاسَرًا	تَيَاسَرَان

2. Ажваф феълларнинг буйруқ майли ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

فَعْلًا -> تَشَاوَرًا феъли فَعْلًا -> تَزَايَدًا феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَشَاوَرًا	تَشَاوَرًا	تَشَاوَرُوا	تَزَايَدًا	تَزَايَدًا	تَزَايَدُوا
мн	تَشَاوَرِي	تَشَاوَرًا	تَشَاوَرَان	تَزَايَدِي	تَزَايَدًا	تَزَايَدَان

3. Ноқис феълларнинг буйруқ майлида шарт майлидаги каби ўзгаришлар бўлади. Масалан,

فَعْلًا -> تَحَاجَى феъли فَعْلًا -> تَسَاقَى феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَحَاجَى	تَحَاجَى	تَحَاجُوا	تَسَاقَى	تَسَاقَى	تَسَاقُوا
мн	تَحَاجِي	تَحَاجَى	تَحَاجِين	تَسَاقِي	تَسَاقَى	تَسَاقِين

I ва III шахс буйруқ майли ва буйруқ майлининг инкор формаси юқоридаги бобларники каби шарт майли олдига ل ёки لا юкламаларини қўйиш билан ҳосил қилинади.

§ 113. VI БОБ ФЕЪЛИНИНГ ИСТАК МАЙЛИ

Солим феълларнинг истак майли қуйидагича вазнда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَفَاعَلُ	يَتَفَاعَلَا	يَتَفَاعَلُوا
	мн	تَتَفَاعَلُ	تَتَفَاعَلَا	يَتَفَاعَلَان
II	мз	تَتَفَاعَلُ	تَتَفَاعَلَا	تَتَفَاعَلُوا
	мн	يَتَفَاعَلِي	تَتَفَاعَلَا	تَتَفَاعَلَان
I		أَتَفَاعَلُ		نَتَفَاعَلُ

Масалан, يَجِبُ عَلَيْكَ أَنْ تَتَمَارَسَ أَثْنَاءَ الشَّرَاءِ -

Харид қилганда савдолашишинг (мз) керак.

VI бобнинг истак майли ҳам юқоридаги боблар истак майли ишлатилган ўринларда ишлатилади.

Нотўғри феъллар:

I. Иккиланган феълларнинг истак майли қуйидагича тусланади: تَبَّاتٌ - تَبَّاتٌ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَبَّاتُ	يَتَبَّاتَا	يَتَبَّاتُوا
	мн	تَتَبَّاتُ	تَتَبَّاتَا	يَتَبَّاتَان
II	мз	تَتَبَّاتُ	تَتَبَّاتَا	تَتَبَّاتُوا
	мн	يَتَبَّاتِي	تَتَبَّاتَا	تَتَبَّاتَان
I		أَتَبَّاتُ		نَتَبَّاتُ

II. Ҳамзали феълларнинг истак майли солим феъллардан кескин фарқ қилмайди. Масалан,

фeъли **يَتَأَزَّرُ** -> **تَأَزَّرَ** фeъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَأَزَّرُ	يَتَأَزَّرَا	يَتَأَزَّرُوا	يَتَعَاَمَرُ	يَتَعَاَمَرَا	يَتَعَاَمَرُوا
	мн	تَتَأَزَّرُ	تَتَأَزَّرَا	تَتَأَزَّرُونَ	تَتَعَاَمَرُ	تَتَعَاَمَرَا	تَتَعَاَمَرُونَ
II	мз	يَتَأَزَّرُ	يَتَأَزَّرَا	يَتَأَزَّرُوا	يَتَعَاَمَرُ	يَتَعَاَمَرَا	يَتَعَاَمَرُوا
	мн	تَتَأَزَّرِي	تَتَأَزَّرَا	تَتَأَزَّرُونَ	يَتَعَاَمَرِي	يَتَعَاَمَرَا	يَتَعَاَمَرُونَ
I		أَتَأَزَّرُ		تَتَأَزَّرُ	أَتَعَاَمَرُ		تَتَعَاَمَرُ

фeъли **يَتَمَالَأُ** -> **تَمَالَأَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَمَالَأُ	يَتَمَالَأَا	يَتَمَالَأُوا
	мн	تَتَمَالَأُ	تَتَمَالَأَا	تَتَمَالَأُونَ
II	мз	يَتَمَالَأُ	يَتَمَالَأَا	يَتَمَالَأُوا
	мн	تَتَمَالَأِي	تَتَمَالَأَا	تَتَمَالَأُونَ
I		أَتَمَالَأُ		تَتَمَالَأُ

III. Заиф фeълларнинг истак майли:

1. Солимсифат фeълларнинг истак майли солим фeъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

фeъли **يَتَوَاتَرُ** -> **تَوَاتَرَ** фeъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَوَاتَرُ	يَتَوَاتَرَا	يَتَوَاتَرُوا	يَتَبَاسِرُ	يَتَبَاسِرَا	يَتَبَاسِرُوا
	мн	تَتَوَاتَرُ	تَتَوَاتَرَا	تَتَوَاتَرُونَ	تَتَبَاسِرُ	تَتَبَاسِرَا	تَتَبَاسِرُونَ
II	мз	يَتَوَاتَرُ	يَتَوَاتَرَا	يَتَوَاتَرُوا	يَتَبَاسِرُ	يَتَبَاسِرَا	يَتَبَاسِرُوا
	мн	تَتَوَاتَرِي	تَتَوَاتَرَا	تَتَوَاتَرُونَ	تَتَبَاسِرِي	تَتَبَاسِرَا	تَتَبَاسِرُونَ
I		أَتَوَاتَرُ		تَتَوَاتَرُ	أَتَبَاسِرُ		تَتَبَاسِرُ

2. Ажваф фeълларнинг истак майли ҳам солим фeъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

фeъли **يَتَشَاوِرُ** -> **تَشَاوَرَ** фeъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَشَاوِرُ	يَتَشَاوِرَا	يَتَشَاوِرُوا	يَتَزَايِدُ	يَتَزَايِدَا	يَتَزَايِدُوا
	мн	تَتَشَاوِرُ	تَتَشَاوِرَا	تَتَشَاوِرُونَ	تَتَزَايِدُ	تَتَزَايِدَا	تَتَزَايِدُونَ
II	мз	يَتَشَاوِرُ	يَتَشَاوِرَا	يَتَشَاوِرُوا	يَتَزَايِدُ	يَتَزَايِدَا	يَتَزَايِدُوا
	мн	تَتَشَاوِرِي	تَتَشَاوِرَا	تَتَشَاوِرُونَ	تَتَزَايِدِي	تَتَزَايِدَا	تَتَزَايِدُونَ
I		أَتَشَاوِرُ		تَتَشَاوِرُ	أَتَزَايِدُ		تَتَزَايِدُ

3. Ноқис фeълларнинг истак майли айрим шахс ва сонда ноқис фeълларнинг ҳозирги-келаси замонага ўхшаб кетади. Масалан,

фeъли **يَتَسَاقَى** -> **تَسَاقَى** фeъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَسَاقَى	يَتَسَاقِيَا	يَتَسَاقُوا	يَتَسَاقَى	يَتَسَاقِيَا	يَتَسَاقُوا
	мн	تَتَسَاقَى	تَتَسَاقِيَا	تَتَسَاقُونَ	تَتَسَاقَى	تَتَسَاقِيَا	تَتَسَاقُونَ
II	мз	يَتَسَاقَى	يَتَسَاقِيَا	يَتَسَاقُوا	يَتَسَاقَى	يَتَسَاقِيَا	يَتَسَاقُوا
	мн	تَتَسَاقِي	تَتَسَاقِيَا	تَتَسَاقُونَ	تَتَسَاقِي	تَتَسَاقِيَا	تَتَسَاقُونَ
I		أَتَسَاقَى		تَتَسَاقَى	أَتَسَاقَى		تَتَسَاقَى

§ 114. VI БОБ ФЕЪЛИНИНГ МАСДАРИ

VI боб солим фeълларининг масдари **تَفَاعُلٌ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

تَشَارَكٌ - бирга иштирок этишмоқ -> **تَشَارَكُوا** - бирга иштирок этишиш,

تَصَاعَدٌ - секин-аста кўтарилмоқ -> **تَصَاعَدُوا** - секин-аста кўтарилиш,

تَضَارَبٌ - муштлашмоқ -> **تَضَارَبُوا** - муштлашиш,

Нотўғри феъллар:

I. Иккиланган феълларнинг масдари:

تَحَابٌ – ўзаро севишмоқ → تَحَابٌ – ўзаро севишиш,

تَصَافٌ – саф бўлмоқ → تَصَافٌ – сафланиш.

II. Ҳамзали феълларнинг масдари солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَأَزَّرَ – ўзаро ёрдамлашмоқ → تَأَزَّرَ – ўзаро ёрдамлашиш,

تَعَابٌ – эснамоқ → تَعَابٌ – эснаш,

تَكَافَأَ – тенглашмоқ → تَكَافَأَ – тенглашиш.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг масдари солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَوَاتَرَ – олдин-кейин келмоқ → تَوَاتَرَ – олдин-кейин келиш,

تَيَاسَرَ – биргалашиб қимор ўйнамоқ → تَيَاسَرَ – биргалашиб қимор ўйнаш.

2. Ажваф феълларнинг масдари ҳам солим феълларники кабидир:

تَشَاوَرَ – ўзаро маслаҳатлашмоқ → تَشَاوَرَ – ўзаро маслаҳатлашиш,

تَرَايَدَ – нархни оширмоқ → تَرَايَدَ – нархни ошириш.

3. Ноқис феълларнинг масдари:

تَحَاجَى – ўзаро топишмоқ айтмоқ → تَحَاجَى (аниқ ҳолат) – ўзаро топишмоқ айтиш,

تَسَاقَى – ўзаро ичишмоқ → تَسَاقَى (аниқ ҳолат) – ўзаро ичишиш.

§ 115. VI БОБ ФЕЪЛИНИНГ СИФАТДОШЛАРИ

Солим феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши مُتَعَاوِلٌ вазнида ҳосил бўлади:

مُتَشَارِكٌ، مُتَشَارِكَةٌ – бирга иштирок этмоқ → مُتَشَارِكٌ – бирга иштирок этувчи,

مُتَصَاعِدٌ، مُتَصَاعِدَةٌ – аста-секин кўтарилмоқ → مُتَصَاعِدٌ – аста-секин кўтарилувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши مُتَعَاوِلٌ вазнида ҳосил бўлади:

مُتَشَارِكٌ – бирга иштирок этмоқ → مُتَشَارِكٌ – бирга иштирок этилган,

مُتَصَاعِدٌ، مُتَصَاعِدَةٌ – аста-секин кўтарилмоқ → مُتَصَاعِدٌ – аста-секин кўтарилган.

Нотўғри феъллар.

I. Иккиланган феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши қуйидагича ҳосил бўлади:

مُتَحَابٌ – ўзаро севишмоқ → مُتَحَابٌ، مُتَحَابَةٌ – ўзаро севишувчи,
مُتَصَافٌ – сафланмоқ → مُتَصَافٌ، مُتَصَافَةٌ – сафланувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши қуйидагича ҳосил бўлади:

مُتَحَابٌ – ўзаро севишмоқ → مُتَحَابٌ، مُتَحَابَةٌ – ўзаро севишган,
مُتَصَافٌ – сафланмоқ → مُتَصَافٌ، مُتَصَافَةٌ – сафланган.

II. Ҳамзали феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши қуйидагича ҳосил бўлади:

مُتَأَزَّرٌ – ўзаро ёрдам бермоқ → مُتَأَزَّرٌ، مُتَأَزَّرَةٌ – ўзаро ёрдам берувчи,
مُتَعَابٌ – эснамоқ → مُتَعَابٌ، مُتَعَابَةٌ – эсновчи,

مُتَكَافِئٌ – тенглашмоқ → مُتَكَافِئٌ – тенглашувчи.

б) мажхул нисбат сифатдоши қуйидагича ҳосил бўлади:

تَازَرُ – ўзаро ёрдам бермоқ → مُتَازِرٌ, مُتَازِرَةٌ – ўзаро ёрдамлашилган,

تَقَابَ – эснамоқ → مُتَقَابٌ, مُتَقَابَةٌ – эсналган,

تَكَانًا – тенглашмоқ → مُتَكَانًا, مُتَكَانَةٌ – тенглашилган.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши солим феъллардан фарқ қилмайди:

تَوَاتَرَ – олдин-кейин келмоқ → مُتَوَاتِرٌ, مُتَوَاتِرَةٌ –

олдин-кейин келувчи,

تَيَاسَرَ – биргалашиб қимор ўйнамоқ →

مُتَيَاسِرٌ, مُتَيَاسِرَةٌ – биргалашиб қимор ўйновчи.

б) мажхул нисбат сифатдоши солим феъллардан фарқ қилмайди:

تَوَاتَرَ – олдин-кейин келмоқ → مُتَوَاتِرٌ, مُتَوَاتِرَةٌ –

олдин-кейин келинган,

تَيَاسَرَ – биргалашиб қимор ўйнамоқ →

مُتَيَاسِرٌ, مُتَيَاسِرَةٌ – биргалашиб қимор ўйналган.

2. Ажваф феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши солим феълларга ўхшаш бўлади:

تَشَاوَرُ – ўзаро маслаҳатлашмоқ → مُتَشَاوِرٌ, مُتَشَاوِرَةٌ –

ўзаро маслаҳатлашувчи,

تَزَايَدُ – нархни оширмоқ → مُتَزَايِدٌ, مُتَزَايِدَةٌ – нархни оширувчи.

б) мажхул нисбат сифатдоши ҳам солим феълларники кабидир:

تَشَاوَرُ – ўзаро маслаҳатлашмоқ → مُتَشَاوِرٌ, مُتَشَاوِرَةٌ – ўзаро маслаҳатлашилган,

تَزَايَدُ – нархни оширмоқ → مُتَزَايِدٌ, مُتَزَايِدَةٌ – нархни оширилган.

3. Ноқис феълларнинг сифатдошлари:

а) аниқ нисбат сифатдоши солим феъллардан қуйидагича фарқ қилади:

تَحَاجَى – ўзаро топишмоқ айтмоқ → مُتَحَاجٍ (аниқ ҳолат المُتَحَاجِي) – ўзаро топишмоқ айтишувчи,

تَسَاقَى – ўзаро ичишмоқ → مُتَسَاقٍ (аниқ ҳолат المُتَسَاقِي) ўзаро ичишувчи.

б) мажхул нисбат сифатдоши қуйидагича ҳосил бўлади:

تَحَاجَى – ўзаро топишмоқ айтмоқ → مُتَحَاجٍ (аниқ ҳолат المُتَحَاجِي) – ўзаро топишмоқ айтилган,

تَسَاقَى – ўзаро ичишмоқ → مُتَسَاقٍ (аниқ ҳолат المُتَسَاقِي) – ўзаро ичишилган.

Эслатма. VI боб феъли маъно жиҳатидан кўпинча ўзлик-мажхул нисбатидаги феълга яқин тургани учун унинг мажхул нисбат сифатдоши кўпроқ ўрин ва пайт номлари вазифасини бажаради.

§ 116. VII БОБ ФЕЪЛИ

Солим феълларнинг VII боби I боб феъли олдига **أَنْ** қўшимчасини қўшиш билан ҳосил бўлади. Ўтган замонда унинг вазни **أَنْفَعَلَ** бўлиб, вазн олдидаги алиф васлани ҳамзадир. У алоҳида ёки гап бошида келганида **!** ўқилади ва ўтган замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَنْفَعَلَ	أَنْفَعَلَا	أَنْفَعَلُوا
	мн	أَنْفَعَلْتَ	أَنْفَعَلْتَا	أَنْفَعَلْتُمْ
II	мз	أَنْفَعَلْت	أَنْفَعَلْتُمَا	أَنْفَعَلْتُمْ
	мн	أَنْفَعَلْتِ	أَنْفَعَلْتُمَا	أَنْفَعَلْتُمْ
I		أَنْفَعَلْتُ		أَنْفَعَلْنَا

Масалан, **حَقَّقَ** → **أَنْحَقَّقَ** – бўғилмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَنْحَقَّقَ	أَنْحَقَّقَا	أَنْحَقَّقُوا
	мн	أَنْحَقَّقْتَ	أَنْحَقَّقْتَا	أَنْحَقَّقْتُمْ
II	мз	أَنْحَقَّقْت	أَنْحَقَّقْتُمَا	أَنْحَقَّقْتُمْ
	мн	أَنْحَقَّقْتِ	أَنْحَقَّقْتُمَا	أَنْحَقَّقْتُمْ
I		أَنْحَقَّقْتُ		أَنْحَقَّقْنَا

هَمَا قَدْ أَنْحَقَّقْنَا مِنْ قَلَّةِ الْهَوَاءِ – У икковлари (мз) ҳавонинг камлигидан бўғилишган эди.

Эслатма. VII боб феъллари ўзлик-мажҳул маънодаги феъллар бўлганлигидан ҳозирги араб тилида бу феълларнинг мажҳул нисбати ишлатилмайди.

Бу бобнинг ўтган замон инкор формаси феъл олдига **مَا** юкласини қўйиш билан ҳосил бўлади.

VII боб солим феълларининг ҳозирги-келаси замони вазни **يَنْفَعَلُ** дир. У шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْفَعَلُ	يَنْفَعَلَانِ	يَنْفَعَلُونَ
	мн	تَنْفَعَلُ	تَنْفَعَلَانِ	تَنْفَعَلُونَ
II	мз	تَنْفَعَلُ	تَنْفَعَلَانِ	تَنْفَعَلُونَ
	мн	تَنْفَعَلِينَ	تَنْفَعَلَانِ	تَنْفَعَلُونَ
I		أَنْفَعَلُ		تَنْفَعَلُ

Масалан, **أَنْكَسَرَ** → **يَنْكَسِرُ** – синмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْكَسِرُ	يَنْكَسِرَانِ	يَنْكَسِرُونَ
	мн	تَنْكَسِرُ	تَنْكَسِرَانِ	تَنْكَسِرُونَ
II	мз	تَنْكَسِرُ	تَنْكَسِرَانِ	تَنْكَسِرُونَ
	мн	تَنْكَسِرِينَ	تَنْكَسِرَانِ	تَنْكَسِرُونَ
I		أَنْكَسِرُ		تَنْكَسِرُ

فِي مُعْظَمِ الْأَحْوَالِ تَنْكَسِرُ الْأَقْلَامُ لَدَى الْأَطْفَالِ – Кўпинча қаламлар болаларда синади.

Бу бобнинг ҳозирги-келаси замон инкор формаси феъл олдига **لَا** юкласини қўйиш билан ҳосил қилинади.

VII боб феъли асосан I бобдаги феълнинг ўтимсиз ёки ўзлик-мажҳул нисбатини билдиради. Масалан,

كَسَرَ – синдирмоқ → **أَنْكَسَرَ** – синмоқ,

حَطَفَ – ўғирламоқ → **أَنْحَطَفَ** – ўғирланмоқ.

Баъзан VII боб I боб феъли билан бир хил нисбатдаги феълни билдиради, лекин маъноларида бир оз фарқ мавжуд. Масалан,

فَرَدٌ – ёлгиз бўлмоқ → اَنْفَرَدَ – узлатга чекинмоқ,
ёлгизликни ихтиёр қилмоқ.

§ 117. VII БОБ НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРИНИНГ ЎТГАН ЗАМОНИ

I. Иккиланган феълларда I бобда бўлганидек 2- ва 3-ўзак ундош ўртасидаги унлининг, шунингдек 3-ўзак ундошдан кейинги бўғиннинг характериға боғлиқ бўлган товуш ўзгаришлари содир бўлади. Масалан,

حَلٌّ → اَنْحَلَّ – ечилмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	اَنْحَلَّ	اَنْحَلَّا	اَنْحَلُّوا
	мн	اَنْحَلَّتْ	اَنْحَلَّتَا	اَنْحَلَّتُوا
II	мз	اَنْحَلَلْتُ	اَنْحَلَلْتُمَا	اَنْحَلَلْتُمْ
	мн	اَنْحَلَلْتُ	اَنْحَلَلْتُمَا	اَنْحَلَلْتُمْ
I		اَنْحَلَلْتُ		اَنْحَلَلْتُ

II. Ҳамзали феълларда фақат ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгаришлар содир бўлади. Шунинг ҳам айтиш керакки, биринчи ва иккинчи ўзак ундоши ҳамзадан иборат бўлган феълларнинг ҳозирги араб тилида VII боби мутлақ учрамайди

جَزَأٌ → اَنْجَزَأَ – тақсимланмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	اَنْجَزَأَ	اَنْجَزَأَا	اَنْجَزَعُوا
	мн	اَنْجَزَعَتْ	اَنْجَزَعَتَا	اَنْجَزَعُوا
II	мз	اَنْجَزَعْتُ	اَنْجَزَعْتُمَا	اَنْجَزَعْتُمْ
	мн	اَنْجَزَعْتُ	اَنْجَزَعْتُمَا	اَنْجَزَعْتُمْ
I		اَنْجَزَعْتُ		اَنْجَزَعْتُ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг ўтган замони солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

اَنْوَجَدَ → وَجَدَ – мавжуд бўлмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	اَنْوَجَدَ	اَنْوَجَدَا	اَنْوَجَدُوا
	мн	اَنْوَجَدَتْ	اَنْوَجَدَتَا	اَنْوَجَدَتُوا
II	мз	اَنْوَجَدْتُ	اَنْوَجَدْتُمَا	اَنْوَجَدْتُمْ
	мн	اَنْوَجَدْتُ	اَنْوَجَدْتُمَا	اَنْوَجَدْتُمْ
I		اَنْوَجَدْتُ		اَنْوَجَدْتُ

2. Ажваф феълларнинг ўтган замони айрим шахсларида иккинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли қисқаради. Масалан,

اَنْبَاعٌ → بَاعَ (بيع) – сотилмоқ феъли
اَنْجَابٌ → جَابَ (جوب) – тарқалмоқ (туман) феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	اَنْجَابَ	اَنْجَابَا	اَنْجَابُوا	اَنْبَاعَ	اَنْبَاعَا	اَنْبَاعُوا
	мн	اَنْجَابَتْ	اَنْجَابَتَا	اَنْجَابَتُوا	اَنْبَاعَتْ	اَنْبَاعَتَا	اَنْبَاعَتُوا
II	мз	اَنْجَبْتُ	اَنْجَبْتُمَا	اَنْجَبْتُمْ	اَنْبَعْتُ	اَنْبَعْتُمَا	اَنْبَعْتُمْ
	мн	اَنْجَبْتُ	اَنْجَبْتُمَا	اَنْجَبْتُمْ	اَنْبَعْتُ	اَنْبَعْتُمَا	اَنْبَعْتُمْ
I		اَنْجَبْتُ		اَنْجَبْتُ	اَنْبَعْتُ		اَنْبَعْتُ

3. Ноқис феълларнинг ўтган замонида I боб ҳақи феълидаги товуш ўзгариши содир бўлади. Масалан,

اَنْقَضَى → قَضَى (قضى) – амалга ошмоқ феъли
اَنْسَرَى → سَرَى (سرد) – четлатилмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	اَنْسَرَى	اَنْسَرَا	اَنْسَرُوا	اَنْقَضَى	اَنْقَضَا	اَنْقَضُوا
	мн	اَنْسَرَتْ	اَنْسَرَتَا	اَنْسَرَتُوا	اَنْقَضَتْ	اَنْقَضَتَا	اَنْقَضَتُوا

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	أَنْسَرْتِ	أَنْسَرْتُمَا	أَنْسَرْتُمْ	أَنْقَضَيْتِ	أَنْقَضَيْتُمَا	أَنْقَضَيْتُمْ
	мн.	أَنْسَرْتِ	أَنْسَرْتُمَا	أَنْسَرْتِنَ	أَنْقَضَيْتِ	أَنْقَضَيْتُمَا	أَنْقَضَيْتِنَ
I		أَنْسَرْتُ		أَنْسَرْنَا	أَنْقَضَيْتِ		أَنْقَضَيْنَا

§ 118. VII БОБ НОТУҒРИ ФЕЪЛЛАРИНИНГ ҲОЗИРГИ–КЕЛАСИ ЗАМОН ШАКЛИ

I. Иккиланган феълларнинг ҳозирги-келаси замони

қуйидагича тусланади: **يَنْحَلُّ** → **أَنْحَلُّ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْحَلُّ	يَنْحَلَّانِ	يَنْحَلُّونَ
	мн.	تَنْحَلُّ	تَنْحَلَّانِ	يَنْحَلُّنَ
II	мз	تَنْحَلُّ	تَنْحَلَّانِ	تَنْحَلُّونَ
	мн.	تَنْحَلِّينَ	تَنْحَلَّانِ	تَنْحَلُّنَ
I		أَنْحَلُّ		تَنْحَلُّ

II. Ҳамзали феълларнинг ҳозирги-келаси замони ҳам-за имлоси билан боғлиқ ўзгаришларни ҳисобга олмаганда, солим феъллар билан бир хил тусланади. Масалан,

يَنْجَرِي → **أَنْجَرِي** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْجَرِي	يَنْجَرِيَانِ	يَنْجَرِيُونَ
	мн.	تَنْجَرِي	تَنْجَرِيَانِ	يَنْجَرِيُنَ
II	мз	تَنْجَرِي	تَنْجَرِيَانِ	تَنْجَرِيُونَ
	мн.	تَنْجَرِيَيْنَ	تَنْجَرِيَانِ	تَنْجَرِيُنَ
I		أَنْجَرِي		تَنْجَرِي

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг ҳозирги-келаси замони солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

يَنْوُجِدُ → **أَنْوُجِدُ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْوُجِدُ	يَنْوُجِدَانِ	يَنْوُجِدُونَ
	мн.	تَنْوُجِدُ	تَنْوُجِدَانِ	يَنْوُجِدُنَ
II	мз	تَنْوُجِدُ	تَنْوُجِدَانِ	تَنْوُجِدُونَ
	мн.	تَنْوُجِدِينَ	تَنْوُجِدَانِ	تَنْوُجِدُنَ
I		أَنْوُجِدُ		تَنْوُجِدُ

2. Ажваф феълларнинг ҳозирги-келаси замонида иккинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли баъзи шахсларда қисқаради:

يَنْبَأُ → **أَنْبَأُ** феъли **يَنْجَابُ** → **أَنْجَابُ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْبَأُ	يَنْبَأَانِ	يَنْبَأُونَ	يَنْبَأُ	يَنْبَأَانِ	يَنْبَأُونَ
	мн.	تَنْبَأُ	تَنْبَأَانِ	يَنْبَأُنَ	تَنْبَأُ	تَنْبَأَانِ	يَنْبَأُنَ
II	мз	تَنْبَأُ	تَنْبَأَانِ	تَنْبَأُونَ	تَنْبَأُ	تَنْبَأَانِ	تَنْبَأُونَ
	мн.	تَنْبَأِينَ	تَنْبَأَانِ	تَنْبَأُنَ	تَنْبَأُ	تَنْبَأَانِ	تَنْبَأُنَ
I		أَنْبَأُ		تَنْبَأُ	أَنْبَأُ		تَنْبَأُ

3. Ноқис феълларнинг ҳозирги-келаси замонида I боб **حَكِي** – **يَحْكِي** феъли шахс-сонидagi товуш ўзгаришлари содир бўлади. Масалан,

يَنْقُضِي → **أَنْقُضِي** феъли **يَنْسَرِي** → **أَنْسَرِي** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْقُضِي	يَنْقُضِيَانِ	يَنْقُضُونَ	يَنْقُضِي	يَنْقُضِيَانِ	يَنْقُضُونَ
	мн.	تَنْقُضِي	تَنْقُضِيَانِ	يَنْقُضِينَ	تَنْقُضِي	تَنْقُضِيَانِ	يَنْقُضِينَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَسْرِي	تَسْرِيَان	تَسْرُوْنَ	تَقْضِي	تَقْضِيَان	تَقْضُوْنَ
	мн	تَسْرِيْن	تَسْرِيَان	تَسْرِيْن	تَقْضِيْن	تَقْضِيَان	تَقْضِيْن
I		أَسْرِي		تَسْرِي	أَقْضِي		تَقْضِي

§ 119. VII БОБ ФЕЪЛИНИНГ ШАРТ МАЙЛИ

VII боб солим феълларининг шарт майли қуйдаги вазнда шаклланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْفَعِلُ	يَنْفَعِلَان	يَنْفَعِلُوا
	мн	تَنْفَعِلُ	تَنْفَعِلَان	يَنْفَعِلُنْ
II	мз	تَنْفَعِلُ	تَنْفَعِلَان	تَنْفَعِلُوا
	мн	تَنْفَعِلِي	تَنْفَعِلَان	تَنْفَعِلُنْ
I		أَنْفَعِلُ		تَنْفَعِلُ

VII бобнинг шарт майли юқоридаги боблар шарт майли бажарган вазифани бажаради.

Масалан,

لَمْ تَنْحَسِبِ الْقَوَاتِ الْمُسَلَّحَةَ مِنَ الْأَرْضِ الْمُحْتَلَّةِ

—Қўшинлар босиб олинган ерлардан кетмадилар.

Нотўғри феълларнинг шарт майли:

I. Иккиланган феълларнинг шарт майли уч хил вариантда ҳосил бўлади. Масалан, **أَنْحَلُ** — феъли

1-вариант

2-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْحَلُ	يَنْحَلَان	يَنْحَلُوا	يَنْحَلُ	يَنْحَلَان	يَنْحَلُوا
	мн	تَنْحَلُ	تَنْحَلَان	يَنْحَلُنْ	تَنْحَلُ	تَنْحَلَان	يَنْحَلُنْ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَنْحَلُ	تَنْحَلَان	تَنْحَلُوا	تَنْحَلُ	تَنْحَلَان	تَنْحَلُوا
	мн	تَنْحَلِي	تَنْحَلَان	تَنْحَلُنْ	تَنْحَلِي	تَنْحَلَان	تَنْحَلُنْ
I		أَنْحَلُ		تَنْحَلُ	أَنْحَلُ		تَنْحَلُ

3-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْحَلُ	يَنْحَلَان	يَنْحَلُوا
	мн	تَنْحَلُ	تَنْحَلَان	يَنْحَلُنْ
II	мз	تَنْحَلُ	تَنْحَلَان	تَنْحَلُوا
	мн	تَنْحَلِي	تَنْحَلَان	تَنْحَلُنْ
I		أَنْحَلُ		تَنْحَلُ

II. Ҳамзали феълларнинг шарт майли солим феъллар шарт майлидан ҳамзанинг имлоси билангина фарқ қилади. Масалан,

فَعْلِي يَنْجَزِيُ —> أَنْجَزَاُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْجَزِيُ	يَنْجَزِيَان	يَنْجَزِيُوا
	мн	تَنْجَزِيُ	تَنْجَزِيَان	يَنْجَزِيُنْ
II	мз	تَنْجَزِيُ	تَنْجَزِيَان	تَنْجَزِيُوا
	мн	تَنْجَزِيِي	تَنْجَزِيَان	تَنْجَزِيُنْ
I		أَنْجَزِيُ		تَنْجَزِيُ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг шарт майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

فَعْلِي يَنْوَجِدُ —> أَوْجَدُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْوَجِدُوا	يَنْوَجِدَا	يَنْوَجِدُو
	мн	تَنْوَجِدُونَ	تَنْوَجِدَا	يَنْوَجِدُونَ
II	мз	تَنْوَجِدُوا	تَنْوَجِدَا	تَنْوَجِدُو
	мн	تَنْوَجِدُونَ	تَنْوَجِدَا	تَنْوَجِدُونَ
I		أَنْوَجِدُ		نَنْوَجِدُ

2. Ажваф феълларнинг шарт майлида айрим шахс-сонларнинг иккинчи ўзак ундоши ўрнидаги чўзиқ унли қисқаради. Масалан,

феъли $\text{يَنْبَاعُ} \rightarrow \text{أَنْبَاعُ}$ феъли $\text{يَنْجَابُ} \rightarrow \text{أَنْجَابُ}$

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْبَاعُ	يَنْجَابَا	يَنْجَابُوا	يَنْبَعُ	يَنْبَاعَا	يَنْبَاعُوا
	мн	تَنْبَعُونَ	تَنْجَابَا	يَنْجَبِينَ	تَنْبَعُ	تَنْبَاعَا	يَنْبَعُونَ
II	мз	تَنْبَعُوا	تَنْجَابَا	تَنْجَابُوا	تَنْبَعُ	تَنْبَاعَا	تَنْبَعُوا
	мн	تَنْبَعُونَ	تَنْجَابَا	تَنْجَبِينَ	تَنْبَعُ	تَنْبَاعَا	تَنْبَعُونَ
I		أَنْبَعُ		نَنْبَعُ			نَنْبَعُ

3. Ноқис феълларнинг шарт майли айрим шахс-сонда учинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унлининг қисқариши йўли билан ҳосил бўлади:

феъли $\text{يَنْقُضُ} \rightarrow \text{أَنْقَضَى}$ феъли $\text{يَنْسِرُ} \rightarrow \text{أَنْسَرَى}$

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْقُضُ	يَنْسِرَا	يَنْسِرُوا	يَنْقُضُ	يَنْقُضَا	يَنْقُضُوا
	мн	تَنْقِضُونَ	تَنْسِرَا	يَنْسِرِينَ	تَنْقِضُ	تَنْقِضَا	يَنْقِضُونَ
II	мз	تَنْقِضُوا	تَنْسِرَا	تَنْسِرُوا	تَنْقِضُ	تَنْقِضَا	تَنْقِضُوا
	мн	تَنْقِضُونَ	تَنْسِرَا	تَنْسِرِينَ	تَنْقِضُ	تَنْقِضَا	تَنْقِضُونَ
I		أَنْقِضُ		نَنْقِضُ			نَنْقِضُ

§ 120. VII БОБ ФЕЪЛИНИНГ БУЙРУҚ МАЙЛИ

Солим феълларнинг буйруқ майли II шахсда қуйидагича ҳосил бўлади: $\text{أَنْفَعِلْ} \rightarrow \text{نَفَعِلْ} \rightarrow \text{تَنْفَعِلْ} \rightarrow \text{تَنْفَعِلْ}$

Буйруқ майли сон ва жинсда қуйидагича тусланади:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَنْفَعِلْ	أَنْفَعِلَا	أَنْفَعِلُوا
мн	أَنْفَعِلِي	أَنْفَعِلَا	أَنْفَعِلْنَ

Масалан,

يَا طَالِبَاتِ الْكَلْبَةِ أَنْسَحِبْنَ مِنْ غُرُقَةِ الدَّرْسِ

– Факультет толибалари, аудиториядан кетинглар.

Нотўғри феълларнинг буйруқ майли:

I. Иккиланган феълларнинг буйруқ майли шарт майли каби уч вариантда ҳосил бўлади. Масалан,

феъли: $\text{يَنْحَلْ} - \text{أَنْحَلْ}$

1-вариант

2-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَنْحَلْ	أَنْحَلَا	أَنْحَلُوا	أَنْحَلْ	أَنْحَلَا	أَنْحَلُوا
мн	أَنْحَلِي	أَنْحَلَا	أَنْحَلْنَ	أَنْحَلِي	أَنْحَلَا	أَنْحَلْنَ

3-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَنْحَلْ	أَنْحَلَا	أَنْحَلُوا
мн	أَنْحَلِي	أَنْحَلَا	أَنْحَلْنَ

II. Ҳамзали феълларнинг буйруқ майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

فَعْلَى بَنَجَزَى -> أَنْجَزَا

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَنْجَزَى	أَنْجَزَا	أَنْجَزُوا
мн	أَنْجَزِينَ	أَنْجَزَانَا	أَنْجَزْتُمْ

III. Заиф феълларнинг буйруқ майли:

1. Солимсифат феълларнинг буйруқ майли ҳам солим феълларники кабидир. Масалан,

فَعْلَى يَنْوَجِدُ -> أَوْجَدُوا

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَوْجَدُ	أَوْجَدَا	أَوْجَدُوا
мн	أَوْجِدِي	أَوْجِدَا	أَوْجِدْتُمْ

2. Ажваф феълларнинг буйруқ майлида шарт майли каби айрим шахс-сонда иккинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли қисқаради. Масалан,

فَعْلَى يَنْبَأُ -> أَنْبَأُوا

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَنْبَأُ	أَنْبَأَا	أَنْبَأُوا	أَنْبَأُ	أَنْبَأَا	أَنْبَأُوا
мн	أَنْبَأِي	أَنْبَأَا	أَنْبَأْتُمْ	أَنْبَأِي	أَنْبَأَا	أَنْبَأْتُمْ

3. Ноқис феълларнинг буйруқ майлида ҳам айрим шахс-сонда учинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли қисқаради. Масалан,

فَعْلَى يَنْقُضِي -> أَنْقَضُوا

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَنْقُضُ	أَنْقَضَا	أَنْقَضُوا	أَنْقُضُ	أَنْقَضَا	أَنْقَضُوا
мн	أَنْقُضِي	أَنْقَضَا	أَنْقَضْتُمْ	أَنْقُضِي	أَنْقَضَا	أَنْقَضْتُمْ

I ва III шахс буйруқ майли ва буйруқ майлининг инкор формаси юқоридаги бобларники каби шарт майли олдига ل ёки لا юклагасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

§ 121. VII БОБ ФЕЪЛИНИНГ ИСТАК МАЙЛИ
Солим феълларнинг истақ майли қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْفَعَلُ	يَنْفَعَلَا	يَنْفَعَلُوا
	мн	تَنْفَعَلُ	تَنْفَعَلَا	يَنْفَعَلْنَ
II	мз	تَنْفَعِلُ	تَنْفَعِلَا	تَنْفَعِلُوا
	мн	تَنْفَعِلِي	تَنْفَعِلَا	تَنْفَعِلْنَ
I		أَنْفَعِلُ		تَنْفَعِلُ

Масалан, فَعْلَى يَنْسَحِبُ -> أَسْحَبُوا

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْسَحِبُ	يَنْسَحِبَا	يَنْسَحِبُوا
	мн	تَنْسَحِبُ	تَنْسَحِبَا	يَنْسَحِبْنَ
II	мз	تَنْسَحِبُ	تَنْسَحِبَا	تَنْسَحِبُوا
	мн	تَنْسَحِبِي	تَنْسَحِبَا	تَنْسَحِبْنَ
I		أَسْحَبُ		تَنْسَحِبُ

VII бобнинг истақ майли юқоридаги боблар истақ майли бажарган вазифаларни бажаради. Масалан,

يَجِبُ عَلَى إِسْرَائِيلَ أَنْ تَنْسَحِبَ مِنْ فِلَسْطِينَ
—Исроил Фаластиндан чиқиб кетиши керак.

Нотўгри феълларнинг истақ майли:

I. Иккиланган феълларнинг истақ майли қуйидагича-
дир: فَعْلَى يَنْحَلُ -> أُنْحَلُوا

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْحَلُ	يَنْحَلَا	يَنْحَلُوا
	мн	تَنْحَلُ	تَنْحَلَا	يَنْحَلْنَ
II	мз	تَنْحَلُ	تَنْحَلَا	تَنْحَلُوا
	мн	تَنْحَلِي	تَنْحَلَا	تَنْحَلْنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
I		أَنْحَلُّ		نَنْحَلُّ

II. Ҳамзали феълларнинг истак майли солим феъллардан кўп фарқ қилмайди. Масалан,

فِعْلٌ يَنْجِزِي - أَنْجِزْ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْجِزِي	يَنْجِزَانَا	يَنْجِزُونَا
	мн	تَنْجِزِي	تَنْجِزَانَا	تَنْجِزُونَا
II	мз	تَنْجِزِي	تَنْجِزَانَا	تَنْجِزُونَا
	мн	تَنْجِزِي	تَنْجِزَانَا	تَنْجِزُونَا
I		أَنْجِزِي		نَنْجِزِي

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг истак майли солим феълларники кабидир. Масалан,

فِعْلٌ يَنْوُجِدُ - أَوْجِدُ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْوُجِدُ	يَنْوُجِدَانَا	يَنْوُجِدُونَا
	мн	تَنْوُجِدُ	تَنْوُجِدَانَا	تَنْوُجِدُونَا
II	мз	تَنْوُجِدُ	تَنْوُجِدَانَا	تَنْوُجِدُونَا
	мн	تَنْوُجِدُ	تَنْوُجِدَانَا	تَنْوُجِدُونَا
I		أَوْجِدُ		نَوْجِدُ

2. Ажваф феълларнинг истак майли қуйидагича тусланади. Масалан,

فِعْلٌ يَنْجَابُ - أَنْجَابُ فِعْلٌ يَنْبَاعُ - أَنْبَاعُ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْجَابُ	يَنْجَابَانَا	يَنْجَابُونَا	يَنْبَاعُ	يَنْبَاعَانَا	يَنْبَاعُونَا
	мн	تَنْجَابُ	تَنْجَابَانَا	تَنْجَابُونَا	تَنْبَاعُ	تَنْبَاعَانَا	تَنْبَاعُونَا

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَنْجَابُ	تَنْجَابَانَا	تَنْجَابُونَا	تَنْبَاعُ	تَنْبَاعَانَا	تَنْبَاعُونَا
	мн	تَنْجَابِي	تَنْجَابَانَا	تَنْجَابُونَا	تَنْبَاعِي	تَنْبَاعَانَا	تَنْبَاعُونَا
I		أَنْجَابُ		نَنْجَابُ	أَنْبَاعُ		نَنْبَاعُ

3. Ноқис феълларнинг истак майли I боб

فِعْلٌ يَنْقِضِي - يَنْقِضِي

فِعْلٌ يَنْسِرِي - أَنْسِرِي

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْسِرِي	يَنْسِرَانَا	يَنْسِرُونَا	يَنْقِضِي	يَنْقِضَانَا	يَنْقِضُونَا
	мн	تَنْسِرِي	تَنْسِرَانَا	تَنْسِرُونَا	تَنْقِضِي	تَنْقِضَانَا	تَنْقِضُونَا
II	мз	تَنْسِرِي	تَنْسِرَانَا	تَنْسِرُونَا	تَنْقِضِي	تَنْقِضَانَا	تَنْقِضُونَا
	мн	تَنْسِرِي	تَنْسِرَانَا	تَنْسِرُونَا	تَنْقِضِي	تَنْقِضَانَا	تَنْقِضُونَا
I		أَنْسِرِي		نَنْسِرِي	أَنْقِضِي		نَنْقِضِي

§ 122. VII БОБ ФЕЪЛИНИНГ МАСДАРИ

VII боб феълнинг масдари **أَنْفَعَالٌ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

أَنْقَلَبَ - ағдарилмоқ -> أُنْقَلِبَ - ағдалиш,

أَنْخَطَفَ - ўғирланмоқ -> أُنْخَطَفَ - ўғирланиш,

أَنْخَفَقَ - бўғилмоқ -> أُنْخَفِقَ - бўғилиш.

Нотўғри феъллар:

I. Иккиланган феълларнинг масдари. Масалан,

أَنْحَلَّ - ечилмоқ -> أُنْحَلَّ - ечилиш,

أَنْخَطَّ - чизилмоқ -> أُنْخَطَّ - чизилиш.

II. Ҳамзали феълларнинг масдари солим феълларники кабидир. Масалан,

أَنْجَزَ – тақсимланмоқ → أَنْجَزَاءُ – тақсимланиш,

أَنْدَرَأَ – ҳужум қилмоқ → أَنْدَرَاءُ – ҳужум қилиш.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг масдари ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

أَتَوَجَدُ – мавжуд бўлмоқ → أَتَوَجَدُ – мавжуд бўлиш, мавжудлик.

2. Ажваф феъллардан масдар ҳосил бўлганида, иккинчи ўзак ундоши و бўлса ҳам, ى бўлса ҳам, ى товушига ўзгариб кетади. Масалан,

أَنْجَبَ – тарқалмоқ → أَنْجِبَابُ – тарқалиш,

أَنْبَاعَ – сотилмоқ → أَنْبِيَاءُ – сотилиш.

3. Ноқис феълларнинг масдарида учинчи ўзак ундош ўрнидаги ҳарфи иллат ҳамзага ўзгаради. Масалан,

أَنْسَرَى – четлатилмоқ → أَنْسَرَاءُ – четлатилиш,

أَنْقِضَى – амалга ошмоқ → أَنْقِضَاءُ – амалга ошиш.

§ 123. VII БОБ ФЕЪЛИНИНГ СИФАТДОШЛАРИ

Солим феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши مُنْفَعِلٌ вазнида ҳосил бўлади:

أَنْجَزَ – сўйилмоқ → مُنْجِرَةٌ, مُنْجِرٌ – сўйилувчи,

أَنْسَحَبَ – чекинмоқ → مُنْسَحِبَةٌ, مُنْسَحِبٌ – чекинувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши مُنْفَعِلٌ вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

أَنْجَزَ – сўйилмоқ → مُنْجِرَةٌ, مُنْجِرٌ ,

أَنْسَحَبَ – чекинмоқ → مُنْسَحِبَةٌ, مُنْسَحِبٌ .

Эслатма. VII боб феълларининг маъноси ўзлик-мажҳул нисбати маъноси каби бўлгани сабабли, унинг мажҳул нисбат сифатдошлари сифатдош маъносида ишлатилмайди, лекин ўрин ва пайт номлари сифатида ишлатилиши мумкин.

Нотўғри феъллар:

I. Иккиланган феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши қуйидагича шаклланади:

أَنْحَلَ – ечилмоқ → مُنْحَلٌ, مُنْحَلَةٌ – ечилган,

أَنْحَطَ – чизилмоқ → مُنْحَطٌ, مُنْحَطَةٌ – чизилган.

б) мажҳул нисбат сифатдоши ҳам шу шаклда ҳосил бўлади. Масалан,

أَنْحَلَ – ечилмоқ → مُنْحَلٌ, مُنْحَلَةٌ ,

أَنْحَطَ – чизилмоқ → مُنْحَطٌ, مُنْحَطَةٌ .

II. Ҳамзали феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши қуйидаги шаклда бўлади. Масалан,

أَنْجَزَ – тақсимланмоқ → مُنْجِرَةٌ, مُنْجِرٌ – тақсимланган,

أَنْدَرَأَ – ҳужум қилмоқ → مُنْدَرِيٌّ, مُنْدَرِيَّةٌ – ҳужум қилувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

أَنْجَزَ – тақсимланмоқ → مُنْجِرَةٌ, مُنْجِرٌ ,

أَنْدَرَأَ – ҳужум қилмоқ → مُنْدَرَاءُ, مُنْدَرَاءُ .

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

أَتَّوَجَدُ – мавжуд бўлмоқ → مَوْجِدٌ , مُوَجِدٌ – мавжуд бўлган,

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

أَتَّوَجَدُ – мавжуд бўлмоқ → مَوْجِدَةٌ , مُوَجِدَةٌ .

2. Ажваф феълларнинг аниқ ва мажҳул нисбат сифатдошлари шаклан бир хил бўлади. Масалан,

أَنْتَجَبُ – тарқалмоқ → مُنْجَبٌ , مُنْجَبَةٌ – тарқалувчи,

أَنْبَاعُ – сотилмоқ → مُبَاعَةٌ , مُبَاعَةٌ – сотилган.

3. Ноқис феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

أَنْسَرِيَّ – четлатилмоқ → مُنْسِرٍ (аниқ ҳолат الْمُنْسِرِيَّ),

مُنْسِرِيَّةٌ – четлатилган,

أَنْقَضِيَّ – амалга ошмоқ → مُنْقِضٍ (аниқ ҳолат

الْمُنْقِضِيَّ), مُنْقِضِيَّةٌ – амалга ошувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

أَنْسَرِيَّ – четлатилмоқ → مُنْسِرِيَّ (аниқ ҳолат الْمُنْسِرِيَّ),

مُنْقِضَاءٌ – амалга ошмоқ → مُنْقِضِيَّ (аниқ ҳолат الْمُنْقِضِيَّ).

§ 124. VIII БОБ ФЕЪЛИ

Солим феълларининг VIII боби биринчи ўзак ундошдан сўнг **ت** қўшимчасини қўшиш билан ҳосил қилинади.

Ўтган замонда унинг вазни **أَفْتَعَلَ** бўлиб, феъл олдидаги алиф васлали ҳамзадир. Бу феъл шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَفْتَعَلَ	أَفْتَعَلَا	أَفْتَعَلُوا
	мн	أَفْتَعَلْتُ	أَفْتَعَلْنَا	أَفْتَعَلْنَا
II	мз	أَفْتَعَلْتِ	أَفْتَعَلْنَا	أَفْتَعَلْتُمْ
	мн	أَفْتَعَلْتُ	أَفْتَعَلْنَا	أَفْتَعَلْنَا
I		أَفْتَعَلْتُ		أَفْتَعَلْنَا

Мас., **أَفْتَسَمَ** → **فَسَمَ** – ўзаро бўлиб олмоқ феъли:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَفْتَسَمَ	أَفْتَسَمَا	أَفْتَسَمُوا
	мн	أَفْتَسَمْتُ	أَفْتَسَمْنَا	أَفْتَسَمْنَا
II	мз	أَفْتَسَمْتِ	أَفْتَسَمْنَا	أَفْتَسَمْتُمْ
	мн	أَفْتَسَمْتُ	أَفْتَسَمْنَا	أَفْتَسَمْنَا
I		أَفْتَسَمْتُ		أَفْتَسَمْنَا

أَفْتَسَمْنَا الرَّبِيعَ كَامِلًا – Фойдани тўлалигича ўзаро бўлиб олдик.

Солим феълларнинг ўтган замон мажҳул нисбати **أَفْتَعَلَ** вазнида бўлиб, унинг шахс-сон қўшимчалари аниқ нисбат қўшимчалари билан бир хилдир. Масалан,

أَفْتَسَمَتِ الْأَرْضُ بَيْنَ الدُّوَلِ – Ер давлатлар ўртасида бўлиб олинди.

Бу бобнинг ҳам ўтган замон инкор формаси феъл олдида **مَا** юкласини қўйиш билан ҳосил қилинади.

VIII боб солим феълларининг ҳозирги-келаси замони вазни **يَفْتَعِلُ** дир. У шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَفْتَعِلُ	يَفْتَعِلَانِ	يَفْتَعِلُونَ
	мн	تَفْتَعِلُ	تَفْتَعِلَانِ	يَفْتَعِلْنَ
II	мз	تَفْتَعِلُ	تَفْتَعِلَانِ	تَفْتَعِلُونَ
	мн	تَفْتَعِلِينَ	تَفْتَعِلَانِ	تَفْتَعِلْنَ
I		أَفْتَعِلُ		نَفْتَعِلُ

Мас., شَغَلَ → أَشْتَعَلَ – куйманмоқ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَشْتَعِلُ	يَشْتَعِلَانِ	يَشْتَعِلُونَ
	мн	تَشْتَعِلُ	تَشْتَعِلَانِ	يَشْتَعِلْنَ
II	мз	تَشْتَعِلُ	تَشْتَعِلَانِ	تَشْتَعِلُونَ
	мн	تَشْتَعِلِينَ	تَشْتَعِلَانِ	تَشْتَعِلْنَ
I		أَشْتَعِلُ		نَشْتَعِلُ

كُلُّ يَوْمٍ يَشْتَعِلُ صَدِيقِي فِي بُسْتَانِهِ – Дўстим ҳар куни боғида куйманади.

VIII боб солим феъли ҳозирги-келаси замонининг мажҳул нисбати يَفْتَعِلُ вазнида бўлиб, унинг шахс-сон қўшимчалари аниқ нисбат феъли билан бир хилдир.

VIII боб феъли ҳозирги-келаси замонининг инкор формаси феъл олдига لَا юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

VIII боб феълининг ҳосил бўлишида қуйидагиларни эътиборга олиш зарур:

1. Агар биринчи ўзак ундош ط, ض, ص товушларидан иборат бўлса, VIII бобни ҳосил қилувчи ت қўшимчаси ассимиляцияга учрайди ва ط га ўзгаради. Мас.,

صَنَعَ → أَصْنَعُ – ўзи учун ишлаб чиқармоқ,

صَلَعَ → أَصْطَلَعُ – кучли бўлмоқ,

طَلَعَ → أَطْلَعُ – танишиб чиқмоқ.

2. Агар биринчи ўзак ундош ط, ذ, د товушларидан иборат бўлса, мазкур ت товуши тўлалигича шу товушларга ўзгаради:

ذَكَرَ → أَذْكَرُ → أَذْكَرُ – эсламоқ,

ظَلَمَ → أَظْلَمُ → أَظْلَمُ – зулманмоқ,

دَعَمَ → أَدْعَمُ → أَدْعَمُ – қўшилмоқ.

1. Агар биринчи ўзак ундош ز товушидан иборат бўлса, мазкур ت товуши жузъий ассимиляцияга учрайди ва у د товушига ўзгаради. Мас.,

زَهَرَ → أَزْهَرُ → أَزْهَرُ – гуллаб яшнамоқ,

زَرَعَ → أَزْرَعُ → أَزْرَعُ – етиштирмоқ (ҳосилни).

VIII боб феъли қуйидаги маъноларга эга:

1. I боб феълининг ўзлик-мажҳул нисбатини билдиради. Бунда I бобдаги ўтимли феъл ўтимсизга айланади. Мас.,

رَفَعَ – кўтармоқ → أَرْفَعُ кўтарилмоқ,

شَغَلَ – банд қилмоқ → أَشْتَعِلُ шуғулланмоқ.

2. I бобдаги иш-ҳаракатни гапирувчи шахс ўзи учун, ўз манфаатини кўзлаб бажарганини билдиради. Мас.,

قَسَمَ – бўлмоқ → أَقْسِمُ ўзи учун бўлмоқ,

قَطَعَ – кесмоқ → أَقْطَعُ ўзи учун кесмоқ.

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفْتَعَلُ	يُفْتَعَلَانِ	يُفْتَعَلُونَ
	мн	تُفْتَعَلُ	تُفْتَعَلَانِ	يُفْتَعَلْنَ
II	мз	تُفْتَعَلُ	تُفْتَعَلَانِ	تُفْتَعَلُونَ
	мн	تُفْتَعَلِينَ	تُفْتَعَلَانِ	تُفْتَعَلْنَ
I		أُفْتَعِلُ		نُفْتَعِلُ

Мас., **شَقَلَ** → **أَشْتَقَلُ** – куйманмоқ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُسْتَقَلُ	يُسْتَقَلَانِ	يُسْتَقَلُونَ
	мн	تُسْتَقَلُ	تُسْتَقَلَانِ	يُسْتَقَلْنَ
II	мз	تُسْتَقَلُ	تُسْتَقَلَانِ	تُسْتَقَلُونَ
	мн	تُسْتَقَلِينَ	تُسْتَقَلَانِ	تُسْتَقَلْنَ
I		أُسْتَقَلُ		نُسْتَقَلُ

كُلُّ بَوْمٍ يَسْتَقِلُ صَدِيقِي فِي بُسْتَانِهِ – Дўстим ҳар куни боғида куйманади.

VIII боб солим феъли ҳозирги-келаси замонининг мажҳул нисбати **يُفْتَعَلُ** вазнида бўлиб, унинг шахс-сон қўшимчалари аниқ нисбат феъли билан бир хилдир.

VIII боб феъли ҳозирги-келаси замонининг инкор формаси феъл олдига **ل** юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

VIII боб феълининг ҳосил бўлишида қуйидагиларни эътиборга олиш зарур:

1. Агар биринчи ўзак ундош **ط، ض، ص** товушларидан иборат бўлса, VIII бобни ҳосил қилувчи **ت** қўшимчаси ассимиляцияга учрайди ва **ط** га ўзгаради. Мас.,

صَتَعَ → **أَصْطَعَعَ** – ўзи учун ишлаб чиқармоқ,

ضَلَعَ → **أَضْطَلَعَ** – кучли бўлмоқ,

طَلَعَ → **أَطْلَعَ** – танишиб чиқмоқ.

2. Агар биринчи ўзак ундош **ذ، د، ظ** товушларидан иборат бўлса, мазкур **ت** товуши тўлалигича шу товушларга ўзгаради:

ذَكَرَ → **أَذْكَرَ** → **أَذْكَرُ** – эсламоқ,

ظَلَمَ → **أَظْلَمَ** → **أَظْلَمُ** – зулманмоқ,

دَعَمَ → **أَدْعَمَ** → **أَدْعَمُ** – қўшилмоқ.

1. Агар биринчи ўзак ундош **ز** товушидан иборат бўлса, мазкур **ت** товуши жузъий ассимиляцияга учрайди ва у **ذ** товушига ўзгаради. Мас.,

زَهَرَ → **أَزْهَرَ** → **أَزْهَرُ** – гуллаб яшнамоқ,

زَرَعَ → **أَزْرَعَ** → **أَزْرَعُ** – етиштирмақ (ҳосилни).

VIII боб феъли қуйидаги маъноларга эга:

1. I боб феълининг ўзлик-мажҳул нисбатини билдиради. Бунда I бобдаги ўтимли феъл ўтимсизга айланади. Мас.,

رَعَى – кўтармоқ → **أَرْتَعَى** кўтарилмоқ,

شَقَلَ – банд қилмоқ → **أَشْتَقَلُ** шуғулланмоқ.

2. I бобдаги иш-ҳаракатни гапирувчи шахс ўзи учун, ўз манфаатини кўзлаб бажарганини билдиради. Мас.,

فَسَمَ – бўлмоқ → **أَفْتَسَمَ** ўзи учун бўлмоқ,

قَطَعَ – кесмоқ → **أَفْتَطَعَ** ўзи учун кесмоқ.

3. Баъзан I ёки VI боб феъли ифодалаган иш-ҳаракат билан бир хил маънони ифодалаши ҳам мумкин. Мас.,

أَخْتَصَمَ = تَخَاصَمَ – ўзаро жанжаллашмоқ,

أَخْتَلَعَ = عَخَلَعَ – ечмоқ (кийимни).

4. Айрим VIII боб феълларининг маъно тараққиёти жуда мураккаб бўлиб, бошқа боблар маъносига қиёслаш йўли билан аниқлаб бўлмайди. Буни фақат луғат ёрдамида аниқлаш мумкин. Мас.,

حَرَمَ – маҳрум қилмоқ ---> أَحْرَمَ – ҳурмат қилмоқ,

عَبَّرَ – шарҳламоқ ---> أَعْتَبَرَ – эътиборга олмақ.

§ 125. VIII БОБ НОТУҒРИ ФЕЪЛЛАРИНИНГ ЎТГАН ЗАМОНИ

I. Иккиланган феълларнинг ўтган замонда қуйидаги ўзгариш содир бўлади. Мас., أَحْرَزَ – ҳазъ – кесмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَحْرَزَ	أَحْرَزَا	أَحْرَزُوا
	мн	أَحْرَزْتُمْ	أَحْرَزْتُمَا	أَحْرَزْتُمْ
II	мз	أَحْرَزْتُمْ	أَحْرَزْتُمَا	أَحْرَزْتُمْ
	мн	أَحْرَزْتُمْ	أَحْرَزْتُمَا	أَحْرَزْتُمْ
I		أَحْرَزْتُ		أَحْرَزْنَا

Бу феълнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

أَحْرَزْتُ ---> أَحْرَزْتُ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَحْرَزْتُ	أَحْرَزْنَا	أَحْرَزْنَا
	мн	أَحْرَزْنَا	أَحْرَزْنَا	أَحْرَزْنَا

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	أَحْرَزْتُ	أَحْرَزْنَا	أَحْرَزْنَا
	мн	أَحْرَزْنَا	أَحْرَزْنَا	أَحْرَزْنَا
I		أَحْرَزْتُ		أَحْرَزْنَا

II. Ҳамза товуши биринчи ўзак ундош ўрнида келганида, айрим феълларда ҳамза тўла ассимиляцияга учрайди ва унинг ҳисобига ھ товуши иккиланади. Мас.,

أَخَذَ ---> آخَذَ – қабул қилмоқ (қарор)

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	آخَذَ	آخَذَا	آخَذُوا
	мн	آخَذْتُمْ	آخَذْتُمَا	آخَذْتُمْ
II	мз	آخَذْتُمْ	آخَذْتُمَا	آخَذْتُمْ
	мн	آخَذْتُمْ	آخَذْتُمَا	آخَذْتُمْ
I		آخَذْتُ		آخَذْنَا

Бу феълнинг мажҳул нисбатида ҳам шу ўзгариш содир бўлади:

آخَذْتُ ---> آخَذْتُ Шахс-сонда тусланиши аниқ нисбатдан фарқ қилмайди.

Биринчи ўзак ундош ўрнида келган ҳамза айрим феълларда ассимиляцияга учрамайди. Мас.,

أَمَرَ ---> أَمَرَمَ – маслаҳатлашмоқ.

Эслатма. Баъзан бу тоифадаги феъллар «и» ---> «й» товуш ўзгариши қоидасига биноан اَيْتَمَرَ феъли ---> اَيْتَلَفَ шаклида бўлиши мумкин.

Бу феълнинг мажҳул нисбати қуйидаги шаклда бўлади: اَوْتَمَرَ = اَوْتَمَرَ ---> اَيْتَمَرَ = اَيْتَمَرَ. Шахс-сон қўшимчалари юқоридаги феълларники билан бир хилдир.

Иккинчи ёки учинчи ўзак ундоши ҳамзадан иборат бўлган феълларда фақат ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгаришлар содир бўлади:

فَادُ —> أَفَادُ — қўзгамоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَفَادُ	أَفَادَا	أَفَادُوا	الْفَادُ	الْفَادَا	الْفَادُوا
	мн	أَفَادْتُمْ	أَفَادْتَا	أَفَادْتُمْ	الْفَادَاتُ	الْفَادَاتَا	الْفَادَاتُ
II	мз	أَفَادْتُمْ	أَفَادْتُمَا	أَفَادْتُمْ	الْفَادَاتُ	الْفَادَاتُمَا	الْفَادَاتُ
	мн	أَفَادْتُمْ	أَفَادْتُمَا	أَفَادْتُمْ	الْفَادَاتُ	الْفَادَاتُمَا	الْفَادَاتُ
I		أَفَادْتُ		أَفَادْنَا	الْفَادَاتُ		الْفَادَاتَا

Бу феълларнинг мажхул нисбатида ҳам ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгаришлар содир бўлади. Шахс-сон қўшимчалари эса ўзгармайди:

الْفَادَةُ —> أَفَادْتُ , الْفَادَةُ —> أَفَادْتُ .

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларда биринчи ўзак ундош ўрнида келган و ҳарфи тўла ассимиляцияга учрайди ва ۋ иккилантриб талаффуз қилинади. Мас.,

وَحَدَّ —> أَوَّحَدُ — бирлашмоқ феъли.

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَوَّحَدُ	أَوَّحَدَا	أَوَّحَدُوا
	мн	أَوَّحَدْتُمْ	أَوَّحَدْتَا	أَوَّحَدْتُمْ
II	мз	أَوَّحَدْتُمْ	أَوَّحَدْتُمَا	أَوَّحَدْتُمْ
	мн	أَوَّحَدْتُمْ	أَوَّحَدْتُمَا	أَوَّحَدْتُمْ
I		أَوَّحَدْتُ		أَوَّحَدْنَا

Бу феъл мажхул нисбатда қуйидаги шаклда бўлади:

أَوَّحَدْتُ —> أَوَّحَدْتُ . Шахс-сон қўшимчаларида эса ўзгариш бўлмайди.

Биринчи ўзак ундоши ўрнида ى товуши келган феълларнинг VIII боби ҳозирги араб тилида деярли ишлатилмайди.

2. Ажваф феълларнинг айрим шахсларида иккинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли қисқага ўзгаради. Мас.,

أَجْرَالِيْبُ —> أَمْتَارَ (مِيز) дам олмоқ феъли (روح) —> أَرْتَاخُ (روح)

турмоқ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَرْتَاخُ	أَرْتَاخَا	أَرْتَاخُوا	أَمْتَارُ	أَمْتَارَا	أَمْتَارُوا
	мн	أَرْتَاخْتُمْ	أَرْتَاخْتَا	أَرْتَاخْتُمْ	أَمْتَارْتُمْ	أَمْتَارْتُمَا	أَمْتَارْتُمْ
II	мз	أَرْتَاخْتُمْ	أَرْتَاخْتُمَا	أَرْتَاخْتُمْ	أَمْتَارْتُمْ	أَمْتَارْتُمَا	أَمْتَارْتُمْ
	мн	أَرْتَاخْتُمْ	أَرْتَاخْتُمَا	أَرْتَاخْتُمْ	أَمْتَارْتُمْ	أَمْتَارْتُمَا	أَمْتَارْتُمْ
I		أَرْتَاخْتُ		أَرْتَاخْنَا	أَمْتَارْتُمْ		أَمْتَارْتُمَا

Бу феълларнинг мажхул нисбатида ҳам айрим шахсларда чўзиқ унли қисқага ўзгаради. Мас.,

أَمْتَارُ —> أَمْتَارَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَمْتَارُ	أَمْتَارَا	أَمْتَارُوا	أَمْتَارُ	أَمْتَارَا	أَمْتَارُوا
	мн	أَمْتَارْتُمْ	أَمْتَارْتُمَا	أَمْتَارْتُمْ	أَمْتَارْتُمْ	أَمْتَارْتُمَا	أَمْتَارْتُمْ
II	мз	أَمْتَارْتُمْ	أَمْتَارْتُمَا	أَمْتَارْتُمْ	أَمْتَارْتُمْ	أَمْتَارْتُمَا	أَمْتَارْتُمْ
	мн	أَمْتَارْتُمْ	أَمْتَارْتُمَا	أَمْتَارْتُمْ	أَمْتَارْتُمْ	أَمْتَارْتُمَا	أَمْتَارْتُمْ
I		أَمْتَارْتُمْ		أَمْتَارْتُمَا	أَمْتَارْتُمْ		أَمْتَارْتُمَا

Айрим ажваф феълларда иккинчи ўзак ундош ўрнидаги و ҳарфига ҳарфи иллат сифатида қаралмайди ва бу феъл солим феъллар каби тусланади. Мас.,

(زوج) → ازدوج — жуфтлашмоқ феъли.

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	ازدوج	ازدوجا	ازدوجوا
	мн	ازدوجت	ازدوجتا	ازدوجن
II	мз	ازدوجت	ازدوجتما	ازدوجتم
	мн	ازدوجت	ازدوجتما	ازدوجن
I		ازدوجت		ازدوجنا

Бу феълнинг мажхул нисбати солим феълларнинг мажхул нисбати билан бир хил тусланади:

ازدوج → ازدوج .

3. Ноқис феълларнинг ўтган замонда I боб **بكى** феълидаги товуш ўзгаришлари содир бўлади. Мас.,

اردى → ارتدى киймоқ (ردى) **اختلى** узоқлашмоқ феъли (خلو) феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	اختلى	اختليا	اختلوا	ارتدى	ارتديا	ارتدوا
	мн	اختلت	اختلتا	اختلن	ارتدت	ارتدتا	ارتدن
II	мз	اختلت	اختلتما	اختلتم	ارتديت	ارتديتما	ارتديتم
	мн	اختلت	اختلتما	اختلن	ارتديت	ارتديتما	ارتدين
I		اختلت		اختلتا	ارتديت		ارتديتا

Бу феълларнинг мажхул нисбати I бобдаги **لغى** феълнинг аниқ нисбати билан бир хил қўшимчаларда тугаганлиги сабабли, уларнинг тусланиши ҳам бир хил бўлади: ارتدى → ارتدى , اختلى → اختلى .

§ 126. VIII БОБ НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ ҲОЗИРГИ-КЕЛАСИ ЗАМОНИ

I. Иккиланган феълларнинг ҳозирги-келаси замонида қуйидаги товуш ўзгариши содир бўлади. Мас., **احتز** →

يقتعل — йахтазизу → йахтаззу:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يقتز	يقتزان	يقتزون
	мн	يقتز	يقتزان	يقتزون
II	мз	يقتز	يقتزان	يقتزون
	мн	يقتزين	يقتزان	يقتزون
I		يقتز		يقتزون

Бу феълнинг мажхул нисбатида феъл олдидаги **ي** қўшимчаларининг ҳаракати даммага ўзгаради: **يقتز** → **يقتزون** . Шахс-сон қўшимчалари ўзгаришсиз қолади.

II. Ҳамза товуши биринчи ўзак ундош ўрнида келган феъллар ўтган замон шакли каби икки хил бўлади:

1. **اتخذ** — типдаги феъллар. Буларнинг ҳозирги-келаси замони солим феъллардан фарқ қилмайди:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يتخذ	يتخذان	يتخذون
	мн	يتخذ	يتخذان	يتخذون
II	мз	يتخذ	يتخذان	يتخذون
	мн	يتخذين	يتخذان	يتخذون
I		اتخذ		يتخذون

Бу феъл мажхул нисбатининг шахс-сон қўшимчалари аниқ нисбатникидан фарқ қилмайди: **يتخذ** — **يتخذون** .

2. **بَاتِمِرٌ - ائْتَمَرَ** типидаги феъллар. Булар ҳам ҳозирги-келаси замонда биринчи типдаги феъллар билан бир хил тусланади.

Иккинчи ёки учинчи ўзак ундоши ўрнида ҳамза товуши келган феъллар солим феъллар каби тусланади. Бунда фақат ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгаришлар содир бўлиши мумкин. Мас.,

Афъадъ → **يَفْتَعِدُ** феъли

Алтъжъ → **يَلْتَجِي** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَفْتَعِدُ	يَفْتَعِدَانِ	يَفْتَعِدُونَ	يَلْتَجِي	يَلْتَجِيَانِ	يَلْتَجِيُونَ
	мн	تَفْتَعِدُ	تَفْتَعِدَانِ	يَفْتَعِدْنَ	تَلْتَجِي	تَلْتَجِيَانِ	يَلْتَجِيْنَ
II	мз	تَفْتَعِدُ	تَفْتَعِدَانِ	تَفْتَعِدُونَ	تَلْتَجِي	تَلْتَجِيَانِ	تَلْتَجِيُونَ
	мн	تَفْتَعِدِينَ	تَفْتَعِدَانِ	تَفْتَعِدْنَ	تَلْتَجِيْنَ	تَلْتَجِيَانِ	تَلْتَجِيْنَ
I		اَفْتَعِدُ		نَفْتَعِدُ	اَلْتَجِي		نَلْتَجِي

Бу феълларнинг мажхул нисбатида шахс-сон қўшимчалари аниқ нисбатники билан бир хил бўлади:

يَلْتَجِي → **يَلْتَجِيَانِ** , **يَفْتَعِدُ** → **يَفْتَعِدَانِ** .

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг ҳозирги-келаси замонда ўтган замондаги ўзгаришлар содир бўлади. Шахс-сон қўшимчалари солим феълларникидан фарқ қилмайди.

Мас., **يَتَّحِدُ** → **اَتَّحَدُ** :

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَّحِدُ	يَتَّحِدَانِ	يَتَّحِدُونَ
	мн	تَتَّحِدُ	تَتَّحِدَانِ	يَتَّحِدْنَ
II	мз	تَتَّحِدُ	تَتَّحِدَانِ	تَتَّحِدُونَ
	мн	تَتَّحِدِينَ	تَتَّحِدَانِ	تَتَّحِدْنَ
I		اَتَّحِدُ		نَتَّحِدُ

Бу феълнинг мажхул нисбатида шахс-сон қўшимчалари ўзгаришсиз қолади: **يَتَّحِدُ** → **يَتَّحِدُ** .

2. Ажваф феълларнинг айрим шаклларида иккинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли қисқага ўзгаради. Мас.,

Артъаъ → **يَرْتَأِجُ** феъли

Амътаъ → **يَمْتَأِزُ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَرْتَأِجُ	يَرْتَأِجَانِ	يَرْتَأِجُونَ	يَمْتَأِزُ	يَمْتَأِزَانِ	يَمْتَأِزُونَ
	мн	تَرْتَأِجُ	تَرْتَأِجَانِ	يَرْتَأِجْنَ	تَمْتَأِزُ	تَمْتَأِزَانِ	يَمْتَأِجْنَ
II	мз	تَرْتَأِجُ	تَرْتَأِجَانِ	تَرْتَأِجُونَ	تَمْتَأِزُ	تَمْتَأِزَانِ	تَمْتَأِزُونَ
	мн	تَرْتَأِجِينَ	تَرْتَأِجَانِ	تَرْتَأِجْنَ	تَمْتَأِزِينَ	تَمْتَأِزَانِ	تَمْتَأِزِينَ
I		اَرْتَأِجُ		نَرْتَأِجُ	اَمْتَأِزُ		نَمْتَأِزُ

Бу феълларнинг мажхул нисбатида биринчи бўғиндаги унли «-у-» га ўзгаради холос:

يَمْتَأِزُ → **يَمْتَأِزُ** , **يَرْتَأِجُ** → **يَرْتَأِجُ** .

Ўтган замонда солим феъллар каби тусланадиган ажваф феълларнинг ҳозирги-келаси замони ҳам солим феъллар каби тусланади. Мас., **يَزْدُوْجُ** → **اَزْدُوْجُ** . Бу феълнинг мажхул нисбати қуйидаги кўринишга эга бўлади: **يَزْدُوْجُ** → **يَزْدُوْجُ** .

3. Ноқис феълларнинг ҳозирги-келаси замони I бобдаги **يَبْكِي** - **بَكَى** феъли каби қўшимчаларга эга бўлади. Мас.,

Ахтъли → **يَخْتَلِي** феъли

Артъди → **يَرْتَدِي**

феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَخْتَلِي	يَخْتَلِيَانِ	يَخْتَلُونَ	يَرْتَدِي	يَرْتَدِيَانِ	يَرْتَدُونَ
	мн	تَخْتَلِي	تَخْتَلِيَانِ	يَخْتَلِينَ	تَرْتَدِي	تَرْتَدِيَانِ	يَرْتَدِينَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَحْتَلِي	تَحْتَلِيَان	تَحْتَلُوْنَ	تَرْتَدِي	تَرْتَدِيَان	تَرْتَدُوْنَ
	мн	تَحْتَلِيْنَ	تَحْتَلِيَان	تَحْتَلِيْنَ	تَرْتَدِيْنَ	تَرْتَدِيَان	تَرْتَدِيْنَ
I		أَحْتَلِي		نَحْتَلِي	أُرْتَدِي		تُرْتَدِي

Бу феълларнинг мажхул нисбати I боб **يَلْقَى - لَقِيَ** феъли каби қўшимчаларга эга бўлади. Мас.,

феъли **يَحْتَلِي** – феъли **يُحْتَلِي** феъли **يُرْتَدِي** – феъли **يُرْتَدِي**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُحْتَلِي	يُحْتَلِيَان	يُحْتَلُوْنَ	يُرْتَدِي	يُرْتَدِيَان	يُرْتَدُوْنَ
	мн	يُحْتَلِيْنَ	يُحْتَلِيَان	يُحْتَلِيْنَ	تُرْتَدِي	تُرْتَدِيَان	تُرْتَدِيْنَ
II	мз	تُحْتَلِي	تُحْتَلِيَان	تُحْتَلُوْنَ	تُرْتَدِي	تُرْتَدِيَان	تُرْتَدُوْنَ
	мн	تُحْتَلِيْنَ	تُحْتَلِيَان	تُحْتَلِيْنَ	تُرْتَدِيْنَ	تُرْتَدِيَان	تُرْتَدِيْنَ
I		أَحْتَلِي		نَحْتَلِي	أُرْتَدِي		تُرْتَدِي

§ 127. VIII БОБ ФЕЪЛИНИНГ ШАРТ МАЙЛИ

VIII боб солим феълларининг шарт майли қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَفْتَعِلْ	يَفْتَعِلَا	يَفْتَعِلُوا
	мн	تَفْتَعِلْ	تَفْتَعِلَا	تَفْتَعِلُنْ
II	мз	تَفْتَعِلْ	تَفْتَعِلَا	تَفْتَعِلُوا
	мн	تَفْتَعِلِي	تَفْتَعِلَا	تَفْتَعِلُنْ
I		أَفْتَعِلْ		نَفْتَعِلْ

Мас., **إِنْ تَشْتَعِلْ كَثِيرًا تَكْتَسِبْ كَثِيرًا**

– Кўп меҳнат қилсанг (мз), кўп фойда оласан.

VIII боб шарт майли юқоридаги боблар шарт майли бажарган вазифаларни бажаради.

Нотўғри-феълларнинг шарт майли:

I. Иккиланган феълларнинг шарт майли уч хил вариантда ҳосил бўлади. Мас., **أَحْتَرُ** феъли:

Шахс	Жинс	1-вариант			2-вариант		
		Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَحْتَرُ	يَحْتَرَا	يَحْتَرُوا	يَحْتَرُ	يَحْتَرَا	يَحْتَرُوا
	мн	تَحْتَرُ	تَحْتَرَا	يَحْتَرُنْ	تَحْتَرُ	تَحْتَرَا	يَحْتَرُنْ
II	мз	تَحْتَرُ	تَحْتَرَا	تَحْتَرُوا	تَحْتَرُ	تَحْتَرَا	تَحْتَرُوا
	мн	تَحْتَرِي	تَحْتَرَا	تَحْتَرُنْ	تَحْتَرِي	تَحْتَرَا	تَحْتَرُنْ
I		أَحْتَرُ		نَحْتَرُ	أَحْتَرُ		نَحْتَرُ

3-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَحْتَرُ	يَحْتَرَا	يَحْتَرُوا
	мн	تَحْتَرُ	تَحْتَرَا	يَحْتَرُنْ
II	мз	تَحْتَرُ	تَحْتَرَا	تَحْتَرُوا
	мн	تَحْتَرِي	تَحْتَرَا	تَحْتَرُنْ
I		أَحْتَرُ		نَحْتَرُ

II. Ҳамзали феълларда ҳамза биринчи ёки иккинчи ўзақ ундош ўрнида келган бўлса, шарт майли қўшимчалари солим феъллардан фарқ қилмайди. Мас.,

يَفْتَعِدُ > **يَفْتَعِدُ**, **يَتَّخِذُ** > **يَتَّخِذُ**.

Агар ҳамза учинчи ўзақ ундош ўрнида бўлса, ҳамзанинг имлосига алоқадор айрим ўзгаришлар содир бўлади. Мас., **يَلْتَجِي** > **يَلْتَجِي** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَلْتَجِي	يَلْتَجِيَا	يَلْتَجِيُوا
	мн	تَلْتَجِي	تَلْتَجِيَا	تَلْتَجِيُنْ
II	мз	تَلْتَجِي	تَلْتَجِيَا	تَلْتَجِيُوا
	мн	تَلْتَجِي	تَلْتَجِيَا	تَلْتَجِيُنْ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
I		أَتَجَمَّعُ		نَلْتَجَمُّعُ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларда шарт майлига хос ўзгаришлар содир бўлмайди. Шахс-сон қўшимчалари ҳам солим феълларники билан бир хил бўлади. Мас.,

يَتَّحَدُّ --- يَتَّحَدُّ .

2. Ажваф феълларнинг айрим шахсларида иккинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли қисқаради. Мас.,

يَرْتَحُحُ - يَرْتَحُحُ феъли يَمْتَأَزُ - يَمْتَأَزُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَرْتَحُحُ	يَرْتَحَا	يَرْتَاوَا	يَمْتَأَزُ	يَمْتَأَزَا	يَمْتَأَزُوا
	мн	تَرْتَحُحُ	تَرْتَا	يَرْتَحْنُ	تَمْتَأَزُ	تَمْتَأَزَا	يَمْتَأَزُونَ
II	мз	تَرْتَحُحُ	تَرْتَا	تَرْتَاوَا	تَمْتَأَزُ	تَمْتَأَزَا	تَمْتَأَزُوا
	мн	تَرْتَاوَا	تَرْتَا	تَرْتَحْنُ	تَمْتَأَزُ	تَمْتَأَزَا	تَمْتَأَزُونَ
I		أَرْتَحُحُ		نَرْتَحُحُ	أَمْتَأَزُ		نَمْتَأَزُ

3. Ноқис феълларнинг шарт майли I боб **بَكِي** -

феълининг шарт майли билан бир хил тусланади. Мас.,

يَخْتَلِي - يَخْتَلِي феъли يَرْتَدِي - يَرْتَدِي феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَخْتَلِي	يَخْتَلِيَا	يَخْتَلُوا	يَرْتَدِي	يَرْتَدِيَا	يَرْتَدُوا
	мн	تَخْتَلِي	تَخْتَلِيَا	يَخْتَلِينُ	تَرْتَدِي	تَرْتَدِيَا	يَرْتَدِينُ
II	мз	تَخْتَلِي	تَخْتَلِيَا	تَخْتَلُوا	تَرْتَدِي	تَرْتَدِيَا	تَرْتَدُوا
	мн	تَخْتَلِيَا	تَخْتَلِيَا	تَخْتَلِينُ	تَرْتَدِي	تَرْتَدِيَا	تَرْتَدِينُ
I		أَخْتَلِي		نَخْتَلِي	أَرْتَدِي		نَرْتَدِي

§ 128. VIII БОБ ФЕЪЛИНИНГ БУЙРУҚ МАЙЛИ

Солим феълларнинг буйруқ майли II шахсда қуйидагича ҳосил бўлади: **فَتَعْمَلُ** -> **تَفْتَعِلُ** -> **أَفْتَعِلُ**.

Буйруқ майли сон ва жинсда қуйидагича тусланади:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَفْتَعِلُ	أَفْتَعِلَا	أَفْتَعِلُوا
мн	أَفْتَعِلِي	أَفْتَعِلَا	أَفْتَعِلْنَ

Масалан,

يَا رِيَاضِيُونَ أَشْتَرِكُوا فِي هَذِهِ الْمُبَارَاةِ أَشْتَرِكَا نَشِيطًا

- Спортчилар, бу мусобақада актив иштирок этингизлар!

Нотўғри феълларнинг буйруқ майли:

I. Иккиланган феълларнинг буйруқ майли шарт майли каби уч вариантда ҳосил бўлади. Масалан,

يَحْتَرُّ - يَحْتَرُّ феъли:

1-вариант

2-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَحْتَرُّ	أَحْتَرُّ	أَحْتَرُّوا	أَحْتَرُّ	أَحْتَرُّ	أَحْتَرُّوا
мн	أَحْتَرُّي	أَحْتَرُّا	أَحْتَرُّونَ	أَحْتَرُّي	أَحْتَرُّا	أَحْتَرُّونَ

3-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَحْتَرُّ	أَحْتَرُّا	أَحْتَرُّوا
мн	أَحْتَرُّي	أَحْتَرُّا	أَحْتَرُّونَ

II. Ҷамзали феълларда Ҷамза биринчи ёки иккинчи ўзак ундош ўрнида келганида, буйруқ майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

أَفْتَعِدُ -> يَفْتَعِدُ, أَتَّخِذُ -> يَتَّخِذُ .

Агар ҳамза учинчи ўзак ундош ўрнида бўлса, ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгаришларгина содир бўлади:

الفعل التَّجَا феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	التَّجَى	التَّجَا	التَّجُوا
мн	التَّجِي	التَّجَا	التَّجِنَ

III. Заиф феълларнинг буйруқ майли:

1. Солимсифат феълларнинг буйруқ майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан, **آتَحِدُ** → **يَتَّحِدُ** феъли.

2. Ажваф феълларнинг буйруқ майлида шарт майлида бўлгани каби ўзгаришлар содир бўлади. Масалан,

الفعل يَمْتَازُ → أَمْتَازُ феъли الفعل يَرْتَاخُ → أَرْتَاخُ феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَمْتَازُ	أَمْتَاخَا	أَمْتَاخُوا	أَمْتَازُ	أَمْتَازَا	أَمْتَازُوا
мн	أَمْتَازِي	أَمْتَاخَا	أَمْتَاخِنَ	أَمْتَازِي	أَمْتَازَا	أَمْتَازِنَ

3. Ноқис феълларнинг буйруқ майлида учинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли қисқаради. Масалан,

الفعل يَرْتَدِي → أَرْتَدِي феъли الفعل يَخْتَلِي → أَخْتَلِي феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَرْتَدِي	أَرْتَدِيَا	أَرْتَدُوا	أَرْتَدِي	أَرْتَدِيَا	أَرْتَدُوا
мн	أَرْتَدِي	أَرْتَدِيَا	أَرْتَدِينِ	أَرْتَدِي	أَرْتَدِيَا	أَرْتَدِينِ

I ва III шахс буйруқ майли ва буйруқ майлининг инкор формаси юқоридаги бобларда бўлгани каби шарт майли олдига **ل** ёки **لا** юклагмасини қўйиш билан ҳосил қилинади. Мас., **لَيَرْتَدُوا مَلَابِسَهُمُ الْجَدِيدَةَ** – Улар (мз) янги либосларини кийиб олишсин.

§ 129. VIII БОБ ФЕЪЛИНИНГ ИСТАК МАЙЛИ

Солим феълларнинг истак майли қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَفْتَعِلُ	يَفْتَعِلَا	يَفْتَعِلُوا
	мн	تَفْتَعِلُ	تَفْتَعِلَا	يَفْتَعِلْنَ
II	мз	تَفْتَعِلُ	تَفْتَعِلَا	تَفْتَعِلُوا
	мн	تَفْتَعِلِي	تَفْتَعِلَا	تَفْتَعِلْنَ
I		أَفْتَعِلُ		نَفْتَعِلُ

Масалан, **يَشْتَرِكُ** – **أَشْتَرِكُ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَشْتَرِكُ	يَشْتَرِكَا	يَشْتَرِكُوا
	мн	تَشْتَرِكُ	تَشْتَرِكَا	يَشْتَرِكْنَ
II	мз	تَشْتَرِكُ	تَشْتَرِكَا	تَشْتَرِكُوا
	мн	تَشْتَرِكِي	تَشْتَرِكَا	تَشْتَرِكْنَ
I		أَشْتَرِكُ		نَشْتَرِكُ

VIII бобнинг истак майли ҳам юқоридаги бобларнинг истак майли бажарган вазифаларни бажаради. Масалан,

لَنْ نَشْتَرِكَ فِي مِثْلِ هَذِهِ الْأُمُورِ الْقَضِيحَةِ – Бундай бемаъни ишларда мутлақо қатнашмаймиз.

Нотўғри феълларнинг истак майли:

I. Иккиланган феълларнинг истак майли қуйидагича тусланади: **يَحْتَزُّ** – **أَحْتَزُّ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَحْتَزُّ	يَحْتَزُّ	يَحْتَزُّو
	мн	تَحْتَزُّ	تَحْتَزُّ	يَحْتَزُّنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَحْتَرُّ	تَحْتَرُّ	تَحْتَرُّوْا
	мн	تَحْتَرِّي	تَحْتَرُّوْا	تَحْتَرُّوْنَ
I		أَحْتَرُّ		نَحْتَرُّ

II. Агар феълнинг биринчи ёки иккинчи ўзак ундоши ўрнида ҳамза товуши келса, бу феълнинг истак майли солим феълларникидан фарқ қилмайди. Масалан,

---> يَفْتَنِدُ - أَفْتَادُ , يَتَخَذُ ---> يَتَّخِذُ - آتَّخَذُ .

Агар учинчи ўзак ундоши ўрнида ҳамза товуши келса, ҳамзанинг имлосига алоқадор ўзгаришларгина содир бўлади. Мас.,

фeъли يَلْتَجِيْ - اَلْتَجَاْ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَلْتَجِيْ	يَلْتَجِيْ	يَلْتَجِيْوْا
	мн	يَلْتَجِيْ	يَلْتَجِيْ	يَلْتَجِيْنَ
II	мз	يَلْتَجِيْ	يَلْتَجِيْ	يَلْتَجِيْوْا
	мн	يَلْتَجِيْ	يَلْتَجِيْ	يَلْتَجِيْنَ
I		اَلْتَجِيْ		يَلْتَجِيْ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг истак майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

يَتَّخِذُ ---> يَتَّخِذُ - آتَّخَذُ .

2. Ажваф феълларда ҳам истак майлининг қўшимчалари солим феъллар истак майлининг қўшимчалари каби бўлади. Масалан,

يَمْتَازُ ---> يَمْتَازُ - اَمْتَازُ , يَرْتَاخُ ---> يَرْتَاخُ - آرْتَاخُ .

3. Ноқис феълларнинг истак майли I боб يَكِي -

фeълининг истак майли билан бир хил тусланади. Масалан,

фeъли يَخْتَلِيْ - اَخْتَلِيْ

фeъли يَرْتَدِيْ - اَرْتَدِيْ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَخْتَلِيْ	يَخْتَلِيْ	يَخْتَلُوْا	يَرْتَدِيْ	يَرْتَدِيْ	يَرْتَدُوْا
	мн	يَخْتَلِيْ	يَخْتَلِيْ	يَخْتَلِيْنَ	يَرْتَدِيْ	يَرْتَدِيْ	يَرْتَدِيْنَ
II	мз	يَخْتَلِيْ	يَخْتَلِيْ	يَخْتَلُوْا	يَرْتَدِيْ	يَرْتَدِيْ	يَرْتَدُوْا
	мн	يَخْتَلِيْ	يَخْتَلِيْ	يَخْتَلِيْنَ	يَرْتَدِيْ	يَرْتَدِيْ	يَرْتَدِيْنَ
I		اَخْتَلِيْ		يَخْتَلِيْ	اَرْتَدِيْ		يَرْتَدِيْ

§ 130. VIII БОБ ФЕЪЛИНИНГ МАСДАРИ

Солим феълларнинг масдари اَفْتَعَالُ вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

اَفْتَسَمَ - ўзаро бўлиб олмоқ ---> اَفْتَسَمَ - ўзаро бўлиб олиш,

اَعْتَرَضَ - қаршилик қилмоқ ---> اَعْتَرَضَ - қаршилик қилиш,

اَشْتَرَكَ - қатнашмоқ ---> اَشْتَرَكَ - қатнашиш.

Нотўғри феъллар:

I. Иккиланган феълларнинг масдари:

اَحْتَرَّ - кесмоқ ---> اَحْتَرَّ - кесиш,

اَرْتَدَّ - тарк этмоқ ---> اَرْتَدَّ - тарк этиш.

II. Ҳамзали феълларнинг масдари солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

اَتَّخَذَ - қабул қилмоқ (қарорни) ---> اَتَّخَذَ - қабул қилиш,

اَيْتَمَرَ - маслаҳатлашмоқ ---> اَيْتَمَرَ - маслаҳатлашиш,

اَفْتَادَ - қўзгамоқ (оловни) ---> اَفْتَادَ - қўзгаш (оловни),

اَلْتَجَاْ - яширинмоқ ---> اَلْتَجَاْ - яшириниш.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг масдари ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

أَتَّحَدُ – бирлашмоқ → اتَّحَدُوا – бирлашиш.

2. Ажваф феълларнинг масдарида иккинчи ўзак ундош و дан иборат бўлса, у ى га ўзгаради. Агар у ى бўлса, ى лигича қолаверади. Масалан,

أَرْتَابِحُ – дам олиш → ارْتَابِحُوا – дам олиш, (روح)

أَسْتَبِقُ – ҳайдаш → اسْتَبِقُوا – ҳайдаш. (سوق)

3. Ноқис феъллар масдарида учинчи ўзак ундош ўрнидаги و ёки ى ҳарфи ҳамзага айланади. Масалан,

أَخْتَلِي – узоқлашмоқ → اخْتَلَوْا узоқлашиш,

أَرْتَدِي – киймоқ → ارتدوا кийиш.

§ 131. VIII БОБ ФЕЪЛИНИНГ СИФАТДОШЛАРИ

Солим феълларнинг аниқ нисбат сифатдоши **مُفْتَعِلٌ** вазнида ҳосил бўлади. Мас.,

أَقْتَسِمَ – ўзаро бўлиб олмоқ → اقتسموا – ўзаро бўлиб олувчи,

أَشْتَرِكُ – қатнашмоқ → اشتركوا – қатнашувчи,

أَعْتَرِضُ – қаршилиқ қилмоқ → اعترضوا – қаршилиқ қилувчи.

Бу феълларнинг мажҳул нисбат сифатдоши **مُفْتَعَلٌ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

أَقْتَسَمَ – ўзаро бўлиб олмоқ → اقتسموا – ўзаро бўлиб олинган,

أَعْتَرَضَ – қаршилиқ қилмоқ → اعترضوا – қаршилиқка учраган.

Нотўғри феъллар:

I. Иккиланган феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши қуйидагича бўлади:

أَحْتَرِزُ – кесмоқ → احترزوا – кесувчи,

أَرْتَدُ – тарк этмоқ → ارتدوا – тарк этувчи,

б) мажҳул нисбат сифатдоши ҳам шу шаклда ҳосил бўлади. Масалан,

أَحْتَرِزُ – кесмоқ → احترزوا – кесилган,

أَرْتَدُ – тарк этмоқ → ارتدوا – тарк этилган,

II. Ҳамзали феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

أَتَّخَذَ – қабул қилмоқ (қарорни) → اتخذوا – қабул қилувчи (қарорни),

أَقْتَادُ – қўзғамоқ (оловни) → اقتادوا – қўзғовчи (оловни),

أَلْتَجَى – яширинмоқ → اتجوا – яширинувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

أَتَّخَذَ – қабул қилмоқ (қарорни) → اتخذوا – қабул қилинган (қарор),

أَقْتَادُ – қўзғамоқ (оловни) → اقتادوا – қўзғатилган (олов).

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

آتحدّ – бирлашмоқ → متحدّ، متحدة – бирлашувчи,
اتصل – алоқа ўрнатмоқ → متصل، متصلة – алоқа тикловчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

آتحدّ – бирлашмоқ → متحدّ، متحدة – бирлашилган,
اتصل – алоқа ўрнатмоқ → متصل، متصلة – алоқа ўрнатилган.

2. Ажваф феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдошида иккинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли сақланиб қолади. Масалан,

ارتاح – дам олмақ → مرتوح → مرتاحة، مرتاحة – дам олувчи,
امتاز – ажралиб турмоқ → متيز → ممتازة، ممتازة – ажралиб турувчи.

Лекин:

ازدوج – жуфтлашмоқ → مزدوج → مزدوجة، مزدوجة – жуфтлашувчи,

б) мажҳул нисбат сифатдоши ҳам аниқ нисбат сифатдоши билан шаклан бир хил бўлади. Мас.,

ارتاح – дам олмақ → مرتوح → مرتاحة، مرتاحة – дам олинган,
امتاز – ажралиб турмоқ → متيز → ممتازة، ممتازة – ажратилган нарса.

Лекин:

ازدوج – жуфтлашмоқ → مزدوج → مزدوجة، مزدوجة – жуфтланган,

3. Ноқис феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

آختلّ – узоқлашмоқ → المختلّ (аниқ ҳолат المختلّی)،
مختلّی – узоқлашувчи,
ارتدى – киймоқ → مرتدّ (аниқ ҳолат المرتدّی)،
مرتدّی – кийинувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

آختلّ – узоқлашмоқ → مختلّ (аниқ ҳолат المختلّی)،
مختلّا – узоқлашилган,
ارتدى – киймоқ → مرتدّ (аниқ ҳолат المرتدّی)،
مرتدّا – кийилган.

§ 132. IX БОБ ФЕЪЛИ

Солим феълларнинг IX боби ўтган замонда **أفعل** вазиғига эга бўлиб, у қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أفعل	أفعلًا	أفعلًا
	мн	أفعلت	أفعلنا	أفعلن
II	мз	أفعلت	أفعلتما	أفعلتم
	мн	أفعلت	أفعلتما	أفعلن
I		أفعلت		أفعلنا

Мас., **أحمر** – қизармоқ феъли:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أحمر	أحمرًا	أحمرًا
	мн	أحمرت	أحمرنا	أحمرن
II	мз	أحمرت	أحمرتما	أحمرتم
	мн	أحمرت	أحمرتما	أحمرن
I		أحمرت		أحمرنا

أحمرت العيون من قلة النوم

– Уйқунинг камлигидан кўзлар қизарди.

Эслатма. IX боб феълидан мажҳул нисбат шакли ҳамда мажҳул нисбат сифатдошлари ҳосил бўлмайди.

Бу боб ўтган замонининг инкор формаси феъл олдига **مَا** юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

Солим феъллар ҳозирги-келаси замонининг вазни **يَفْعَلُ** дир. У шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَفْعَلُ	يَفْعَلَانِ	يَفْعَلُونَ
	мн	تَفْعَلُ	تَفْعَلَانِ	يَفْعَلْنَ
II	мз	تَفْعَلُ	تَفْعَلَانِ	تَفْعَلُونَ
	мн	تَفْعَلِينَ	تَفْعَلَانِ	تَفْعَلْنَ
I		أَفْعَلُ		نَفْعَلُ

Бу боб ҳозирги-келаси замонининг инкор формаси феъл олдига **لَا** юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

IX боб феъли асосан **فَعَلَا** – **أَفْعَلُ** вазнида ҳосил бўлиб, рангни ёки жисмоний хусусиятни билдирувчи сифатлардан шаклланади ва шу сифат билдирган ранг ёки хусусиятни ўзида мужассамлаштириш маъносини билдиради. Масалан:

أَخْضَرُ – яшил, зангор ---> **أَخْضَرُ** – яшил рангга кирмоқ,
أَصْفَرُ – сариқ ---> **أَصْفَرُ** – сарғаймоқ.

Ўз-ўзидан маълумки, бу феъллар маъно жиҳатидан ўзлик-мажҳул нисбатидадир.

IX боб феъли бошқа бобларга нисбатан анча кам ишлатилади. Унинг иккиланган, ҳамзали ўзақдан ясалган вариантлари ҳозирги араб тилида ишлатилмайди. Заиф ўзақлар ичидан фақат ажваф феъллар гуруҳига мансуб феъллар мавжуд. Бунда ҳам иккинчи ўзақ ундош ўрнида келган **ج** ёки **ي** ҳарфларига ҳарфи иллат сифатида қаралмайди ва бу феъллар солим феъллардан фарқ қилмайди.

Масалан:

أَسْوَدُ – қора ---> **أَسْوَدُ** – қораймоқ,

أَبْيَضُ – оқ ---> **أَبْيَضُ** – оқармоқ.

IX боб феълнинг шарт майли уч вариантда ясалади.

Масалан: **يَحْمَرُ** – **أَحْمَرُ** феъли

1-вариант

2-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَحْمَرُ	يَحْمَرَا	يَحْمَرُوا	يَحْمَرُ	يَحْمَرَا	يَحْمَرُوا
	мн	تَحْمَرُ	تَحْمَرَا	يَحْمَرُونَ	تَحْمَرُ	تَحْمَرَا	يَحْمَرُونَ
II	мз	تَحْمَرُ	تَحْمَرَا	تَحْمَرُوا	تَحْمَرُ	تَحْمَرَا	تَحْمَرُوا
	мн	تَحْمَرِي	تَحْمَرَا	تَحْمَرُونَ	تَحْمَرِي	تَحْمَرَا	تَحْمَرُونَ
I		أَحْمَرُ		نَحْمَرُ	أَحْمَرُ		نَحْمَرُ

3-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَحْمَرُ	يَحْمَرَا	يَحْمَرُوا
	мн	تَحْمَرُ	تَحْمَرَا	يَحْمَرُونَ
II	мз	تَحْمَرُ	تَحْمَرَا	تَحْمَرُوا
	мн	تَحْمَرِي	تَحْمَرَا	تَحْمَرُونَ
I		أَحْمَرُ		نَحْمَرُ

IX боб феълнинг буйруқ майли ҳам уч вариантда шаклланади:

1-вариант

2-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَحْمَرُ	أَحْمَرَا	أَحْمَرُوا	أَحْمَرُ	أَحْمَرَا	أَحْمَرُوا
мн	أَحْمَرِي	أَحْمَرَا	أَحْمَرُونَ	أَحْمَرِي	أَحْمَرَا	أَحْمَرُونَ

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَحْمَرُوا	أَحْمَرُوا	أَحْمَرُوا
мн	أَحْمَرُوا	أَحْمَرُوا	أَحْمَرُوا

Юқоридаги боблар каби бу бобда ҳам I ва III шахс буйруқ майллари ва буйруқ майлининг инкор формаси шарт майли олдига ل ёки ل юкласини қўйиш билан ҳосил қилинади.

IX боб феълининг истак майли қуйидагича ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَفْعَلُ	يَفْعَلَا	يَفْعَلُوا
	мн	تَفْعَلُ	تَفْعَلَا	يَفْعَلْنَ
II	мз	تَفْعَلُ	تَفْعَلَا	تَفْعَلُوا
	мн	تَفْعَلِي	تَفْعَلَا	تَفْعَلْنَ
I		أَفْعَلُ		تَفْعَلُ

IX боб феълининг масдари أَفْعَلَل вазнида ҳосил бўлади:

أَحْمَرُ — қизармоқ → أَحْمَرَارُ — қизариш,

أَسْوَدُ — қораймоқ → أَسْوَدَادُ — қорайиш.

IX боб феълининг аниқ нисбат сифатдоши مَفْعَل шаклида ҳосил бўлади:

أَحْمَرُ — қизармоқ → مُحْمَرٌ، مُحْمَرَةٌ — қизарган,

أَبْيَضُ — оқармоқ → مَبْيُضٌ، مَبْيُضَةٌ — оқарган.

Солим феълларнинг X боби I боб феъли олдига أَسْتَفْعَل қўшимчасини қўйиш билан ҳосил қилинади. Унинг ўтган замони вазни أَسْتَفْعَلْتُ бўлиб, у шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَسْتَفْعَلُ	أَسْتَفْعَلَا	أَسْتَفْعَلُوا
	мн	أَسْتَفْعَلْتُ	أَسْتَفْعَلْتَا	أَسْتَفْعَلْنَا
II	мз	أَسْتَفْعَلْتُ	أَسْتَفْعَلْتَا	أَسْتَفْعَلْتُمْ
	мн	أَسْتَفْعَلْتُ	أَسْتَفْعَلْتَا	أَسْتَفْعَلْتُنَّ
I		أَسْتَفْعَلْتُ		أَسْتَفْعَلْنَا

Мас., رَجُلٌ → أَسْتَرْجَلُ — балоғатга етмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَسْتَرْجَلُ	أَسْتَرْجَلَا	أَسْتَرْجَلُوا
	мн	أَسْتَرْجَلْتُ	أَسْتَرْجَلْتَا	أَسْتَرْجَلْنَا
II	мз	أَسْتَرْجَلْتُ	أَسْتَرْجَلْتَا	أَسْتَرْجَلْتُمْ
	мн	أَسْتَرْجَلْتُ	أَسْتَرْجَلْتَا	أَسْتَرْجَلْتُنَّ
I		أَسْتَرْجَلْتُ		أَسْتَرْجَلْنَا

أَسْتَرْجَلُ أَبِي الْكَبِيرِ فِي هَذِهِ السَّنَةِ

— Бу йил катта ўғлим балоғатга етди.

Солим феълларнинг ўтган замон мажҳул нисбати қуйидаги вазнга эга: أَسْتَفْعَل . Мажҳул нисбат феъли шахс-сон қўшимчалари аниқ нисбат феъллики билан бир хилдир.

X боб феъли ўтган замон инкор формаси феъл олдига مَا юкласини қўйиш билан ҳосил қилинади.

Х боб феълининг ҳозирги-келаси замони қуйидаги вазнда тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْتَفْعَلُ	يَسْتَفْعَلَانِ	يَسْتَفْعَلُونَ
	мн	تَسْتَفْعَلُ	تَسْتَفْعَلَانِ	يَسْتَفْعَلْنَ
II	мз	تَسْتَفْعَلُ	تَسْتَفْعَلَانِ	تَسْتَفْعَلُونَ
	мн	تَسْتَفْعَلِينَ	تَسْتَفْعَلَانِ	تَسْتَفْعَلْنَ
I		أَسْتَفْعَلُ		أَسْتَفْعَلُ

Мас., غَفَرَ --> أَسْتَفْعِرُ – кечирим сўрамоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْتَفْعِرُ	يَسْتَفْعِرَانِ	يَسْتَفْعِرُونَ
	мн	تَسْتَفْعِرُ	تَسْتَفْعِرَانِ	يَسْتَفْعِرْنَ
II	мз	تَسْتَفْعِرُ	تَسْتَفْعِرَانِ	تَسْتَفْعِرُونَ
	мн	تَسْتَفْعِرِينَ	تَسْتَفْعِرَانِ	تَسْتَفْعِرْنَ
I		أَسْتَفْعِرُ		نَسْتَفْعِرُ

يَسْتَفْعِرُ اللَّهُ لَيْلًا وَ نَهَارًا – Биз Оллоҳдан туну кун кечирим сўраймиз.

Х боб ҳозирги-келаси замонининг мажҳул нисбати вазнида бўлиб, шахс-сон қўшимчалари аниқ нисбатники билан бир хилдир. Масалан:

سَوْفَ تُسْتَرْحَصُ الْأَسْعَارُ الْعَالِيَةَ بَعْدَ شَهْرَيْنِ

– Икки ойдан кейин ҳозирги нарх-наволар арзон ҳисобланиб қолади.

Х боб феъли қуйидаги маъноларга эга:

1. I боб феъли ифодалаган иш-ҳаракатни бажаришни илтимос қилиш, қидириш, ўша иш-ҳаракатга етишиш маъноларини билдиради. Мас.,

خَدَمَ – хизмат қилмоқ --> اسْتَحْدَمَ хизматдан фойдаланмоқ,

أَذِنَ – рухсат бермоқ --> اسْتَأْذَنَ рухсат сўрамоқ,

رَحِمَ – раҳм қилмоқ --> اسْتَرْحَمَ раҳм-шафқат сўрамоқ,

خَرَجَ – чиқмоқ --> اسْتَخْرَجَ кавлаб чиқармоқ.

2. I боб ифодалаган иш-ҳаракатни мавжуд деб ҳисоблаш маъносини билдиради. Мас.,

حَسُنَ – яхши бўлмоқ --> اسْتَحْسَنَ яхши деб ҳисобламоқ, маъқулламоқ,

كَبُرَ – катта бўлмоқ --> اسْتَكْبَرَ катта деб ҳисобламоқ.

3. Айрим IV боб феъли ифодалаган иш-ҳаракатнинг ўзлик-мажҳул нисбатини билдиради. Мас.,

أَيَقَطُ – уйғотмоқ --> اسْتَيْقَطُ уйғонмоқ,

أَذَكَرَ – эслатмоқ --> اسْتَذَكَرَ эсга тушмоқ.

4. Айрим отлардан ҳосил бўлади ва шу от билдирган мансабга тайинлаш маъносини билдиради. Мас.,

خَلَفَ – ўринбосар --> اسْتَخْلَفَ – ўринбосар этиб тайинланмоқ,

وَزِيرَ – вазир --> اسْتَوَزَرَ – вазир этиб тайинланмоқ,

خَادِمَ – хизматкор --> اسْتَخْدَمَ – хизматга қабул қилмоқ.

5. Айрим отлардан ҳосил бўлади ва шу от билдирган маънога айланишни билдиради. Мас.,

حَجَرَ – тош --> اسْتَحَجَرَ – тошга айланмоқ,

نَسَرَ – бургут --> اسْتَنَسَرَ – бургутга айланмоқ.

§ 134. X БОБ НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРИНИНГ ЎТГАН ЗАМОНИ

I. Иккиланган феълларнинг ўтган замонида шу феълнинг IV, VII, VIII бобларидаги каби товуш ўзгаришлари содир бўлади. Мас.,

غَلَّ - آسَغَلَّ - фойда кўрмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	آسَغَلَّ	آسَغَلَّا	آسَغَلُّوا
	мн	آسَغَلَّتْ	آسَغَلَّتَا	آسَغَلَّتْنَا
II	мз	آسَغَلَّلْتُ	آسَغَلَّلْنَا	آسَغَلَّلْنَا
	мн	آسَغَلَّلْتِ	آسَغَلَّلْتُمَا	آسَغَلَّلْنَا
I		آسَغَلَّلْتُ		آسَغَلَّلْنَا

Бу феълнинг мажҳул нисбатида **آسَغَلَّ - آسَغَلَّ** ўзгариши содир бўлади. Бу феъл шахс-сонда аниқ нисбат билан бир хил қўшимчаларга эга.

II. Ҳамзали феълларнинг ўтган замони ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгаришлар ҳисобга олинмаса, солим феъллардан фарқ қилмайди. Мас.,

أَصَلَ - آسَأَصَلَ илдизи билан شَامَ - آسَشَامَ ёмонга

суғурмоқ феъли

йўймоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	آسَأَصَلَ	آسَأَصَلَا	آسَأَصَلُوا	آسَشَامَا	آسَشَامَا	آسَشَامُوا
	мн	آسَأَصَلْتُ	آسَأَصَلْنَا	آسَأَصَلْنَا	آسَشَامْتَا	آسَشَامْنَا	آسَشَامْنَا
II	мз	آسَأَصَلْتُ	آسَأَصَلْنَا	آسَأَصَلْنَا	آسَشَامْتُ	آسَشَامْنَا	آسَشَامْنَا
	мн	آسَأَصَلْتِ	آسَأَصَلْتُمَا	آسَأَصَلْنَا	آسَشَامْتِ	آسَشَامْتُمَا	آسَشَامْنَا
I		آسَأَصَلْتُ		آسَأَصَلْنَا			آسَشَامْنَا

أَسْتَشَأَ - آسَشَأَ - айғоқчилик қилмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	آسَشَأَ	آسَشَأَا	آسَشَأُوا
	мн	آسَشَأَتْ	آسَشَأَاتَا	آسَشَأَاتْنَا
II	мз	آسَشَأْتُ	آسَشَأْنَا	آسَشَأْنَا
	мн	آسَشَأْتِ	آسَشَأْتُمَا	آسَشَأْنَا
I		آسَشَأْتُ		آسَشَأْنَا

Бу феълларнинг мажҳул нисбатида ҳам ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгаришларгина содир бўлади, шахс-сон қўшимчалари ўзгармайди:

آسَشَأَ, آسَشَأْتِ, آسَشَأْنَا -> آسَشَأْتِ, آسَشَأْنَا, آسَشَأْنَا -> آسَشَأْنَا

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг ўтган замони солим феъллардан фарқ қилмайди. Мас.,

أَسْتَيْسَرَ - بَسَرَ - ишонч ҳосил қилмоқ феъли

қилмоқ феъли

бўлмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَسْتَيْسَرَ	أَسْتَيْسَرَا	أَسْتَيْسَرُوا	أَسْتَيْسَرَا	أَسْتَيْسَرَا	أَسْتَيْسَرُوا
	мн	أَسْتَيْسَرْتُ	أَسْتَيْسَرْنَا	أَسْتَيْسَرْنَا	أَسْتَيْسَرْتَا	أَسْتَيْسَرْنَا	أَسْتَيْسَرْنَا
II	мз	أَسْتَيْسَرْتُ	أَسْتَيْسَرْنَا	أَسْتَيْسَرْنَا	أَسْتَيْسَرْتُ	أَسْتَيْسَرْنَا	أَسْتَيْسَرْنَا
	мн	أَسْتَيْسَرْتِ	أَسْتَيْسَرْتُمَا	أَسْتَيْسَرْنَا	أَسْتَيْسَرْتِ	أَسْتَيْسَرْتُمَا	أَسْتَيْسَرْنَا
I		أَسْتَيْسَرْتُ		أَسْتَيْسَرْنَا			أَسْتَيْسَرْنَا

Бу феъллар мажҳул нисбатда **أَسْتَيْسَرَ - أَسْتَيْسَرَ**, **أَسْتَيْسَرَ - أَسْتَيْسَرَ** шаклида бўлади ва уларнинг шахс-сон қўшимчаси аниқ нисбатники билан бир хилдир.

2. Ажваф феълларнинг ўтган замони айрим вариантларида иккинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли қисқаради. Мас.,

آستزادَ → (زيد) آستشارَ → (شور)

сўрамоқ феъли кўпайтиришга уринмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	آستشارَ	آستشارا	آستشاروا	آستزادا	آستزادا	آستزادوا
	мн	آستشارت	آستشارتا	آستشارن	آستزادا	آستزادا	آستزادون
II	мз	آستشرت	آستشرتما	آستشرتم	آستزادا	آستزادتما	آستزادتم
	мн	آستشرت	آستشرتما	آستشرتن	آستزادا	آستزادتما	آستزادتن
I		آستشرت		آستشرنا	آستزادا		آستزادنا

3. Ноқис феълларнинг ўтган замонида I боб **بگی** феълнинг тусланишидаги ўзгаришлар содир бўлади. Мас.,

آستقصى → /اقصر/ آستشفى → /شفى/

қилмоқ феъли

изламоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	آستقصى	آستقصيا	آستقصوا	آستشفى	آستشفيا	آستشفوا
	мн	آستقصت	آستقصتا	آستقصن	آستشفتا	آستشفتا	آستشفن
II	мз	آستقصيت	آستقصيتا	آستقصيتم	آستشفيتا	آستشفيتا	آستشفيتم
	мн	آستقصيت	آستقصيتا	آستقصيتن	آستشفيتا	آستشفيتا	آستشفيتن
I		آستقصيت		آستقصيتنا	آستشفيتا		آستشفيتنا

Бу феъллар мажхул нисбатда I боб **لقى** феъли қўшимчасига эга бўлади: **آستقصى** → **آستقصى**, **آستشفى** → **آستشفى**.

Шахс-сонда ҳам **لقى** феъли каби тусланади.

§ 135. X БОБ НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРИНИНГ ҲОЗИРГИ-КЕЛАСИ ЗАМОНИ

I. Иккиланган феълларнинг ҳозирги-келаси замонида қуйидаги товуш ўзгариши содир бўлади:

يَستغفلُ → йастағиллу → йастағиллу → **يَستغفلُ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَستغفلُ	يَستغفلان	يَستغفلون
	мн	تَستغفلُ	تَستغفلان	يَستغفلان
II	мз	تَستغفلُ	تَستغفلان	تَستغفلون
	мн	تَستغفلن	تَستغفلان	تَستغفلان
I		أستغفلُ		نَستغفلُ

Бу феъл мажхул нисбатда қуйидаги шаклда бўлади: **يَستغفلُ** → **يُستغفلُ**. Шахс-сон қўшимчалари эса, аниқ нисбат билан бир хилдир.

II. Ҳамзали феълларнинг ҳозирги-келаси замони солим феъллардан фарқ қилмайди:

يَستشئِمُ → آستشئامُ, يَستأصلُ → آستأصلُ, يَستشئىئُ → آستشئأُ

Бу феълларнинг мажхул нисбатида ҳам ҳамзанинг имлосига боғлиқ ўзгаришларгина содир бўлади:

يُستشئامُ → يَستشئامُ, يَستأصلُ → يَستأصلُ, يَستشئأُ → يَستشئأُ.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг ҳозирги-келаси замони солим феъллардан фарқ қилмайди. Мас.,

يَستشيرُ → آستشيرُ, يَستوثقُ → آستوثقُ.

Шунингдек, бу феълларнинг мажхул нисбати ҳам солим феъллар каби тусланади. Масалан:

يُسْتَيْسِرُ > — يَسْتَيْسِرُ , يُسْتَوِقُّ > — يَسْتَوِقُّ .

2. Ажваф феълларнинг ҳозирги-келаси замонида иккинчи ўзақ ундош ўрнидаги чўзиқ унли чўзиқлигича қолади. Мас.,

фeъли **يَسْتَشِيرُ** > — **أَسْتَشَارَ** фeъли **يَسْتَزِيدُ** > — **أَسْتَزَادُ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْتَشِيرُ	يَسْتَشِيرَانِ	يَسْتَشِيرُونَ	يَسْتَزِيدُ	يَسْتَزِيدَانِ	يَسْتَزِيدُونَ
	мн	تَسْتَشِيرُ	تَسْتَشِيرَانِ	يَسْتَشِيرُونَ	تَسْتَزِيدُ	تَسْتَزِيدَانِ	تَسْتَزِيدُونَ
II	мз	تَسْتَشِيرُ	تَسْتَشِيرَانِ	تَسْتَشِيرُونَ	تَسْتَزِيدُ	تَسْتَزِيدَانِ	تَسْتَزِيدُونَ
	мн	تَسْتَشِيرِينَ	تَسْتَشِيرَانِ	تَسْتَشِيرُونَ	تَسْتَزِيدِينَ	تَسْتَزِيدَانِ	تَسْتَزِيدُونَ
I		أَسْتَشِيرُ		أَسْتَشِيرُ	أَسْتَزِيدُ		أَسْتَزِيدُ

Бу феълларнинг мажхул нисбати қуйидагича ясалади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُسْتَشَارُ	يُسْتَشَارَانِ	يُسْتَشَارُونَ	يُسْتَزَادُ	يُسْتَزَادَانِ	يُسْتَزَادُونَ
	мн	أَسْتَشَارُ	أَسْتَشَارَانِ	يُسْتَشِيرُونَ	أَسْتَزَادُ	أَسْتَزَادَانِ	يُسْتَزِيدُونَ
II	мз	أَسْتَشَارُ	أَسْتَشَارَانِ	يُسْتَشِيرُونَ	أَسْتَزَادُ	أَسْتَزَادَانِ	يُسْتَزِيدُونَ
	мн	أَسْتَشَارِينَ	أَسْتَشَارَانِ	يُسْتَشِيرُونَ	أَسْتَزَادِينَ	أَسْتَزَادَانِ	يُسْتَزِيدُونَ
I		أَسْتَشَارُ		أَسْتَشَارُ	أَسْتَزَادُ		أَسْتَزَادُ

3. Ноқис феълларнинг ҳозирги-келаси замонида I боб **يَكِي** — **يَكِي** феълида содир бўладиган товуш ўзгаришлари содир бўлади. Масалан:

يَسْتَشْفِي > — **أَسْتَشَفَى** , **يَسْتَقْصِي** > — **أَسْتَقْصَى** .

Бу феълларнинг мажхул нисбатида I боб **يَلِي** — **يَلِي** феълида содир бўладиган товуш ўзгаришлари содир бўлади. Масалан:

يَسْتَشْفِي > — **يَسْتَشَفَى** , **يَسْتَقْصِي** > — **يَسْتَقْصَى** .

§ 136. X БОБ ФЕЪЛИНИНГ ШАРТ МАЙЛИ

X боб солим феълларининг шарт майли қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْتَفْعَلُ	يَسْتَفْعَلَا	يَسْتَفْعَلُوا
	мн	تَسْتَفْعَلُ	تَسْتَفْعَلَا	يَسْتَفْعَلْنَ
II	мз	تَسْتَفْعَلُ	تَسْتَفْعَلَا	تَسْتَفْعَلُوا
	мн	تَسْتَفْعَلِي	تَسْتَفْعَلَا	تَسْتَفْعَلْنَ
I		أَسْتَفْعَلُ		أَسْتَفْعَلُ

X боб шарт майли юқоридаги боблар шарт майли бажарган вазибаларни бажаради. Мас.,

أَشْتَرِ مَا تَشَاءُ إِنْ تَسْتَرْخِصَهُ — Арзон деб ҳисоблаётган бўлсанг, хоқлаган нарсангни сотиб ол(мз).

Нотўғри феъллар:

I. Иккиланган феълларнинг шарт майли I, IV, VII, VIII боблар шарт майли каби уч хил вариантда шаклланади. Мас.,

фeъли: **أَسْتَفْعَلُ**

1-вариант

2-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْتَفْعَلُ	يَسْتَفْعَلَا	يَسْتَفْعَلُوا	يَسْتَفْعَلُ	يَسْتَفْعَلَا	يَسْتَفْعَلُوا
	мн	تَسْتَفْعَلُ	تَسْتَفْعَلَا	يَسْتَفْعَلْنَ	تَسْتَفْعَلُ	تَسْتَفْعَلَا	يَسْتَفْعَلْنَ
II	мз	تَسْتَفْعَلُ	تَسْتَفْعَلَا	تَسْتَفْعَلُوا	تَسْتَفْعَلُ	تَسْتَفْعَلَا	تَسْتَفْعَلُوا
	мн	تَسْتَفْعَلِي	تَسْتَفْعَلَا	تَسْتَفْعَلْنَ	تَسْتَفْعَلِي	تَسْتَفْعَلَا	تَسْتَفْعَلْنَ
I		أَسْتَفْعَلُ		أَسْتَفْعَلُ	أَسْتَفْعَلُ		أَسْتَفْعَلُ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْتَعْلَلُ	يَسْتَعْلَلُوا	يَسْتَعْلَلُونَ
	мн	تَسْتَعْلَلُ	تَسْتَعْلَلُوا	يَسْتَعْلَلَانِ
II	мз	تَسْتَعْلَلُ	تَسْتَعْلَلُوا	تَسْتَعْلَلُونَ
	мн	تَسْتَعْلَلُ	تَسْتَعْلَلُوا	تَسْتَعْلَلَانِ
I		أَسْتَعْلَلُ		أَسْتَعْلَلُ

II. Ҳамзали феълларнинг шарт майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Мас.,

يَسْتَشْفِيْكُمْ → يَسْتَشْفِيْكُمْ , يَسْتَأْصِلُ → يَسْتَأْصِلُ .
يَسْتَشْفِيْكُمْ → يَسْتَشْفِيْكُمْ .

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг шарт майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Мас.,

يَسْتَوِيْسِرُ → يَسْتَوِيْسِرُ , يَسْتَوِيْقُ → يَسْتَوِيْقُ .

2. Ажваф феълларнинг айрим вариантларида иккинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли қисқаради. Мас.,

يَسْتَزِيْدُ - АСТЗАД феъли يَسْتَشِيْرُ - АСТШАР феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْتَشِيْرُ	يَسْتَشِيْرُوا	يَسْتَشِيْرُونَ	يَسْتَزِيْدُ	يَسْتَزِيْدُوا	يَسْتَزِيْدُونَ
	мн	تَسْتَشِيْرُ	تَسْتَشِيْرُوا	تَسْتَشِيْرَانِ	تَسْتَزِيْدُ	تَسْتَزِيْدُوا	تَسْتَزِيْدَانِ
II	мз	تَسْتَشِيْرُ	تَسْتَشِيْرُوا	تَسْتَشِيْرُونَ	تَسْتَزِيْدُ	تَسْتَزِيْدُوا	تَسْتَزِيْدُونَ
	мн	تَسْتَشِيْرُ	تَسْتَشِيْرُوا	تَسْتَشِيْرَانِ	تَسْتَزِيْدُ	تَسْتَزِيْدُوا	تَسْتَزِيْدَانِ
I		أَسْتَشِيْرُ		أَسْتَشِيْرُ	أَسْتَزِيْدُ		أَسْتَزِيْدُ

3. Ноқис феълларнинг шарт майли айрим вариантларида учинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли қисқага айланади. Мас.,

يَسْتَشْفِيْكُمْ - АСТШФ феъли يَسْتَقْصِيْكُمْ - АСТҚС феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْتَقْصِيْكُمْ	يَسْتَقْصِيْكُمْ	يَسْتَقْصِيْكُمْ	يَسْتَشْفِيْكُمْ	يَسْتَشْفِيْكُمْ	يَسْتَشْفِيْكُمْ
	мн	تَسْتَقْصِيْكُمْ	تَسْتَقْصِيْكُمْ	تَسْتَقْصِيْكُمْ	تَسْتَشْفِيْكُمْ	تَسْتَشْفِيْكُمْ	تَسْتَشْفِيْكُمْ
II	мз	تَسْتَقْصِيْكُمْ	تَسْتَقْصِيْكُمْ	تَسْتَقْصِيْكُمْ	تَسْتَشْفِيْكُمْ	تَسْتَشْفِيْكُمْ	تَسْتَشْفِيْكُمْ
	мн	تَسْتَقْصِيْكُمْ	تَسْتَقْصِيْكُمْ	تَسْتَقْصِيْكُمْ	تَسْتَشْفِيْكُمْ	تَسْتَشْفِيْكُمْ	تَسْتَشْفِيْكُمْ
I		أَسْتَقْصِيْكُمْ		أَسْتَقْصِيْكُمْ	أَسْتَشْفِيْكُمْ		أَسْتَشْفِيْكُمْ

§ 137. X БОБ ФЕЪЛИНИНГ БУЙРУҚ МАЙЛИ

Солим феълларнинг буйруқ майли II шахсда қуйидагича ҳосил бўлади:

أَسْتَفْعَلُ → سَتَفْعَلُ → تَسْتَفْعَلُ → تَسْتَفْعَلُ .

Буйруқ майли сон ва жинсда қуйидагича тусланади:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَسْتَفْعَلُ	أَسْتَفْعَلَا	أَسْتَفْعَلُوا
мн	أَسْتَفْعَلِيْ	أَسْتَفْعَلَا	أَسْتَفْعَلَانِ

Масалан,

أَسْتَفْعِرْ رَبِّكَ فَيَغْفِرْ لَكَ - Раббингдан кечирим сўра (мз), у сени кечиради.

Нотўғри феълларнинг буйруқ майли:

I. Иккиланган феълларнинг буйруқ майли шарт майли каби уч вариантда ҳосил бўлади. Масалан:

أَسْتَعْلَلُ феъли:

1-вариант

2-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَسْتَعْلَلُ	أَسْتَعْلَلَا	أَسْتَعْلَلُوا	أَسْتَعْلَلُ	أَسْتَعْلَلَا	أَسْتَعْلَلُوا
мн	أَسْتَعْلَلِيْ	أَسْتَعْلَلَا	أَسْتَعْلَلَانِ	أَسْتَعْلَلِيْ	أَسْتَعْلَلَا	أَسْتَعْلَلَانِ

3-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَسْتَفْلِلُ	أَسْتَفْلِلَا	أَسْتَفْلِلُوا
мн	أَسْتَفْلِي	أَسْتَفْلَا	أَسْتَفْلِنَ

II. Ҳамзали феълларнинг буйруқ майли солим феълларниқидан фарқ қилмайди. Масалан,

أَسْتَشْتَمُ -> يَسْتَشْتِمُ , أَسْتَأْصِلُ -> يَسْتَأْصِلُ
أَسْتَنْشِي -> يَسْتَنْشِي.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг буйруқ майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан:

феъли أَسْتَوْتِقُ - أَسْتَوْتِقُ феъли أَسْتَيْسِرُ - أَسْتَيْسِرُ

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَسْتَوْتِقُ	أَسْتَوْتِقَا	أَسْتَوْتِقُوا	أَسْتَيْسِرُ	أَسْتَيْسِرَا	أَسْتَيْسِرُوا
мн	أَسْتَوْتِيقِي	أَسْتَوْتِقَا	أَسْتَوْتِقِنَ	أَسْتَيْسِرِي	أَسْتَيْسِرَا	أَسْتَيْسِرِنَ

2. Ажваф феълларнинг буйруқ майлида шарт майлидаги каби айрим вариантларнинг чўзиқ унлилари қисқага ўзгаради. Масалан,

феъли أَسْتَشَارُ - أَسْتَشَارُ феъли أَسْتَزِيدُ - أَسْتَزَادُ

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَسْتَشَارُ	أَسْتَشِيرَا	أَسْتَشِيرُوا	أَسْتَزِيدُ	أَسْتَزِيدَا	أَسْتَزِيدُوا
мн	أَسْتَشِيرِي	أَسْتَشِيرَا	أَسْتَشِيرِنَ	أَسْتَزِيدِي	أَسْتَزِيدَا	أَسْتَزِيدِنَ

3. Ноқис феълларнинг буйруқ майли қуйидагича ҳосил бўлади:

феъли أَسْتَقْصِي - أَسْتَقْصِي феъли أَسْتَشْفِي - أَسْتَشْفِي

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَسْتَقْصِي	أَسْتَقْصِيَا	أَسْتَقْصُوا	أَسْتَشْفِي	أَسْتَشْفِيَا	أَسْتَشْفُوا
мн	أَسْتَقْصِي	أَسْتَقْصِيَا	أَسْتَقْصِينِ	أَسْتَشْفِي	أَسْتَشْفِيَا	أَسْتَشْفِينِ

Х боб феълларида ҳам I ва III шахс буйруқ майли ҳамда буйруқ майлининг инкор шакли шарт майли олди-га ل ёки لا юкласини қўйиш билан ҳосил қилинади.

لَسْتَ تَقْتَضُونَ بَاكِرًا لَكِنَّا يَتَأَخَّرُونَ إِلَى دُرُوسِهِمْ

– Дарсларига кечикмасликлари учун эрта уйғонсинлар..

§ 138. X БОБ ФЕЪЛИНИНГ ИСТАК МАЙЛИ

Солим феълларнинг истак майли қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْتَفْعَلُ	يَسْتَفْعَلَا	يَسْتَفْعَلُوا
	мн	تَسْتَفْعَلُ	تَسْتَفْعَلَا	تَسْتَفْعَلِنَ
II	мз	تَسْتَفْعَلُ	تَسْتَفْعَلَا	تَسْتَفْعَلُوا
	мн	تَسْتَفْعَلِي	تَسْتَفْعَلَا	تَسْتَفْعَلِنَ
I		أَسْتَفْعِلُ		أَسْتَفْعِلُ

Х бобнинг истак майли ҳам юқоридаги боблар истак майли бажарган вазифаларни бажаради. Масалан,

يَجِبُ عَلَيْكَ أَنْ تَسْتَأْذِنَ لِلْخُرُوجِ

– Чиқиш учун сен (мз) рухсат сўрашинг керак.

Нотўғри феълларнинг истак майли:

I. Иккиланган феълларнинг истак майли шарт майлининг I-варианти билан шаклдошдир: أَسْتَفْعِلُ -> أَسْتَفْعَلُ .

II. Ҳамзали феълларнинг истак майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

يَسْتَشْتَمُ -> أَسْتَشْتَمُ , يَسْتَأْصِلُ -> أَسْتَأْصِلُ
يَسْتَنْشِي -> أَسْتَنْشِي .

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг истак майли ҳам солим феълларнинг истак майлидан фарқ қилмайди. Масалан, **يَسْتَسِيرُ** → **أَسْتَسِيرُ**, **يَسْتَوْتِقُ** → **أَسْتَوْتِقُ**.

2. Ажваф феълларнинг истак майли қуйидагича ҳосил бўлади. Масалан,

фeъли **يَسْتَسِيرُ** – **أَسْتَسَارُ** фeъли **يَسْتَزِيدُ** – **أَسْتَزَادُ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْتَسِيرُ	يَسْتَسِيرَا	يَسْتَسِيرُوا	يَسْتَزِيدُ	يَسْتَزِيدَا	يَسْتَزِيدُوا
	мн	يَسْتَسِيرُونَ	يَسْتَسِيرَانِ	يَسْتَسِيرُونَ	يَسْتَزِيدُ	يَسْتَزِيدَانِ	يَسْتَزِيدُونَ
II	мз	يَسْتَسِيرُ	يَسْتَسِيرَا	يَسْتَسِيرُوا	يَسْتَزِيدُ	يَسْتَزِيدَا	يَسْتَزِيدُوا
	мн	يَسْتَسِيرُونَ	يَسْتَسِيرَانِ	يَسْتَسِيرُونَ	يَسْتَزِيدُ	يَسْتَزِيدَانِ	يَسْتَزِيدُونَ
I		أَسْتَسِيرُ		أَسْتَسِيرُ	أَسْتَزِيدُ		أَسْتَزِيدُ

3. Ноқис феълларнинг истак майли I боб **يَكِي** – **يَكِي** феълининг истак майли билан бир хил қўшимчаларга эга. Масалан,

фeъли **يَسْتَقْصِي** – **أَسْتَقْصِي** фeъли **يَسْتَشْفِي** – **أَسْتَشْفِي**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْتَقْصِي	يَسْتَقْصِيَا	يَسْتَقْصِيُوا	يَسْتَشْفِي	يَسْتَشْفِيَا	يَسْتَشْفِيُوا
	мн	يَسْتَقْصِيُونَ	يَسْتَقْصِيَانِ	يَسْتَقْصِيُونَ	يَسْتَشْفِي	يَسْتَشْفِيَانِ	يَسْتَشْفِيُونَ
II	мз	يَسْتَقْصِي	يَسْتَقْصِيَا	يَسْتَقْصِيُوا	يَسْتَشْفِي	يَسْتَشْفِيَا	يَسْتَشْفِيُوا
	мн	يَسْتَقْصِيُونَ	يَسْتَقْصِيَانِ	يَسْتَقْصِيُونَ	يَسْتَشْفِي	يَسْتَشْفِيَانِ	يَسْتَشْفِيُونَ
I		أَسْتَقْصِي		أَسْتَقْصِي	أَسْتَشْفِي		أَسْتَشْفِي

§ 139. X БОБ ФЕЪЛИНИНГ МАСДАРИ

X боб феълининг солим қисми масдари **أَسْتَفْعَالُ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

أَسْتَشْعَرُ – ҳис қилмоқ → **أَسْتَشْعَارُ** – ҳис қилиш,

أَسْتَفْقَرُ – кечирим сўрамоқ → **أَسْتَفْقَارُ** – кечирим сўраш,

أَسْتَرْجَلُ – балоғатга етмоқ → **أَسْتَرْجَالُ** – балоғатга етиш.

Нотўғри феъллар:

I. Иккиланган феълларнинг масдари:

أَسْتَفْلُ – фойда кўрмоқ → **أَسْتَفْلَالُ** – фойда кўриш,

أَسْتَكْدُ – ишлатмоқ → **أَسْتَكْدَادُ** – ишлатиш.

II. Ҳамзали феълларнинг масдари солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

أَسْتَأْذَنُ – рухсат сўрамоқ → **أَسْتَأْذَانُ** – рухсат сўраш,

أَسْتَأْصَلُ – илдизи билан суғурмоқ → **أَسْتَأْصَالُ** – илдизи билан суғуриш,

أَسْتَشَامُ – ёмонга йўймоқ → **أَسْتَشَامٌ** – ёмонга йўйиш,

أَسْتَشَأُ – айгоқчилик қилмоқ → **أَسْتَشَاءُ** – айгоқчилик қилиш.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг масдарида биринчи ўзак ундош **و** дан иборат бўлса, **و** га ўзгаради. Агар **و** ҳарфи бўлса, **و** лигича қолади. Масалан,

أَسْتَوْتِقُ – ишонч ҳосил қилмоқ → **أَسْتَوْتِيقٌ** – ишонч ҳосил қилиш,

أَسْتَوَعُ – кенгаймоқ → **أَسْتَوِعٌ** – кенгайиш,

أَسْتَسِيرُ – осон бўлмоқ → **أَسْتَسِيرٌ** – осон бўлиш.

2. Ажваф феълларнинг масдари охирига **й** ҳарфи қўшилади:

اَسْتَشَارَ – маслаҳат сўрамоқ → اَسْتَشَارَهُ – маслаҳат сўраш,

اَسْتَقَالَ – истеъфо бермоқ → اَسْتَقَالَهُ – истеъфо бериш.

3. Ноқис феълларнинг масдарида учинчи ўзак ундош ҳисобланган ҳарфи иллат **а** (ҳамза)га ўзгаради. Масалан,

اَسْتَفْصَى – таъқиқ қилмоқ → اَسْتَفْصَأَ таъқиқ қилиш,

اَسْتَشْفَى – даво изламоқ → اَسْتَشْفَأَ даво излаш.

§ 140. X БОБ ФЕЪЛИНИНГ СИФАТДОШЛАРИ

Солим феълларнинг аниқ нисбат сифатдоши **مُسْتَفْعَلٌ** вазнида ҳосил бўлади. Мас.,

اَسْتَرْخَصَ – арзон деб ҳисобламоқ →

مُسْتَرْخِصٌ, مُسْتَرْخِصَةٌ – арзон деб ҳисобловчи,

اَسْتَغْفَرَ – кечирим сўрамоқ → مُسْتَغْفِرٌ, مُسْتَغْفِرَةٌ – кечирим сўровчи.

Бу феълларнинг мажҳул нисбат сифатдоши **مُسْتَفْعَلٌ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

اَسْتَرْخَصَ – арзон ҳисобламоқ → مُسْتَرْخِصٌ, مُسْتَرْخِصَةٌ

– арзон ҳисобланган,

اَسْتَشَعَرَ – ҳис қилмоқ → مُسْتَشْعِرٌ, مُسْتَشْعِرَةٌ – ҳис қилинган.

Нотўғри феъллар:

I. Иккиланган феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши қуйидагича бўлади:

اَسْتَعْلَمَ – фойда кўрмоқ → مُسْتَعْلِمٌ, مُسْتَعْلِمَةٌ – фойда кўрувчи,
اَسْتَكْدَ – ишлатмоқ → مُسْتَكِدٌ, مُسْتَكِدَةٌ – ишлатувчи,

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

اَسْتَعْلَمَ – фойда кўрмоқ → مُسْتَعْلَمٌ, مُسْتَعْلَمَةٌ – фойда кўрилган,

اَسْتَكْدَ – ишлатмоқ → مُسْتَكِدٌ, مُسْتَكِدَةٌ – ишлатилган,

II. Ҳамзали феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

اَسْتَأْذَنَ – рухсат сўрамоқ → مُسْتَأْذِنٌ, مُسْتَأْذِنَةٌ – рухсат сўровчи,

اَسْتَشَامَ – ёмонга йўймоқ → مُسْتَشِمٌ, مُسْتَشِمَةٌ – ёмонга йўювчи,

اَسْتَشَأَ – айғоқчилик қилмоқ → مُسْتَشِئٌ, مُسْتَشِئَةٌ – айғоқчилик қилувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

اَسْتَأْذَنَ – рухсат сўрамоқ → مُسْتَأْذِنٌ, مُسْتَأْذِنَةٌ – рухсат сўралган,

اَسْتَشَامَ – ёмонга йўймоқ → مُسْتَشَامٌ, مُسْتَشَامَةٌ – ёмонга йўйилган,

اَسْتَشَأَ – айғоқчилик қилмоқ → مُسْتَشِئٌ, مُسْتَشِئَةٌ – айғоқчилик қилинган.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

اَسْتَوَقَّ – ишонч ҳосил қилмоқ → مُسْتَوِقٌّ, مُسْتَوِقَّةٌ – ишонч ҳосил қилувчи,

اَسْتَبَقَنَ – аниқ билмоқ → مُسْتَبِقِنٌ, مُسْتَبِقِنَةٌ – аниқ билувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

مُسْتَوْتِقَةٌ، مُسْتَوْتِقٌ - ишонч ҳосил қилмоқ → اِسْتَوْتَقَ - ишонч ҳосил қилинган,

مُسْتَبِيْنَةٌ، مُسْتَبِيْنٌ - аниқ билмоқ → اِسْتَبِيْنَ - аниқ билинган.

2. Ажваф феълларнинг сифатдошида иккинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли сақланиб қолади:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

مُسْتَشِيْرَةٌ، مُسْتَشِيْرٌ - маслаҳат сўрамоқ → اِسْتَشَارَ - маслаҳат сўровчи,

مُسْتَزِيْدَةٌ، مُسْتَزِيْدٌ - кўпайтиришга уринмоқ → اِسْتَزَادَ - кўпайтиришга уринувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

مُسْتَشَارَةٌ، مُسْتَشَارٌ - маслаҳат сўрамоқ → اِسْتَشَارَ - маслаҳат сўралган,

مُسْتَزَادَةٌ، مُسْتَزَادٌ - кўпайтиришга уринмоқ → اِسْتَزَادَ - кўпайтиришга уринилган.

3. Ноқис феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

مُسْتَقْصِيَةٌ (аниқ ҳолат) - тадқиқ қилмоқ → اِسْتَقْصَى

مُسْتَقْصِيَةٌ (مُسْتَقْصِيَةٌ) - тадқиқ қилувчи,

مُسْتَشْفِيَةٌ (аниқ ҳолат) - даво изламоқ → اِسْتَشْفَى

مُسْتَشْفِيَةٌ (اَلْمُسْتَشْفِيَّةُ) - даво изловчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

مُسْتَقْصَاؤُ، مُسْتَقْصَى - тадқиқ қилмоқ → اِسْتَقْصَى

тадқиқ қилинган,

مُسْتَشْفَاؤُ، مُسْتَشْفَى - даво изламоқ → اِسْتَشْفَى

даво изланган.

§ 141. XI – XV БОБ ФЕЪЛЛАРИ

Уч ўзак ундошли феълларнинг юқорида кўрган бобларидан ташқари яна беш боби мавжуд бўлиб, улар ҳозирги араб тилида истеъмолдан чиқиб кетган. Бу боблар қуйидаги тартиб ва вазнларга эга:

Боблар	Ўтган замон	Ҳоз.-кел. замони
XI	أَفْعَالٌ	يَفْعَالٌ
XII	أَفْعَوْلٌ	يَفْعَوْلٌ
XIII	أَفْعَرٌ	يَفْعَرٌ
XIV	أَفْعَلَلٌ	يَفْعَلَلٌ
XV	أَفْعَلَى	يَفْعَلَى

Бу боб феълларининг шарт, буйруқ, истак майлларини юқоридаги боб феълларига қиёслаган ҳолда топиш қийин эмас.

§ 142. ТҮРТ ЎЗАК УНДОШЛИ ФЕЪЛЛАР

Араб тилида уч ўзак ундошли феъллар билан бир қаторда тўрт ўзак ундошли феъллар ҳам мавжуд. Улар гарчи уч ўзак ундошли феъллар каби кенг тарқалмаган бўлса-да, маълум салмоққа эга. Тўрт ўзак ундошли феъллар тўрт бобдан иборат.

§ 143. I БОБ ФЕЪЛИ

I боб феълининг ўтган замони вазни **فَعَلَلٌ** бўлиб, у шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	فَعَلَلٌ	فَعَلَلَا	فَعَلَلُوا
	мн	فَعَلَلْتُمْ	فَعَلَلْتَا	فَعَلَلْتُمْ
II	мз	فَعَلَلْتُمْ	فَعَلَلْتُمَا	فَعَلَلْتُمْ
	мн	فَعَلَلْتُمْ	فَعَلَلْتُمَا	فَعَلَلْتُمْ
I		فَعَلَلْتُ		فَعَلَلْنَا

Мас., **تَرْجَمَ** – таржима қилмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَرْجَمَ	تَرْجَمَا	تَرْجَمُوا
	мн	تَرْجَمْتُمْ	تَرْجَمْتُمَا	تَرْجَمْتُمْ
II	мз	تَرْجَمْتَ	تَرْجَمْتُمَا	تَرْجَمْتُمْ
	мн	تَرْجَمْتُمْ	تَرْجَمْتُمْ	تَرْجَمْتُمْ
I		تَرْجَمْتُ		تَرْجَمْنَا

تَرْجَمْنَا هَذَا النَّصَّ بِسُهُولَةٍ

– Бу текстни биз осон таржима қилдик.

Бу феълнинг ўтган замон мажҳул нисбати қуйидаги шаклда бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	فُعِلَ	فُعِلَا	فُعِلُوا
	мн	فُعِلَتْ	فُعِلْتَا	فُعِلْنَا
II	мз	فُعِلْتَ	فُعِلْتُمَا	فُعِلْتُمْ
	мн	فُعِلْتُمْ	فُعِلْتُمْ	فُعِلْتُمْ
I		فُعِلْتُ		فُعِلْنَا

Масалан: **بُحِرَّتِ الْجَوَاهِرُ عَلَى الْأَرْضِ**

– Жавоҳирлар ерга сочилиб кетди.

I боб феъли ўтган замонининг инкор формаси ҳам феъл олдига **مَا** юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

I боб феълнинг ҳозирги-келаси замони қуйидаги вазнда тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفَعَّلُ	يُفَعَّلَانِ	يُفَعَّلُونَ
	мн	تُفَعَّلُ	تُفَعَّلَانِ	يُفَعَّلُونَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تُفَعَّلُ	تُفَعَّلَانِ	تُفَعَّلُونَ
	мн	تُفَعَّلِينَ	تُفَعَّلَانِ	تُفَعَّلُونَ
I		أُفَعِّلُ		نُفَعِّلُ

Мас., **تَرْجَمَ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُتَرْجَمُ	يُتَرْجَمَانِ	يُتَرْجَمُونَ
	мн	تُتَرْجَمُ	تُتَرْجَمَانِ	يُتَرْجَمُونَ
II	мз	تُتَرْجَمُ	تُتَرْجَمَانِ	تُتَرْجَمُونَ
	мн	تُتَرْجَمِينَ	تُتَرْجَمَانِ	تُتَرْجَمُونَ
I		أَتَرْجِمُ		نَتَرْجِمُ

Ҳозирги-келаси замонининг мажҳул нисбати қуйидаги вазнда тусланади: **يُفَعَّلُ** → **يُفَعَّلُ**

تَرْجَمَ هَذِهِ النَّصُوصُ بِسُهُولَةٍ جَدًّا

– Бу текстлар жуда осонлик билан таржима қилинади.

Ҳозирги-келаси замон феълнинг инкор шакли феъл олдига **لَا** юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

Тўрт ўзақ ундошли феълларнинг ҳосил бўлиш йўллари қуйидагича:

1. Икки ундошдан иборат тақлидий сўзларни икки марта такрорлаш йўли билан. Мас.,

وَسَوَسَ – васваса солмоқ, **زَلَزَلَ** – силкитмоқ,

قَهَقَهَ – қаҳқаҳа отмоқ.

2. Уч ундош ўзакли феъллар II бобидаги иккиланган е лардан бирининг бошқа ундошга ўзгариши (диссимиляция) натижасида. Мас.,

دَرَجَ – жилитмоқ → **دَحْرَجَ** ғилдиратмоқ,

زَلِقَ — силлиқламоқ —> زَحَقَ сирғалмоқ.

3. Хорижий тиллардан кирган тўрт ўзак ундошли отлардан ҳосил бўлади. Мас.,

فَلَسَفَ — фалсафа —> فَلَسَفَ файласуфлик қилмоқ,

بَلَشَفَ — большевизм —> بَلَشَفَ

— большевиклаштирмоқ.

4. Айрим ибора ёки бирикмаларни ташкил этган асосий ҳарфлардан қисқартма шаклида ҳосил қилинган тўрт ўзак ундошдан ҳосил бўлади. Мас.,

بَسْمَلٌ —> بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

— БИСМЪЛЪ демоқ,

حَوْقَلٌ —> لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللّٰهِ الْعَظِیْمِ

— НИ ҲОҲИЛЪ ВА ЛА ҚУҲАЪА ИЛЛА БИЛЛАЛЛАИ АЪЪИМЪ,

حَمْدٌ لِلّٰهِ —> الْحَمْدُ لِلّٰهِ —> حَمْدٌ لِلّٰهِ

— ДЕМОҚ, МАРҲАБА БИКЪ —> مَرْحَبًا بِكَ

Тўрт ўзак ундошли феъллар орасида иккиланган феъллар умуман учрамайди. Ҳамзали феъллар, шунингдек, таркибида ҳарфи иллат мавжуд бўлган феъллар эса солим феъллар қатори учраб туради. Лекин бу феълларда ҳарфи иллатларга ҳарфи иллат сифатида қаралмайди, бинобарин бу феълларнинг тусланиши солим феълларникидан фарқ қилмайди. Мас.,

أَمَرَكَ — америкалаштирмоқ,

هَوَّلَ — югурмоқ,

سَيَّرَ — ҳукмрон бўлмоқ,

شَيَّنَ — ёмонлик қилмоқ,

رَهَوَّنَ — йўрғаламоқ.

Тўрт ўзак ундошли феълларнинг шарт майли ҳам уч ўзак ундошли феълларники каби ҳозирги-келаси замондан шаклланади ва уларнинг шахс-сон қўшимчалари ҳам бир хилдир. Масалан:

لَمْ يُسَيِّرْ عَلَيْنَا الْخَوْفَ — Биз хавф остида қолмадик.

Бу феълларнинг шарт майли уч ўзак ундошли феъллар шарт майли бажарган вазифани бажаради.

Тўрт ўзак ундошли феълларнинг буйруқ майли II шахсда қуйидагича ҳосил бўлади:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	فَعَلْنَا	فَعَلْتُمَا	فَعَلْنَا
мн	فَعَلْنَا	فَعَلْتُمَا	فَعَلْنَا

Масалан,

هَوَّلُوا — югуринглар (мз), بَسْمَلٌ — бисмиллони айт.

I ва III шахс буйруқ майли, шунингдек буйруқ майлининг инкор шакли шарт майли олдида J ёки Y юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади. Мас.,

لَا تُهَوِّلُوا — югурма, لَنْبَسِمَلٌ — бисмилло дейлик.

Бу феълларнинг истак майли ҳам уч ундош ўзакли феълларнинг истак майли билан бир хил қўшимчага эга. Шунингдек улар истак майлида бир хил вазифани бажаради. Масалан:

يَجِبُ عَلَيْنَا أَنْ نُحَدِّدَ لَيْلًا وَنَهَارًا — Биз туну кун “алҳамду лиллоҳ”ни айтишимиз керак.

I боб феълнинг масдари مَعْلَكُ ёки فَعْلَانٌ вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

هَوَّلَ — югурмоқ —> هَوَّلَهُ — югуриш,

تَرْجَمَ — таржима қилмоқ —> تَرْجَمَهُ — таржима қилиш,

زَلَزَلَ — силкимоқ —> زَلَزَلَهُ — зилзила.

Бу феълларнинг аниқ нисбат сифатдоши **مُفَعِّلٌ** шаклида ҳосил бўлади. Мас.,

تَرْجَمَ – таржима қилмоқ → مَتْرَجِمَةً، مَتْرَجِمٌ – таржимон,

سَيَّطَرَ – ҳукмрон бўлмоқ → مُسَيِّطِرَةً، مُسَيِّطِرٌ – ҳукмрон,

Мазкур феълларнинг мажҳул нисбат сифатдоши **مُفَعِّلٌ** шаклида ҳосил бўлади. Масалан,

تَرْجَمَ – таржима қилмоқ → مَتْرَجِمَةً، مَتْرَجِمٌ – таржима қилинган,

سَيَّطَرَ – ҳукмрон бўлмоқ → مُسَيِّطِرَةً، مُسَيِّطِرٌ – ҳукмронлик қилинган.

§ 144. II БОБ ФЕЪЛИ

II боб феъли I боб феъли олдига **ت** префиксини қўшиш билан ҳосил қилинади. Унинг ўтган замони қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَفَعَّلَ	تَفَعَّلَا	تَفَعَّلُوا
	мн	تَفَعَّلْت	تَفَعَّلْتَا	تَفَعَّلْتُمْ
II	мз	تَفَعَّلْت	تَفَعَّلْتُمَا	تَفَعَّلْتُمْ
	мн	تَفَعَّلْت	تَفَعَّلْتُمَا	تَفَعَّلْتُمْ
I		تَفَعَّلْتُ		تَفَعَّلْنَا

Мас., تَبَّرَهْنَ – исбот бўлмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَبَّرَهْنَ	تَبَّرَهْنَا	تَبَّرَهْنُوا
	мн	تَبَّرَهْنْت	تَبَّرَهْنْتُمَا	تَبَّرَهْنْتُمْ
II	мз	تَبَّرَهْنْت	تَبَّرَهْنْتُمَا	تَبَّرَهْنْتُمْ
	мн	تَبَّرَهْنْت	تَبَّرَهْنْتُمَا	تَبَّرَهْنْتُمْ
I		تَبَّرَهْنْتُ		تَبَّرَهْنْنَا

II боб феълининг ўтган замон инкор формаси феъл олдига **مَا** юклагасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

II боб феъли I боб феъли билдирган иш-ҳаракатнинг ўзлик-мажҳул маъноларини билдиради. Мас.,

أَمَرَكَ – америкалаштирмоқ → تَأَمَرَكَ – америкалашмоқ,

بَرَّهْنَ – исбот қилмоқ → تَبَّرَهْنَ – исбот бўлмоқ,

زَلَزَلَ – силкимоқ → تَزَلَزَلَ – силкинмоқ,

Шу сабабли II боб феълининг мажҳул нисбат шакли ҳозирги араб тилида амалда ишлатилмайди.

II боб феълининг ҳозирги-келаси замони қуйидаги вазнда тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَفَعَّلُ	يَتَفَعَّلَانِ	يَتَفَعَّلُونَ
	мн	يَتَفَعَّلُ	يَتَفَعَّلَانِ	يَتَفَعَّلُونَ
II	мз	يَتَفَعَّلُ	يَتَفَعَّلَانِ	يَتَفَعَّلُونَ
	мн	يَتَفَعَّلِينَ	يَتَفَعَّلَانِ	يَتَفَعَّلُونَ
I		أَتَفَعَّلُ		نَتَفَعَّلُ

Ҳозирги-келаси замоннинг инкор шакли феъл олдига

لَا юклагасини қўйиш билан ҳосил қилинади. Мас.,

لَا تَتَبَّرَهْنَ الْإِتِهَامَاتُ بِشَكْلِ سَرِيعٍ

– Айбловлар тезда исбот бўлмайди.

II боб феълининг шарт майли юқоридаги боблар шарт майли билан бир хил қўшимчаларга эга ва у ўша феъллар шарт майли бажарган вазифани бажаради.

II боб феълининг II шахс буйруқ майли қуйидагича ҳосил бўлади:

تَفَعَّلْ → تَتَفَعَّلْ → تَتَفَعَّلُ

Бу вазн сон ва жинсда қуйидагича тусланади:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَفَعَّلُوا	تَفَعَّلَا	تَفَعَّلُوا
мн	تَفَعَّلِي	تَفَعَّلَا	تَفَعَّلْنَ

I ва III шахс буйруқ майли юқоридаги феълларнинг буйруқ майли ясалган услубда ясалади. Мас.,

لِتَتَرَجَّمَنَّ هَذِهِ الْمَقَالَةُ خِلَالَ سَاعَتَيْنِ – Бу мақола икки соат ичида таржима қилинсин.

II боб феълнинг истак майли ҳам юқоридаги феъллар истак майли ҳосил бўлган услуб билан ҳосил бўлади ва унинг бажарадиган вазифаси ҳам улар билан бир хилдир.

II боб феълнинг масдари تَفَعَّلُ шаклида ҳосил бўлади. Масалан,

تَبَّرَهُنَّ – исбот бўлмоқ → تَبَّرَهُنَّ – исбот бўлиш,

تَزَلَّزَلْ – силкинмоқ → تَزَلَّزَلْ – силкиниш.

II боб феълнинг аниқ нисбат сифатдоши مُتَفَعَّلٌ дир. Мас.,

تَبَّرَهُنَّ – исбот бўлмоқ → مُتَبَّرَهُنَّ، مُتَبَّرَهُنَّ – исбот бўлган,

تَزَلَّزَلْ – силкинмоқ → مُتَزَلَّزَلْ، مُتَزَلَّزَلْ – силкинган,

II боб феълнинг мажҳул нисбат сифатдоши амалда ишлатилмайди, лекин у иш-ҳаракатнинг бажарилиш ўрни ёки пайтини ифодаловчи форма сифатида ишлатилиши мумкин; у مُتَفَعَّلٌ вазнида бўлади:

تَبَّرَهُنَّ – исбот бўлмоқ → مُتَبَّرَهُنَّ، مُتَبَّرَهُنَّ – исбот бўлиш ўрни ёки пайти.

§ 145. ТҮРТ ҲАЗАК ҲНДОШЛИ ФЕЪЛЛАРНИНГ III ВА IV БОБЛАРИ

Тўрт ҳазак ундошли феълларнинг III ва IV боблари ҳозирги араб тилида истеъмолдан чиқиб кетган. Лекин тарихий ёдномаларда учраб қолиши мумкин:

Боблар	Ўтган замон	Ҳоз.-кел. замон	Мисоллар
III	اَفْعَلَلْ	يَفْعَلِلْ	اَبْرَثَقَ <small>хурсанд бўлмоқ</small>
IV	اَفْعَلَلْ	يَفْعَلِلْ	اَضْحَلْ <small>йўқолмоқ</small>

Бу боб феълларининг шарт, буйруқ, истак майллари-ни юқоридаги боб майлларига қиёслаган ҳолда аниқлаб олиш мумкин.

§ 146. ЭГАГА ТАЪСИР ҚИЛУВЧИ ЮКЛАМАЛАР

Маълумки, гапнинг эгаси ҳар доим бош келишиқда келади. Лекин араб тилида шундай юкламалар ҳам мавжудки, уларнинг таъсирида эга тушум келишигида келишга мажбур бўлади. Бундай юкламалар олтига:

1. اِنْ – ҳақиқатда, ҳақиқатан. Кўпинча бу юклама ўзбек тилига таржима қилинмайди. Мас.,

اِنْ اَلْبَيْتِ وَاَسِعَ – (Ҳақиқатда) уй кенгдир.

اِنْ اَلغُرْفَةِ جَمِيْلَةٌ – (Ҳақиқатан) хона чиройлидир.

Агар اِنْ ва шунга ўхшаш юкламалар феъл кесимли гапларга қўшилса, гапнинг эгаси олдинга ўтади. Бошқача айтганда, бу юкламалардан кейин бевосита гапнинг эгаси келади. Мас.,

اِنْ اَلطَّلَابِ هَذِهِ الْجُمْلَةُ – Талабалар бу жумлани ёздилар.

اِنْ اَلطَّلَابِ كَتَبُوْا هَذِهِ الْجُمْلَةَ – (Ҳақиқатда) талабалар бу жумлани ёздилар.

Агар гапнинг эгаси кишилик олмошидан иборат бўлса, бу юкламалардан кейин шу олмошга мос бўлган қўшилиб келувчи олмош келади ва у шу юкламаларга қўшиб ёзилади. Мас.,

هِيَ كَتَبَتْ هَذِهِ الْمَقَالَةَ – У (мн) бу мақолани ёзди.

إِنِّهَا كَتَبَتْ هَذِهِ الْمَقَالَةَ – (Ҳақиқатан) у бу мақолани ёзди.

Эслатма. I шахс бирлик ва кўплик қўшилувчи олмошлари икки вариантда қўшилиши мумкин:

إِنِّنا = إِنِّني = إِنِّني .

إِنُّ юкламаси иштирок этганида от кесимли гапда ҳам, феъл кесимли гапда ҳам гапнинг кесими олдидан J юкламаси қўшилиши мумкин ва у таржима қилинмайди. Мас.,

إِنَّ اللَّهَ لَرَوْفٌ رَحِيمٌ – (Ҳақиқатда) Оллоҳ меҳрибон ва раҳмдилдир.

إِنَّ الطَّلَابَ كَتَبُوا هَذِهِ الْجُمْلَةَ – (Ҳақиқатан) талабалар бу жумлани ёздилар.

إِنَّ юкламаси типидаги гапларда ҳам қўшилганида, гапларнинг эгаси тушум келишигида келаверади. Мас.,

إِنَّ لِلْحَيْطَانِ إِذَائًا – Деворнинг ҳам қулоғи бор(мақол); (Сўзма-сўз: Ҳақиқатда деворларнинг қулоқлари бор).

Агар юкламасига مَا юкламаси қўшилиб келса, маънода ўзгариш бўлмайди, лекин гапнинг эгаси бош келишикда келади. Мас.,

قَدْ يَكُونُ الْغَيْبُ حُلُومًا إِنَّمَا الْحَاضِرُ أَحَلِّي – Келажак ширин бўлса эҳтимол, аслида ҳозирги пайт энг шириндир.

2. كَانُ – гўё, гўёки, ...дек. Бу юклама ҳам юкламаси каби морфологик хусусиятларга эга. Мас.,

كَانَ زَيْنَبُ مَلَكٌ – Зайнаб фаришта кабидир.

كَانَ أَبَاكَ بَطْلٌ – Гўё отанг қаҳрамондир.

3. أَنْ – ...ки. Бу юклама кўпинча шахси номаълум гапларда ёки тўлдирувчи эргаш гапли қўшма гапларда эргаш гапни бош гапга қўшувчи эргаштирувчи боғловчи вазифасини бажаради. Мас.,

مِنَ الْمَعْلُومِ أَنَّ مُحَمَّدًا شَابٌ عَاقِلٌ

– Маълумки, Муҳаммад ақлли йигитдир ёки Муҳаммаднинг ақлли йигит эканлиги маълум.

مِنَ السُّتْحِيلِ أَنَّ الطَّلَابَ قَدْ قَرُّوا

– Мумкин эмаски, талабалар қочиб бўлса. Ёки Талабаларнинг қочиб кетишлари мумкин эмас.

سَمِعْنَا كُلُّنَا أَنَّ الصِّيَامَ مُفِيدٌ

– Биз ҳаммамиз эшитдикки, рўза тутиш фойдалидир. Ёки Биз ҳаммамиз рўза тутишнинг фойдали эканлигини эшитдик.

Эслатма. Тўлдирувчи эргаш гапли гапларда бош гапнинг кесими قَالَ – демоқ феълидан иборат бўлса, أَنْ юкламаси маъносида إِنَّ юкламаси ишлатилади.

4. وَ لَكِنْ – лекин, бироқ. Бу юклама зидловчи боғловчи вазифасида келади. Мас.,

كُلُّنَا ذَهَبْنَا إِلَى حَدِيثَةِ الْحَيَوَانَاتِ وَ لَكِنْ مَحْمُودًا لَمْ يَذْهَبْ

– Барчамиз ҳайвонот боғига бордик, лекин Маҳмуд бормади.

5. لَعَلَّ – эҳтимол, шояд. Бу юклама гумонни, амалга ошиши ҳам, ошмаслиги ҳам мумкин бўлган тилакни билдиради. Мас.,

لَعَلَّ أَخَاهُ يَفْقَهُمُ – Эҳтимол, унинг (мз) акаси тушунар.

لَعَلَّكُمْ تَفْلِحُونَ – Шоядки (зора), сизлар ютуққа эришсангиз.

6. لَيْتَ – кошки. Бу юклама амалга ошиши мумкин

бўлмаган тилакни билдиради. Мас., يَا لَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا

– Оҳ, кошки эди мен тупроққа айлансам.

§ 147. МУТЛАҚ ИНКОР

Бирор нарса ёки шахснинг мутлақо йўқлигини билдирувчи инкор мутлақ инкор дейилади. Мутлақ инкор араб тилида йўқлиги билдириладиган сўз олдига لَا юкламасини қўйиш билан ифодаланади ва ўша сўз ноаниқ ҳолатда танвин қўшимчасисиз тушум келишигида келади. Мас.,

لَا أَحَدَ فِي الشَّارِعِ – Кўчада умуман ҳеч ким йўқ.

لَا رَبَّ فِيهِ – Бунда ҳеч бир шубҳа йўқ.

§ 148. ЁРДАМЧИ ФЕЪЛ СИФАТИДА

كَانَ феъли морфологик жиҳатдан ажваф феъллар гуруҳига мансуб бўлиб, «бўлмоқ» маъносида етакчи феъл (мустақил феъл) вазифасини бажаришдан ташқари от кесимли гапларда эга билан кесим ўртасида боғлама вазифасини бажариши юқорида айтилган. Мас.,

كَانَ أَحْمَدُ تَلْمِيذًا – Аҳмад ўқувчидир., أَحْمَدُ تَلْمِيذٌ – Аҳмад ўқувчи эди.

Маълумки, араб тилида феъл замонлари жуда оз бўлиб (атиғи ўтган ва ҳозирги-келаси замони мавжуд), иш-ҳаракатнинг вақтини аниқ ифодалаб беролмайди. Иш-ҳаракатнинг замонини конкрет билдириш учун айрим юкламалар (мас., قَدْ, سَاءَ, سَوْفَ) ишлатилганида ҳам за-

мон тўла конкретлашмайди. Ҳозирги араб тилида замонни янада конкретлаштириш учун қўшма феъллардан, хусусан كَانَ феъли иштирок этадиган қўшма феъллардан кенг фойдаланилади. Бундай қўшма феъллар қуйидаги замон маъноларини билдиради:

1. كَانَ феъли ўтган замонда ва етакчи феъл ҳозирги-келаси замонда келганида, иш-ҳаракатнинг ўтган замонда узоқ давом этганлиги ёки ўтган замонда бир неча бор такрорланганлиги билдирилади. Мас.,

قَبْلَ سِتِّينَ كُنْتُ أَدْرُسُ فِي الْجَامِعَةِ – Икки йил аввал мен университетда ўқир эдим.

فِي تِلْكَ الْفَتْرَةِ كُنَّا نَلْعَبُ بِالشَّطْرَنْجِ كُلَّ يَوْمٍ – Ўша кезларда ҳар куни шахмат ўйнар эдик.

2. كَانَ феъли ҳам, етакчи феъл ҳам ўтган замонда бўлганида, иш-ҳаракатнинг ўтган замонда бўлиб ўтганлиги ёки ўтган замондаги бошқа бир иш-ҳаракатдан олдин содир бўлганлиги ифодаланади. Бунда етакчи феъл олди-дан قَدْ юкламаси ҳам келиши мумкин. Мас.,

فِي أَوَّلِ الشُّهُرِ كَانَ طُلَابُ الصَّفِّ الْأَوَّلِ قَدْ دَقَعُوا جَمِيعَ امْتِحَانَاتِهِمْ – Биринчи курс талабалари ойнинг бошларида барча имтиҳонларини топшириб бўлган эдилар.

كَانَتْ زَيْنَبُ سَافَرَتْ إِلَى بَلَدِهَا مَسَاءً أَمْسِي – Кеча кечқурун Зайнаб юртига жўнаб кетиб бўлган эди.

3. كَانَ феъли ҳозирги-келаси замонда, етакчи феъл эса قَدْ юкламаси билан ўтган замонда келганида, иш-ҳаракатнинг келаси замонда бирор иш-ҳаракатдан ёки пайтдан илгари содир бўлажagini билдиради. Мас.,

بَعْدَ عِدَّةِ سَنَوَاتٍ تَكُونُونَ قَدْ تَخَرَّجْتُمْ مِنَ الْجَامِعَةِ

– Бир неча йилдан кейин университетни тугатиб бўлган бўласизлар (мэ).

§ 149. ЁРДАМЧИ ФЕЪЛЛАР

Субъектнинг иш-ҳаракатини билдирувчи етакчи феъл билан бирга келиб, унга турли қўшимча маъно берувчи феъллар ёрдамчи феъллар дейилади. Ёрдамчи феъллар ифодалайдиган қўшимча маънолар қуйидагичадир:

1. Гапдаги иш-ҳаракатнинг бошланишини билдириш учун қуйидаги феъллар ишлатилади:

قَامَ، اَقْبَلَ، صَارَ، اَصْبَحَ، شَرَعَ، رَاحَ، جَعَلَ، اِبْتَدَأَ، بَدَأَ، اَخَذَ

Бу феъллардан кейин етакчи феъл ҳозирги-келаси замонда ишлатилади. Мазкур қўшма феълнинг замонини ёрдамчи феъллар аниқлайди: қўшма феъл ўтган замонда бўлса, улар ҳам ўтган замонда, қўшма феъл ҳозирги-келаси замонда бўлса, ёрдамчи феъл ҳам ҳозирги-келаси замонда келади. Мас.,

بَدَأَ الْعَمَالُ يَعْمَلُونَ مِنَ الصَّبَاحِ

– Ишчилар эрталабдан ишлай бошладилар.

مِنَ اَوَّلِ اَيُّوْلِ يَصِيْرُ التَّلَامِيْذَةُ يَذْهَبُوْنَ اِلَى الْمَدْرَسَةِ

– Ўқувчилар биринчи сентябрдан мактабга қатнай бошлайдилар.

2. Иш-ҳаракатнинг ўтган замонда бажарилганлигини ва ҳозирги замонда ҳам давом этаётганлигини қуйидаги ёрдамчи феъллар билдиради:

وَاَصَلَ، مَضَى، تَابَعَ، دَامَ، اسْتَمَرَ، مَا فَتِيَ، طَلَّ، مَا زَالَ، بَقِيَ، مَا بَرِحَ

Бу феъллардан кейин ҳам етакчи феъл ҳозирги-келаси замонда келади. Мас.,

كَانَ شَعْبَنَا يَنْاضِلُ وَلَا يَزَالُ يَنْاضِلُ مِنْ أَجْلِ السَّلْمِ

– Халқимиз тинчлик учун курашган ва ҳозир ҳам курашишда давом этмоқда.

تَابَعَ الرَّجُلُ يَسِيرُ حَتَّى الْمَسَاءِ – У киши кечгача юришда давом этди.

3. Иш-ҳаракатнинг бажарилиш арафасида турганлигини ёки иш-ҳаракатнинг бажарилишига оз қолганлигини қуйидаги феъллар билдиради: كَادَ (а), اَوْشَكَ،

дан кейин етакчи феъл ҳозирги-келаси замонда, اَوْشَكَ феълдан кейин эса اَنْ юкламаси билан истак майлида келади. Мас.,

كَادَ الطَّنْفَلُ يَمُوتُ مِنَ الْخَوْفِ – Қўрқинчдан бола ўлай деди.

تُوشِكُ الْكَارِثَةُ اَنْ تُحِلَّ بِي – Менга бир фалокат бўлай деяпти.

كَادَ феъли инкор юкламаси билан келганида, «зўрға», «деярли» маъноларини билдиради. Мас.,

لَا نَكَادُ نَفْهَمُ هَذَا – Буни биз зўрға тушунамиз.

لَا اَكَادُ اَعْرِفُهُ – Мен уни деярли танимайман.

4. Иш-ҳаракатнинг амалга ошиш эҳтимоли борлигини феъли билдиради ва бу феъл фақат ўтган замон шаклида ишлатилади. Ундан кейинги феъл اَنْ юкламаси билан истак майлида келади. Мас.,

عَسَى زَيْدٌ اَنْ يَكْتُوبَ – Эҳтимол, Зайд ёзар.

Бу феълга баъзан бирикма олмош қўшилиб келади ва у гапнинг эгасини билдиради. Мас.,

عَسَى اَنْ اَرَكَ – Эҳтимол, мен сени кўрарман.

5. Баъзан لَيْسَ феъли инкор юкламаси вазифасида ҳам ишлатилади. Мас., دَرَى – билмоқ феълдан: لَا اَدْرِ = لَسْتُ اَدْرِ يَا حَبِيْبِي مَنْ اَنَا اَيْنَ اَنَا – билмайман. لَسْتُ اَدْرِ – билмайман, эй ҳабибим, кимману қаердаман.

§ 150. ИЗОҲЛОВЧИ

Изоҳловчи аниқловчининг бир тури бўлиб, отга бошқа бир ном бериш билан уни аниқлаб келади.

Араб тилида мансабни, қариндош-уруғликни, касб-ҳунар ва шу кабиларни билдирувчи изоҳловчилар изоҳланмишдан олдин аниқ ҳолатда ва изоҳланмиш билан жинсда ва келишиқда мослашган ҳолда ишлатилади. Мас.,

الرقيق نور الدين – ўртоқ Нуриддин, الطالبة زينب – толиба Зайнаб,

الشيخ عبد الباسط عبد الصمد – шайх Абдулбосит Абдуссамад,

المطربة فيروز – хонанда Феруз.

Булардан ташқари араб тилида маънони кучайтирувчи изоҳловчилар ҳам мавжуд бўлиб, улар, كلا (мз) –

كلتا (мн) – иккови; ذات، عين، نفس – ўша сўзлари воситасида ясалади ва буларни қўллашда икки усул мавжуд:

1. Юқоридаги изоҳловчилар изоҳланмиш билан изофа бирикмасини ташкил этади ва изоҳловчи музоф, изоҳланмиш музоф илайҳи бўлиб келади. Мас.,

تكلت مع نفس الطالب – Студентнинг ўзи билан гаплашдим.

في ذات الوقت جاء الطالب – Шу вақтнинг ўзида студентлар келишди.

اتفق كلا الجانبين على هذا – Ҳар икки томон шунга келишишди.

2. Изоҳланмиш от аниқ ҳолатда келади ва изоҳловчи бўлиб келган юқоридаги сўзлар изоҳланмишдан кейин у билан келишиқда мослашган ҳолда ва изоҳланмишга мос келувчи бирикма олмош билан келади. Мас.,

تكلت مع الطالب نفسه – Студентнинг ўзи билан гаплашдим.

تكلت مع الطالب عينه – Студентнинг ўзи билан гаплашдим.

في الوقت نفسه جاء الطالب – Шу вақтнинг ўзида студентлар келишди.

Агар изоҳланмиш одамни билдирувчи отдан иборат бўлиб, кўплиқда келса, أنفُس сўзининг кўплиги أنفُس ишлатилади. Мас.,

يجب على الطلبة أنفسهم أن يحترموا المدرس

– Талабалар ўзлари ўқитувчини ҳурмат қилишлари керак.

ذهب التلميذان كلاهما – Ҳар иккала ўқувчи кетишди.

ذهبت التلميذتان كلتاهما – Ҳар иккала ўқувчи қиз кетишди.

Биз илгари кўрган جميع كل، сўзлари ҳам ўзлари бирикиб келган сўз билан шу усулда қўлланиши мумкин. Мас.,

تعرفت بالطلاب جميعهم – Студентларнинг барчаси билан танишдим.

ضيعت الوقت كله – Вақтнинг ҳаммасини бекор кетказдинг (мз).

Булардан ташқари араб тилида бирор сўзнинг ўрнида ишлатилувчи изоҳловчилар ҳам мавжуд бўлиб, улар البدل дейилади. Бундай изоҳловчи изоҳланмишдаги маънони тўлалигича ёки қисман ўз ичига олади. Бу изоҳловчилар изоҳланмишдан кейин келади ва унга мос бўлган бирикма олмошни ўзига қабул қилади ҳамда изоҳланмиш билан бир хил келишиқда келади. Мас.,

يعجبني معمود علمه – Менга Маҳмуднинг билими ёқади (Сўзма-сўз: Менга Маҳмуд, унинг билими ёқади).

ضرت سليما رأسه – Салимнинг бошига урдим (Сўзма-сўз: Салимни, унинг бошига урдим).

أكلت الرغيف نصفه – Ноннинг ярмини едим (Сўзма-сўз: Нонни, унинг ярмини едим).

تعجبني سمرقند هواؤها – Менга Самарқанднинг ҳавоси ёқади (Сўзма-сўз: Менга Самарқанд, унинг ҳавоси ёқади).

§ 151. БИР МАРТАЛИК ҲАРАКАТ НОМИ

Иш-ҳаракатнинг бир марта содир бўлганлигини билдирувчи сўз бир марталик ҳаракат номи дейилади. Бир марталик ҳаракат номи масдар охирига **ب** ҳарфини қўйиш билан ҳосил бўлади. Мас.,

ضَرَبَ – урмоқ → масдари **ضَرْبٌ** – уриш, **ضْرِبَةٌ** – бир марта уриш,

ضَحِكَ – кулмоқ → масдари **ضَحْكٌ** – кулиш, **ضَحْكَةٌ** – битта кулиш.

Бир марталик ҳаракат номи бошқа отлар каби иккилик ва кўплик сонларига эга: **ضَحْكَةٌ** – битта кулиш, **ضَحِكَاتَانِ** иккита кулиш, **ضَحِكَاتٌ** – кўпгина кулишлар.

Кўпинча **ب** билан тугаган масдарлардан бир марталик ҳаракат номи шу масдардан кейин «**وَاحِدَةٌ** – бир, битта» мослашган аниқловчисини келтириш билан ҳосил қилинади. Мас., **نَجَاَ** (y) – нажот топмоқ → масдари **نَجَاءٌ** – нажот топиш, **نَجَاءٌ وَاحِدَةٌ** – бир марта нажот топиш.

§ 152. ЧЕКЛОВ

Бу грамматик категория араб тилига хос бўлиб, бошқа тилларда учрамайди.

Гапда чеклов бўлиб келган сўз гапнинг кесими ифодалаган маънонинг объектини янада конкретлаштириб, аниқлаб, чегаралаб келади. Чеклов одатда гапнинг эгаси ва кесимидан кейин ёки гапнинг сўнгида ноаниқ ҳолатда тушум келишигида келади. Бунда гапнинг кесими от кесим ҳам, феъл кесим ҳам бўлиб келиши мумкин. Чеклов гапнинг на эгаси, на кесими билан жинсда, сонда мослашмайди. Мас.,

مَحْمُودٌ حَسَنٌ وَجْهًا – Маҳмуд гўзал юзlidir.
(Сўзма-сўз: Маҳмуд юз жиҳатидан яхшидир).

مَحْمُودٌ حَسَنٌ خُلُقًا – Маҳмуд яхши хулқlidir.
(Сўзма-сўз: Маҳмуд хулқ жиҳатидан яхшидир).

مَحْمُودٌ حَسَنٌ نَسَبًا – Маҳмуд яхши насабlidir.
(Сўзма-сўз: Маҳмуд насаб жиҳатидан яхшидир).

Чеклов кўпинча гапнинг кесими қиёсий ёки орттирма даражадаги сифатдан иборат бўлганида ишлатилади. Мас.,

هُوَ أَصْفَرُ مِنِّي سِنًا – У мендан ёшроқ.
(Сўзма-сўз: У мендан ёш жиҳатидан кичик).

هُوَ أَصْفَرُ مِنِّي قَامَةً – У мендан пастроқ.
(Сўзма-сўз: У мендан бўй жиҳатидан кичик).

هُوَ أَصْفَرُ مِنِّي عَقْلًا – У мендан ақлсизроқ.
(Сўзма-сўз: У мендан ақл жиҳатидан кичик).

§ 153. ҚУРОЛ ОТЛАРИ

Иш-ҳаракатни амалга ошириш воситасини билдирувчи отлар қурол отлари дейилади. Қурол отлари кўпинча **I** бобдаги ўтимли феъллардан **مِفْعَالٌ**, **مِفْعَالٌ**, **مِفْعَلَةٌ** вазнларида ҳосил бўлади. Мас.,

بَرَدٌ – эговламоқ → **مِبْرَدٌ** – эгов,

كُنَسٌ – супурмоқ → **مِكْنَسَةٌ** – супурги,

فَتَحَ – очмоқ → **مِفْتَاحٌ** – очқич.

Кейинги пайтларда араб тилида юқоридаги вазнлардан ташқари **فَعَالَةٌ** вазнида ҳам қурол отлари ҳосил қилинмоқда. Мас., **ثَلَاجَةٌ** – музлатгич,

دَبَابَةٌ – танк, **جَرَّارَةٌ** – трактор ва ҳ.к.

§ 154. СОН

Араб тилида ҳам сонлар саноқ ва тартиб сонларга бўлинади. Саноқ сонлар ҳам, тартиб сонлар ҳам рақамларни ифодаловчи қуйидаги сўзлар ёрдамида ясалади:

Рақамлар	Мз	Мн
бир	وَاحِدٌ، أَحَدٌ	وَاحِدَةٌ، إِحْدَى
икки	اِثْنَان	اِثْنَان
уч	ثَلَاثٌ	ثَلَاثَةٌ
тўрт	أَرْبَعٌ	أَرْبَعَةٌ
беш	خَمْسٌ	خَمْسَةٌ
олти	سِتٌّ	سِتَّةٌ
етти	سَبْعٌ	سَبْعَةٌ
саккиз	ثَمَانٌ	ثَمَانِيَةٌ
тўққиз	تِسْعٌ	تِسْعَةٌ
ўн	(عَشْرٌ) عَشْرٌ	(عَشْرَةٌ) عَشْرَةٌ
йигирма	عِشْرُونَ	عِشْرُونَ
ўттиз	ثَلَاثُونَ	ثَلَاثُونَ
қирқ	أَرْبَعُونَ	أَرْبَعُونَ
эллиқ	خَمْسُونَ	خَمْسُونَ
олтмиш	سِتُونَ	سِتُونَ
етмиш	سَبْعُونَ	سَبْعُونَ
саксон	ثَمَانُونَ	ثَمَانُونَ
тўқсон	تِسْعُونَ	تِسْعُونَ
юз	(مِائَةٌ) مِئَةٌ	(مِائَةٌ) مِئَةٌ
минг	أَلْفٌ	أَلْفٌ
миллион	مِليونٌ	مِليونٌ
миллиард	مِليَارٌ	مِليَارٌ

Эслатма. Бу сонлар ичидан إِحْدَى — келишиқда турланмайдиган сўз, اِثْنَان — иккилик сон каби турланадиган сўз, 20 дан 90 гача сонлар музаккар тўғри кўплиқ каби, қолганлари эса уч келишиқли сўзлардир.

أَحَدٌ сўзи гапда «кимдир» гумон олмоши ёки инкор гапларда «ҳеч ким» маъносида ҳам ишлатилади. Мас.,

جَاءَنِي أَحَدٌ — Олдимга кимдир келди.

مَا جَاءَنِي أَحَدٌ — Олдимга ҳеч ким келмади.

§ 155. 1–10 гача САНОҚ СОНЛАРНИНГ ИШЛАТИЛИШИ

1 ва 2 саноқ сонини ифодалаш учун сонни ишлатмаслик мумкин, чунки бирлик ва иккилик грамматик категорияси предметнинг битта ёки иккиталигини кўрсатиб туради. Мас.,

كِتَابٌ — китоб ёки битта китоб,

مَجَلَّتَانٌ — иккита журнал.

Лекин предметнинг бир ёки иккиталиги таъкидланиши керак бўлса, (وَاحِدَةٌ) (وَاحِدٌ), ёки اِثْنَان (اِثْنَان) сонлари саналмиш оддан кейин қўйилади ва саналмиш од билан мослашган аниқловчи каби тўрт жиҳатдан мослашади. Мас.,

لِي كِتَابٌ وَاحِدٌ — Менда битта китоб бор.

فِي الْكِتَابِ الْوَاحِدِ حَقِيقَةٌ — Битта китобда ҳақиқат бор.

أَشْتَرَيْتُ كِتَابًا وَاحِدًا — Битта китоб сотиб олдим.

فِي الْمَجَلَّتَيْنِ الْاِثْنَتَيْنِ مَقَالَتَانٌ — Икки журналда иккита мақола бор.

إِنْ هَاتَيْنِ الْمَجَلَّتَيْنِ الْاِثْنَتَيْنِ تَعْجِيبَانِي — Чиндан бу иккита журнал менга ёқади.

3 – 10 гача бўлган сонлар саналмиш билан икки усулда бирикади:

1. Сон билан саналмиш от изофа ташкил этади. Бунда сон музоф, саналмиш от музоф илайҳи бўлиб келади. Сон саналмиш от бирлигининг жинсига тескари жинсда келади, саналмиш от эса, ноаниқ ҳолатда кўпликда келади. Мас.,

أَرْبَعَةٌ بِيوتٍ – тўртта уй,

سَبْعٌ غُرْفٍ – еттита хона,

عَشْرَةٌ أَيامٍ – ўн кун.

8 сони муаннас от билан ишлатилганида, келишикларда قاصرِ عَالٍ, сўзи каби турланади. Мас.,

ثَمَانِي سَاعَاتٍ – 8 соат,

فِي ثَمَانِي سَاعَاتٍ – 8 соатда,

انتظرتنا ثَمَانِي سَاعَاتٍ – 8 соат кутдик.

Изофа қоидасига мувофиқ гапдаги бажараётган вази-фасига қараб, соннинг келишиги ўзгаради, холос. Мас.,

فِي أَرْبَعِ غُرَفِ طَلَابٍ – Тўртта хонада студентлар бор,

اشترت الجامعة بِيوتٍ – Университет еттита уй сотиб олди,

عطلتتنا الشَّعْبِيَّةُ عَشْرَةَ أَيامٍ – Қишки каникулимиз ўн кун.

Умумий қоидага биноан бундай изофалар **من** предлоги ёрдамида ажратилиши ҳам мумкин. Мас.,

رَأَيْتُ أَرْبَعَةَ مِنَ الطَّلَابِ – Тўрт студентни кўрадим.

3 – 10 гача бўлган маълум сонни билдирган «бир неча» сўзи ҳам (**بِضْعَةٍ، بَضْعٌ**) саналмиш от билан 3 – 10 гача бўлган сон каби изофа ҳосил қилади. Мас.,

بِضْعَةٌ أَيامٍ – бир неча кун,

بِضْعٌ لَيَالٍ – бир неча тун.

2. Аввал саналмиш от, сўнг сон келади. Бунда ҳам соннинг жинси саналмиш отнинг жинсига тескари бўлиши шарт. Гапдаги вази-фасига қараб икковининг келишиги ўзгариши мумкин. Мас.,

الأَرْكَانُ الْخَمْسَةُ لِلْإِسْلَامِ – Исломининг беш рукни,

تَمَلَّكْنَا الأَرْكَانَ الْخَمْسَةَ لِلْإِسْلَامِ – Исломининг беш рукнини ўргандик,

الصَّلَوَاتُ الْخَمْسُ – Беш вақт намоз.

§ 156. 11 – 19 гача САНОҚ СОНЛАРНИНГ ИШЛАТИЛИШИ

11 – 19 гача бўлган сонлар саналмиш билан қуйидагича муносабатда бўлади:

1. 11 сони саналмиш от билан жинсда тўғри мослашади ва ҳар уч келишикда ҳам танвинсиз тушум келишигида келади. Саналмиш от эса ноаниқ ҳолатда бирликда тушум келишигида келади. 1 сони учун **أَحَدٌ – إِحْدَى** варианти ишлатилади. Мас.,

فِي مَدِينَتِنَا أَحَدٌ عَشْرَ مَتَحَفًا – Шаҳримизда 11 та музей бор,

فِي مَدِينَتِنَا إِحْدَى عَشْرَةَ مَكْتَبَةً – Шаҳримизда 11 та кутубхона бор,

فِي أَحَدٍ عَشْرَ مَتَحَفًا – 11 та музейда,

فِي إِحْدَى عَشْرَةَ مَكْتَبَةً – 11 та кутубхонада

زُرْنَا أَحَدٌ عَشْرَ مَتَحَفًا – 11 та музейни томоша қилдик.

2. 12 сони ҳам саналмиш от билан шундай муносабатда бўлади. Фақат 2 сони **اثنًا، اثنتًا** шаклида, қаратқич ва тушумда эса **اثنَى، اثنتَى** шаклида бўлади. Мас.,

لِجَارِنَا اثنًا عَشْرَ وُلْدًا – Қўшнимизнинг 12 та боласи бор,

جَاءتْ اثنَتَا عَشْرَةَ طَالِبَةً – 12 та толиба келди,

فِي اثنَى عَشْرَ بَيْتًا – 12 та уйда,

فِي اثنَتَى عَشْرَةَ مَكْتَبَةً – 12 та кутубхонада.

3. 13—19 гача бўлган сонлар ҳар доим танвинсиз тушум келишигида бўлади. Бирлар хонасининг жинси саналмиш от жинсига тескари, ўнлар хонасининг жинси саналмиш от жинси билан бир хил бўлади. Мас.,

سَبْعَةَ عَشَرَ عَامًا — 17 йил,

فِي سَبْعَةِ عَشَرَ عَامًا — 17 йилда,

تِسْعَ عَشْرَةَ مَدِينَةً — 19 та шаҳар,

فِي تِسْعَ عَشْرَةَ مَدِينَةً — 19 та шаҳарда,

أَرْبَعَ عَشْرَةَ طَاوِلَةً — 14 та стол.

§ 157. 20 — 99 гача СОНЛАРНИНГ ИШЛАТИЛИШИ

Бу сонларни ишлатишда қуйидагиларга эътибор бериш керак:

1. 21, 31, 41 ва бошқалардаги 1 рақами учун кўпинча **وَاحِدٌ** — **وَاحِدَةٌ** варианты олинади ва у саналмиш от билан жинсда тўғри мослашади. Бирлар хонаси билан ўнлар хонаси **وَ** боғловчиси ёрдамида бирикади ҳамда саналмиш от бирликда ноаниқ ҳолатда тушум келишигида келади. Сонлар эса ҳар уч келишикда уч хил турланади:

وَاحِدٌ وَثَلَاثُونَ مِثْرًا — 31 метр,

وَاحِدَةٌ وَعِشْرُونَ مَجَلَّةً — 21 та журнал,

فِي وَاحِدٍ وَثَلَاثِينَ مِثْرًا — 31 метрда,

قَرَأْتُ وَاحِدَةً وَعِشْرِينَ مَجَلَّةً — 21 та журнални ўқидим,

تَمَنَّى وَاحِدَةً وَعِشْرِينَ مَجَلَّةً — 21 та журналнинг нархи.

2. 22, 32, 42 каби сонларда 2 рақами учун **اِثْنَانِ** — **اِثْنَانِ** сўзлари олинади ва у саналмиш от билан жинсда тўғри мослашади. Бу сонларнинг саналмиш от билан бирикуви 21, 31, 41 кабиларнинг бирикуви билан бир хил бўлади. Мас.,

اِثْنَانِ وَعِشْرُونَ كِتَابًا — 22 та китоб,

فِي اِثْنَيْنِ وَعِشْرِينَ كِتَابًا — 22 та китобда,

قَرَأْتُ اِثْنَيْنِ وَعِشْرِينَ مَجَلَّةً — 22 та китоб ўқидим,

اِثْنَانِ وَخَمْسُونَ مَجَلَّةً — 52 та журнал,

فِي اِثْنَتَيْنِ وَخَمْسِينَ مَجَلَّةً — 52 та журналда,

أَشْتَرَيْتُ اِثْنَتَيْنِ وَخَمْسِينَ مَجَلَّةً — 52 та журнал сотиб олдим.

3. 23, 33, 43 ва ундан юқори сонларда бирлар хонаси саналмиш от билан жинсда тескари мослашади. Ўнлар хонаси билан **وَ** боғловчиси ёрдамида бирикади. Ҳар уч келишикда турланади. Саналмиш от бирликда ноаниқ ҳолатда тушум келишида келади. Мас.,

تِسْعَةٌ وَأَرْبَعُونَ مِثْرًا — 49 метр,

فِي تِسْعَةٍ وَأَرْبَعِينَ مِثْرًا — 49 метрда,

سِتُّ وَثَمَانُونَ رِيشَةً — 86 та перо,

أَشْتَرَيْتُ سِتًّا وَثَمَانِينَ رِيشَةً — 86 та перо сотиб олдим.

4. 20 — 90 гача яхлит сонлар билан келган саналмиш от бирликда тушум келишигида ноаниқ ҳолатда келади. Гапдаги вазифасига кўра, келишикларда соннинг ўзи турланади. Мас.,

عِشْرُونَ كِتَابًا — 20 та китоб,

فِي عِشْرِينَ كِتَابًا — 20 та китобда,

قَرَأْتُ عِشْرِينَ كِتَابًا — 20 та китоб ўқидим,

§ 158. 100 ВА УНДАН ОРТИҚ САНОҚ СОНЛАР

Бу сонларни ишлатишда қуйидагиларни билиш керак:

1. 100, 1000 каби яхлит сонлар саналмиш от билан изофа ҳосил қилади. Музоф илайқи бўлиб келган саналмиш от ноаниқ ҳолатда бирликда келади. Мас.,

مِئَةَ مَسَاءٍ — юз оқшом,

فِي مِئَةِ مَسَاءٍ — юз оқшомда,

قَضَيْتُ مِئَةَ مَسَاءٍ — юз кечани ўтказдик,

أَلْفُ لَيْلَةٍ — минг кеча,

فِي أَلْفِ لَيْلَةٍ — минг кечада,

قَضَيْتُ أَلْفَ لَيْلَةٍ — минг кечани ўтказдим.

2. 200 ва 2000 каби яхлит сонлар ҳам шу тахлит ясалади. Фақат бу сонларнинг иккилик шакли олинади. Мас.,

مِئَتَا مَسَاءٍ — 200 оқшом,

فِي مِئَتِي مَسَاءٍ — 200 оқшомда,

أَلْفَا لَيْلَةٍ — 2000 кеча,

فِي أَلْفِي لَيْلَةٍ — 2000 кечада ва ҳ.к.

3. 1000 гача бўлган юзликларда юз сўзига саналмиш от сифатида қаралади, лекин у бирликда келади. Саналмиш от билан эса изофа занжири ҳосил қилинади. Мас.,

ثَلَاثُمِئَةٍ — 300 — ёки ثَلَاثُ مِئَةٍ — 300

أَرْبَعُمِئَةٍ — 400 — ёки أَرْبَعُ مِئَةٍ — 400

خَمْسُمِئَةٍ — 500 — ёки خَمْسُ مِئَةٍ — 500

سِتِّ مِئَةٍ — 600 — ёки سِتُّ مِئَةٍ — 600

ثَلَاثُمِئَةُ طَالِبٍ — 300 та студент

مِنْ ثَلَاثُمِئَةِ طَالِبٍ — 300 студентдан

رَأَيْتُ ثَلَاثُمِئَةَ طَالِبٍ — 300 студентни кўрдим

ва ҳ.к.

4. Юзлик сонлар ичида ўнлик ва бирлик сонлар ҳам аралаш бўлса, аввал юзликлар, сўнг бирлик ва охирида ўнлик хонаси ёзилади. Саналмиш от 11 дан 99 гача қандай тарзда бўлса, бунда ҳам шундай тарзда бўлади. Мас.,

سِتُّمِئَةٍ وَسَبْعَةٌ وَثَمَانُونَ بَيْتًا — 687 та уй

فِي سِتِّمِئَةٍ وَسَبْعِينَ وَثَمَانِينَ بَيْتًا — 687 та уйда

بَيْنَنَا سِتِّمِئَةٍ وَسَبْعَةٌ وَثَمَانُونَ بَيْتًا — 687 та уй қўрдик

تِسْعِمِئَةٍ وَسِتٌّ وَأَرْبَعُونَ عُرْقَةً — 946 та хона

فِي تِسْعِمِئَةٍ وَسِتٍّ وَأَرْبَعِينَ عُرْقَةً — 946 та хонада

رَأَيْنَا تِسْعِمِئَةً وَسِتًّا وَأَرْبَعِينَ عُرْقَةً — 946 та хона кўрдик

5. Яхлит сонлардан кейин 1 ёки 2 сони қўшилса, у қуйидагича бўлади:

خَمْسُمِئَةُ قَلَمٍ وَفَلَمَانٍ — 502 та қалам

أَلْفُ لَيْلَةٍ وَلَيْلَةٍ — 1001 кеча

6. Агар минглар хонаси ўн минггача бўлса, «минг» сўзига саналмиш от сифатида қаралади ва у олдинги рақам билан изофага киришади. Юзлар хонаси юқорида кўрганимиздек ёзилади. Мас.,

خَمْسَةُ آلَافٍ كِتَابٍ — 5000 та китоб

خَمْسَةُ آلَافٍ وَمِئَتَانِ وَخَمْسٌ وَثَلَاثُونَ مَجَلَّةً — 5235 та журнал

7. Агар минглар хонаси юзликлардан иборат бўлса, (мас., 365723), минг сўзига саналмиш от сифатида қаралади ва шу тартибда ёзилади. Мас.,

ثَلَاثُمِئَةُ وَخَمْسَةُ وَسِتُّونَ أَلْفًا وَسَبْعِمِئَةً وَثَلَاثَةً

وَعِشْرُونَ كِتَابًا

8. Миллион ёки миллиард сўзлари иштирок этганида, улар минглардан олдин келади ва уларнинг ёзилиши мингликлар каби бўлади:

سَبْعَةَ مِائَاتَيْنِ وَ سِتِّمِئَةٍ وَ ثَلَاثَةَ وَ ثَمَانِينَ أَلْفًا وَ خَمْسِينَ
وَ ثَمَانِينَ وَ عِشْرُونَ دَفْتَرًا

§ 159. КАСР СОНЛАР

Каср сонлар қуйидагича ҳосил бўлади:

1. Махражи ўн ва ундан оз рақам билан ифодаланган бўлиб, сурати 1 дан иборат бўлган каср сонлар махражидаги сон ўзагидан **فَعْلٌ** ёки **فُعْلٌ** вазнида ҳосил бўлади.

Мас., $1/3$ — **ثُلُثٌ** ёки **ثُلُثٌ** , $1/9$ — **تُسْعٌ** ёки **تُسْعٌ** .

Эслатма. Махражи 6 дан иборат бўлса, каср сон **سُدُسٌ** ёки **سُدُسٌ** шаклида ҳосил бўлади.

2. Махражи 10 ва ундан оз рақам билан ифодаланган бўлиб, сурати 2 дан иборат бўлган каср сонлар махражидаги сон ўзагидан бош келишида **فُعْلَانٌ** , қаратқич ва тушум келишида **فُعْلَيْنِ** вазнида ҳосил бўлади. Мас.,

$2/5$ — **خُمُسَانٌ** (**خُمُسَيْنِ**) , $2/7$ — **سَبْعَانٌ** (**سَبْعَيْنِ**)

3. Юқоридаги каби сонларнинг сурати 3-9 гача бўлса, сурати билан махражи изофа ҳосил қилади. Бунда сурати музоф бўлиб, муаннаса келади, махражи ноаниқ ҳолатда **أَفْعَالٌ** вазнида келади. Мас.,

$5/6$ — **خُمُسَةٌ أُنْثَاءٌ** , $8/9$ — **ثَمَانِيَةٌ أُنْثَاءٌ** .

4. $1/2$ шаклидаги каср сон **نِصْفٌ** — ярим сўзи билан ифодаланади.

5. Сурати ва махражи 10 дан юқори рақам билан ифодаланган бўлса, **جُزْءٌ** сўзи ёрдамида синтактик йўл билан шаклланади. Мас.,

16/19 — **سِتَّةَ عَشَرَ جُزْءًا مِنْ تِسْعَةِ عَشَرَ جُزْءًا** ,

52/97 — **اِثْنَانِ وَ خَمْسُونَ جُزْءًا مِنْ سَبْعِينَ جُزْءًا** .

§ 160. ТАҚСИМ СОН ВА ПРОЦЕНТ

Тақсим сон қуйидагича ҳосил бўлади:

1. Саноқ сонни икки марта такрорлаш билан. Мас.,

وَاحِدٌ وَاحِدٌ (**وَاحِدَةٌ وَاحِدَةٌ**) — битта-биттадан,

اِثْنَانِ اِثْنَانِ (**اِثْنَانِ اِثْنَانِ**) — иккита-иккитадан.

2. **مَفْعَلٌ** ёки **فُعَالٌ** вазнида:

ثَلَاثٌ — учтадан, **مَثَلَتٌ** — учтадан,

رَبَاعٌ — тўрттадан, **سَبَاعٌ** — еттигадан.

Маъно жиҳатидан сонга алоқадор сифатлар қуйидагича ҳосил бўлади:

1. Сон ўзагидан ҳосил қилинган II боб феълининг мажҳул нисбат сифатдоши шаклида. Мас.,

مَثَلْتُ — уч (бурчакли, томонли, элементли ва ҳ.к.).

مُرِعٌ — тўрт (бурчакли, томонли, элементли ва ҳ.к.).

2. **مَفْعَلٌ** ёки **فُعَالٌ** вазнидаги сонлардан **ي** — ёрдамида ҳосил қилинган нисбий сифат шаклида. Мас.,

رَبَاعٌ → **رَبَاعِيٌّ** — тўрт (бурчакли, томонли, қаторли ва ҳ.к.).

خُمَاسٌ → **خُمَاسِيٌّ** — беш (бурчакли, томонли, қаторли ва ҳ.к.).

مِئَتِيٌّ → **مِئَتِيٌّ** — икки (бурчакли, томонли, қаторли ва ҳ.к.).

Араб тилида процент **بِ** ёки **فِي** предлоги билан келувчи **الْمِئَةُ** (**المائةُ**) сўзи ёрдамида ифодаланади Мас.,

تِسْعَةَ عَشَرَ فِي الْمِئَةِ — 19 фоиз,

اِثْنَانِ وَ خَمْسُونَ بِالْمِئَةِ — 52 фоиз ва ҳ.к.

§ 161. ТАРТИБ СОНЛАР

Тартиб сонлар қуйидагича ясалади:

1. Тартиб сонлар мослашган аниқловчи каби тартиби билдириладиган отдан кейин келиб, у билан мослашган аниқловчи каби мослашади.

2. 1 – 10 гача тартиб сонлар саноқ сонларнинг ўзагидан **فَاعِلٌ** (мн. **فَاعِلَةٌ**) вазнида ҳосил бўлади. Фақат “биринчи” сўзи **أَوَّلٌ** (мн. **أُولَى**) ва “олтинчи” сўзи **سَادِسٌ** (мн. **سَادِسَةٌ**) шаклида ҳосил бўлади. Мас.,

بَيْتٌ خَامِسٌ – бешинчи уй,

الْبَيْتُ الْخَامِسُ – бешинчи уй,

فِي الْبَيْتِ الْخَامِسِ – бешинчи уйда,

رَأَيْتُ الْبَيْتَ الْخَامِسَ – бешинчи уйни кўрдим.

عُرْقَةُ سَادِسَةٌ – олтинчи хона,

الْعُرْقَةُ السَّادِسَةُ – олтинчи хона,

فِي الْعُرْقَةِ السَّادِسَةِ – олтинчи хонада,

دَخَلْنَا الْعُرْقَةَ السَّادِسَةَ – олтинчи хонага кирдик.

3. 11 – 19 гача тартиб сонларда аввал бирлик хонаси тартиб сон шаклида, ўнлик хонаси саноқ сон шаклида келади ҳамда булар доим танвинсиз тушум келишигида ишлатилади. Улар тартиби билдириладиган сўз билан жинсда тўғри мослашади. “Биринчи” сўзи ўрнида **حَادٍ** (**الْحَادِي**), мн. **حَادِيَةٌ** (мн. **الْحَادِيَةُ**) сўзи ишлатилади. Мас.,

الدَّرْسُ الْعَادِي عَشَرَ – ўн биринчи дарс,

الْعُرْقَةُ الثَّانِيَةَ عَشَرَ – ўн иккинчи хона,

الْجِلْدُ التَّاسِعَ عَشَرَ – ўн тўққизинчи жилд.

4. 20 ва ундан юқори яхлит сонлар саноқ сонлардан фарқ қилмайди. Фақат улар отдан кейин аниқ ҳолатда келади. Мас.,

الْعُرْقَةُ الْعِشْرُونَ – йигирманчи хона,

فِي الْعُرْقَةِ الْعِشْرِينَ – йигирманчи хонада,

الْمَحْبُوسِ الْمِئَةَ – юзинчи тутқин,

عِنْدَ الْمَحْبُوسِ الْمِئَةَ – юзинчи тутқинда,

الْمِئَةُ الْآلِفُ – мингинчи кеча,

حَتَّى الْمِئَةِ الْآلِفِ – мингинчи кечагача.

5. 21 – 99 гача яхлит бўлмаган тартиб сонларнинг аввал бирлар хонаси тартиби билдириладиган сўз билан жинсда мослашган ҳолда, **وَ** боғловчисидан кейин ўнлар хонаси (ҳар иккови ҳам тартиб сон шаклида) келади ва улар от билан келишиқда мослашади. Мас.,

الدَّرْسُ الثَّلَاثُونَ وَالثَّلَاثُونَ – ўттиз учинчи дарс,

فِي الدَّرْسِ الثَّلَاثِ وَالثَّلَاثِينَ – ўттиз учинчи дарсда,

الصفحة السادسة والثمانون – саксон олтинчи бет,

فِي الصفحة السادسة والثمانين – саксон олтинчи бетда.

6. 100 дан юқори тартиб сонларда ҳам шу услуб сақланади ва бунда юзлик хона олдин келади. Мас.,

الصفحة الثلاثمائة والسابعة والثمانون – уч юз саксон еттинчи бет,

فِي الصفحة الثلاثمائة والسابعة والثمانين – уч юз саксон еттинчи бетда,

الْعُرْقَةُ الْمِئَتَانِ وَالتَّاسِعَةُ وَالأربعون – икки юз қирқ тўққизинчи хона,

إلى الْعُرْقَةِ الْمِئَتَيْنِ وَالتَّاسِعَةِ وَالأربعين – икки юз қирқ тўққизинчи хонага.

Баъзан юзлар ва минглар хонаси бирлар ва ўнликлардан орқага ўтиши ҳам мумкин. Бунда **بَعْدَ** предлоги қўйилади. Мас.,

الْمِئَةُ الرَّابِعَةُ وَالسَّبْعُونَ بَعْدَ الثَّلَاثِينَ – уч юз етмиш тўртинчи кеча.

§ 162. ВАҚТ, ОЙ, КУН ВА ЙИЛНИ ИФОДАЛАШ

Вақтни ифодалаш қуйидагича бўлади:

1. Соат бўйича вақтни ифодалаш учун тартиб сон ишлатилади:

السَّاعَةُ الْخَامِسَةُ – соат 5, فِي السَّاعَةِ الثَّانِيَةِ عَشْرَةَ – соат 12 да.

2. 1 сони ўрнида тартиб сон эмас, саноқ сон **وَاحِدَةٌ** ишлатилади: **السَّاعَةُ الْوَاحِدَةُ لَيْلًا** – тунги соат 1.

3. Бақтни ифодалашда фақат 12 гача бўлган рақамлар ишлатилади. Шунинг учун сонлардан кейин **صَبَاحًا** – эрталаб, **نَهَارًا** – кундузи, **مَسَاءً** – оқшом, **لَيْلًا** – тун каби сўзлар қўшиб қўйилади. Мас.,

السَّاعَةُ الْخَامِسَةُ صَبَاحًا – соат эрталабки 5,

فِي السَّاعَةِ السَّادِسَةِ مَسَاءً – соат 18 да.

حَتَّى السَّاعَةِ الثَّانِيَةِ نَهَارًا – соат 14 гача.

4. “Роппа-роса” сўзи қуйидагича ишлатилади:

الآن السَّاعَةُ الثَّانِيَةُ عَشْرَةَ تَمَامًا – Ҳозир соат роппа-роса 12.

فِي السَّاعَةِ الثَّامِنَةِ بِالصَّبْحِ مَسَاءً – Соат роппа-роса 20 да.

5. 30 минутгача бўлган вақт тартиб сондаги соатга **وَ** боғловчиси ёрдамида саноқ сон билан ифодаланган минутни қўшиш билан ҳосил қилинади. Мас.,

السَّاعَةُ الثَّالِثَةُ وَخَمْسُ دَقَائِقَ – Соат 3 дан 5 минут ўтди.

السَّاعَةُ الْوَاحِدَةُ وَثَلَاثُ عَشْرَةَ دَقِيقَةً – Соат 1 дан 13 минут ўтди.

السَّاعَةُ الرَّابِعَةُ وَالرَّبِيعُ – Соат 4 дан 15 минут ўтди.

السَّاعَةُ الْعَاشِرَةُ وَالثَّلَاثُ لَيْلًا – Соат 22 дан 20 минут ўтди.

6. “Ярим” сўзи **(نِصْفٌ)** ҳам **وَ** боғловчиси ёрдамида ясалади. Мас.,

السَّاعَةُ الْحَادِيَةُ عَشْرَةَ وَالنِّصْفَ – соат 11 ярим.

7. 30 минутдан ортиқ бўлган вақт кейинги соатни тартиб сон билан ифодалангандан кейин **إِلَّا** юкламаси воситасида кейинги соатга етмаган минутни саноқ сонда келтириш йўли билан ифодаланади ва бу саноқ сон тушум келишигида келади. Мас.,

السَّاعَةُ الثَّالِثَةُ إِلَّا سِتُّ دَقَائِقَ – Соат 2 дан 54 минут ўтди.

فِي السَّاعَةِ الْوَاحِدَةِ إِلَّا رُبْعًا – Соат 12 дан 45 минут ўтганда.

8. Баъзан 30 минутдан ошган вақт кичкина рақамни ташкил этса, қуйидагича шаклланиши ҳам мумкин:

السَّاعَةُ الرَّابِعَةُ وَالنِّصْفُ وَارْبَعُ دَقَائِقَ – Соат 4 дан 34 минут ўтди.

Кунни ифодалаш учун ҳам тартиб сон ишлатилади. Мас.,

الْيَوْمُ الْعَاشِرُ مِنْ شَهْرِ حَزْرِيَّانَ – 10 июнь,

الْيَوْمُ الْخَامِسُ وَالْعِشْرُونَ مِنْ شَهْرِ أَيْلُولَ – 25 сентябрь.

Баъзан **شَهْرٌ** сўзи тушиб қолиши ҳам мумкин. Мас.,

الْيَوْمُ الْعَاشِرُ مِنْ رَجَبٍ – ражаб ойининг 20-чиси.

Баъзан эса **مِنْ** предлоги ишлатилмаслиги мумкин. Бунда тартиб сон билан ой номи изофа ҳосил қилади. Мас.,

سَادِسُ إِبْرَيْلَ – 6 апрель.

Йилни ифодалашда тартиб сон ҳам ишлатилиши мумкин. Мас.,

فِي السَّنَةِ الْأَلْفِ وَالْمِائَةِ وَالثَّمَانِيَةِ وَالثَّانِيَةِ وَالتَّاسِعِينَ – 1992 йилда,

فِي السَّنَةِ الثَّانِيَةِ وَالْثَّمَانِينَ بَعْدَ الْأَلْفِ وَالْثَّمَانِيَةِ – 1882 йилда.

§ 162. ВАҚТ, ОЙ, КУН ВА ЙИЛНИ ИФОДАЛАШ

Вақтни ифодалаш қуйидагича бўлади:

1. Соат бўйича вақтни ифодалаш учун тартиб сон ишлатилади:

السَّاعَةُ الْخَامِسَةُ – соат 5, فِي السَّاعَةِ الثَّانِيَةِ عَشْرَةَ – соат 12 да.

2. 1 сони ўрнида тартиб сон эмас, саноқ сон **وَاحِدَةً** ишлатилади: السَّاعَةُ الْوَاحِدَةُ لَيْلًا – тунги соат 1.

3. Вақтни ифодалашда фақат 12 гача бўлган рақамлар ишлатилади. Шунинг учун сонлардан кейин **صَبَاحًا** – эрталаб, **نَهَارًا** – кундузи, **مَسَاءً** – оқшом, **لَيْلًا** – тун каби сўзлар қўшиб қўйилади. Мас.,

السَّاعَةُ الْخَامِسَةُ صَبَاحًا – соат эрталабки 5,

فِي السَّاعَةِ السَّادِسَةِ مَسَاءً – соат 18 да.

حَتَّى السَّاعَةِ الثَّانِيَةِ نَهَارًا – соат 14 гача.

4. “Роппа-роса” сўзи қуйидагича ишлатилади:

الآن السَّاعَةُ الثَّانِيَةُ عَشْرَةَ تَمَامًا – Ҳозир соат роппа-роса 12.

فِي السَّاعَةِ الثَّامِنَةِ بِالصَّبْطِ مَسَاءً – Соат роппа-роса 20 да.

5. 30 минутгача бўлган вақт тартиб сондаги соатга **وَ** боғловчиси ёрдамида саноқ сон билан ифодаланган минутни қўшиш билан ҳосил қилинади. Мас.,

السَّاعَةُ الثَّلَاثَةُ وَخَمْسُ دَقَائِقَ – Соат 3 дан 5 минут ўтди.

السَّاعَةُ الْوَاحِدَةُ وَثَلَاثُ عَشْرَةَ دَقِيقَةً – Соат 1 дан 13 минут ўтди.

السَّاعَةُ الرَّابِعَةُ وَالرَّبِيعَ – Соат 4 дан 15 минут ўтди.

السَّاعَةُ الْعَاشِرَةُ وَالثَّلَاثُ لَيْلًا – Соат 22 дан 20 минут ўтди.

6. “Ярим” сўзи (**نِصْفٌ**) ҳам **وَ** боғловчиси ёрдамида ясалади. Мас.,

السَّاعَةُ الْحَادِيَةَ عَشْرَةَ وَالنِّصْفَ – соат 11 ярим.

7. 30 минутдан ортиқ бўлган вақт кейинги соатни тартиб сон билан ифодалангандан кейин **إِلَّا** юкламаси воситасида кейинги соатга етмаган минутни саноқ сонда келтириш йўли билан ифодаланади ва бу саноқ сон тушум келишигида келади. Мас.,

السَّاعَةُ الثَّلَاثَةُ إِلَّا سِتُّ دَقَائِقَ – Соат 2 дан 54 минут ўтди.

فِي السَّاعَةِ الْوَاحِدَةِ إِلَّا رُبْعًا – Соат 12 дан 45 минут ўтганда.

8. Баъзан 30 минутдан ошган вақт кичкина рақамни ташкил этса, қуйидагича шаклланиши ҳам мумкин:

السَّاعَةُ الرَّابِعَةُ وَالنِّصْفُ وَارْبَعُ دَقَائِقَ – Соат 4 дан 34 минут ўтди.

Кунни ифодалаш учун ҳам тартиб сон ишлатилади. Мас.,

الْيَوْمُ الْعَاشِرُ مِنْ شَهْرِ حَزْرِيَّانَ – 10 июнь,

الْيَوْمُ الْخَامِسُ وَالْعِشْرُونَ مِنْ شَهْرِ أَيْلُولَ – 25 сентябрь.

Баъзан **شَهْرٌ** сўзи тушиб қолиши ҳам мумкин. Мас.,

الْيَوْمُ الْعَاشِرُ مِنْ رَجَبٍ – ражаб ойининг 20-чиси.

Баъзан эса **مِنْ** предлоги ишлатилмаслиги мумкин. Бунда тартиб сон билан ой номи изофа ҳосил қилади. Мас.,

سَادِسُ إِبْرَيْلَ – 6 апрель.

Йилни ифодалашда тартиб сон ҳам ишлатилиши мумкин. Мас.,

فِي السَّنَةِ الْأَلْفِ وَالْمِئَةِ وَالثَّمَانِيَةِ وَالثَّانِيَةِ وَالشَّعْبِيَّةِ – 1992 йилда,

فِي السَّنَةِ الثَّانِيَةِ وَالْثَّمَانِينَ بَعْدَ الْأَلْفِ وَالْثَّمَانِيَةِ – 1882 йилда.

Ҳозирги араб тилида йилни ифодалаш учун саноқ сон ишлатилмоқда ва у “йил — *سَنَةٌ*, *عَامٌ*” сўзи билан изофа ҳосил этади. Бунда “йил” сўзи музоф, саноқ сон музоф илайҳи бўлиб келади. Лекин шунга қарамай, соннинг ўнлар хонаси “йил” сўзи билан саналмиш от билан қандай мослашса, шундай мослашади. Мас.,

1654 йил, *سَنَةٌ أَلْفٌ وَسِتْمِئَةٌ وَأَرْبَعٌ وَخَمْسِينَ*

1654 йилда, *عَامٌ أَلْفٌ وَسِتْمِئَةٌ وَأَرْبَعَةٌ وَخَمْسِينَ*

1582 йилда, *سَنَةٌ أَلْفٌ وَخَمْسِمِئَةٌ وَائْتَيْنِ وَثَمَانِينَ*

1582 йилда, *عَامٌ أَلْفٌ وَخَمْسِمِئَةٌ وَائْتَيْنِ وَثَمَانِينَ*

§ 163. ИСТИСНОЛИКНИНГ ИФОДАЛАНИШИ

“Истиснолик” термини ўзбек тили грамматикасида ишлатилмайди, чунки у алоҳида грамматик категория ҳисобланмайди.

Истисноликни конкрет тасаввур қилиш учун “Сендин ўзга кимни дерман, ёри жононим — ўзинг”, “Боғимизда гилосдан бошқа ҳамма мевалар мавжуд” мисолларини келтириш kifой. Бу мисоллардаги “сендин ўзга”, “гилосдан бошқа” иборалари истисноликни билдиради.

Араб тилида истисноликни ифодалаш учун истисно қилинаётган сўздан олдин қуйидаги юкламалар қўйилади:

غَيْرٌ، سِوَى، عَدَا، خَلَا، حَاشَا، إِلَّا

Булар ичида энг кўп ишлатиладигани *إِلَّا* юкламасидир. Унинг қуйидаги морфологик хусусиятлари мавжуд:

1. Истиснолик иштирок этган гап бўлишли (тасдиқ) гап бўлса, *إِلَّا* юкламасидан кейинги сўз тушум келишигида келади. Мас.,

وَصَلَ الْجَمِيعُ إِلَّا سَلِيمًا — Салимдан бошқа ҳамма келди.

رَأَيْتُ الْأَقْلَامَ عِنْدَ جَمِيعِ الطَّلَابِ إِلَّا مَحْمُودًا

— Маҳмуддан бошқа барча студентларда қалам кўрдим.

2. Агар гап бўлишсиз маънодаги (инкор) гап бўлса,

إِلَّا дан кейинги сўз қайси сўздан истисно қилинаётган бўлса, ўша сўзнинг келишигини қабул қилади. Мас.,

لَمْ يُسَافِرِ الضُّيُوفُ إِلَّا كَرِيمٌ — Каримдан бошқа меҳмонлар сафарга жунамадилар (*الضُّيُوفُ* — бош келишикда),

مَا رَأَيْتُ الْفَلَاحِينَ إِلَّا مَعْمُودًا — Маҳмуддан бошқа деҳқонларни кўрмадим. (*الْفَلَاحِينَ* — тушум келишигида),

لَمْ أَسَلَمْ عَلَى أَحَدٍ إِلَّا سَلِيمًا — Салимдан бошқа ҳеч кимга салом бермадим. (*عَلَى أَحَدٍ* — қаратқич келишигида).

3. Агар бўлишсиз (инкор) маънодаги гапда истиснолик мавжуд бўлса-ю, қайси сўздан истисно қилинаётганлиги мавжуд бўлмаса, *إِلَّا* дан кейинги истисно шу *إِلَّا* юкламаси бўлмаганида қайси келишикда бўлса, ўша келишикда ишлатилади ва бундай гап бўлишсиз шаклда эмас, балки “фақат” сўзи ёрдамида бўлишли (тасдиқ) гап шаклида таржима қилинади. Мас.,

مَا ذَهَبَ إِلَّا حَسَنٌ — Фақат Ҳасан кетди (Ҳасандан бошқаси кетмади),

لَمْ أَرَ إِلَّا زَيْدًا — Фақат Зайдни кўрдим (Зайддан бошқасини кўрмадим).

4. *عَدَا، خَلَا، حَاشَا* юкламаларидан кейинги истисно сўз қаратқич келишигида ҳам, тушум келишигида ҳам ишлатилиши мумкин:

أَسْتَيْقِظُ كُلَّمُ حَاشَا زَيْدًا — Зайддан бошқа ҳаммалари уйғонишди,

أَسْتَيْقِظُ كُلَّمُ حَاشَا زَيْدًا — Зайддан бошқа ҳаммалари уйғонишди.

Агар *عَدَا، خَلَا* юкламалари олдидан *مَا* юкламаси келса, бу юкламаларнинг мазмуни ўзгармайди, лекин булардан кейинги истисно фақат тушум келишигида келади. Мас.,

مَا عَدَا مُحَمَّدًا - Маҳмуддан бошқа,

مَا خَلَا زَيْنَبَ - Зайнабдан бошқа.

5. سَوَى غَيْرٌ сўзларидан кейинги сўз қаратқич келишигида келади, чунки бу сўзлар ўзларидан кейинги истисно билан изофа ҳосил қилади (غَيْرٌ сўзининг ишлатилишига юқорида тўхталинган — §39). Мас.,

حَضَرَ الدَّرْسَ جَمِيعَ الطَّلَبَةِ غَيْرَ كَرِيمٍ -

Каримдан бошқа барча талабалар дарсда ҳозир бўлишди.

لَمْ يَشَارِكْ فِي الْمَسَابَقَةِ سِوَى مُحَمَّدٍ

— Конкурсда Муҳаммаддан бошқаси иштирок этмади.

§ 164. МАВҲУМ ОТЛАР

Иш-ҳаракат, сифат ёки ҳолат ҳақидаги мавҳум тушунчаларни ифодаловчи отлар мавҳум (абстракт) отлар дейилади. Мавҳум отлар араб тилида қуйидаги тур сўзлар охирига يَهُ — қўшимчасини қўшиш билан ҳосил қилинади:

1. Отларга. Мас., إِنْسَانٌ — инсон → إِنْسَانِيَةٌ — инсоният, أَبَدٌ — абад → أَبَدِيَّةٌ — абадият.

2. Масдарга. Мас., اِشْتَرَاكَ — қатнашиш → اِشْتِرَاكِيَّةٌ — социализм.

3. Сифатдошга. Мас.,

مَسْتَوِلٌ — жавобгар → مَسْتَوِيلِيَّةٌ — жавобгарлик,

قَابِلٌ — иқтидорли → قَابِلِيَّةٌ — қобилият.

4. Сифатга. Мас., اَعْلَبُ — энг кўп → اَعْلَابِيَّةٌ — кўпчилик,

حُرٌّ — эркин → حُرِّيَّةٌ — эркинлик.

5. Олмошга. Мас., كَيْفٌ — қандай → كَيْفِيَّةٌ — кайфият, هُوَ — у

→ هُوِيَّةٌ — шахсият.

§ 165. КИЧРАЙТМА ОТЛАР

Ўзбек тилида -ча, -чоқ, -чак аффикслари ёрдамида кичрайтма отлар ҳосил бўлганидек, араб тилида ҳам кичрайтма отларнинг айрим ҳосил бўлиш вазнлари мавжуд:

1. Уч ундош ўзақли сўзлардан فَعِيلٌ вазнида ҳосил бўлади. Мас.,

كَلْبٌ → كَلْبِيٌّ — кучук,

رَجُلٌ → رَجُلِيٌّ — кичкина одам.

2. Иккинчи бўғинида чўзиқ унли мавжуд бўлган отлардан فَعِيلٌ вазнида ҳосил бўлади. Мас.,

غَلَامٌ → غَلَامِيٌّ — кичкина хизматкор,

جَمِيلٌ → جَمِيلِيٌّ — чиройли (кичкина).

3. Биринчи бўғинида чўзиқ унли мавжуд бўлган сўзлардан فَوَيْعِلٌ вазнида ҳосил бўлади. Мас.,

قَارِسٌ → قَوَيْسِيٌّ — кичик чавандоз,

كَوَيْتَبٌ → كَوَيْتَبِيٌّ — кичик котиб,

خُوَيْدِمٌ → خُوَيْدِمِيٌّ — кичик хизматкор.

4. Нотўғри ўзақли сўзлардан ҳам шу нотўғриликнинг хусусиятига мос ўзгаришга учраган ҳолда ҳосил бўлади. Мас.,

اَبُوْ اَبِيْ (аслида اَبُوْ اَبِيْ) — эшикча, اَبٌ → اَبِيٌّ — дадажон,

سُمَىْ → اَسْمَىْ (аслида بَنِيْ) — ўғилча, بَنِيٌّ → اَبْنٌ —

қизча, بَنْتٌ → بَنِيَّةٌ (аслида سَمِيَّةٌ) — исмча,

5. Тўрт ҳарфдан иборат бўлган отлардан иккинчи

ундош товушдан кейин “-ай” қўшимчасини қўшиш билан ҳосил қилинади. Мас.,

مَسْجِدٌ -> مَسْجِدًا - масжидча, عَقْرَبٌ -> عَقْرِبًا - чаёнча.

6. Агар сўзнинг охиридан иккинчи бўғинда “ā, ū, ī” чўзиқ унлиларидан бири мавжуд бўлса, булар чўзиқ “й”га ўзгариб кетади. Мас.,

عَصْفُورٌ -> عَصْفِيرٌ - чумчуқча, مِفْتَاحٌ -> مَفْتِيحٌ - калитча.

7. Беш ундош ўзакли сўзлардан кичрайтма сўз ҳосил қилинганида, охириги ўзак ундош тушиб қолади. Мас.,

عَنْدَلِيبٌ -> عَنْدَلِيبٌ - булбулча, سَفْرَجَلٌ -> سَفْرَجٌ - беҳича.

8. Муаннас сўзлардан ясалган кичрайтма отларда ҳам муаннаслик белгиси тушиб қолмайди. Мас.,

قَلْعَاءٌ -> قَلْبَعَاءٌ - қалъача, هَرِيرَةٌ -> هَرِيرَةٌ - мушукча, حَمِيرَاءٌ -> حَمِيرَاءٌ - қизил (кичкина).

9. “ё - та марбута” ҳарфисиз ҳосил бўлган муаннас отлардан кичрайтма отлар ҳосил қилинганида, охирида ё ҳарфи қўшиб қўйилади:

شَمْسَةٌ -> شَمْسَةٌ - қуёшча, أَرْضٌ -> أَرْضَةٌ - кичик ер.

10. ان - қўшимчаси билан тугаган от ва сифатлардан кичрайтма отлар ҳосил қилинганида ҳам ان-қўшимчаси сақланиб қолади:

سَلْمَانَ -> سَلْمَانٌ - Сулаймон ёки кичик Салмон,

كَسْلَانَ -> كَسْلَانٌ - дангасача,

سَكْرَانَ -> سَكْرَانٌ - кичкина маст (одам).

11. Кичрайтма от шакллари айрим предлогларда ҳам қўлланилади ва шу предлоглардаги маънонинг оз ёки кисқа эканлигига ишора қилади. Мас.,

قَبْلَ -> قَبْلًا - бир оз олдин,

فَوْقَ -> فَوْقًا - бир оз устида,

بَعْدَ -> بَعْدًا - бироз кейин.

§166. ДОНА ОТЛАР

Дона отлар бир хил предметлар ичидан бир донасини билдиради ва у от охирига “ё-та марбута” ҳарфини қўшиш билан ҳосил қилинади. Мас.,

جَزْرٌ - (умуман) сабзи -> جَزْرَةٌ - (бир дона) сабзи,

بَصَلٌ - (умуман) пиёз -> بَصَلَةٌ - (бир бош) пиёз,

تِبْنٌ - (умуман) сомон -> تِبْنَةٌ - сомоннинг бир чўпи.

Булардан ташқари у ёки бу предмет жуда кўп учрайдиган, ҳосил бўладиган, тўпланадиган ўринни билдирувчи отлар ҳам бўлиб, у араб тилида **أَسْمُ الْكَثْرَةِ** дейилади ва у **مَنْعَلَةٌ** вазнида ҳосил бўлади:

بَطِيخٌ - тарвуз -> مَبْطِخَةٌ - тарвуз экилган полиз,

لَبَنٌ - сут -> مَلْبَنَةٌ - сут комбинати,

أَسَدٌ - йўлбарс -> مَأَسِدَةٌ - йўлбарс кўп учрайдиган ўрмон.

§ 167. КИШИ НОМЛАРИ

Кишиларга қўйиладиган номлар содда (арабча - **غَيْرُ مُرَكَّبٍ**) ва мураккаб (арабча - **مُرَكَّبٌ**) бўлиши мумкин.

Содда номлар биргина сўздан иборат бўлади. Мас.,

كريم - Карим, سليم - Салим.

Мураккаб номлар икки ва ундан ортиқ сўздан иборат бўлиб, қуйидаги шаклларда бўлади:

1. Изофа шаклидаги номлар. Мас.,

عبد الله - Абдуллоҳ, سيف الدين - Сайфиддин,

امرؤ القيس - Имрау-лқайс, عبد مناف - Абдуманноф.

2. Икки сўзнинг изофа бўлмаган бирикувидан ҳосил бўлган номлар. Мас.,

حضر موت - Ҳадрамавт, بعل بك - Баалбак.

3. Гап шаклидаги номлар. Мас.,

تابط شرا - Тааббата шарран (жоҳилият шоирининг

исми. Луғавий маъноси — у ёвузликни қўлтиғига қистирди).

Араб халқида ўтмишда номлар қуйидаги элементлардан иборат бўлган:

1. Туғилганда қўйилган ном (арабча — علم). Мас.,

الحسن - Ал-Ҳасан, سليمان - Сулаймон,

زيد - Зайд, طلحة - Талҳа.

2. Ота ёки ўғил номи билан боғлиқ ҳолда ишлатиладиган ном (арабча — كنية). Мас.,

أبو الحسن - АбулҲасан, أبو عبد الله - Абу Абдуллоҳ,

أبو علي - Абу Али, ابن بطوطة - Ибн Баттута.

3. Туғилган қабиласи, шаҳри ёки яшаган ватани номи билан боғлиқ ном (арабча — نسبة) Мас.,

الترمذي - Аттирмизий, البخاري - Албухорий,

الرازي - Аррозий.

4. У ёки бу нарсага ўхшатиш, касби, ҳунари, қобилияти, таланти билан боғлиқ ном (арабча — لقب) Мас.,

ملك الكلام - Маликулкалом (сўз подшоҳи),

شرف الدين و الدولة - Шарафуддин ва давлат (Дин ва давлат фаҳри).

Бу элементлар ўтмишда биргаликда бир бутунни ташкил этган ва уларнинг тартиби қуйидагича бўлган: аввал лақаб, сўнг “абу” сўзи билан бошланадиган куня, ундан кейин туғилганда қўйилган ном — алам, сўнг “ибн” сўзи билан бошланадиган куня, ундан кейин нисба ва охирида қолган лақаблар. Мас.,

أبو إسحاق إبراهيم بن محمد الفارسي الإصطخري

— Бу ном ўзбекчада қуйидагича талқин қилинади: Исоқнинг отаси Муҳаммаднинг ўғли Иброҳим Ал-Фарисий Ал-Истахрий.

عز الدين أبو الحسين علي الشيباني المعروف بابن الأثير

— Дин қуввати Ҳусайннинг отаси Ибну-л-Асир номи билан танилган Али аш-Шайбоний.

Агар абн сўзи туғилганда қўйилган ном билан отасининг исми ўртасида турганида, бу сўздаги ! ёзилмайди ва туғилганда қўйилган ном охиридаги танвин тушиб қолади. Мас.,

محمد بن زيد - Муҳаммад ибн Зайд,

إلى محمد بن زيد - Муҳаммад ибн Зайдга,

رأيت محمد بن زيد - Муҳаммад ибн Зайдни кўрдим.

§ 168. ИККИ ТОМОНЛАМА МОСЛАШУВЧИ АНИҚЛОВЧИ

Сифат ва сифатдошдан ясалган мослашган аниқловчи аниқланмиш билан тўрт жиҳатда мослашиши маълум. Мас.,

بَلَدٌ جَمِيلٌ، الْمَدِينَةُ الْجَمِيلَةُ

ва ҳ.к.

Бундан ташқари араб тилида яна шундай мослашган аниқловчилар ҳам мавжудки, улар ҳам ўзидан олдинги, ҳам кейинги сўз билан мослашади. Мас.,
لِي صَدِيقٍ جَمِيلَةٍ عَيْنُهُ

– Менинг кўзи чиройли дўстим бор.

Бундай ибораларда аниқловчи ҳар доим бирликда келади. Аслида бу аниқловчи (جَمِيلَةٌ) ўзидан кейинги сўзни аниқлаб келади, яъни бу аниқловчининг аниқланмиши عَيْنٌ дир. Бу аниқланмиш билан аниқловчи биргаликда олдинги (صَدِيقٌ) сўзни аниқлаб келади. Морфологик жиҳатдан эса, аниқловчи жинсда ўзидан кейинги сўз билан, ҳолат ва келишикда эса ўзидан олдинги сўз билан мослашади. Бу иборанинг охириги компоненти (عَيْنُهُ) доим бош келишикда келади. Мас.,

عِنْدَ الصَّدِيقِ الْجَمِيلَةِ عَيْنُهُ كِتَابٌ

Кўзи чиройли ўртоқнинг китоби бор.

عِنْدَ الصَّدِيقِ الْحَسَنِ وَجْهَهُ قَلَمٌ

Юзи чиройли дўстнинг қалами бор.

لِي صَدِيقٍ حَسَنٍ وَجْهَهُ

Менинг юзи чиройли дўстим бор.

§ 169. ТААЖЖУБНИНГ ИФОДАЛАНИШИ

Араб тилида таажжуб ёки ҳайратни ифодаловчи маълум феъл шакллари мавжуд бўлиб, улар أفعالٌ التَّعَجُّبِ де-йилади. Бу феъллар икки шаклда ишлатилади:

1. مَا юкласи ва IV боб феъли ўтган замонининг III шахс бирлик музаккар шаклида – مَا أَفْعَلٌ .Мас.,

جَمِيلٌ – чиройли → مَا أَجَمَلٌ – Қандай чиройли!

طَيِّبٌ – яхши → مَا أَطَيَّبٌ – Қандай яхши!

خُنُوقٌ – хунук → مَا أَبْغَضَ – Қандай хунук!

Ҳайрат ва таажжуб объекти бўлган предмет тушум келишигида келади. Бунда юқоридаги феъллар от билан жинсда ва сонда мослашмайди:

مَا أَحْسَنَ الطِّفْلَ – Қандай яхши бола!

مَا أَسْعَدَ الرَّجُلَ – Қандай бахтли одам!

مَا أَسْعَدَ الْمَرْأَةَ – Қандай бахтли аёл!

2. Ҳайратланиш феъли IV бобнинг II шахс музаккар бирликдаги буйруқ майлида келиб, ҳайратланиш объекти билан қаратқич келишигида келади. Мас.,

أَحْسِنِ بِالطِّفْلِ – Қандай яхши бола!

أَسْعِدِ بِالْمَرْأَةِ – Қандай бахтли аёл!

Ҳар икки форма бир хил маънони ифодалайди. Шунинг ҳам айтиш керакки, иккинчи форма ҳозирги араб адабий тилида кам қўлланилади.

3. Агар ҳайратланиш объекти предмет бўлмай, ҳаракат номи бўлса, у مَا أَنْ юкласидан кейин истак майлида келган феъл воситасида ҳам шаклланиши мумкин. Мас.,

مَا أَحْسَنَ بِالرَّجُلِ أَنْ يَصْدُقَ وَمَا أَقْبَحَ بِهِ أَنْ يَكْذِبَ

— Инсоннинг рост гапиргани қандай яхши ва унинг алдагани қандай ёмон!

4. Агар ҳайратланиш ўтган ёки келаси замонга тегишли бўлса, таажжуб феълидан олдин **كَانَ** феъли ўтган ёки келаси замонда қўйилади. Мас.,

مَا كَانَ أَسْعَدَ زَيْدًا — Зайд қандай бахтли эди!

مَا يَكُونُ أَسْعَدَ زَيْدًا — Зайд қандай бахтли бўлади!

5. Таажжуб баъзан **بِ** ва **لِ** юкламалари билан келган ҳайратланиш объекти ёки қўшилиб келувчи олмош билан ифодаланиши мумкин:

يَا لَهُ رَجُلًا يَا لَهُ مِنْ رَجُلٍ — Бу қандай одам!

يَا لَكَ — Сен қанақасан ўзи!

§ 170. ҚАСАМНИНГ ИФОДАЛАНИШИ

Қасам от олдига **بِ** ва **لِ** ёки **لِ** юкламаларидан бирини келтириш билан ифодаланади. Бу юкламалардан кейинги от қаратқич келишигида келади. Мас., **تَاللَّهِ، بِاللَّهِ، وَآللهِ** — худо ҳақи!

Буларнинг ичида энг кўп ишлатиладигани **وَاللَّهِ** дир.

Умуман, бу юкламаларни ишлатишда қуйидаги ўзига хослик бор:

1. **بِ** — юкламаси ишлатилганида ундан олдин **أَقْسَمَ** — қасам ичмоқ феъли ҳам иштирок этиши мумкин. Мас.,

أَقْسَمُ بِكَ — Сенинг ҳақинг билан қасам ичаман.

أَقْسَمُ بِرَأْسِكَ — Бошинг ҳақи қасам ичаман.

2. **وَاللَّهِ** — Худо ҳақи қасам ичаман, **وَالْحَبِيبِ أَبِيكَ** — Отаннинг соқоли ҳақи қасам ичаман.

و юкламаси бирикма олмошлар билан ишлатилмайди.

3. **لِ** юкламаси. Бу юклама фақат тангри номига қўшибгина ишлатилади. Мас., **تَاللَّهِ** — худо ҳақи қасам ичаман. **تَرَبُّبِ الْكَعْبَةِ** — Каъба тангриси ҳақи қасам ичаман.

Бу юкламалардан ташқари баъзан **لِ** юкламаси ҳам ишлатилиши мумкин. Мас., **لِعُمْرِكَ** — Сенинг ҳаётинг ҳақи қасам ичаман.

Шу билан бир қаторда у ёки бу масалада қасам ичиб ваъда бериш, илтимос қилиш усуллари мавжуд. Мас.,

أَنْشَدْتَكَ اللَّهُ — Аллоҳдан сенинг учун сўрайман...

فَدَيْتَكَ بِنَفْسِي — Жонимни сенга фидо қилай...

§ 171. ФЕЪЛЛАР БИЛАН БОҒЛИҚ БЎЛГАН ТУШУМ КЕЛИШИГИ

Келишиклар ичида араб тилида энг кўп қўлланиладигани тушум келишигидир. Чунки у гапда жуда кўп грамматик муносабатларни билдиради.

Кўпинча гапда воситасиз, айрим ҳолларда воситали ҳам, тўлдирувчи тушум келишигида келиши маълум. Мас.,

شَرِبْتُ الشَّايَ — Мен чой ичдим, رَكِبْتُ السَّفِينَةَ — Мен кемага ўтирдим.

Бу гапларда тушум келишиги гапда иштирок этаётган феълнинг характери билан боғлиқ: 1 — феъл ўтимли бўлгани учун тушум келишигидаги воситасиз тўлдирувчини

талаб қилади; 2 — феъл эса ўтимсиз бўлса ҳам, иш-ҳаракат ўтувчи объектни тушум келишигида бошқарувчи феълдир.

Араб тилида яна шундай феъллар мавжудки, улар икки ва ундан ортиқ сўзни тушум келишигида бошқарадилар:

1. “Билиш”, “ўйлаш”, “гумон қилиш” маъноларидаги **زَعَمَ** — ўйламоқ, гумон қилмоқ, **وَجَدَ** — топмоқ, билмоқ, **حَسَبَ** — ҳисобламоқ, **عَدَّ** — санамоқ, **عَلِمَ** — билмоқ, **رَأَى** — кўрмоқ ва шу каби, шунингдек, II ва IV бобдаги ўта ўтимли феъллар ўзидан кейин иккита сўзни тушум келишигида бошқаради. Шуларнинг бири воситасиз тўлдирувчи бўлса, иккинчиси воситали тўлдирувчи ёки бошқа гап бўлақларидир. Мас.,

طَنَنْتُ الطَّالِبَ عَاقِلًا — Студентни ақлли гумон қилдим,

أَرَى زَيْنَبَ مُجْتَهِدَةً — Зайнабни тиришқоқ кўряпман.

2. Яна шундай феъллар мавжудки, улар ўзидан кейин иккита сўзни тушум келишигида бошқаради: уларнинг биринчиси воситали тўлдирувчи, иккинчиси воситасиз тўлдирувчи бўлади. Мас.,

أَعْطَى مُحَمَّدًا كِتَابًا — Муҳаммадга китоб беринг (мз),

عَلَّمَ ابْنَكَ الْقُرْآنَ — Ўғлингизга Қуръонни ўргатинг (мз),

أَتَخَذُونَ الْأَصْنَامَ آلِهَةً қиласизларми?

3. Араб тилида “хабардор қилиш”, “билдириш”, “хабар бериш” маъноларида айрим феъллар ҳам мавжудки, улар ўзидан кейин учта отни тушум келишигида бошқаради. Мас.,

أَعْلَمْتَ الْأُمَّ كَرِيمًا الْعِلْمَ نَافِعًا — Она Каримга илмни фойдали эканлигини билдирди.

§ 172. БИРГАЛИКНИ ИФОДАЛОВЧИ ТУШУМ КЕЛИШИГИ

Араб тилида иш-ҳаракатнинг биргаликда бажарилишини билдириш учун ишлатиладиган грамматик категория мавжуд бўлиб, уни биргалик тўлдирувчиси деб аташ мумкин. Бу тўлдирувчи **وَ** боғловчисидан кейин тушум келишигида келади. Мас.,

سَارَ الْعَمَاءُ وَ النَّبِيلَ — Ишчилар Нил бўйлаб кетдилар.

وَمَا أَنَا ذَاهِبٌ لِأَتَنَاوَلَّ وَ سَلِيمًا الْعِشَاءَ — Мана мен Салим билан кечки овқатга кетяпман.

§ 173. МАҚТОВ ВА ТАҲҚИР ФЕЪЛЛАРИ

Кишининг бирор шахс ёки предметга нисбатан яхши ёки ёмон фикрини ифодаловчи бу сўзларни феъл дейиш тўла маънода тўғри бўлмайди. Чунки улар иш-ҳаракат ёки ҳолатни билдирмайди. Бу сўзлар жинсда феъл каби туслангани учун араб тили грамматикасида феъл деб аташ қабул қилинган (**أَفْعَالُ الْمَدْحِ وَ الْعِلْمِ**). Бу феълларга қуйидагилар киради:

1. **حَبْلًا، نَعَمَ** — ўзбек тилига “қандай яхши” деб таржима қилинади.

2. **سَاءَ، بئسَ، لَا حَبْلًا** — ўзбек тилида “қандай ёмон” маъносини билдиради.

Мазкур феълларнинг ўзига хослиги шундаки, улар замонга қараб ўзгармайди (**لَيْسَ** феъли каби). Уларнинг қуйидаги хусусиятлари мавжуд:

1. Бу феъллардан кейинги биринчи от мақталадиган ёки таҳқирланадиган от гуруҳга мансуб маънони ифодалайди. Иккинчи от мақталадиган шахс ёки предметни

билдиради. Буларнинг ҳар иккиси ҳам бош келишиқда келади. Масалан:

نَعْمَ الْآبُ أَبُوكَ – Сенинг отанг қандай яхши!

بِئْسَ الْكَلَامُ كَلَامُهُ – Унинг гапи қандай ёмон!

2. Баъзан биринчи от ноаниқ ҳолатда келиши ҳам мумкин. Масалан:

نَعْمَ شَاعِرًا هُوَ – У қандай яхши шоир!

سَاءَتْ مَرَأَةٌ زَيْنَبُ – Зайнаб қандай ёмон хотин!

3. Баъзан эса икки отдан бири тушиб қолиши ҳам мумкин. Масалан:

نَعْمَ زَيْدٌ – Зайд қандай яхши!

بِئْسَ الشَّرَابُ – Ичкилик қандай ёмон!

4. Мақталаётган объект гоҳо гапдан иборат бўлиши мумкин. Бунда бу феъллардан кейин مَا юкламаси қўшилади, Масалан:

نَعْمَ مَا قُلْتَهُ لِي – Менга айтган нарсанг қандай яхши!

سَاءَ مَا يَفْعَلُونَ – Қилаётган (ишлари) қандай ёмон!

5. مَا حَبِيْبًا, حَبِيْبًا – феълларидан кейин мақталадиган (тахқирланадиган) битта от келади, холос. Масалан:

حَبِيْبًا الْعِلْمُ – Илм қандай яхши!

لَا حَبِيْبًا زَيْنَبُ – Зайнаб қандай ёмон!

§ 174. СОДДА ГАПНИНГ МАХСУС ТУРИ

Махсус тур дейишга сабаб шуки, бу турдаги гап ўзбек тилида йўқ, шунинг учун у сўзма-сўз таржима қилинмайди. Бундай гапларда аввал эга, сўнг от кесимли ёки феъл кесимли гапдан иборат бўлган кесими келади:

асосий гапнинг эгасига жинсда ва сонда мослашган бирикма олмош кесим вазифасида ишлатилаётган гапнинг бирор бўлагига қўшилиб келади. Мас.,

الْفَائِبُ حُجَّتُهُ مَعَهُ

– Йўқнинг ҳужжати ўзи билан(Мақол).

الْمَطْبِخُ مَا فِيهِ غَازٌ

– Ошхонада газ йўқ.

كُلُّ مُبْتَدَأٍ لَهُ أَنْتَهَاءٌ

– Ҳар бир бошланган нарсанинг ниҳояси мавжуд.

إِنَّ الْعُيُوبَ لَا يُمَكِّنُ سِتْرَهَا بِكَلِمَاتٍ

– Нуқсонларни сўз билан яшириб бўлмайди.

Бу содда гаплар қуйидагича шаклда бўлганида биз жуда осон тушунар эдик.

حُجَّةُ الْفَائِبِ مَعَهُ

مَا فِي الْمَطْبِخِ غَازٌ

لِكُلِّ مُبْتَدَأٍ أَنْتَهَاءٌ

لَا يُمَكِّنُ سِتْرَ الْعُيُوبِ بِكَلِمَاتٍ

Махсус турдаги олдинги гапларнинг кейинги оддий гаплардан фарқи шундаки, уларда мантиқий урғу кесим ўрнида келадиган гапларнинг эгасига қаратилган бўлади.

Агар кесим ўрнидаги гапнинг кесими ўтимли феъл билан ифодаланган бўлса, асосий гапдаги эга шу феълнинг мантиқий воситасиз тўлдирувчиси ҳисобланади. Масалан:

النِّشَاءُ الْمَذْبُوحَةَ لَا يُؤَكِّمُهَا السَّلْعُ

– Сўйилган қўйнинг териси шилинганда жони оғримайди (Сўзма-сўз: Терини шилиш сўйилган қўйни қийнамайди. Мақол: Ўзбекчадаги “Отамнинг ўлишини билганимда кепакка сотиб ердим” мақолига мос келади).

§ 175. ҚЎШМА ГАП ВА УНИНГ ТУРЛАРИ

Қўшма гаплар уни ташкил этган гаплар ўртасидаги муносабатнинг турларига кўра иккига бўлинади:

1. Боғланган қўшма гап.
2. Эргашган қўшма гап.

Боғланган қўшма гапни ташкил этувчи содда гаплар ўзаро тенг боғланади ва бири иккинчисига тобе бўлмайди. Бу гаплар ўзаро **فَ لَكِنْ، بَلْ، ثُمَّ،** каби боғловчилар ёрдамида бирикади.

Эргашган қўшма гапни ташкил этувчи содда гапларнинг бири иккинчисига тобе бўлиб, уни тўлдириб, аниқлаб ёки бошқа томондан ҳарактерлаб келади. Тўлдирилиб ёки аниқланиб келаётган гап бош гап, тобе гап эса эргаш гап дейилади. Эргаш гап бош гапни қайси томондан ҳарактерлаб келаётганлигига кўра, бир неча турларга бўлинади. Араб тилида эргаш гапларнинг: аниқловчи эргаш гап, тўлдирувчи эргаш гап, эга эргаш гап, кесим эргаш гап, шарт эргаш гап, тўсиқсиз эргаш гап, пайт эргаш гап, ҳолат эргаш гап, ўрин эргаш гап, ҳол эргаш гап, сабаб эргаш гап, мақсад эргаш гап, натижа эргаш гап, ўхшатиш эргаш гап, истисно эргаш гап каби турлари мавжуд.

§ 176. АНИҚЛОВЧИ ЭРГАШ ГАПЛИ ҚЎШМА ГАП

Аниқловчи эргаш гап бош гапдаги у ёки бу сўзнинг белгисини билдиради ва қуйидаги хусусиятларга эга:

1. Аниқловчи эргаш гап бош гапдаги қайси бўлакнинг белгисини билдирса, бевосита шу бўлақдан кейин келади.
2. Белгиси билдирилиб келаётган сўз аниқ ҳолатда бўлса, у билан аниқловчи эргаш гап ўртасига нисбий олмош қўйилади. Араб тилида нисбий олмош қуйидаги вариантларга эга:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	الَّذِي	الَّذَانِ	الَّذِينَ
мн	الَّتِي	الَّتَانِ	الَّتِيْنَ، الَّتِيْنَ، الَّتِيْنَ

Бу олмошларнинг бирлик ва кўплик вариантлари келишида турланмайди. Иккилик шакли эса, келишикларда қуйидагича турланади:

Келишик	Мз	Мн
Бош кел.	الَّذَانِ	الَّتَانِ
Қар кел.	الَّذِينَ	الَّتِينَ
Тушум кел.	الَّذِينَ	الَّتِينَ

Бу нисбий олмош бош гапдаги белгиси аниқланиб келаётган бўлак билан жинсда, сонда мослашиши керак. Мас.,

رَأَيْتُ الطَّالِبَ الَّذِي يَدْرُسُ فِي جَامِعَتِنَا

— Университетимизда ўқиётган студентни кўрдим.

تَعْمَلُ الْعَامِلَاتُ اللَّوَاتِي دَخَلْنَ هَذِهِ الْحَجْرَةَ فِي هَذَا الْمَعْمَلِ

— Бу хонага кирган ишчи аёллар шу фабрикада ишлашади.

قَرَأْتُ هَذَيْنِ الْكِتَابَيْنِ اللَّذَيْنِ مَوْجُودَانِ فِي مَكْتَبَةِ الْكَلْبِيَّةِ

— Факултет кутубхонасида мавжуд бўлган бу икки китобни ўқидим.

Эслатма. Мисоллардан кўриниб турибдики, уларнинг ўзбекча варианты аниқловчи эргаш гапли қўшма гап шаклида эмас. Ҳозирги ўзбек тилида бундай иборалар кўпинча кенгайтирилган сифатдош ёрдамида ифодаланади. Эски ўзбек тилида эса уларнинг аниқловчи эргаш гап шаклидаги варианты мавжуд бўлган. Мас., Мен шундай

студентни кўрдимки, у университетимизда ўқийди. Ишчи аёллар, қайсики бу хонага кирдилар, шу фабрикада ишлайдилар ва ҳ.к.

3. Агар аниқловчи эргаш гапнинг эгаси бевосита белгиси билдирилаётган бўлак бўлса, шунга мос бўлган нисбий олмош аниқловчи эргаш гапнинг грамматик эгаси ҳисобланади. Мас.,

سَمِعْتُ الطَّالِبَةَ الَّتِي تَتَكَلَّمُ بِالْعَرَبِيَّةِ جَيِّدًا جَدًّا

– Араб тилида жуда яхши гаплашадиган толибани эшитдим.

4. Агар белгиси билдирилаётган бўлак аниқловчи эргаш гапнинг эгаси бўлмаса, шу сўз билан жинсда ва сўзда мослашган бирикма олмош аниқловчи эргаш гапдаги феълга ёки феълдан кейинги предлогга қўшилиб келади. Бундай олмошлар араб тилида ضَمِيرٌ عَائِدٌ қайтувчи олмош дейилади. мас.,

لَمْ أَقْرَأِ الْمَجَلَّةَ الَّتِي اشْتَرَيْتَهَا أَمْسًا

– Кеча сотиб олган журнални ўқимадим.

دَخَلْتُ الْفِرْقَةَ الَّتِي يَجْلِسُ الطُّلَّابُ فِيهَا

– Студентлар ўтиришган хонага кирдим.

5. Аниқловчи эргаш гап от кесимли гап бўлса ва нисбий олмош шу гапнинг грамматик эгаси ҳисобланса, эга билан кесим ўртасидаги ажратувчи олмош (ضَمِيرُ الْفَصْلِ) қўйилади. мас.,

اسْتَمَعْنَا إِلَى مُحَاضَرَةٍ لِأَسْتَاذِ الْوَلَدِيِّ هُوَ عَالِمٌ مَشْهُورٌ فِي بَلَدِنَا

– Юртимизда машҳур устознинг лекциясини тингладик.

6. Белгиси аниқланиб келаётган сўз ноаниқ ҳолатда бўлса, нисбий олмош ишлатилмайди. мас.,

رَكِبْنَا سَيَّارَةً تَبْلُغُ سُرْعَتَهَا مِئَةً وَخَمْسِينَ كِيلُومِترًا فِي السَّاعَةِ

– Тезлиги соатига 150 км бўлган машинага ўтирдик.

§ 177. ЭГА ЭРГАШ ГАПЛИ ҚЎШМА ГАП

Эга эргаш гапли қўшма гапларда эргаш гап бош гапнинг эгаси вазифасини бажаради. Араб тилида эга эргаш гап бош гапнинг кесимига нисбий олмош ёрдамида боғланиши мумкин. Мас.,

إِنَّ الْوَلَدِي كَتَبَ هَذِهِ الرَّسَالَةَ يَدْرُسُ فِي كَلْبَتِنَا

– Бу хатни ёзган (киши) факультетимизда ўқийди.

فَالَّتِي حَدَّثَتْ لَنَا عَنْهَا هِيَ خَالَتِي

– У киши ҳикоя қилиб берган (аёл) холам бўлади.

Бундан ташқари эга эргаш гап مَا юкламаси билан ҳам қўшилиши мумкин. Мас.,

يُعْجِبُنِي مَا تَقُولُ

– Гапираётган нарсанг менга ёқади.

Эслатма. Бундай гаплар ўзбек тилида кўпинча сифатдошли оборот иштирок этган содда гап сифатида ишлатилади.

Эга эргаш гап бош гапга баъзан أَنْ ёки اَنْ юкламалари ёрдамида ҳам бирикиши мумкин. Бунда кўпинча бош гап шахси номаълум бўлган қуйидаги каби иборалардан ташкил топади:

... مِنَ الْمُمْكِنِ أَنْ – ... мумкин ёки мумкинки,...

... لَا بُدَّ مِنْ أَنْ – ... зарур ёки зарурки,...

... لَا شَكَّ أَنْ – ... шубҳасиз ёки шубҳасизки,...

... مِنَ الْوَاضِحِ أَنْ – ... аниқ ёки аниқки,...

Мас., لَا بُدَّ لَنَا أَنْ نَحْفَظَ دُرُوسَنَا

– Биз дарсларимизни ёдлашимиз керак.

لَا يَجُوزُ أَنْ تَنْسِيَ الْكَلِمَاتِ الْجَدِيدَةَ

– Утилган янги сўзларни унутмаслигинг керак.

لَا شَكَّ أَنْ أَوْضَاعَ الْعَالَمِ قَدْ تَغَيَّرَتْ

– Шубҳасизки, дунёдаги вазият ўзгариб кетди.

§ 178. КЕСИМ ЭРГАШ ГАПЛИ ҚЎШМА ГАП

Бош гапнинг кесими вазифасида келган эргаш гап кесим эргаш гап дейилади. Кесим эргаш гап ҳам бош гапга эга эргаш гап боғланган воситалар ёрдамида боғланади. Буларни фақат бош гапда англаган маъносига қарабгина фарқлаб олиш мумкин. Мас.,

أُولَئِكَ الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ

– Ўшалар биз китобни нозил қилган одамлардир (Ўшалар шуларки, биз уларга китобни нозил қилганмиз).

Бу мисолда кесим эргаш гап нисбий олмош ёрдамида бош гапга боғланган.

هَذَا مَا قَرَأْتَهُ فِي الْأَسْبُوعِ الْهَاضِمِ

– Мана шу ўтган ҳафта ўқиганимдир.

Кесим эргаш гап бош гапга مَا юклагани ёрдамида боғланган.

Кесим эргаш гап сабаб-мақсадни ифодаловчи юклаганилар ёрдамида ҳам бирикиши мумкин. Мас.,

ذَلِكَ لِتَعَلَّمُوا الْقِرَاءَةَ وَالْكِتَابَةَ

– Бу сизлар ўқиш ва ёзишни ўрганишинглар учундир.

§ 179. ТЎЛДИРУВЧИ ЭРГАШ ГАПЛИ ҚЎШМА ГАП

Бош гапнинг тўлдирувчиси вазифасида келувчи эргаш гап тўлдирувчи эргаш гап дейилади. Тўлдирувчи эргаш гап ҳам тўлдирувчи жавоб бўлган саволларга жавоб бўлади.

Араб тилида тўлдирувчи эргаш гап бош гапдан кейин келади ва бош гапга қуйидагича боғланади:

1. Ўзидан олдин келган أَنْ юклагани ёрдамида. Бунда тўлдирувчи эргаш гапнинг эгаси тушум келишигида келади. Мас.,

سَمِعْتُ أَنْ هَذَا الطَّالِبَ شَابٌ مُهَذَّبٌ

– Эшитдимки, бу студент одобли йигитдир.

عَرَفْتُ أَنْ الْعِلْمَ نَافِعٌ

– Илмнинг фойдали эканини билдим.

2. Агар бош гапнинг кесими قَالَ феълдан ёки шу феълнинг бирор формасидан иборат бўлса, أَنْ юклагани вазифасида إِنَّ юклагани ишлатилади. Мас.,

يَقُولُ الَّذِينَ الْإِسْلَامِيُّ إِنَّ اللَّهَ وَاحِدٌ

– Ислом дини айтадики, Оллоҳ ягонадир.

قَالَ صَدِيقِي إِنَّهُ مَرِيضٌ

– Дўстим айтдики, у касал эмиш.

3. Агар бирор сабаб билан тўлдирувчи эргаш гапнинг эгаси бош гапдан узоқда бўлса ва у эргаш гапнинг кесимидан кейинга ўтган бўлса, أَنْ (إِنَّ) юклаганига III шахс музаккар бирлик қўшилувчи олмоши қўшилади ва у таржима қилинмайди. Мас.,

أَخْبَرَنِي الْمُعَلِّمُ أَنَّهُ تَوَجَّدَ فِي غُرْفَةِ الدَّرْسِ بِلَا كَثِيرٍ مِنَ الطَّالِمَاتِ وَالْكَرَاسِيِّ

– Ўқитувчи менга маълум қилдики, ўша аудиторияда кўпгина стол ва стуллар мавжуддир.

4. Агар бош гапнинг кесими ўзидан кейин предлог талаб этадиган феълдан иборат бўлса, أَنْ юклагани ўша предлогдан кейин келади. Мас.,

فَكَّرْتُ فِي هَذِهِ الْمَشْكَلَةِ طَوِيلًا

– Бу муаммо ҳақида узоқ ўйладим.

فَكَّرْتُ طَوِيلًا فِي أَنْ هَذَا الْكِتَابَ طَبِعَ فِي السَّنَةِ النَّاصِبَةِ

– Бу китобнинг ўтган йили нашр этилгани ҳақида узоқ ўйладим.

5. Тўлдирувчи эргаш гап баъзан бош гапга **الَّذِي** ва унинг вариантлари ёрдамида ҳам боғланиши мумкин. Бу нисбий олмошлар тўлдирувчи эргаш гапнинг эгаси билан мослашади. Мас.,

إِنِّي لَا أَنْسَى الَّذِينَ سَاعَدُونِي فِي أَيَّامِي الصَّعْبَةِ

– Қийин кунларимда менга ёрдам қилганларни унутмайман.

6. Тўлдирувчи эргаш гап бош гапга **أَنْ** юкламаси ёрдамида ҳам боғланиши мумкин. Бунда тўлдирувчи эргаш гап феъл кесимли гап бўлиши керак. Мас.,

أُرِيدُكَ أَنْ تَكْتُبَ لِي رِسَالَةً

– Менга хат ёзишингни хоҳлайман.

Эслатма. Юқоридаги мисолларнинг ўзбекча варианты кўпинча қўшма гап эмас, балки содда гапдир. Лекин булар араб тилида тўлдирувчи эргаш гапли қўшма гап сифатида талқин қилиниши керак.

§ 180. ШАХСИ НОМАЪЛУМ ГАП

Эгаси мавжуд бўлмаган ва кесим ифодалаган иш-ҳаракатнинг бажарувчиси номаълум бўлган гап шахси номаълум гап дейилади. Шахси номаълум гап учун муҳими ўша иш-ҳаракатнинг бажарувчиси эмас, балки унинг бажарилиш фактидир (“Темирни қизигида бос, дейдилар” каби).

Араб тилида шахси номаълум гапнинг кесими ўтган ва ҳозирги-келаси замонда бўлиши мумкин ва у қуйидагича ифодаланади:

1. Кесим III шахс кўплик музаккар феъл билан ифодаланади. Мас.,

يَقُولُونَ إِنَّهُ يَعْرِفُ اللُّغَةَ الْعَرَبِيَّةَ حَقَّ الْمَعْرِفَةِ

– Айтадиларки, у араб тилини жуда яхши билади.

كَتَبُوا أَنْ كُلَّ مُؤَلِّفَاتِهِ سَتُنَشَرُ فِي الْوَقْتِ الْقَرِيبِ

– Ёзишларича, унинг барча асарлари яқин вақт ичида нашрдан чиқади.

2. Кесим III шахс бирлик музаккар мажҳул нисбатдаги феъл билан ифодаланади. Мас.,

يُقَالُ فِي هَذِهِ الْمَقَالَةِ عَنِ الْحَوَادِثِ الْأَخِيرَةِ فِي الشَّرْقِ الْأَوْسَطِ

– Бу мақолада Яқин Шарқдаги сўнгги воқеалар ҳақида гапирилади.

قِيلَ كَثِيرًا عَنِ الْعَمَلِيَّاتِ الْفِتَائِيَّةِ فِي الْخَلِيجِ الْعَرَبِيِّ

– Форс кўрфазидаги уруш операциялари ҳақида кўп гапирилди.

3. Баъзан бундай гапларда кесим бўлиб келган феълнинг аниқ нисбат сифатдоши гапнинг формал эгаси бўлиши мумкин. Бунда феъл музаккар бирлик аниқ нисбатда бўлади. Мас.,

... قَالَ قَائِلٌ إِنَّ ... – Айтилдики,...

... سَأَلَ سَائِلٌ أَنْ ... – Сўралдики,...

§ 181. ШАРТ ЭРГАШ ГАПЛИ ҚЎШМА ГАП

Бош гапдаги иш-ҳаракатнинг амалга ошиш шартини билдирувчи эргаш гап шарт эргаш гап дейилади. Араб тилида кўпинча шарт эргаш гап бош гапдан олдин келади.

Бош гапдаги иш-ҳаракатнинг амалга ошиш шарты реал (“Яхши ўқисанг, тушунасан” каби) ва нореал (“Яхши ўқиганингда эди, тушунаринг” каби) бўлиши мумкин:

1. Реал шартни билдирувчи шарт эргаш гап олдида **إِنْ** юкламаларидан бири келиши мумкин:

إِنْ юкламалари иштирок этганида, эргаш гапдаги феъл ҳам, бош гапдаги феъл ҳам ёки ўтган замонда, ёки шарт майлида келади. Лекин бу гапдан англашилган шарт маъноси ҳозирги ёки келаси замонга тегишли бўлади. Мас.,

إِنْ خَرَجْتَ مِنَ الْفِرْقَةِ خَرَجْتَ مِنْهَا

— Агар сен хонадан чиқсанг, мен ҳам чиқаман.

إِنْ تَخْرُجَ مِنَ الْفِرْقَةِ أَخْرَجَ مِنْهَا

— Агар сен хонадан чиқсанг, мен ҳам чиқаман.

إِنْ تَسْأَلُوا كَثِيرًا تَعَلَّمُوا كَثِيرًا

— Кўп сўрасангизлар (мз), кўп биласизлар.

مَتَى تَخْرُجَ أَخْرَجَ

— Қачон сен чиқсанг, мен ҳам чиқаман.

مَنْ زَدَعَ الْمَعْرُوفَ حَصَدَ الشُّكْرَ

— Кимки эзгулик экса, таҳсин теради.

2. **إِذَا** юкламаси ишлатилганида, ҳар икки гапдаги феъл ўтган замон шаклида келади. Лекин шартнинг маъноси ҳозирги ёки келаси замонга тегишлилигича қолади. Мас.,

إِذَا دَخَلْتَ الْغُرْقَةَ رَأَيْتَ الْقَنْدِيلَ فِيهَا

— Сен (мз) хонага кирсанг, ундаги қандилни кўрасан.

3. Баъзан бош гапнинг мазмунига кўпроқ эътибор қаратилган бўлса, бош гап эргаш гапдан олдин келиши ҳам мумкин. Мас.,

لَسْتُ مَبَالِغًا إِذَا قُلْتُ إِنَّنِي مَرِيضٌ

— Агар мен касалман десам, муболага қилмаган бўламан.

Қуйидаги ҳолларда бош гап олдида **فَ** юкламаси қўйилади:

1. Бош гап от кесимли гапдан иборат бўлса. Мас.,

إِنْ لَمْ تَرَ هَذِهِ الْكَارِثَةَ فَأَنْتَ سَعِيدٌ

— Агар сен бу фалокатни кўрмаган бўлсанг, бахтлисан.

2. Бош гапдаги феълдан буйруқ, илтимос, хоҳиш-истак маънолари англашилса. Мас.,

إِذَا لَمْ يَعْشُ حُرًّا بِمَوْطِنِهِ الْفَتَى

ي مَيِّتًا وَ مَوْطِنَهُ قَبْرًا قَسَمَ الْقَتْلَ

— Агар инсон ўз Ватанида эркин яшамаса, уни ўлик, Ватанини қабр ҳисобла.

3. Бош гапдаги феъл **سَاءَ**, **سَوْفَ** каби юкламалар билан, шунингдек **لَنْ** ёки **مَا** инкор юкламалари билан бошланган бўлса:

إِنْ تَسْتَغْفِرُ لَهُمْ قَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ

— Агар сен улар учун кечирим сўрасанг, Оллоҳ уларни ҳеч қачон кечирмайди.

II. Нореал шартни билдирувчи шарт эргаш гап олди-
дан **لَوْ** юкламаси қўйилади ва бу гапдаги феъл кўпинча
ўтган замон шаклида келади. Мас.,

لَوْ زُرْنَا الْمَسْرَحَ شَاهِدْنَا فِيهِ تَمَثِيلِيَّةً رَائِعَةً

— Агар театрга борганимизда эди, унда ажойиб
спектакль томоша қилган бўлардик.

Бундай гапларда бош гап олдидан **لَوْ** юкламаси ҳам
қўшилиши мумкин. Бу юклама гапнинг маъносига таъсир
ўтказмайди. Мас.,

لَوْ كَانَ عِنْدِي وَقْتُ لَكْتُبِ مَقَالَةٍ لَجَرِيدَةِ الْعَانِطِ

— Вақтим бўлганида эди, деворий газетага мақола ёз-
ган бўлардим.

Баъзан нореал шартни ифодалашда бош гап бирикма
олмош билан **لَوْ** юкламасидан иборат бўлиши ҳам мум-
кин. Мас.,

لَوْلَا لَكُنْتُ تَعَبًا

— Агар у (мз) бўлмаганида эди, мен бахтсиз бўлган
бўлар эдим.

لَوْلَاكَ لَتَهْتَفَى الطَّرِيقُ

— Сен бўлмаганингда эди, йўлдан адашган бўлардим.

§ 182. ТҶСИҚСИЗ ЭРГАШ ГАПЛИ ҚЎШМА ГАП

Тўсиқсиз эргаш гап бош гапдаги иш-ҳаракатнинг
амалга ошишига тўсқинлик қилади, лекин шунга қара-
май, бош гапдаги иш-ҳаракат амалга ошган бўлади ёки
амалга ошади.

Араб тилида тўсиқсиз эргаш гап бош гапдан олдин
ҳам, кейин ҳам, бош гапнинг ўртасида ҳам келиши мум-

кин ва тўсиқсиз эргаш гап олдидан қуйидаги ёрдамчи
сўзлар келиши мумкин:

1. **وَإِذَا، وَلَئِن، وَإِنْ** Мас.,

إِنَّا نَعْرِفُ جُغْرَافِيَا الْبِلْدَانِ الْعَرَبِيَّةِ وَإِنْ لَمْ نَزُرْهَا

— Биз бормаган бўлсак ҳам, араб мамлакатлари гео-
графиясини биламиз.

2. **رَغْمَ أَنْ، بِالرَّغْمِ مِنْ أَنْ، مَعَ أَنْ** — юкламалари.

Бу юкламалардан кейин эргаш гапнинг эгаси тушум
келишигида келади. Мас.,

مَعَ أَنَّ الْأُمَّةَ الْعَرَبِيَّةَ صَعْبَةٌ نَحْبُهَا جِدًّا

— Араб тили қийин бўлса ҳам, биз уни жуда севамиз.

بَارِعًا مِنْ أَنَّهَا جَاوَزَتْ السَّبْعِينَ

كَانَتْ مَمْلُوءَةً بِالنَّشَاطِ

— **У** (мн) етмишдан ошганлигига қарамай, серҳаракат
эди.

رَغْمَ أَنِّي كُنْتُ مَشْغُولًا جِدًّا حَضَرْتُ هَذِهِ الْحَفْلَةَ

— Мен жуда банд бўлишимга қарамай, бу тантананда
иштирок этдим.

3. **مَهْمَا، وَلَوْ** — юкламалари.

Бу юкламалардан кейин феъл ўтган замонда ҳам, ҳо-
зирги-келаси замонда ҳам ишлатилиши мумкин. Мас.,

أَنَا لَنْ أَعُودَ إِلَيْكَ مَهْمَا اسْتَرْحَمْتُ دَقَاتُ قَلْبِي

— Мен сен томон ҳеч қачон қайтмайман, гарчи юра-
гим тепкилари ўтиниб сўрасалар ҳам (Қўшиқдан).

4. Булардан ташқари қуйидаги олмошлар ҳам тўсиқ-
сиз эргаш гап олдидан боғловчи вазифасида ишлатилиши
мумкин: **أَيُّمَنْ** — ким бўлса ҳам, **أَيُّمَا** — нима бўлса ҳам,

كَيْفَمَا — қандай бўлса ҳам, حَيْثَمَا — қаерда бўлса ҳам,

مَتَى مَا — қачон бўлса ҳам. Мас.,

هُمْ يُعْجِبُونَ النَّاسَ كَيْفَمَا لَعِبُوا

— Қандай ўйнамасинлар, одамларга улар ёқаверадилар.

أَيُّمَن سَافَرَ مَعَنَا كَانَ مَبْسُوطًا

— Ким биз билан сафар қилмасин, мамнун бўлади.

حَيْثَمَا كُنْتُمْ

كُنْتُمْ مَعَكُمْ

— Сизлар қаерда бўлманг, мен ҳам сизлар билан бўламан.

§ 183. ПАЙТ ЭРГАШ ГАПЛИ ҚЎШМА ГАП

Бош гапдаги иш-ҳаракатнинг бажарилиш пайтини билдирувчи эргаш гап пайт эргаш гап дейилади. Араб тилида пайт эргаш гап бош гапдан олдин ҳам, кейин ҳам келиши мумкин. Пайт эргаш гап қуйидаги ёрдамчи сўзлар билан бошланади:

1. بَيْنَمَا، حِينَ، إِذَا، لَمَّا، عِنْدَمَا، حِينَمَا

— бу ёрдамчи сўзлар бош гап билан эргаш гапдаги иш-ҳаракатнинг бир вақтда содир бўлганлигини билдиради. Мас.,

عِنْدَمَا قَرَأْتُ الْكِتَابَ كَانَ صَدِيقِي يَكْتُبُ الرِّسَالَةَ لِأُمِّهِ — Мен китоб ўқиётганимда, дўстим онасига хат ёзаётган эди.

لَمَّا أَقْتَرَبَ مِنِّي حَسَسْتُ أَنَّهُ سَكْرَانٌ

— У менга яқинлашганида, унинг маст эканлигини сездим.

2. كَلَّمَا — ёрдамчи сўзи ҳам шу маънодаги эргаш гапни билдиради. Лекин у эргаш гапдаги иш-ҳаракатнинг бир неча марта такрорланганлигини билдиради. Мас.,

كَلَّمَا جِئْتُ إِلَيْهِ كَانَ يَقْرَأُ كِتَابًا أَمْ مَجَلَّةً

— Ҳар сафар уникига келганимда, у китоб ёки журнал ўқиётган бўларди.

Шу маънода فِيمَا ёрдамчи сўзи ҳам ишлатилади, лекин бунда пайт эргаш гап от кесимли гапдан иборат бўлиши керак. Мас.,

فِيمَا نَحْنُ خَارِجَ الْقَرْيَةِ رَأَيْنَا النَّهْرَ

— Биз қишлоқдан ташқаридалигимизда дарёни кўрдик.

3. مُنْذُ أَنْ، بَعْدَ مَا، بَعْدَ أَنْ — ёрдамчи сўзлари бош гапдаги иш-ҳаракат эргаш гапдаги иш-ҳаракатдан кейин содир бўлганлигини билдиради. Мас.,

تَعَرَّفْتُ بِهِ بَعْدَ مَا وَصَلْتُ إِلَى طَشَقَنْدٍ

— Тошкентга келганимдан кейин у билан танишдим.

4. Бош гапдаги иш-ҳаракат пайт эргаш гапдаги иш-ҳаракатдан олдин содир бўлса, قَبْلَ أَنْ، قَبْلَ إِلَى каби ёрдамчи сўзлар ишлатилади. Мас.,

قَبْلَ أَنْ قُلْتُ لَهُ عَنْ هَذَا فَكَّرْتُ طَوِيلًا

— Буни унга айтишдан олдин узоқ ўйладим.

5. مَا أَنْ ... حَتَّى — ёрдамчи сўзи пайт эргаш гапдаги иш-ҳаракатнинг тугаши биланоқ бош гапнинг иш-ҳаракати бошланишини билдиради ва مَا أَنْ қисми пайт эргаш гап, حَتَّى қисми бош гап олдига қўйилади. Мас.,

مَا أَنْ سَمِعُوا عَنْ هَذِهِ الْمُبَارَاتِ حَتَّى ابْتَدَوْا الْإِسْتِعْذَادَ لَهَا

– Бу мусобақалар ҳақида эшитишлари биланоқ, унга гайёргарликни бошлаб юборишди.

6. Баъзан пайт эргаш гап бош гапга вақтни билдирувчи **بَوْمٌ** каби сўзлар билан ҳам боғланади. Бунда мазкур сўзлар ноаниқ ҳолатда танвинсиз тушум келишигида келади. Мас.,

كَانَ فَجْرًا بِأَسْمَاءَ فِي مَقَلَّتِي يَوْمَ أَشْرَقَتْ مِنَ الْغَيْبِ عَلَيَّ

– Гайбдан олдимда ҳозир бўлганинг куни кўзларим олдида кулиб турган тонг эди (Қўшиқдан).

§ 184. ҲОЛ ЭРГАШ ГАПЛАИ ҚЎШМА ГАП

Ҳол эргаш гап бош гапдаги иш-ҳаракат объекти ёки субъектининг шу иш-ҳаракат бажарилаётган пайтдаги ҳолатини билдиради. Шунингдек, эргаш гапдаги иш-ҳаракатнинг бош гапдаги иш-ҳаракат билан бир вақтда содир бўлаётганлигини ифодалайди. Ҳол эргаш гап бош гапдан кейин келади. Ҳол эргаш гап бош гапга бирор ёрдамчи сўз орқали ёки бевосита бирикади:

1. Эргаш гап билан бош гапнинг эгаси битта шахс ёки предмет бўлса, эргаш гап **وَ** боғловчиси ва эгага мос келувчи кишилиқ олмоши билан бошланади ва бунда эргаш гапдаги феъл ҳозирги-келаси замонда бўлади. Мас.,

خَرَجَ مِنَ الْكَلْبَةِ وَهُوَ يَحْمِلُ الْكِتَابَ فِي يَدِهِ

– У қўлида китоб ушлаганича факультетдан чиқди.

2. Агар эргаш гап билан бош гапнинг эгаси битта шахс ёки предмет бўлмаса, эргаш гап **وَ** боғловчиси ва **قَدْ** юкламаси билан ўтган замон феъли билан келади. Мас.,

قَالَ وَقَدْ لَمَعَتْ عَيْنَاهُ بِفِكْرَةٍ أُخْرَى

– Кўзлари бошқа бир хаёл билан чақнаган ҳолда деди:...

3. Ҳол эргаш гап от кесимли гапдан иборат бўлса, бош гап билан **وَ** боғловчиси ёрдамида бирикади. Мас.,

جَرَتْ هَذِهِ الْوَقَائِعُ وَالْحَرْبُ قَانِمَةٌ

– Бу воқеалар уруш кетиб турган пайтда содир бўлди.

قُلْتُ وَدَمْعِي جَارٍ عَلَيَّ خَدْيٌ

– Кўз ёшим юзимга оққани ҳолда дедим:

4. Агар ҳол эргаш гапдаги феъл ҳозирги-келаси замонда бўлса, **وَ** боғловчиси ишлатилмайди. Мас.,

دَخَلْتُ عَلَيْهِ تَبْكِي

– У (мн) йиғлагани ҳолда унинг (мз) олдига кирди.

§ 185. ЎРИН ЭРГАШ ГАПЛАИ ҚЎШМА ГАП

Бош гапдаги иш-ҳаракатнинг бажарилиш ўрнини билдирадиган эргаш гап ўрин эргаш гап ҳисобланади. Ўрин эргаш гап араб тилида бош гапдан кейин келади ва **حَيْثُ** каби ёрдамчи сўзлар воситасида шаклланади. Мас.,

دَرَسَ أَحْمَدُ اللُّغَةَ الْعَرَبِيَّةَ فِي طَشَقَنْدَ حَيْثُ رَجَدَ مُدْرَسِينَ مَاهِرِينَ

– Аҳмад араб тилини Тошкентда – маҳоратли ўқитувчиларни топган жойда ўрганди.

بَعْدَ فُطُورِي تَوَجَّهْتُ إِلَى حَيْثُ ذَهَبَ مُحَمَّدٌ

– Нонуштадан кейин Муҳаммад кетган томонга йўл олдим.

§ 186. САБАБ ЭРГАШ ГАПЛИ ҚЎШМА ГАП

Сабаб эргаш гап бош гапдаги иш-ҳаракатнинг бажарилиш сабабини билдиради. Сабаб эргаш гап бош гапдан олдин ҳам, кейин ҳам келиши мумкин ва унинг олдидан қуйидаги ёрдамчи сўзлар келади:

وَإِذْ، بِمَا، لِمَا، لِ، لِأَنَّ

بَادِرَتَا إِلَى السَّيَّارَةِ لِأَنَّ الظُّرُوفَ طَلَبَتْ مِنَّا هَذَا

— Биз машинага шошилдик, чунки вазият биздан шунини талаб қиларди.

وَإِذْ كَانَتْ حَالَتُهُ صَعْبَةً قُمْتُ بِمُسَاعَدَتِهِ حَالًا

— Унинг аҳволи оғир бўлганидан, дарров унга ёрдам қилдим.

Сабаб эргаш гап бош гапга яна **بِفَضْلِ أَنْ** — шарофати билан, **بِسَبَبِ أَنْ** — сабабли, **أَنَّ** — ...га кўра каби ёрдамчи сўзлар ёрдамида ҳам бирикиши мумкин. Мас.,

صَارَ إِطْلَاقُ الْإِنْسَانِ إِلَى الْفَضَاءِ مُمَكِّنًا بِسَبَبِ أَنْ الْعُلُومَ
التَّكْنِيكِيَّةَ تَطَوَّرَتْ تَطَوُّرًا سَرِيعًا

— Техника фанлари жуда тез ривожлангани сабабидан инсоннинг фазога чиқиш имконияти пайдо бўлди.

§ 187. МАҚСАД ЭРГАШ ГАПЛИ ҚЎШМА ГАП

Бош гапдаги иш-ҳаракатнинг бажарилишидан кўзланган мақсадни билдирувчи эргаш гап мақсад эргаш гап дейилади. Мақсад эргаш гап бош гапдан олдин ҳам, кейин ҳам келиши мумкин. У бош гапга бирикиши учун қуйидаги ёрдамчи сўзлар ишлатилади:

كَيْلَا، أَلَا، لِئَلَّا، حَتَّى، لِكَيْ، كَيْ، لِأَنَّ، لِ

Мас.,

تَوَجَّهَ الطُّلَّابُ إِلَى مِصْرَ لِيَدْرُسُوا هُنَاكَ اللُّغَةَ الْعَرَبِيَّةَ

— Араб тилини ўрганиш мақсадида талабалар Мисрга жўнашди.

لِكَيْ تَفْهَمَ هَذَا الْمَوْضُوعَ يَجِبُ عَلَيْكَ أَنْ تَقْرَأَ كَثِيرًا

— Бу мавзунини тушунишинг учун кўп ўқишинг керак.

نَظَرْتُ زَيْنَبَ إِلَى سَاعَتِهَا

لِيَلَّا تَتَأَخَّرَ عَنِ الْمِيعَادِ

— Зайнаб учрашувга кечикмаслик учун соатига қаради.

§ 188. ЎХШАТИШ ЭРГАШ ГАПЛИ ҚЎШМА ГАП

Ўхшатиш эргаш гап бош гапдаги иш-ҳаракатнинг қандай ёки нимага ўхшаб амалга ошганлигини билдиради. Бошқача айтганда, бош гапдаги иш-ҳаракат эргаш гапдаги иш-ҳаракатга ўхшатилади. Шунинг учун у ўхшатиш эргаш гап дейилади. Ўхшатиш эргаш гап, одатда, бош гапдан кейин қуйидаги ёрдамчи сўзлар билан бошланади:

كَمَا، كَمَا أَنْ، كَمَا أَنْ، مِثْلَمَنْ، مِثْلَمَا، كَمَنْ، كَمَا

Мас.,

أَحَبُّ الرَّبِيعِ كَمَا يُحِبُّهُ كُلُّ إِنْسَانٍ

— Баҳорни ҳар бир инсон севганидек севаман.

يَبْدُو لِي كَأَنَّ الْعَالَمَ كُلَّهُ يَنْتَظِرُ وُصُولَهُ

— Менга бутун борлиқ унинг келишини кутаётгандек туюлади.

Ўхшатиш эргаш гап баъзан миқдорий ёки даражавий ўхшатиш учун ҳам ишлатилади ва у бош гапга

بِقَدْرِ مَا، بِمِقْدَارِ مَا، إِلَى دَرَجَةِ مَا، إِلَى حَدِّ مَا
бири ёрдамида бирикади. Мас.,

أَشْتَرَيْتُ التُّفَاحَ فِي السُّوقِ

بِمِقْدَارِ مَا أَحْتَاجُ إِلَيْهِ

— Бозордан мен эҳтиёжим миқдорича олма сотиб олдим.

سَأُوَاصِلُ دِرَاسَةَ اللُّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ بِقَدْرِ مَا يَكْفِي عُمُرِي

— Умрим кифоя қилгунича араб тилини ўрганишда давом этаман.

§ 189. ИСТИСНО ЭРГАШ ГАПЛИ ҚЎШМА ГАП

Истисно эргаш гап бош гапдаги иш-ҳаракатнинг хактерини ўзидаги иш-ҳаракатнинг бажарилмагани ҳолда амалга ошганлигини билдириш орқали ифодалайди. У бош гапдан кейин келади ва

إِلَّا أَنْ، مِنْ غَيْرِ أَنْ، دُونَ أَنْ، بَدُونَ أَنْ
билан бошланади. Мас.,

خَرَجْتُ مِنَ الْفُرْقَةِ دُونَ أَنْ أَقُولَ شَيْئًا

— Мен ҳеч нарса демасдан хонадан чиқдим.

ذَهَبَ إِلَى جَزِيرَةِ الْعَرَبِ مِنْ غَيْرِ أَنْ يَعْلَمَ عَادَاتِ الْعَرَبِ وَ أَخْلَاقَهُمْ

— У арабларнинг одатини ва ахлоқини ўрганмай туриб, Арабистон оролига жўнади.

§ 190. ҲОЗИРГИ ЗАМОН АРАБ ТИЛИ ТАЛАФФУЗ НОРМАЛАРИ

Ҳозирги замон араб тилида талаффузнинг асосан тўрт услуби мавжуд:

1. Классик услубдаги талаффуз. Бунда гапдаги ҳар бир сўз ўзининг барча морфологик қўшимчалари билан тўла талаффуз қилинади. Қуръон тиловатидаги талаффуз нормаси (тажвид), ҳадисларнинг ўқилиши бунга мисол бўла олади.

2. Адабий тилга тўла мос бўлган орфоэпик услуб. Бу услубда сўз охиридаги грамматик қўшимчалар, хусусан, нутқ бирлиги охиридаги қисқа унлилар тушириб қолдирилади. Радио-телевидениедаги нутқ, жоме масжидларда олиб бориладиган маърузалар, кўпчилик олдида ўқиладиган докладлар ва шунга ўхшашлар шу услубда талаффуз қилинади.

3. Адабий тилга тўла мос бўлмаган норасмий мулоқотлардаги талаффуз услуби. Бунга арабларнинг умумий муомаладаги талаффузи киради.

4. Оддий сўзлашув услуби. Бу услуб адабий тилдан кўра кўпроқ у ёки бу маҳаллий шева асосига қурилган бўлади. Арабларнинг оддий муомаладаги сўзлашуви шу услубни ташкил этади.

§ 191. АДАБИЙ ТИЛГА МОС БЎЛГАН ОРФОЭПИК УСЛУБ

Бу услубга биноан гашнинг ёки гап таркибидаги ритмик группанинг охирги сўзи талаффузи классик услубдаги талаффуздан фарқ қилади. Бу фарқ қуйидагилардан иборат (транскрипцияда стрелкадан кейинги шакл мазкур орфоэпик услубга мансубдир):

1. **ا** — атун қўшимчаси “а” деб талаффуз қилинади. Мас., **سَنَةٌ** — санатун → сана, **جَرِيدَةٌ** — жарйдатун → жарйда, **تَلَامِيذٌ** — таламизатун → таламиза.

2. Мазкур ё товуши ритмик группанинг ичида бўлса, у тўла талаффуз қилинади. Мас.,

فِي السَّنَةِ الْخَامِيَةِ — фи-ссанати-лмадийяти → фи-ссанати-лмадийа,

بِاللُّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ — би-ллуғати-л'арабиййати → би-ллуғати-л'арабиййа.

3. Мазкур ё товуши изофанинг музоф қисмида бўлса, “-ат” деб талаффуз қилинади. Мас.,

فِي هُدَيْتَةِ مَوْسَى — фй мадинати мўскў → фй мадинат мўскў

فِي جَامِعَةِ طَشْقَنْدَ — фй жами'ати ташқанда → фй жами'ат ташқанд.

4. Ритмик группа ёки гап охиридаги ёки талаффузда тушиб қолади. Мас., اِنْسَانٌ — ‘инсанун → ‘инсан, اَكْبَرُ — ‘акбару → ‘акбар, مِصْرٌ — Мисру → Миср.

5. Ритмик группа ёки гап охиридаги ى — -ийун қўшимчаси —ий деб талаффуз қилинади. Мас.,

عَسْكَرِيٌّ — ‘аскариййун → ‘аскарий,

عِرَاقِيٌّ — ‘ирақиййун → ‘ирақий.

Бу қўшимча ритмик группа ўртасида бўлса, тўла талаффуз қилинади. Мас.,

الْجُنْدِيُّ الْعِرَاقِيُّ — ‘алжундиййу-л'ирақиййу → ‘алжундиййу-л'ирақий.

6. Иккилик сон ва музаккар тўғри кўплик охиридаги унли товуш талаффуз қилинмайди. Мас.,

الْمُسْلِمُونَ — ‘алмуслимуна → ‘алмуслимун,

تَوْبَةُ التَّائِبِينَ — тавбату-тта'ибина → тавбату-тта'ибин,

خَادِمُ الْحَرَمَيْنِ الشَّرِيفَيْنِ — хадиму-харамайни-шшарифайни → хадиму-лхарамайни-шшарифайн.

7. Гап ёки ритмик группа охиридаги III шахс музаккар бирлик бирикма олмоши ى, ى, ى лар ى шаклида талаффуз қилинади. Мас.,

مِنْ كِتَابِهِ — мин китабиҳи → мин китабиҳ,

قَرَأْتُ كِتَابَهُ — қара'ту китабаҳу → қара'ту китабаҳ.

8. Муаннас тўғри кўплик охиридаги ҳаракат талаффуз қилинмайди:

طَالِبَاتٌ مُجْتَهِدَاتٌ — талибатун мужтаҳидатун → талибат мужтаҳидат.

9. Ноаниқ ҳолатдаги тушум келишиги қўшимчаси “-ан” музаккар сўзлардан кейин талаффуз қилинади, муаннас сўзлардан кейин эса талаффуз қилиниши ҳам, қилинмаслиги ҳам мумкин. Мас.,

قَرَأْتُ كِتَابًا — қара'ту китабан → қара'ту китабан,

قَرَأْتُ جَرِيدَةً — қара'ту жаридатан → қара'ту жаридатан ёки жарйда.

10. Гап ёки ритмик группа охирида ўтган замон феъли III шахс бирлик музаккар охиридаги унли товуш талаффуз қилинмайди. Мас.,

تَفَكَّرَ قَلِيلًا ثُمَّ قَالَ — тафаккара қаллан сумма қала → тафаккара қаллан сумма қал.

11. Ҳозирги-келаси замон феъли охиридаги “-у” қўшимчаси ҳам ритмик группа охирида талаффуз қилинмайди. Мас.,

2. Мазкур ё товуши ритмик группанинг ичида бўлса, у тўла талаффуз қилинади. Мас.,

فِي السَّنَةِ الْمَاضِيَةِ — фи-ссанати-лмадийати → фи-ссанати-лмадийа,

بِاللُّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ — би-ллуғати-л'арабиййати → би-ллуғати-л'арабиййа.

3. Мазкур ё товуши изофонанинг музоф қисмида бўлса, “-ат” деб талаффуз қилинади. Мас.,

فِي مَدِينَةِ مَوْسَى — фй мадинати мўскў → фй мадинат мўскў

فِي جَامِعَةِ طَشَقَنْدَ — фй жами'ати ташқанда → фй жами'ат ташқанд.

4. Ритмик группа ёки гап охиридаги ‘ёки’ талаффузда тушиб қолади. Мас., اِنْسَانٌ — ‘инсанун → ‘инсан, اَكْبَرُ — ‘акбару → ‘акбар, مِصْرٌ — Мисру → Миср.

5. Ритмик группа ёки гап охиридаги ‘и’ — иййун қўшимчаси — ий деб талаффуз қилинади. Мас.,

عَسْكَرِيٌّ — ‘аскариййун → ‘аскарий,

عِرَاقِيٌّ — ‘ирақиййун → ‘ирақий.

Бу қўшимча ритмик группа ўртасида бўлса, тўла талаффуз қилинади. Мас.,

الْجُنْدِيُّ الْعِرَاقِيُّ — ‘алжундиййу-л'ирақиййу → ‘алжундиййу-л'ирақий.

6. Иккилик сон ва музаккар тўғри кўплик охиридаги унли товуш талаффуз қилинмайди. Мас.,

الْمُسْلِمُونَ — ‘алмуслимуна → ‘алмуслимун,

تَوْبَةُ التَّائِبِينَ — тавбату-тта'ибина → тавбату-тта'ибин,

خَادِمُ الْحَرَمَيْنِ الشَّرِيفَيْنِ — хадиму-харамайни-шшарифайни → хадиму-лхарамайни-шшарифайн.

7. Гап ёки ритмик группа охиридаги III шахс музаккар бирлик бирикма олмоши ‘о, ‘о, ‘о лар ‘о шаклида талаффуз қилинади. Мас.,

مِنْ كِتَابِهِ — мин китабиҳи → мин китабиҳ,

قَرَأْتُ كِتَابَهُ — қара'ту китабаҳу → қара'ту китабаҳ.

8. Муаннас тўғри кўплик охиридаги ҳаракат талаффуз қилинмайди:

طَالِبَاتٌ مُجْتَهِدَاتٌ — талибатун мужтаҳидатун → талибат мужтаҳидат.

9. Ноаниқ ҳолатдаги тушум келишиги қўшимчаси “-ан” музаккар сўзлардан кейин талаффуз қилинади, муаннас сўзлардан кейин эса талаффуз қилиниши ҳам, қилинмаслиги ҳам мумкин. Мас.,

قَرَأْتُ كِتَابًا — қара'ту китабан → қара'ту китабан,

قَرَأْتُ جَرِيدَةً — қара'ту жарйдатан → қара'ту жарйдатан ёки жарйда.

10. Гап ёки ритмик группа охирида ўтган замон феъли III шахс бирлик музаккар охиридаги унли товуш талаффуз қилинмайди. Мас.,

تَفَكَّرَ قَلِيلًا ثُمَّ قَالَ — тафаккара қалйлан сумма қала → тафаккара қалйлан сумма қал.

11. Ҳозирги-келаси замон феъли охиридаги “-у” қўшимчаси ҳам ритмик группа охирида талаффуз қилинмайди. Мас.,

يَقُولُ - йақулу -> йақул,

اَكْتُبُ لَكَ - 'актубу лака -> 'актуб лак.

Баъзан талаффузда бундан бошқа ўзгаришлар ҳам бўлиши мумкин.

АРАБЧА – ЎЗБЕКЧА ГРАММАТИК ИСТИЛОҲЛАР АУҒАТИ

أَخَوَاتٌ <small>кўп.</small>	– функционал ўхшаш birlik
أَخَوَاتٌ إِلَّا	– йукламаси билан бир хил табиатга эга бўлган юкламалар
أَخَوَاتٌ إِنَّ	– эгага таъсир этувчи юкламалар
أَخَوَاتٌ حَسِبَ	– феъли билан табиатан бир хил феъллар
أَخَوَاتٌ كَانَ	– феъли билан табиатан бир хил феъллар
أَدَوَاتٌ <small>кўп.</small>	– восита
أَدَاةُ الْعَطْفِ	– уюшиқ бўлақлар ўртасидаги боғловчи
أَدَوَاتُ الْإِسْتِنْفَامِ	– сўроқ юкламалари ва сўроқ олмошлари
إِذَا الْمُقَاجَاةُ	– тўсатдан амалга ошган иш-ҳаракатни ифодаловчи إِذَا юкламаси
أَصْلٌ	– ўзак
أَصْلٌ ثَلَاثِي	– уч ундош товушли ўзак
أَصْلٌ ثَنَائِي	– икки ундош товушли ўзак
أَصْلٌ خَمَّاسِي	– беш ундош товушли ўзак
أَصْلٌ رِبَاعِي	– тўрт ундош товушли ўзак
تَأْكِيدُ تَقْيِ الْأَسْتِقْبَالِ	– келаси замон феълида қатъий инкорни ифодаловчи لَنْ

- юкламаси
- آل التَّعْرِيفِ — аниқлик артикли
- إِلَّا الْأَسْتِثْنَائِيَّةُ — истисноликни билдирувчи юкламаси
- أَلِفُ التَّانِيثِ الْمَقْصُورَةِ — муаннас жинсни билдирувчи ва «ā» ўқилувчи ҳарфи
- أَلِفُ الْقَطْعِ — қатъий ҳамза
- أَلِفُ مَقْصُورَةٍ — алиф мақсура, «а» ўқилувчи ҳарфи
- أَلِفُ الْوَصْلِ — васлани ҳамза
- الْأَلِفُ وَاللَّامُ — аниқлик артикли
- أَمْرٌ — феълнинг буйруқ майли
- أَمْرٌ بِغَيْرِ الْوَصْلِ — юкламасисиз ҳосил бўлувчи буйруқ майли
- الْأَمْرُ بِاللَّامِ — юкламаси ёрдамида ҳосил бўладиган буйруқ майли
- إِنْ لِلشَّرْطِ وَالْجَزَاءِ — шарт эргаш гапни бош гапга бириктирувчи юкламаси
- أَنَّ النَّاصِبَةَ لِلْمُضَارِعِ — истак майли олдидан келувчи юкламаси
- أَنْتَ — сўзни муаннас жинсга айлантирмоқ
- مَوْثٌ — муаннас жинс, женский род
- أَيُّ الْأَسْتِثْنَائِيَّةِ — сўроқ олмоши

ب

- بَاءُ الْجَزْرِ — предлоги
- بَاءُ التَّعْدِيَةِ — ўтимсиз феълни ўтимлига айланттирувчи предлоги
- بَاءُ السَّبَبِيَّةِ — иш-ҳаракатнинг бажарилиш сабабини билдирувчи предлоги; мас. ضَرَبْتَهُ بِالسُّوِّهِ
- بَاءُ اللَّطْرِيفِيَّةِ — иш-ҳаракатнинг бажарилиш ўрнини ёки пайтини билдирувчи предлоги
- بَاءُ الْقَسَمِ — қасамни билдирувчи предлоги
- مَبْتَدَأٌ — от кесимли гапнинг эгаси
- بَدَلٌ — бирор сўз ўрнида ишлатилувчи изоҳловчи
- مِبَالِغَةٌ — иш-ҳаракат маъносининг кучайиши
- بَنِي عَلَى السُّكُونِ — ундош товуш билан тугамоқ (сўз)
- بَنِي لِلْمَفْعُولِ — мажҳул нисбат ҳосил бўлмоқ
- بِنَاءٌ — сўзнинг келишида турланмаслиги
- مَبْنِيٌّ — келишида турланмайдиган

ت

تاء التانيث

— феълларда муаннас жинсни билдирувчи ت товуши

تاء القسم

— қасамни ифодаловчи т юкламаси

تابع

— мослашувчи сўз

تبع

— мослашувчи сўз

تبعية

— бир сўзнинг иккинчиси билан жинс, сон ва келишиқда мослашиши

ث

إثبات

— бўлишли шакл

مثبت

— бўлишли маънодаги

مقتل

— иккиланган (ташдидли) ундош

ثلاثي

— уч ундошли ўзак

مثلث

— уч нуқтали (ҳарф)

ثنى

— иккилик сонни ҳосил қилмоқ

استثناء

— истиснолик

ثنائية

— иккилик сон

ثنائية

— икки ўзак ундошли

مثنى

— иккилик сондаги (сўз)

ج

جحد

— инкор

جحد مطلق

— мутлақ инкор; (мас. لم юкламаси ёрдамидаги)

جر

— сўзни қаратқич келишигида бошқармоқ

انجر

— қаратқич келишигида келмоқ

جار

— қаратқич келишигида бошқарувчи ёрдамчи сўз

جر

— қаратқич келишиги

جر بالتبعية

— мослашув асосидаги қаратқич келишиги

جر بالحرف

— предлог асосидаги қаратқич келишиги

مجرد

— қаратқич келишигидаги сўз

مجرد

— I боб феъли

جزم

— феълнинг шарт майлини ҳосил қилмоқ

انجزم

— шарт майлида келмоқ (феъл)

جوازم كۆپ. جازم

— феълни шарт майлида бошқарувчи юклама

جَزْمٌ	– шарт майли (феълларда)
مَجْزُومٌ	– шарт майлидаги феъл
جَزَاءُ الشَّرْطِ	– шарт эргаш гапли қўшма гаптаги бош гапнинг феъли
جَامِدُ الصَّبْغَةِ	– фақат бир хил вазнда ишлатиладиган сўз
جَمْعٌ	– (сўзни) кўпликка айлантирмоқ
جَمْعٌ	– кўплик
جَمْعُ التَّصْحِيحِ	– тўғри кўплик
جَمْعُ التَّكْسِيرِ	– синиқ кўплик
جَمْعُ الْجَمْعِ	– кўпликдан ҳосил бўлган кўплик (أَيَّامٍ → أَيَّامٌ → يَوْمٌ)
جَمْعُ سَالِمٍ	– тўғри кўплик
جَمْعُ السَّلَامَةِ	– тўғри кўплик
جَمْعُ صَاحِبٍ	– тўғри кўплик
جَمْعُ مُكْسَرٍ	– синиқ кўплик
جُمْلَةٌ	– гап
جُمْلَةٌ إِخْبَارِيَّةٌ	– дарак гап
جُمْلَةٌ اِسْمِيَّةٌ	– от кесимли гап
جُمْلَةٌ تَعَجُّبِيَّةٌ	– таажжубни ифодаловчи гап
جُمْلَةٌ حَالِيَّةٌ	– ҳолатни билдирувчи гап
جُمْلَةٌ اَلصَّكَّةِ	– аниқловчи эргаш гап

جُمْلَةٌ ظَرْفِيَّةٌ	– ҳол эргаш гап
جُمْلَةٌ فَعْلِيَّةٌ	– феъл кесимли гап
جُمْلَةٌ مُصَدَّرَةٌ بِاسْتِفْهَامٍ	– сўроқ юкламаси билан бошланувчи сўроқ гап
جُمْلَةٌ مَنْفِيَّةٌ	– инкор (бўлишсиз маънодаги) гап
مَجْهُولٌ	– мажҳул нисбатдаги (сўз)
جَوَابُ الشَّرْطِ	– шарт эргаш гапли қўшма гаптаги бош гапнинг феъли
مُجَاوِزٌ	– ўтимли (феъл)
أَجْوَفٌ	– ажваф (иккинчи ўзақ ундош ҳарфи иллатдан иборат) феъл.

ح

حَدَثٌ	– иш-ҳаракат
حَدَفٌ	– тушиб қолмоқ
حَرْفٌ	– ҳарф, товуш; ёрдамчи сўз туркуми
حَرْفُ اَلْاِسْتِثْنَاءِ	– истисноликни ифодаловчи кўмакчи
حَرْفُ اَلْاِسْتِعْلَامِ	– қаттиқ талаффуз қилинадиган ундош товушлар (خ، ض، ص، غ، ط، ظ، ق)
حَرْفُ اَلْاِسْتِفْاَلَةِ	– юмшоқ талаффуз қилинадиган

ундош товушлар

(ش، ر، ح، د، ي، ث، ج، ل، م، ك، س، و، ف، ت، ج، ه، ز، ب، ذ، ا، ء، ن)

- حَرْفُ الْأَسْتِفْهَامِ — сўроқ олмоши, сўроқ юкламаси
- حَرْفُ الْأَسْتِقْبَالِ — келаси замонни билдирувчи юкламалари *سَوْفَ، سَ*
- حَرْفُ الْأَصْلِ — ўзак ундош
- حَرْفُ إِعْرَابِ — сўз келишик ва майлини ифодаловчи қўшимча
- حَرْفُ تَنْفِيسٍ — келаси замонни билдирувчи юкламалари *سَوْفَ، سَ*
- حَرْفُ الْبَرِّ — предлог
- حَرْفُ جَزْمٍ — феълни шарт майлида бошқарувчи юклама
- حَرْفُ حَلْقِي — бўғиз ундош товуш
- حَرْفُ شَجَرِي — тил ундош товуши
- حَرْفُ شَفَوِي — лаб товуши
- حَرْفُ الْأَعْطَفِ — бириктирувчи боғловчи
- حَرْفُ الْفَتْحَةِ — бурун товуши
- حَرْفُ اللَّيْنِ — унли товуш
- حَرْفُ مَجْهُورٍ — жарангли товуш
- حَرْفُ مَدٍّ — чўзиқ унли товуш; чўзиқ унлини ифодаловчи ҳарф
- حَرْفُ مَدَّغَمٍ — иккиланган (ташдидли) ундош

حَرْفُ الْمُضَارَعَةِ

حَرْفُ مُعْتَلٍ

حَرْفُ نَاسِخٍ

حَرْفُ نَاصِبٍ

حَرْفُ نَقِيٍّ

تَحْرُكٌ بِالضَّمِّ

حَرَكَةٌ

حَرَكَةٌ إِعْرَابِيَّةٌ

حَشْوٌ

حَاضِرٌ

حَنْجَرَةٌ

حَالٌ

حَيْزٌ

حَيْبٌ إِنْ

— феълнинг ҳозирги-келаси замон префикси

— ҳарфи иллат

— гапнинг эгасини тушум келишигида бошқарувчи юклама

— феълни истак майлида бошқарувчи юклама

— феълнинг бўлишсиз шаклини ҳосил қилувчи юклама

— дамма ҳаракатини қабул қилмоқ

— қисда унли товуш

— отнинг келишигини ва феълнинг майлини билдирувчи унли

— ўрта ўзак ундош

— феълнинг ҳозирги замони

— бўғиз

— 1) ҳозирги замон; 2) равиш ҳоли

ح

— 1) от кесимли гапнинг кесими; 2) қўшма феълнинг маъноли қисми

— *إِنْ* билан бошланадиган от кесимли гапнинг кесими

خَبَّرَ كَانًا

– ёрдамчи феъли иштирок
этган гапнинг кесими

مُخْبِرٌ عَنْ نَفْسِهِ

– феълнинг I шахси

مَخْرُجٌ حَرْفٍ

– товушнинг ҳосил бўлиш ўрни

مُخَاطَبٌ

– феъл ва олмошнинг II шахси

خَفِضَ

– қаратқич келишиги

خُمَاسِيٌّ

– беш ўзак ундошли (сўз)

د

أَدْعَمَ

– ассимиляцияга учрамоқ,
ассимиляциялашмоқ, идғом бўлмоқ

مُدْعَمٌ

– иккиланган (ташдидли) ундош

ذ

ذَكَرَ

– музаккар жинсни ҳосил қилмоқ

مُذَكَّرٌ

– музаккар (мужской) жинс

ر

رَبَاعِيٌّ

– тўрт ўзак ундошли (сўз)

تَرَادُفٌ

– синонимия

رَقْعٌ

– бош келишик, феълнинг аниқлик
майли

مَرْقُوعٌ

– 1) бош келишикдаги от; 2)
аниқлик майлидаги феъл

تَرْكِيْبٌ

– 1) бирикма; 2) қўшма сўз

ز

زَمَنٌ حَالِيٌّ

– феълнинг ҳозирги замони

زَمَنٌ مَّاضٍ

– феълнинг ўтган замони

زَمَنٌ مُسْتَقْبَلٌ

– феълнинг келаси замони

س

مُسْتَتِرٌ

– яширинган, тушиб қолган

أَسْمٌ

– 1) от; 2) феълдан бошқа
мустақил сўз туркуми

أَسْمٌ الْأَسْتِفْهَامِ

– сўроқ олмоши

أَسْمٌ الْإِشَارَةِ

– кўрсатиш олмоши

أَسْمٌ الْأَلَةِ

– қурол номи

أَسْمٌ إِنْ

– юкламаси билан бошланган
гапнинг эгаси

اسْمُ التَّصْفِيرِ
اسْمُ التَّضْيِيلِ

اسْمُ الْجَمْعِ
اسْمُ الْجِنْسِ
اسْمُ الْحَدَثِ
اسْمُ الزَّمَانِ

اسْمُ الصَّنَاعَةِ
اسْمُ الْعَدَدِ
اسْمُ عِلْمٍ
اسْمُ عَيْنٍ
اسْمُ الْفَاعِلِ
اسْمُ الْفِعْلِ

اسْمُ كَانٍ

اسْمُ الْكَثْرَةِ

اسْمُ اللَّوْنِ
اسْمُ مَبْنِيٍّ
اسْمُ مَثْنَى

- кичрайтма от
- қиёсий ва орттирма даража сифат
- жамловчи от
- турдош от
- ҳаракат номи
- иш-ҳаракатнинг бажарилиш пайтини билдирувчи от
- касб-ҳунар номи
- сон
- атоқли от
- конкрет от
- аниқ нисбат сифатдоши
- 1) ҳаракат номи; 2) шаклан от, маъносига кўра феъл бўлган сўз (мас., صَه)
- **كَانَ** ёрдамчи феъли иштирок этган гапнинг эгаси
- предметнинг кўп эканлигини билдирувчи от
- рангни билдирувчи сифат
- келишиқда турланмайдиган от
- иккилик сондаги от

اسْمُ مَجْمُوعٍ
اسْمُ الْمَرَّةِ
اسْمُ مَرْقُوعٍ
اسْمُ مُرَكَّبٍ
اسْمُ مُشْتَقٍّ
اسْمُ مُضْمَرٍ
اسْمُ مُعْرَبٍ
اسْمُ مَعْنَوِيٍّ
اسْمُ الْمَفْعُولِ
اسْمُ الْمَكَانِ

اسْمُ الْمُنْتَسِبِ
اسْمُ مُنْتَصِرِفٍ
اسْمُ مَنْوُونٍ
اسْمُ مُوَصُولٍ
اسْمُ التَّنْسِيْبِ
اسْمُ الْوَحْدَةِ
اسْمُ اسْتِنَادٍ
اسْمُ مُسْتَدٍّ
اسْمُ مُسْتَدِّ اِلَيْهِ

- кўплиқдаги от
- бир марталикни билдирувчи от
- бош келишиқдаги от
- қўшма от
- ҳосила сўз, ясама сўз
- кишилиқ олмоши
- уч келишиқда турланадиган от
- абстракт от
- мажҳул нисбат сифатдоши
- иш-ҳаракатнинг бажарилиш ўрнини билдирувчи от
- нисбий сифат
- уч келишиқда турланадиган от
- танвин билан тугаган от
- нисбий олмош
- нисбий сифат
- дона от
- эга-кесимлик муносабати
- кесим
- эга

ش

شبه جملہ

– 1) ўрин ва пайт ҳоли; 2) предлог
+ от

أشتق

– сўздан сўз ясамоқ

ص

صدر

– **каранг** مُضَافٌ

مصدر

– ҳаракат номи

صرف

– 1) морфология; 2) сўз охиридаги
қўшимчанинг ўзгариши; 3)
турланиш; 4) тусланиш

منصرف

– уч келишиқда турланувчи

صيغة

– грамматик вазн

ض

مضارع

– ҳозирги-келаси замон

مضارع مجزوم

– феълнинг шарт майли

مضارع منصوب

– феълнинг истак майли

مضاعف

– 1) иккиланган феъл; 2) икки

ундошнинг такрорланишидан ҳосил
бўлган тўрт ўзак ундошли феъл

– олмош; кишилиқ олмоши

– I шахс олмоши

– I ёки II шахс олмоши

– II шахс олмоши

– қайтувчи олмош

– III шахс олмоши

– ажратувчи олмош

– 1) бирикма олмош; 2) феълнинг
шахс кўрсаткичи

– яширинган олмош

– алоқида ёзиладиган олмош

– **каранг** ضمير

– қараткич-қаралмиш муносабатли
бирикма тузмоқ

– мослашмаган аниқловчи (изофа)

– мослашмаган аниқловчи
бирикманинг аниқланмиши

– мослашмаган аниқловчи

ضمير

ضمير المتكلم

ضمير حضور

ضمير الخطاب

ضمير عائذ

ضمير الغائب

ضمير الفصل

ضمير متصل

ضمير مستتر

ضمير منفصل

مضمر

أضاف

إضافة

مضاف

مضاف إليه

ط

طَائِقٌ — мослашмоқ (жинсда ва сонда)

ظ

ظَرْفٌ — 1) ўрин, пайт равиши; 2) от-предлог; 3) ҳолатни билдирувчи сўз; 4) пайт, ўрин қоли

ظَرْفِيَّةٌ — ҳолат гап

ع

عَابِرٌ — ўтган замон

عَجَزٌ — қаранг **مُضَافٌ إِلَيْهِ**

مُعْجَمٌ — нуқтали (ҳарф)

مُعْجَمٌ مُثَلَّثٌ — уч нуқтали (ҳарф)

عَدَدٌ — сон

عَدَدٌ جَمْعٌ — кўплик

عَدَدٌ مَثْنِيٌّ — иккилик сон

عَدَدٌ مُرَكَّبٌ — 11 дан 19 гача бўлган саноқ сон

عَدَدٌ مَعْطُوفٌ — ўзаро و боғловчиси билан бириккан мураккаб сон

عَدَدٌ مُفْرَدٌ — бирлик сон

مَعْدُودٌ — саналмиш от

عَدَى — 1) ўтимсиз феълни ўтимлига айлантирмоқ; 2) феълга тўлдирувчини қўшмоқ

تَعَدَى — ўтимли бўлмоқ

مَتَعَدٌ — ўтимли (феъл)

إِعْرَابٌ — тусланиш, турланиш

مُعْرَبٌ — келишикларда турланадиган (сўз)

عَرَفَ — отни аниқ ҳолатга ўтказмоқ

مَعْرِفَةٌ — аниқлик категорияси

مَعْرُوفٌ — аниқ нисбат

عُطِفَ — уюшиб келмоқ

عَاطِفٌ — бириктирувчи боғловчи

مَعْطُوفٌ — уюшиқ бўлак

مَعْطُوفٌ عَلَيْهِ — уюшиқ бўлакларнинг биринчи қисми

عَدَدٌ — 20 дан 90 гача бўлган яхлит сон

مُعْتَلٌ — заиф (ўзак ёки феъл)

مُعْتَلٌ الْعَيْنِ — иккинчи ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат сўз

مُعْتَلٌ الْفَاءِ — биринчи ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат сўз

مُعْتَلٌ الْأَلِفِ — учинчи ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат сўз

عَلَامَةٌ	— белги
عَلَمٌ	— атоқли от
عَلْمٌ مُرَكَّبٌ	— икки ёки ундан ортиқ сўздан иборат атоқли от
مَعْلُومٌ	— аниқ нисбат
عَمِلٌ	— бошқармоқ
عَامِلٌ кўп. عَوَامِلٌ	— сўзларнинг ўзаро бошқарилиш сабаби
عَيْنُ الْفِعْلِ	— феълнинг иккинчи ўзак ундоши

غ

غَابِرٌ	— келаси замон
غَنَةٌ	— бурун товуши
غَائِبٌ	— III шахс
غَيْبَةٌ	— III шахс олмоши
غَيْرٌ مُنْصَرَفٌ	— икки келишикли (от)

ف

فَاءُ الْجَزَاءِ	— шарт эргаш гапли қўшма гапнинг бош гапига қўшилувчи فَ юкламаси
------------------	---

فَاءُ الْفِعْلِ	— феълнинг биринчи ўзак ундоши
فَتْحُ الْحَرْفِ	— ҳарф устига «фатҳа» ҳаракатини қўймоқ
تَفْخِيمٌ	— «л» ва «р» товушларининг қаттиқ талаффуз қилиниши
مُقَرَّدٌ	— бирлик
فَضْلَةٌ	— иккинчи даражали бўлак
أَفْعَلُ التَّفْضِيلِ	— қиёсий ва орттирма даража сифати
فَاعِلٌ	— 1) феъл кесимли гапнинг эгаси; 2) иш-ҳаракатнинг субъекти
فِعْلٌ	— 1) феъл; 2) феъл кесим
فِعْلٌ أَجَوَزٌ	— ажваф феъл
فِعْلٌ أَمْرٌ	— феълнинг буйруқ майли
فِعْلٌ التَّعَجُّبِ	— таажжубни ифодаловчи феъл
فِعْلٌ ثَلَاثِيٌّ	— уч ўзак ундошли феъл
فِعْلٌ ثَلَاثِيٌّ مُجْرَدٌ	— уч ўзак ундошли феълнинг I боби
فِعْلٌ ثَلَاثِيٌّ مَزِيدٌ	— уч ўзак ундошли феълнинг ҳосила боби
فِعْلٌ جَامِدٌ	— замонда тусланмайдиган ва бир хил шаклга эга бўлган феъллар (мас., هَاتِ، نَعِمَ)
فِعْلٌ أَلْدَمٌ	— таҳқир феъли

ق

- أَقْبَسَ — бошқа тилдан сўз кириши
مُسْتَقْبَلٌ — келаси замон
قَسَمَ — қасам

ك

- مُكْتَرٍ — кўплик
كَلَامٌ مُثَبَّتٌ — бўлишли маънодаги гап
مُتَكَلِّمٌ — биринчи шахс
مُتَكَلِّمٌ مَعَ الْغَيْرِ — биринчи шахс кўплик
كُنْيَةٌ — ота ёки ўғилга боғлиқ атоқли от

ل

- لَامُ الْأَمْرِ — буйруқ майлини ҳосил қилувчи ل юкламаси
لَامُ التَّكْوِيدِ — кучайтирув юкламаси
لَامُ الْخَبَرِ — от кесим олдига қўйиладиган ل кучайтирув юкламаси

لَامُ الْفِعْلِ لَا النَّافِيَةُ

- феълнинг учинчи ўзак ундоши
— ҳозирги-келаси замоннинг бўлишсиз формасини ҳосил қилувчи لَا юкламаси

لَا النَّاهِيَةُ

- буйруқ майлининг бўлишсиз формасини ҳосил қилувчи لَا юкламаси

لَقَبٌ

- лақаб (киши номларининг таркибий қисми)

م

مَا الْأَسْتَفْهَامِيَّةُ مَا التَّعْجِيبِيَّةُ

- مَا сўроқ юкламаси
— таажжубни ифодаловчи مَا юкламаси

مَاضٍ

- ўтган замон

مُتَمَكِّنٌ

- турланувчи, тусланувчи

تَمْيِيزٌ

- чеклов

ن

نَحْوٌ

- синтаксис

مِنَادَاؤٌ

- ундалма

- نَدَاءٌ — ундалма
- نَصَبٌ — 1) феълни истак майлига солмоқ; 2) отни тушум келишигида бошқармоқ
- مَنْعُوتٌ — сифатланмиш от
- نَعْتٌ — сифат
- نَكْرٌ — ноаниқ ҳолатга келтирмоқ (отни)
- نَكْرَةٌ — ноаниқ ҳолатдаги сўз
- نَائِبٌ عَنِ الْفَاعِلِ — мажҳул нисбат феъли кесим бўлган гапнинг эгаси
- نُونُ التَّوَكُّيدِ — кучайтирма майлда ишлатилувчи ن ҳарфи
- نُونُ الْوِقَايَةِ — I шахс бирикма олмошидаги ن ҳарфи

ه

- هَمْزَةُ الْقَطْعِ — қатъий ҳамза
- هَمْزَةُ النَّقْلِ — IV боб феъли олдидаги қатъий ҳамза
- هَمْزَةُ الْوَصْلِ — васлалӣ ҳамза

و

- وَإِدْوَانِ الْمَعْبِيَةِ — биргаликни билдирувчи وَ юкламаси
- صِفَةٌ — сифат
- مَوْصُوفٌ — сифатланмиш от
- وَصْفٌ — сифат билан от ўртасидаги муносабат
- صَلَةٌ — аниқловчи эргаш гап
- مَوْصُولٌ — нисбий олмош
- وَقْفٌ — пауза, тўхташ

ي

- يَاءُ الْمُتَكَلِّمِ — I шахс бирик қўшилувчи олмоши

ЎЗБЕКЧА – АРАБЧА ГРАММАТИК ИСТИЛОҲЛАР ЛУҒАТИ

А

аниқланмиш:

– мослашмаган аниқловчининг аниқланмиши – **مُضَانٌ**

аниқлик артикли – **أَنَّ الْمَعْرُفَةَ، أَلَا فِ وَأَلَلَامٌ**

аниқлик категорияси – **مَعْرِفَةٌ**

аниқловчи:

– мослашмаган аниқловчи – **مُضَانٌ إِلَيْهِ**

артикуляция ўрни – **مَخْرَجُ حَرْفٍ**

Б

бирикма – **تَرْكِيبٌ**

бошқармоқ – **عَمَلٌ**

боғловчи:

– бириктирувчи боғловчи – **عَاطِفٌ، حَرْفُ الْعَطْفِ**

– уюшиқ бўлақлар орасидаги боғловчи – **أَدَاةُ الْعَطْفِ**

бўғиз – **حَنْجَرَةٌ**

бўлишли (маънодаги) – **مُثَبَّتٌ**

бўлишли форма – **إِنْبَاتٌ**

В

вазн (грамматик) – **صِيغَةٌ**

восита – **أَدَاةٌ** кўп. **أَدَوَاتٌ**

Г

гап: – **جُمْلَةٌ**

– аниқловчи эргаш гап – **جُمْلَةٌ الصَّلَةِ**

– бўлишли гап – **كَلَامٌ مُثَبَّتٌ**

– дарак гап – **جُمْلَةٌ إِحْبَارِيَّةٌ**

– инкор (бўлишсиз маънодаги) гап – **جُمْلَةٌ مَنْفِيَّةٌ**

– от кесимли гап – **جُمْلَةٌ اِسْمِيَّةٌ**

– сўроқ юкламаси билан бошланадиган гап –

جُمْلَةٌ مُصَدَّرَةٌ بِاسْتِفْهَامٍ

– таажжубни ифодаловчи гап – **جُمْلَةٌ تَعْجِيبِيَّةٌ**

– феъл кесимли гап – **جُمْلَةٌ فِعْلِيَّةٌ**

– ҳол эргаш гап – **جُمْلَةٌ ظَرْفِيَّةٌ**

– ҳолат гап – **ظَرْفِيَّةٌ**

– ҳолатни билдирувчи гап – **جُمْلَةٌ حَالِيَّةٌ**

З

заиф (феъл ёки ўзак) – **مُعْتَلٌ**

замон:

– феълнинг келаси замони – **زَمَنٌ مُسْتَقْبَلٌ، غَائِبٌ مِّنْهُ مُسْتَقْبَلٌ**

- феълнинг ўтган замони – **فَعْلٌ مَّاضٍ، زَمَنٌ مَّاضٍ**
- феълнинг ҳозирги замони – **زَمَنٌ حَالِيٌّ، حَاضِرٌ، حَالٌ**
- ўтган замон – **عَابِرٌ**
- ҳозирги-келаси замон – **مُضَارِعٌ**

И

- изофа – **إِضَافَةٌ**
- изоҳловчи:
 - бошқа сўз ўрнида ишлатилувчи изоҳловчи – **بَدَلٌ**
- иккинчи даражали бўлак – **فَضْلَةٌ**
- инкор:
 - мутлақ инкор – **جَعْدٌ**
 - мутлақ инкор – **جَعْدٌ مُطْلَقٌ**
- истиснолик – **أَسْتِثْنَاءٌ**
- иш-ҳаракат – **حَدَثٌ**

К

- келишик:
 - биргаликни билдирувчи тушум келишиги – **مَفْعُولٌ مَعَهُ**
 - бош келишик – **رَفْعٌ**
 - икки келишикли – **غَيْرٌ مُنْصَرَفٍ**
 - сабабни билдирувчи тушум келишиги – **مَفْعُولٌ لَهُ**
 - тушум келишиги – **نَصْبٌ**

- ўрин ёки пайтни билдирувчи тушум келишиги

- **مَفْعُولٌ فِيهِ**
- қаратқич келишиги – **خَفْضٌ، جَرٌّ**
- кесим: – **مُسْتَدٌ**
- от кесим – **غَيْرٌ**
- феъл кесим – **فَعْلٌ**
- кўплик: – **عَدَدٌ جَمْعٌ، جَمْعٌ**
- кўпликдан ҳосил бўлган кўплик – **جَمْعُ الْجَمْعِ**
- синиқ кўплик – **جَمْعٌ مُكْسَرٌ، جَمْعٌ تَكْسِيرٍ**
- тўғри кўплик
- **جَمْعُ التَّصْحِيحِ، جَمْعٌ صَحِيحٌ، جَمْعُ السَّلَامَةِ، جَمْعٌ سَالِمٌ**
- кўмакчи:
 - истисноликни ифодаловчи кўмакчи –

Ҳ

- кўрсаткич:
 - шахс кўрсаткиги (феълда) – **ضَمِيرٌ الْمُتَّصِلِ**

Л

- лақаб – **لَقَبٌ**

М

- майл:
 - феълнинг аниқлик майли – **فِعْلٌ مَرْقُوعٌ**

- феълнинг буйруқ майли - **فِعْلُ أَمْرٍ، أَمْرٌ**
- феълнинг истак майли -

نَصْبٌ، مَضَارِعُ مَنْصُوبٌ، فِعْلٌ مَنْصُوبٌ

- феълнинг шарт майли - **جَزْمٌ، مَضَارِعُ مَجْزُومٌ**

морфология - **صَرَفٌ**

мослашмоқ (жинс ва сонда) - **طَابِقٌ**

мослашув - **تَبَعِيَّةٌ**

мослашувчи - **تَبِعٌ، تَابِعٌ**

муаннас (женский) жинс - **مَوْثٌ**

Н

нисбат:

- аниқ нисбат - **مَعْرُوفٌ، مَعْلُومٌ**
- феълнинг мажзул нисбати -

فِعْلٌ مَبْنِيٌّ لِلْمَجْهُولِ، فِعْلٌ مَبْنِيٌّ لِلْمَفْعُولِ

О

олмош:

- ажратиб ёзилувчи олмош - **ضَمِيرٌ مُتَفَصِّلٌ**
- ажратувчи олмош - **ضَمِيرٌ الْقِصَلِ**
- биринчи ва иккинчи шахс олмошлари - **ضَمِيرٌ حُضُورِ**
- биринчи шахс олмоши - **ضَمِيرٌ الْمُتَكَلِّمِ**
- иккинчи шахс олмоши - **ضَمِيرٌ الْمُخَاطَبِ، مُخَاطَبٌ**

- кишилик олмоши - **اِسْمٌ مُضَمَّرٌ، ضَمِيرٌ**
- кўрсатиш олмоши - **اِسْمٌ الْإِشَارَةِ**
- нисбий олмош - **اِسْمٌ مَوْصُولٌ، مَوْصُولٌ**
- сўроқ олмоши - **اِسْمٌ الْإِسْتِفْهَامِ، حَرْفٌ الْإِسْتِفْهَامِ**
- учинчи шахс олмоши - **ضَمِيرٌ الْغَائِبِ**
- яширинган олмош - **ضَمِيرٌ مُسْتَتِرٌ**
- қайтувчи олмош - **ضَمِيرٌ عَائِدٌ**
- бирикма олош - **ضَمِيرٌ مُتَّصِلٌ**

от: **اِسْمٌ**

- абстракт от - **اِسْمٌ مَعْنَوِيٌّ**
- атоқли от - **اِسْمٌ عِلْمٌ، عِلْمٌ**
- бош келишиқдаги от - **اِسْمٌ مَرْقُوعٌ**
- дона от - **اِسْمٌ الْوَحْدَةِ**
- жамловчи от - **اِسْمٌ الْجَمْعِ**
- иккилик сондаги от - **اِسْمٌ مِثْنِيٌّ**
- иш-ҳаракатнинг бажарилиш пайтини билдирувчи от -

اِسْمٌ الزَّمَانِ

- иш-ҳаракатнинг бажарилиш ўрнини билдирувчи от

اِسْمٌ الْمَكَانِ

- касб-ҳунари оти - **اِسْمٌ الصَّنَاعَةِ**
- келишиқда турланмайдиган от - **اِسْمٌ مَبْنِيٌّ**
- кичрайтма от - **اِسْمٌ مُصَغَّرٌ، اِسْمٌ التَّصْغِيرِ**
- конкрет от - **اِسْمٌ عَيْنِ**
- кўплик от - **اِسْمٌ مَجْمُوعٌ**

- мураккаб атоқли от — **عَلْمٌ مُرَكَّبٌ**
- предметнинг кўп эканини билдирувчи от — **أَسْمُ الْكَثْرَةِ**
- саналмиш от — **مَعْلُودٌ**
- сифатланмиш от — **مَنْعُوتٌ، مَوْصُوفٌ**
- танвинли от — **أَسْمٌ مُتَوْنٌ**
- турдош от — **أَسْمُ الْجِنْسِ**
- уч келишида турланадиган от —
أَسْمٌ مُعْرَبٌ، أَسْمٌ مُعْرَبٌ
- қурол оти — **أَسْمُ الْأَلَةِ**
- қўшма от — **أَسْمٌ مُرَكَّبٌ**

П

- пауза — **وَقْفٌ**
- предикативлик — **إِسْتَادٌ**
- предлог: — **مَرْفُوعٌ الْجَبْرِ**
- от предлог — **ظَرْفٌ**

Р

- равиш:
- ўрин ва пайт равиши — **ظَرْفٌ**
- жинс:
- музаккар (мужской) жинс — **مَذَكَّرٌ**
- муаннас (женский) жинс — **مؤنثٌ**

С

- синонимия — **تَرَادُفٌ**
- синтаксис — **نَحْوٌ**
- сифат: — **نَعْتٌ، صِفَةٌ**
- нисбий сифат — **أَسْمٌ مَنَسُوبٌ**
- орттирма даража сифати —
أَفْعَلُ التَّفْضِيلِ، أَسْمُ التَّفْضِيلِ
- рангни билдирувчи сифат — **أَسْمُ اللَّوْنِ**
- қиёсий даража сифати —
أَفْعَلُ التَّفْضِيلِ، أَسْمُ التَّفْضِيلِ
- сифатдош:
- аниқ нисбат сифадоши — **أَسْمُ الْفَاعِلِ**
- мажҳул нисбат сифадоши — **أَسْمُ الْمَفْعُولِ**
- сон: **أَسْمُ الْعَدَدِ، عَدَدٌ**
- бирлик сон **مُفْرَدٌ، عَدَدٌ، مُفْرَدٌ**
- иккилик сон **تَثْنِيَةٌ، عَدَدٌ مَثْنِيٌّ**
- субъект (иш-ҳаракатники) **فَاعِلٌ**
- сўз:
- бир хил вазнда ишлатиладиган сўз — **كَلِمَةٌ جَامِدَةٌ الصِّيْفَةِ**
- ёрдамчи сўз — **حَرْفٌ**
- иккилик сондаги сўз — **مَثْنِيٌّ**
- келишикларда турланувчи сўз — **مُعْرَبٌ**

- мажхул нисбатдаги сўз – **مَجْهُولٌ**
- ноаниқ ҳолатдаги сўз – **نَكْرَةٌ**
- шаклан от, мазмунан феъл бўлган сўз – **آسْمُ الْفِعْلِ**
- ясама сўз – **آسْمٌ مُشْتَقٌّ**
- қаратқич келишигида бошқарувчи ёрдамчи сўз – **جَارٌ**
- қаратқич келишигидаги сўз – **مَجْرُورٌ**
- қўшма сўз – **تَرْكِيْبٌ**

Т

товуш: – **حَرْفٌ**

- бурун товуш – **حَرْفُ الْفَتْحَةِ**
- жарангли товуш – **حَرْفٌ مَجْهُورٌ**
- лаб товуши – **حَرْفٌ شَفْوِيٌّ**
- унли товуш – **حَرْفُ الْاَلَيْنِ**
- чўзиқ унли товуш – **حَرْفٌ مَدٌّ**
- қисқа унли товуш – **حَرْكَةٌ**

турланиш – **إِعْرَابٌ، صَرْفٌ**

турланувчи (келишикда) – **مُنْصَرِفٌ**

турланувчи – **مُتَمَكِّنٌ**

тусланиш – **إِعْرَابٌ، صَرْفٌ**

тусланувчи – **مُتَمَكِّنٌ**

тушиб қолмоқ – **حَدْفٌ**

тўлдирувчи – **مَنْعُولٌ**

– воситасиз тўлдирувчи – **مَنْعُولٌ بِهٍ**

У

ундалма – **مَتَادَاةٌ، نِدَاءٌ**

ундош:

- бўғиз ундош – **حَرْفٌ حَلَقِيٌّ**
- иккиланган ундош – **حَرْفٌ مُدْغَمٌ، مَقْلٌ، مُدْغَمٌ**
- келаси замонни билдирувчи ундош – **حَرْفٌ تَنْفِيْسٌ**
- ташдидли ундош – **مُدْغَمٌ**
- тил ундоши – **حَرْفٌ شَجْرِيٌّ**
- феълнинг биринчи ўзак ундоши – **قَاءُ الْفِعْلِ**
- феълнинг иккинчи ўзак ундоши – **عَيْنُ الْفِعْلِ**
- феълнинг учинчи ўзак ундоши – **لَامُ الْفِعْلِ**
- ўзак ундош – **حَرْفٌ أَصْلِيٌّ**
- ўрта ўзак ундош – **حَشْوٌ**

ундошли:

- икки ўзак ундошли – **ثَنَائِيٌّ**
- тўрт ўзак ундошли – **رَبَاعِيٌّ**
- уч ўзак ундошли – **ثَلَاثِيٌّ**

уюшиб келмоқ – **عُطِفَ**

уюшиқ бўлак (биринчиси) – **مَعْطُوفٌ عَلَيْهِ**

уюшиқ бўлак (биринчисидан ташқари) – **مَعْطُوفٌ**

Ф

феъл: - **فَعْلٌ**

ажваф феъл - **فَعْلٌ أَجْوَفٌ**

аниқлик майлидаги феъл - **فَعْلٌ مَرْتَوْعٌ**

бешинчи боб феъли - **بَابُ التَّفَعُّلِ**

биринчи боб феъли - **فَعْلٌ مُجَرَّدٌ**

бошлаш феъли - **فَعْلٌ الشُّرُوعِ**

еттинчи боб феъли - **بَابُ الْأَتْفَعَالِ**

заиф феъл - **فَعْلٌ مُعْتَلٌ**

иккиланган феъл - **فَعْلٌ مُضَاعَفٌ**

иккинчи боб феъли - **بَابُ التَّفْعِيلِ**

кўмакчи феъл - **فَعْلٌ نَاقِصٌ**

мақтов феъли - **فَعْلٌ الْمَدْحِ**

ноғўри феъл - **فَعْلٌ غَيْرٌ سَالِمٌ**

ноқис феъл - **فَعْلٌ نَاقِصٌ**

олтинчи боб феъли - **بَابُ التَّفَاعُلِ**

саккизинчи боб феъли - **بَابُ الْأَفْتَعَالِ**

солим феъл - **فَعْلٌ صَحِيحٌ، فَعْلٌ سَالِمٌ**

солимсифат феъл - **فَعْلٌ مِثَالٌ**

таажжуб феъли - **فَعْلٌ التَّعَجُّبِ**

таққир феъли - **فَعْلٌ اللَّئِمِّ**

тўрт ўзак ундошли феъл - **فَعْلٌ رِبَاعِيٌّ**

тўртинчи боб феъли - **بَابُ الْأَفْعَالِ**

тўққизинчи боб феъли - **بَابُ الْإِنْفِعَالِ**

уч ўзак ундошли биринчи боб феъли - **فَعْلٌ ثَلَاثِيٌّ مُجَرَّدٌ**

уч ўзак ундошли феъл - **فَعْلٌ ثَلَاثِيٌّ**

учинчи боб феъли - **بَابُ الْفِعَالِ، بَابُ الْمُفَاعَلَةِ**

шарт майлидаги феъл - **فَعْلٌ مَجْزُومٌ، فَعْلٌ شَرْطٌ**

шарт эргаш гапли қўшма

гапдаги бош гапнинг феъли - **جَزَاءُ الشَّرْطِ، جَوَابُ الشَّرْطِ**

ўнинчи боб феъли - **بَابُ الْأِسْتِفْعَالِ**

ўтимли феъл - **فَعْلٌ مُتَعَدٍّ، فَعْلٌ مُجَارِزٌ**

ўтимсиз феъл - **فَعْلٌ لَازِمٌ**

ҳамзали феъл - **فَعْلٌ مَهْمُوزٌ**

Ч

чеклов - **تَمْيِيزٌ**

Ш

шахс:

биринчи шахс - **مُتَكَلِّمٌ**

кўплик биринчи шахс - **مُتَكَلِّمٌ مَعَ الْغَيْرِ**

учинчи шахс - **غَائِبٌ، غَائِبَةٌ**

феълнинг биринчи шахси - **مُخْبِرٌ عَنِ نَفْسِهِ**

феълнинг иккинчи шахси - **مُخَاطَبٌ**

Э

эга: — مُسْتَدُّ إِلَيْهِ

мажхул нисбат феъли

кесим бўлган гапнинг эгаси — تَائِبٌ عَنِ الْفَاعِلِ

от кесимли гапнинг эгаси — مُبْتَدَأٌ

феъл кесимли гапнинг эгаси — فَاعِلٌ

Ю

юклама:

истак майли олдидан келувчи

юклама — أَنْ النَّاصِبَةُ لِلْمُضَارِعِ

истак майлида (феълни) бошқарувчи юклама — نَاصِبٌ

истиснолик юкламаси — إِلَّا الِاسْتِثْنَائِيَّةُ

келаси замон феълнинг қатъий инкор

юкламаси — تَأْكِدُ نَفْيِ الِاسْتِقْبَالِ

келаси замонни билдирувчи юклама — حَرْفُ الِاسْتِقْبَالِ

суроқ юкламаси — حَرْفُ الِاسْتِفْهَامِ، أَدَاةُ الِاسْتِفْهَامِ

тасодифий иш-ҳаракатни ифодаловчи

юклама — إِذَا الْمُفْجَاةُ

феълни истак майлида бошқарувчи юклама — حَرْفُ نَاصِبٌ

феълни шарт майлида бошқарувчи юклама — حَرْفُ جَزْمٍ

феълнинг бўлишсиз формасини ҳосил қилувчи

юклама — حَرْفُ نَفْيٍ

шарт эргаш гапни бош гап билан бириктирувчи

юклама — إِنَّ لِلشَّرْطِ وَالْجَزَاءِ

эгага таъсир қилувчи юклама — أَحْوَاكُ إِنَّ

эгани тушум келишигида бошқарувчи

юклама — حَرْفُ نَاسِخٍ

қасам юкламаси — حَرْفُ الْقَسَمِ

Ў

ўзак:

беш ундош товушли ўзак — أَصْلُ خُمَاسِيٌّ

икки ундош товушли ўзак — أَصْلُ ثَنَائِيٌّ

тўрт ундош товушли ўзак — أَصْلُ رِبَاعِيٌّ

уч ундош товушли ўзак — أَصْلُ ثَلَاثِيٌّ

Қ

қасам — قَسَمٌ

қўшма феълнинг етакчи қисми — حَبْرٌ

Ҳ

ҳамза:

васлани ҳамза — هَمْزَةُ الْوَصْلِ، أَلْفُ الْوَصْلِ

қатъий ҳамза — هَمْزَةُ الْقَطْعِ، أَلْفُ الْقَطْعِ

ҳаракат номи — مَصْدَرٌ، اسْمُ الْفِعْلِ، اسْمُ الْحَدَثِ

ҳарф: — حَرْفٌ

нуқтали ҳарф — حَرْفٌ مُعْجَمٌ

уч нуқтали ҳарф — حَرْفٌ مُنْقَطَةٌ, حَرْفٌ مُنْقَطَةٌ
ҳарфи иллат — حَرْفٌ مُعْتَلٌّ, حَرْفٌ مُعْتَلٌّ

ҳол:

равиш ҳоли — حَالٌ

ўрин ва пайт ҳоли — حَالٌ جُمْلَةٌ, حَالٌ جُمْلَةٌ

МУНДАРИЖА

Муқаддима.....	3
Араб тилидаги товушлар учун қабул қилинган транскрипцион белгилар.....	7
§ 1. Ундош товушлар.....	8
§ 2. Унли товушлар ва уларнинг ёзилиши.....	9
§ 3. Араб тилига хос ундош товушлар.....	11
§ 4. Араб алифбоси.....	15
§ 5. Танвинлар.....	15
§ 6. Ҳамза товуши.....	16
§ 7. Васлали ҳамза.....	19
§ 8. Ал-артиклидаги ҳамзанинг талаффузи.....	21
§ 9. Қамарий ва шамсий ҳарфлар.....	23
§ 10. Ал-артиклидаги - л товушининг талаффузи... ..	23
§ 11. Бўгин.....	24
§ 12. Сўз туркумлари.....	25
§ 13. Кишилик олмошлари.....	26
§ 14. Кўрсатиш олмошлари.....	26
§ 15. Аниқлик — ноаниқлик категорияси.....	28
§ 16. Отларда жинс категорияси.....	29
§ 17. Сўз ўзаги ва ўзак турлари.....	31
§ 18. Ноўзак ҳарфлар.....	33
§ 19. Сўз вазналари.....	34
§ 20. От кесимли гап.....	35
§ 21. Отларда сон категорияси.....	37
§ 22. Отларда иккилик сон.....	37
§ 23. Отларда кўплик сон.....	38
§ 24. Тўғри кўплик.....	38
§ 25. Синиқ кўплик.....	40
§ 26. Сифат.....	42

§ 27. Аниқловчи.....	44
§ 28. Мослашган аниқловчи.....	44
§ 29. Нисбий сифат.....	48
§ 30. Келишиклар.....	50
§ 31. Иккилик ва тўғри кўпликдаги сўзларнинг келишикда турланиши.....	51
§ 32. Икки келишикли отлар.....	53
§ 33. Келишикда турланмайдиган сўзлар.....	54
§ 34. Предлоглар.....	55
§ 35. Мослашмаган аниқловчи (изофа).....	59
§ 36. Изофанинг вазифаси.....	63
§ 37. Қўшилиб ёзилувчи — бирикма олмошлар.....	66
§ 38. Отга қўшилувчи олмошлар.....	67
§ 39. غَيْر сўзининг ишлатилиши.....	69
§ 40. Предлогларга қўшилувчи олмошлар.....	71
§ 41. Сўроқ гап ва унинг турлари.....	73
§ 42. Ажратилган олмошлари.....	76
§ 43. Предлоглар иштирок этган от кесимли гап....	76
§ 44. كَانَ феъли ҳақида.....	77
§ 45. لَيْسَ феъли ҳақида.....	78
§ 46. Феъл ҳақида умумий маълумот.....	79
§ 47. Уч ўзак ундошли феъллар.....	80
§ 48. I боб феълнинг ўтган замони.....	80
§ 49. Нотўғри феълларнинг ўтган замонда тусланиши.....	82
§ 50. Икки ёқлама нотўғри феълларнинг ўтган замонда тусланиши.....	90
§ 51. I боб феълнинг ҳозирги — келаси замони....	94
§ 52. Нотўғри феълларнинг ҳозирги — келаси замонда тусланиши.....	97
§ 53. Икки томонлама нотўғри феълларнинг ҳозирги — келаси замонда тусланиши.....	105

§ 54. Феъл кесимли гап.....	108
§ 55. Тўлдирувчи.....	111
§ 56. Феълларга қўшилувчи бирикма олмошлар....	113
§ 57. Феъл майллари.....	114
§ 58. I боб феълнинг шарт майли.....	115
§ 59. Нотўғри феълларнинг шарт майли.....	117
§ 60. Икки томонлама нотўғри феълларнинг шарт майли.....	120
§ 61. Ундалма.....	123
§ 62. I боб феълнинг буйруқ майли.....	124
§ 63. Нотўғри феълларнинг буйруқ майли.....	127
§ 64. Икки томонлама нотўғри феълларнинг буйруқ майли.....	130
§ 65. I боб феълнинг истак майли.....	132
§ 66. Нотўғри феълларнинг истак майли.....	137
§ 67. Икки томонлама нотўғри феълларнинг истак майли.....	139
§ 68. Кучайтирув майли.....	140
§ 69. Ҳаракат номи.....	142
§ 70. Нотўғри феълларнинг масдари.....	145
§ 71. Масдари мутлақ.....	146
§ 72. Сифатдошлар.....	147
§ 73. Нотўғри феълларнинг сифатдошлари.....	149
§ 74. Ўрин ва пайт номлари.....	151
§ 75. II боб феъли.....	153
§ 76. Нотўғри феъллар II бобининг ўтган замонда тусланиши.....	156
§ 77. Нотўғри феъллар II бобининг ҳозирги — келаси замонда тусланиши.....	161
§ 78. II боб феълнинг шарт майли.....	166
§ 79. II боб феълнинг буйруқ майли.....	168
§ 80. II боб феълнинг истак майли.....	171
§ 81. II боб феълнинг масдари.....	173
§ 82. II боб феълнинг сифатдошлари.....	175

§ 83. V боб феъли.....	177
§ 84. Нотўғри феъллар V бобининг ўтган замони..	180
§ 85. Нотўғри феъллар V бобининг ҳозирги – келаси замони.....	184
§ 86. V боб феълининг шарт майли.....	188
§ 87. V боб феълининг буйруқ майли.....	191
§ 88. V боб феълининг истак майли.....	193
§ 89. V боб феълининг масдари.....	196
§ 90. V боб феълининг сифатдошлари.....	197
§ 91. Сифат даражалари.....	200
§ 92. IV боб феъли.....	202
§ 93. Нотўғри феъллар IV бобининг ўтган замони..	206
§ 94. IV боб нотўғри феълларининг ҳозирги – келаси замони.....	210
§ 95. IV боб феълининг шарт майли.....	215
§ 96. IV боб феълининг буйруқ майли.....	218
§ 97. IV боб феълининг истак майли.....	220
§ 98. IV боб феълининг масдари.....	223
§ 99. IV боб феълининг сифатдошлари.....	224
§ 100. III боб феъли.....	227
§ 101. Нотўғри феъллар III бобининг ўтган замони	230
§ 102. Нотўғри феъллар III бобининг ҳозирги – келаси замон шакли.....	234
§ 103. III боб феълининг шарт майли.....	239
§ 104. III боб феълининг буйруқ майли.....	242
§ 105. III боб феълининг истак майли.....	244
§ 106. III боб феълининг масдари.....	247
§ 107. III боб феълининг сифатдошлари.....	249
§ 108. VI боб феъли.....	251
§ 109. Нотўғри феъллар VI бобининг ўтган замони.	254
§ 110. Нотўғри феъллар VI бобининг ҳозирги – келаси замони.....	258
§ 111. VI боб феълининг шарт майли.....	262
§ 112. VI боб феълининг буйруқ майли.....	265

§ 113. VI боб феълининг истак майли.....	267
§ 114. VI боб феълининг масдари.....	269
§ 115. VI боб феълининг сифатдошлари.....	271
§ 116. VII боб феъли.....	274
§ 117. VII боб нотўғри феълларининг ўтган замони.	276
§ 118. VII боб нотўғри феълларининг ҳозирги – келаси замони.....	278
§ 119. VII боб феълининг шарт майли.....	280
§ 120. VII боб феълининг буйруқ майли.....	283
§ 121. VII боб феълининг истак майли.....	285
§ 122. VII боб феълининг масдари.....	287
§ 123. VII боб феълининг сифатдошлари.....	288
§ 124. VIII боб феъли.....	290
§ 125. VIII боб нотўғри феълларининг ўтган замони	294
§ 126. VIII боб нотўғри феълларининг ҳозирги – келаси замони.....	299
§ 127. VIII боб феълининг шарт майли.....	302
§ 128. VIII боб феълининг буйруқ майли.....	305
§ 129. VIII боб феълининг истак феъли.....	307
§ 130. VIII боб феълининг масдари.....	309
§ 131. VIII боб феълининг сифатдошлари.....	310
§ 132. IX боб феъли.....	313
§ 133. X боб феъли.....	317
§ 134. X боб нотўғри феълларининг ўтган замони..	320
§ 135. X боб нотўғри феълларининг ҳозирги – келаси замони.....	323
§ 136. X боб феълининг шарт майли.....	325
§ 137. X боб феълининг буйруқ майли.....	327
§ 138. X боб феълининг истак майли.....	329
§ 139. X боб феълининг масдари.....	331
§ 140. X боб феълининг сифатдошлари.....	332
§ 141. XI – XV боб феъллари.....	335
§ 142. Тўрт ўзак ундошли феъллар.....	335
§ 143. I боб феъли.....	335

§ 144. II боб феъли.....	340
§ 145. Тўрт ўзак ундошли феълларнинг III ва IV боблари.....	343
§ 146. Эгага таъсир қилувчи юкломалар.....	343
§ 147. Мутлақ инкор.....	346
§ 148. كَان ёрдамчи феъл сифатида.....	346
§ 149. Ёрдамчи феъллар.....	348
§ 150. Изоҳловчи.....	350
§ 151. Бир марталик ҳаракат номи.....	352
§ 152. Чеклов.....	352
§ 153. Қурол отлари.....	353
§ 154. Сон.....	354
§ 155. 1-10 гача саноқ сонларнинг ишлатилиши.....	355
§ 156. 11-19 гача саноқ сонларнинг ишлатилиши..	357
§ 157. 20-99гача сонларнинг ишлатилиши.....	358
§ 158. 100 ва ундан ортиқ саноқ сонлар.....	359
§ 159. Каср сонлар.....	362
§ 160. Тақсим сон ва процент.....	363
§ 161. Тартиб сонлар.....	364
§ 162. Вақт, число ва йилни ифодалаш.....	366
§ 163. Интисноликнинг ифодаланиши.....	368
§ 164. Мавҳум отлар.....	370
§ 165. Кичрайтма отлар.....	371
§ 166. Дона отлар.....	373
§ 167. Киши номлари.....	373
§ 168. Икки томонлама мослашувчи аниқловчи....	376
§ 169. Таажжубнинг ифодаланиши.....	377
§ 170. Қасамнинг ифодаланиши.....	378
§ 171. Феъллар билан боғлиқ бўлган тушум келишиги.....	379
§ 172. Биргаликни ифодаловчи тушум келишиги...	381
§ 173. Мақтов ва таққир феъллари.....	381
§ 174. Содда гапнинг махсус тури.....	382
§ 175. Қўшма гап ва унинг турлари.....	384

§ 176. Аниқловчи эргаш гапли қўшма гап.....	384
§ 177. Эга эргаш гапли қўшма гап.....	387
§ 178. Кесим эргаш гапли қўшма гап.....	388
§ 179. Тўлдирувчи эргаш гапли қўшма гап.....	388
§ 180. Шахси номаълум гап.....	390
§ 181. Шарт эргаш гапли қўшма гап.....	391
§ 182. Тўсиқсиз эргаш гапли қўшма гап.....	394
§ 183. Пайт эргаш гапли қўшма гап.....	396
§ 184. Ҳол эргаш гапли қўшма гап.....	398
§ 185. Ўрин эргаш гапли қўшма гап.....	399
§ 186. Сабаб эргаш гапли қўшма гап.....	400
§ 187. Мақсад эргаш гапли қўшма гап.....	400
§ 188. Ўхшатиш эргаш гапли қўшма гап.....	401
§ 189. Истисно эргаш гапли қўшма гап.....	402
§ 190. Ҳозирги замон араб тили талаффуз нормалари.....	402
§ 191. Адабий тилга мос бўлган орфоэпик услуб..	403
Арабча – ўзбекча грамматик истилоҳлар лугати..	407
Ўзбекча – арабча грамматик истилоҳлар лугати..	432
Мундарижа.....	447

§ 144. II боб феъли.....	340
§ 145. Тўрт ўзак ундошли феълларнинг III ва IV боблари.....	343
§ 146. Эгага таъсир қилувчи юкламалар.....	343
§ 147. Мутлақ инкор.....	346
§ 148. كَان ёрдамчи феъл сифатида.....	346
§ 149. Ёрдамчи феъллар.....	348
§ 150. Изоҳловчи.....	350
§ 151. Бир марталик ҳаракат номи.....	352
§ 152. Чеклов.....	352
§ 153. Қурол отлари.....	353
§ 154. Сон.....	354
§ 155. 1-10 гача саноқ сонларнинг ишлатилиши....	355
§ 156. 11-19 гача саноқ сонларнинг ишлатилиши..	357
§ 157. 20-99гача сонларнинг ишлатилиши.....	358
§ 158. 100 ва ундан ортиқ саноқ сонлар.....	359
§ 159. Каср сонлар.....	362
§ 160. Тақсим сон ва процент.....	363
§ 161. Тартиб сонлар.....	364
§ 162. Вақт, число ва йилни ифодалаш.....	366
§ 163. Интисноликнинг ифодаланиши.....	368
§ 164. Мавҳум отлар.....	370
§ 165. Кичрайтма отлар.....	371
§ 166. Дона отлар.....	373
§ 167. Киши номлари.....	373
§ 168. Икки томонлама мослашувчи аниқловчи....	376
§ 169. Таажжубнинг ифодаланиши.....	377
§ 170. Қасамнинг ифодаланиши.....	378
§ 171. Феъллар билан боғлиқ бўлган тушум келишиги.....	379
§ 172. Биргаликни ифодаловчи тушум келишиги...381	
§ 173. Мақтов ва таҳқир феъллари.....	381
§ 174. Содда гапнинг махсус тури.....	382
§ 175. Қўшма гап ва унинг турлари.....	384

§ 176. Аниқловчи эргаш гапли қўшма гап.....	384
§ 177. Эга эргаш гапли қўшма гап.....	387
§ 178. Кесим эргаш гапли қўшма гап.....	388
§ 179. Тўлдирувчи эргаш гапли қўшма гап.....	388
§ 180. Шахси номаълум гап.....	390
§ 181. Шарт эргаш гапли қўшма гап.....	391
§ 182. Тўсиқсиз эргаш гапли қўшма гап.....	394
§ 183. Пайт эргаш гапли қўшма гап.....	396
§ 184. Ҳол эргаш гапли қўшма гап.....	398
§ 185. Ҳурин эргаш гапли қўшма гап.....	399
§ 186. Сабаб эргаш гапли қўшма гап.....	400
§ 187. Мақсад эргаш гапли қўшма гап.....	400
§ 188. Ҳашшатиш эргаш гапли қўшма гап.....	401
§ 189. Истисно эргаш гапли қўшма гап.....	402
§ 190. Ҳозирги замон араб тили талаффуз нормалари.....	402
§ 191. Адабий тилга мос бўлган орфоэпик услуб..	403
Арабча — ўзбекча грамматик истилоҳлар лугати..	407
Ўзбекча — арабча грамматик истилоҳлар лугати...432	
Мундарижа.....	447